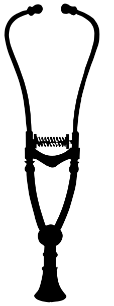
SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

2

3-4 Haziran 2016

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

MERKEZEFENDİ GELENEKSEL TIP DERNEĞİ

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 42

Yayın Koordinatörü
Erdem Z. İskenderoğlu

2. SAĞLIK TARİHİ VE MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

Editörler
Ahmet Zeki İzgöer, Murat D. Çekin

ISBN
978-975-2485-04-4
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

1.Baskı
İstanbul, Mayıs 2017

Tasarım Uygulama
Ahmet Yumbul

Baskı ve Cilt
Seçil Ofset Matbaacılık
Yüzyıl Mh. Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No: 77 Bağcılar İstanbul
Sertifika No: 12068

MERKEZEFENDİ GELENEKSEL TIP DERNEĞİ
ZEYTİNBURNU TIBBİ BİTKİLER BAHÇESİ
ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
www.zeytinburnu.bel.tr | 444 1984

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

17. Merkezefendi Geleneksel Tıp Festivali kapsamında gerçekleştirilen 2. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumuna ev sahipliği yapmaktan kıvanç duyuyoruz.

Sempozyum bu yıl da özgün araştırmaların dile getirildiği bir zemin olacak. Konuya ilgi duyan ve değerli bilim insanlarımızın verimlerinden istifade etmek isteyen herkesin bu fırsatı değerlendireceğine inanıyorum.

Zeytinburnu Belediyesi olarak, sempozyum bildirilerinin kitap haline gelmesini, bütün bu çabayı kalıcı kılması açısından önemsiyor ve kültür yayıncılığı politikamızın bir parçası olarak görüyoruz.

Sempozyumun düzenlenmesi konusunda emeği geçen herkese ve değerli katılımcılara teşekkür ediyorum.

Murat Aydın
Zeytinburnu Belediye Başkanı

Açılış Konuşması

Sağlık Müzeciliği ve Tarihi Derneği ile Zeytinburnu Belediyesi'nin el ele verdiği ikinci sempozyumumuzu gerçekleştirmekten mutluluk duyuyoruz. Derneğimizin amacı doğrultusunda yine hem akademik camiaya, hem de koleksiyonculara kapımızı açtık.

Geçmişin temsilcisi tarihi sağlık kurumları ve binaları; kadim tıp bilgilerini günümüze taşıyan el yazmaları; tıp tarihine geçen hekim, eczacı, hastabakıcı ve diğer sağlık mensuplarından günümüze kalan yadigârlar, belgeler, fotoğraflar sempozyumumuzda anılıyor ve tanıtılıyor. Araştırmacılara hizmet veren arşiv ve kütüphaneleri, bu kurumlarda korunan tıp tarihi kanıtlarını ve nadir eserleri uzmanlarından öğreniyoruz.

Müzeciliğin çok yavaş geliştiği ülkemizde insanlarımızın sağlık müzeleri konusunda bilgilenmesi ve bilinçlenmesi amacıyla yurtiçinde ve yurtdışında bulunan tıp, eczacılık, diş hekimliği, hemşirelik tarihiyle ilgili koleksiyon ve müzelerin tanıtımına önem veriyoruz. Eskiden olup bitenlere ışık tutan, bir zamanların modern, günümüzün eskimiş tıp objeleri, fotoğraflar, belgeler, özel ve resmi sağlık kurumlarının, tıp cemiyetlerinin dünden bugüne seyrine şahit olmamıza, geçmişe uzanabilmemize imkân tanıyor. Antik dönemden çağımıza dek gelebilen somut ve gerçek nesnelerin ne denli değerli olduğunu hep birlikte kavrıyoruz.

Sempozyumumuzun açılışında, tıp tarihi müze ve kütüphanelerine her fırsatta bağışta bulunan sayın Prof. Dr. Hüsrev Hatemi'ye teşekkür belgesi takdim etmekten kıvanç duyuyoruz.

Ülkemizde tıp tarihçiliğinin kurucusu olan Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in 30. ölüm yılı münasebetiyle sempozyumda özel bir oturum tertiplendi. Ayrıca Ahmet Yamaç Bey'in toplamış olduğu bin adedin üstünde Süheyl Ünver yayını sergileniyor.

Sayın Halûk Perk'in Yeşilay koleksiyonu sergisinin gezilmesi ve Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi gezisi sempozyum programına dâhil edildi.

Sağlık Müzeciliği ve Tarihi Sempozyumları dost kişi ve kurumların desteğiyle mümkün olabilmektedir. Geçen yıl olduğu gibi bu yıl da sayın Dr. Murat Çekin ve Zeytinburnu Belediye Başkanı sayın Murat Aydın maddi ve manevi destek sağladılar. Kendilerine saygılarımızı ve teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. Nil Sarı
Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Derneği Başkanı

SURİYE'DE TARİHÎ TÜRK HASTANELERİNİ ARARKEN

Nil Sarı[1]

Suriye'yi gezip görme imkânımız doğduğunda bir zamanlar sahip olduğumuz topraklarda bıraktığımız izleri aramak, sağlık tarihimizi ilgilendiren yapıları görmek arzumuz olmuştu. Ne var ki, tarihî hastane binaları turistik mekânlar olarak benimsenmediğinden, ne kadar ihtişamlı olsalar da yerlerini tespit etmek güçtür. Hele de bu yapılarla ilgili araştırmalar yapılmamışsa, fotoğrafları elinizde yoksa size o bölgede yaşayanların yol göstermesini beklemekten başka çare kalmaz. Ama eğer bölge halkı da bilgisiz, ilgisiz ya da taraflı ise, size yardım eden olmayacaktır. İşte Suriye'de tarihî Türk hastanelerini ararken bulamadıklarım -belki de yanından geçip bilemediklerim- görüp fotoğrafladıklarımdan çok daha fazladır. Bu binaların çoğunun girişinde kuruluşlarıyla ilgili bilgiler verilmediği gibi, başka amaçlarla kullanıldıklarından hastane binası olduklarını anlamak neredeyse imkânsızdır. Bu bilgilerin Suriye Savaşı sonrasında konuyla ilgilenecekler rehber olacağını ümit ediyorum.

Ortaçağ Hastaneleri

12-14. yüzyıllarda Ortaçağın önde gelen hastaneleri Büyük Selçuklu ve Memlûklu dönemlerinde inşa edildi. Bu zengin hayır kurumlarının başlıca önceliği fakirlere ve kimsesizlere hizmet etmekti. Selçukluların 1055 tarihinden itibaren Nişabur, Gazne, Bağdat, Şiraz, Berdesîr, Kaşan, Ebher, Zencan, Gence, Harran ve Mardin'de kurduğu bimaristanların ortadan kalktığı bildirilmektedir.[2] Bu bağlamda, günümüze ulaşabilen en eski Selçuk hastanelerinin Şam ve Halep'te yer alması ayrıca önem taşır.

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, hnilsari@gmail.com

2 Arslan Terzioğlu, "Bimaristan", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 6, 1992, s. 163 – 178; bk. s. 167.

Bu makalede ele alınan ve günümüzde yakılıp yıkılan Suriye'nin Şam ve Halep şehirlerinde bulunan hastaneler Türk hükümdarlar tarafından kurulmuştur. Bunlardan, Suriye Selçuklu hükümdarı *Dukak b. Tutuş*'un (ölm. 1104) Şam'ın Bâbülberîd kesiminde tesis ettiği bimaristan hakkında bilgimiz pek azdır. Nureddin Zengî bimaristanı yapıldıktan sonra *Dukak b. Tutuş*'un kurduğu hastanenin "*bimaristan el sagir*" olarak tanınmaya başladığı kaydedilir.[3] Suriye topraklarında bulunan Zengi, Kaymeri ve Ergun Kâmil bimaristanları hakkında ise bilgilere ve fotoğraflara sahibiz.

Nureddin Mahmud Zengi Bimaristanları

Büyük Selçukluların Halep ve Şam Atabeyi olan Nureddin Mahmud Zengi'nin (ölm. 1174) 1148-55 tarihlerinde Halep'te ve 1154 senesinde Şam'da yaptırdığı *El-Bimaristânü'n-Nûrî* Hastaneleri kendi adıyla anılır. Halep'te kurulan Nureddin Mahmud Zengi Bimaristanı depremlerle yıkıldığından birçok kere onarılmıştır. Hastanenin sadece kapısı ve bir kısım taş duvarı günümüze kalabilmiştir.

Halep'te Nureddin Mahmud Zengi Bimaristanı

3 Ahmed Ragab, *The Medieval Islamic Hospital Medicine Religion and Charity*. Cambridge University Press, New York 2015, s. 52. Ahmed Issa Bey, *Histoire des Bimaristans (Hopitaux) à I'Epoque Islamique*, Cairo 1929; Arslan Terzioğlu, "Bimaristan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, 1992, s. 163 – 178; bk. s. 169. Françoise Micheau, "The scientific institutions in the medieval Near East." *Ensyclopedia of the History of Arabic Science* 3 Volume Set, Ed. Roshdi Rashed, New York 2000, s. 955.

1154 tarihinde Şam'ın merkezinde kurulan Nureddin Mahmud Zengi Bimaristanı ise günümüze kadar özgün biçimiyle gelebilen en eski Selçuklu hastanesidir. Bimarhanenin bir kitabesinde, banisinin ismi, "*Ebu el-Kasım Mahmud ibn Zengi ibn Aksungur*" olarak yazılıdır.[4]

Zengi Bimaristanı Şam Emevi Camii'nin güney batısındadır. Binanın bezemeli taç kapısından dehlize geçilir. Oradan da merkezî avluya açılan kapı eyvanına geçilir. Avlu dört yönde eyvanlı bir avludur. Biri diğerlerinden daha büyük olan eyvanlar beşik tonozludur. Hasta odaları avluya açılır. Avlunun ortasında taştan dikdörtgen bir havuz bulunur. Hamamın, bimaristanın güneybatısındaki küçük avluda yer aldığı düşünülmektedir. Güneydeki bezemeli eyvanın mescit olarak kullanıldığı; doğudaki büyük eyvanın ise toplantı yeri ve dershane olduğu kaydedilir. Memlûk Türklerinden Emir Kalavun döneminde birçok yenilik yapılmış; 1242 yılında Tabip Bedreddin, hastanenin ana binasına ek bina yaptırmış, böylece daha çok sayıda hastaya hizmet imkânı sağlanmış, fakat ana binaya dokunulmamıştır.[5]

Hastalar ayaktan ve yatarak muayene ve tedavi edilirdi. Hasta isimlerinin, tedavi ve beslenme için gereken maliyetin deftere kaydedildiğini, hekimlerin sabah erkenden hastaları ziyaret edip gereken emirleri verdikleri anlatılır.[6] Hastanede teorik tıp eğitimin yanı sıra hasta yatağı başında uygulamalı tıp eğitimi verilirdi. Hem tıp okulu hem de hastane olarak faaliyette bulunulan bimaristanda, küçük kan dolaşımını tanımlayan İbnü'n Nefis, ünlü göz hekimi ve tıp tarihçisi İbn Ebû Usaybia ve kan dolaşımında kılcal damarların varlığını düşünerek ileri süren İbnü'l-Kuf eğitim görmüştü.[7] Yapı günümüzde "Bilim ve Tıp Müzesi" olarak kullanılmaktadır.

4 Ahmed Ragab, a.g.e., s. 55; Aksungur adı için ayrıca bk. Bahattin Kök, "Nureddin Zengi, Mahmud", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 2007, c. 33, s. 259-262, bk. s. 259.

5 Rosanna Gorini, "Bimaristans and Mental Health in Two Different Areas of the Medieval Islamic World." *JISHIM*, 2007-2008, s. 6-7. Ahmed Ragab, *a.g.e.*, s. 54-55, 178.

6 Ahmed Ragab, *a.g.e.*, s. 46, 48-49, 53, 55. Bimaristana ait bilgi için ayrıca bk. A. Engin Beksaç, "Nûreddin Zengî Bimaristanı Dımaşk'da XII. yüzyılın ortalarında inşa edilen dârüşşifa." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, c. 33, s. 262-263.

7 Ahmed Ragab, *a.g.e.*, s. 108; Arslan Terzioğlu, *a.g.e.*. s. 169.

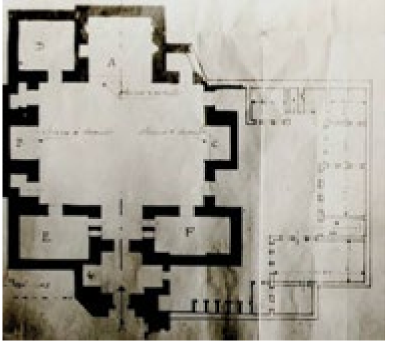

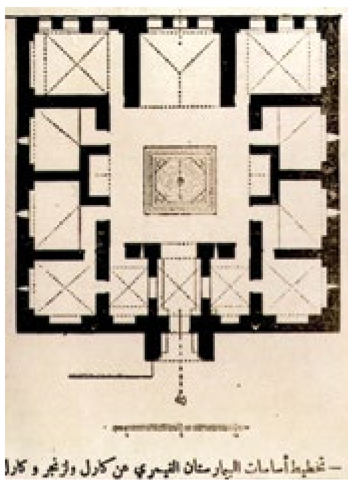
Şam'da Nureddin Mahmud Zengi Bimaristanı

Kaymeri Mâristânı / Kaymeriye Bimaristanı

Kaymeriye Bimaristanı, Memlûklu döneminde Emir Seyfeddin Yusuf el-Kaymerî tarafından 1248 senesinde Şam'da inşa edildi. Şehrin sınırları dışında Salihiye semtinde yaptırılan bimaristan ileriki tarihlerde şehir genişlediğinden kentin içinde kaldı. Kaymeri Mâristânı zamanımıza kadar gelebilmiştir.[8]

Taştan olan yapı, dört yönlü (haçvârî) planlı ve avlulu bir düzenlemeye sahiptir. Ortadaki kareye yakın dikdörtgen avlu ile etrafındaki odalarla Nureddin Bimaristanı'na benzer. Avlunun ortasında kare bir havuz bulunur. Avluya açılan kapılardan eyvanın doğu ve batısındaki odalara girilir. Hastane binasının abidevî taç kapısı ve geometrik bezemeli eyvanı kendine özgüdür. Binanın batı tarafında akıl hastaları için bir bölüm ayrılmıştı. Su değirmeninden bimaristana sürekli su sağlanırdı. Vakfiyede, hastalara ve akıl hastası kadınlara hizmet eden hastabakıcılar için ayda 10 dirhem ile bir miktar buğday tahsis edilmişti.[9]

Şam - Salihiye'de Kaymeri Mâristânı

8 Ş. Tufan Buzpınar, "Şam - Mimari", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, s. 320.

9 Rosanna Gorini, "Bimaristans and Mental Health in Two Different Areas of the Medieval Islamic World." *JISHIM*, 2007-2008, s. 6-7.

Halep'te Ergun Kâmil Bimaristanı

Halep Atabeyi Ergun Kâmil'in ikinci Halep komutanlığı sırasında 1354 tarihinde Halep'te yaptırdığı Bimaristan kendi adıyla anılmaktadır. 1351-1354 tarihlerinde Mısır Memlûklerinden Kalavun'un torunu Melik Salih Memlûk sultanıdır. Bimaristan'ın, Sultan II. Abdülhamid döneminde çekilen fotoğrafı altında, «*Darüşşifadaki medhalin cephesindeki kitabeye nazaran binanın «En-Nâsır Mehmed bin Kalavun oğlu Melik Salih zamanında ve Ergun el-Kâmili tarafından yaptırılmıştır*.» kaydı düşülmüştür.[10] Kapının üstünde daire içinde mimarın ismi "*Erbuga*" olarak okunmuştur. Suriye'de "Buğa" ismiyle birçok Türk eseri görülür.[11]

Taş bina, dehlizlerle birbirine bağlanan, her biri avlulu dört ayrı daireden meydana gelir. Girişte sağlı sollu yer alan büyük hekim odalarından sonra, ortasında havuz bulunan büyük dikdörtgen avluya geçilir. Hasta odaları revaklara ve büyük avluya açılır. Kadın hastalar, bulaşıcı hastalığı olanlar ve akıl hastaları için ayrı ayrı bölümler yapılmıştır. Tehlikeli akıl hastalarına ayrılan daire bir dehlizle diğer dairelerden tecrit edilmiştir. Bu bölümün kare avlusu ışığın girmesini sağlayan ortası açık bir kubbe ile örtülmüştür; etrafı odalarla çevrili avlunun ortasında kare bir havuz yer alır. Avluya açılan dört küçük oda da avlu kubbesindeki açıklıktan gelen ışıktan yararlanır. Dolaylı aydınlatma sonucu odalarda oluşan loşluğun akıl hastalarının sakinleşmesine yardımcı olduğu düşünülmektedir. Kadın hastaların bulunduğu bölümün girişi uzun ve dolambaçlıdır; bunun, kadınlar kısmına girişi geciktirerek kadınlara zaman kazandırma amaçlı olduğu düşünülür. Girişin solunda yönetici odası bulunur. Bu bölümün avlusu dikdörtgen şeklinde olup, ortasındaki havuz çok kenarlıdır/altı köşelidir. Üçüncü dairede, avlunun batısında üç, doğusunda iki oda, güney ve kuzeyinde birbirine bakan iki eyvan vardır. Eyvanın karşısında bulunan büyük oda hekim odasıdır. Bu bölümde de ortası açık bir kubbe yer alır. Bimaristan'da ayrıca, hamam, mutfak ve eczane vardır.[12]

Bimaristan günümüzde (savaş öncesinde) "Bilim ve Tıp Müzesi" olarak kullanılıyordu. Akıl hastalarına ayrılan mekân "Doğa Bölümü" olarak adlandırılmış ve araştırma yapan bilim adamlarını anlatan bir sergileme yapılmıştır. Kadın hastalarına ayrılan mekân Müzenin "Tıp Bölümü" olarak değerlendirilmiş olup, Endülüslü Zehravi'yi bir hastayı ameliyat ederken gösteren bir heykel bulunur. Yine bu bölümde şifalı bitki örnekleri sergilenmektedir.

10 İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, No. 90454/55.

11 Rebi' Barkın, "Halepteki Ergun Muristanı Hakkında", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, Yıl 4, Sa. 15, Mart 1940, s. 135-141.

12 Tanımlamalar, yazarın kendi tespitlerinin yanı sıra, Rebi' Barkın, Arslan Terzioğlu, Rosanna Gorini'nin tanımlamaları dikkate alınarak yapılmıştır.

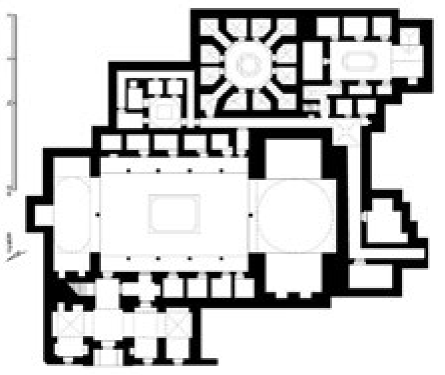

BIMARISTAN ARGUN

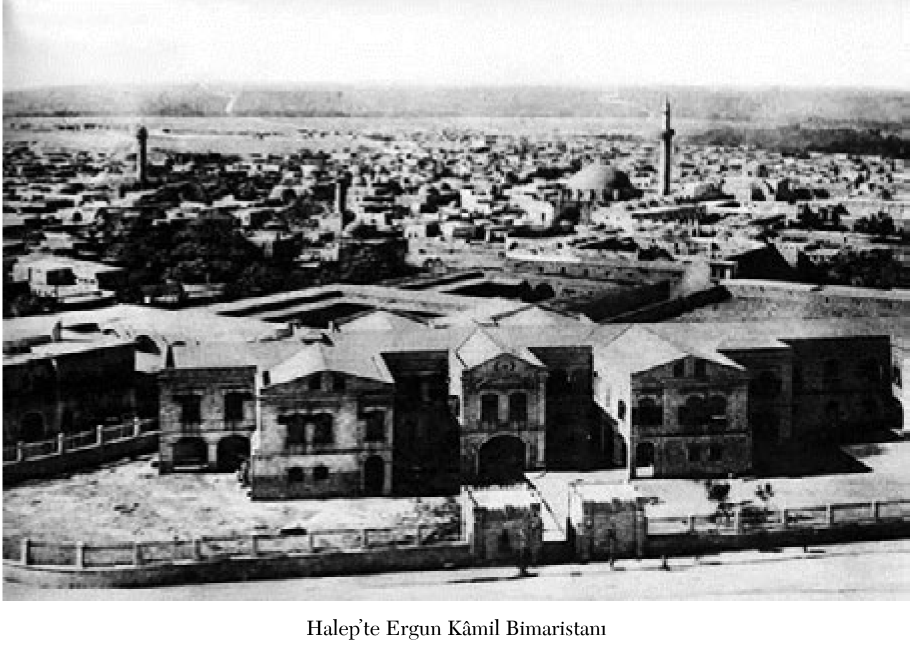

Halep'te Ergun Kâmil Bimaristanı

Modern Hastaneler

19 ve 20'nci yüzyıllarda Suriye'nin Şam ve Halep şehirlerinde inşa edilen ilk modern hastaneler Osmanlı Devleti döneminde yaptırılmıştır. Yeni tıbbın uygulandığı, ameliyatların yapıldığı, kadın hastalara hizmet verilen Gurebâ hastaneleri ve asker hastaneleri kısaca tanıtılacaktır.

Halep Hamidiye Gurebâ Hastanesi

Halep kalesinin alt kısmında, kalenin batı tarafına yapılmasına karar verilen yeni Gurebâ Hastanesi'nin inşasına 1882 tarihinde II. Abdülhamid döneminde başlanmış, 1897'de tamamlanmıştı.[13] İnşaat tamamlandıktan sonra hizmete giren hastaneye memurlar ve hademeler tayin edilmiş; fakir ve garip hastalar buraya nakledilmiş ve bu vesile ile 1901 tarihinde hastaneye Sultan II. Abdülhamid'in ismine nispetle Hamidiye adının verilmesi öngörülmüştü.[14]

Hamidiye Gurebâ Hastanesi, döneminin en gelişmiş hastanelerindendi. İki büyük binası, iki giriş odası, iki uzun salonu, her birinde sekiz havuzu olan iki hamam, iki elbise odası, bir ölü yıkama evi, güzel sütunlarla süslenmiş duvarla çevrili iki bahçesi vardır. Otuz iki odası olan hastanenin, hasta muayene bölümü, iki göz muayenehanesi ve ameliyathanesi bulunmaktaydı.[15]

1904 tarihinde Halep Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne, "*Her gün belirli vakitlerde müracaat eden hastaları ücretsiz muayene etmek ve fakir hastalara gerekli ilaçları bedelsiz olarak belediye eczanesinden vermek üzere yedi doktorun*" görevlendirilmesine ve her gün sırayla bu doktorlardan birinin nöbetçi olarak bulundurulmasına hükmedildi.[16]

Halep Hamidiye Gurebâ Hastanesi, Suriye savaşı öncesinde, "Milli Hastane" olarak tanınıyordu. Turizm Bakanlığına bağlanan ve restore edilmekte olan hastane binasının otel olarak kullanılması planlanmıştı.

13 Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi. a.g.e.*, s. 21-22.

14 BOA, DH. MKT, 2464/80, [23 Mart 1901].

15 "Halep'te Adım Adım Osmanlı'nın İzinde Halep'te Osmanlı Döneminde İnşa ve Tadil Edilen Mimari Eserlerin Envanteri." Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı; Gaziantep Üniversitesi; Türkiye-Suriye Bölgeler Arası İşbirliği kapsamında hazırlanan DVD. 4.8.2010.

16 BOA, DH. MKT, 820/48, [11 Şubat 1904].

Halep Hamidiye Gurebâ Hastanesi

Şam Hamidiye Gurebâ / Belediye Hastanesi

20'nci yüzyıla yaklaşıldığında 1876 tarihinde açılmış olan Şam Gurebâ Hastanesi yetersiz kalmıştı.[17] Hastanede kadınlar için Nisa Hastanesi adıyla kadınlar koğuşu hazırlandı.[18] 1898 yılında, Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle

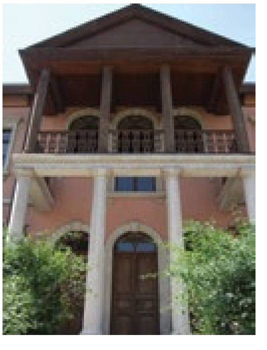
17 7 Ocak 1886 tarihli *Suriye Salnamesi*, No. 1042, s. 1, st. 2-3; bk. Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri*, s. 11.

18 659 7 Ocak 1886 tarihli *Suriye Salnamesi*, No. 1042, s. 1, st. 2-3; bk. Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Muesseseleri*, s. 11.

Şam'da yeni bir Gurebâ hastanesi yaptırılmasına karar verildi.[19] Kimsesizlere mahsus olmak üzere mükemmel ve büyük bir Gurebâ hastanesi erkek ve kadınlara ait olmak üzere iki kısım şeklinde tasarlandı; doğumhane için özel bir bölüm ayrıldı.[20] 1899'da açılan yeni Gurebâ Hastanesi, Belediye Hastanesi olarak hizmet verdi.[21]

Şam Hamidiye Gurebâ Hastanesi bahçesine yaptırılan akıl hastanesi (tımarhane binası) 1900 tarihinde açıldı ve akıl hastaları buraya taşındı.[22] 1904 tarihinde, Şam'da daha önce inşa edilen Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne ilâve olarak kadınlara mahsus olmak üzere Hamidiye Nisa Hastanesi adıyla yapılacak olan hastanenin temeli atıldı.[23] 1904'te Şam Tıbbiyesi Gurebâ Hastanesi'nin bahçesine inşa edilmeye başlanınca Gurebâ Hastanesi bir Tıp Fakültesi Hastanesi özelliğini kazandı.[24] Şam Hamidiye Gurebâ Hastanesi Osmanlı'nın en büyük ve en donanımlı hastanelerinden biridir.

19 BOA, Y. PRK. UM, 42/29 [18 Haziran 1898].

20 660 BOA, Y. PRK. UM, 42/29 [18 Haziran 1898].

21 31 Ağustos 1899'da (eski kayıtta İrade-i Dahiliye, No. 9/2) yeni Gurebâ Hastanesi açılmıştır"; Besim Ömer: *Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi*, İstanbul 1316, s. 152.

22 Şam Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin tımarhane binası 29 Mart 1900 tarihinde açıldı. Bk. Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler, Şam Tıp Fakültesi*, s. 15, 24.

23 661 BOA, DH. MKT, 863/47 [22 Haziran 1904].

24 Ali Rıza Atasoy: *Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi*, İÜ Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 1945; Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri*, s.13, 15. Gurebâ Hastanesi'nin yanında muhteşem bir Osmanlı yapısı bulunmaktadır; bu bina hastanenin bahçesine inşa edilen Şam Tıbbiyesi olabilir.

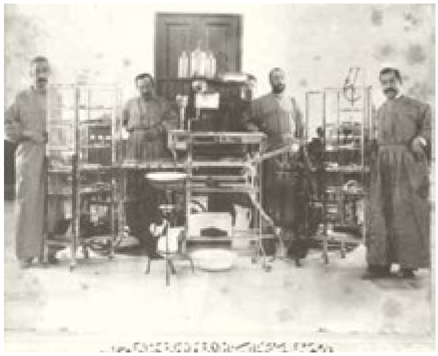

جامعة دمشق
الإدارة المركزية

Şam Hamidiye Gurebâ-i Müslimîn Hastanesi

Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane

Sultan II. Abdülhamid'in Şam'da bir tıp mektebi açma arzusunun başlıca sebebi yabancı tıp okullarında çeşitli propagandaların yapılmasıydı. Batılı ülkelerle karşı karşıya gelerek misyoner faaliyetlerini engellemek yerine onlarınkiyle benzer kuruluşlar açma ve daha iyi hizmet verme siyaseti doğrultusunda kurulan Şam Tıbbiyesi'nin resmî açılışı 31 Ağustos 1903 tarihinde gerçekleşti.[25]

Mevcut yayınlara göre, Tıbbiye önce Ziver Paşa Konağı'nda başladı. Daha sonra, Salihiye semtinin Hamidiye Mahallesi'nde bulunan hükümet konağı binası Tıbbiye'ye verildi. 1904-1905 tarihinde Şam Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin bahçesine Tıbbiye için yeni bir binanın inşasına girişildi. 1906 yılında II. Abdülhamid'in iradesiyle Gurebâ Hastanesi, eğitim hastanesi olarak Tıbbiye'ye bağlandı. Hasta başında uygulamalı dersler hastanenin

25 31 Ağustos 1903 tarihli, Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Başkitabet Dairesi, no. 4310'dan aktaran Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler, Şam Tıp Fakultesi*, s. 40-41.

dâhiliye ve hariciye pavyonlarında, ameliyathanede, göz ve cildiye kliniklerinde yürütüldü.[26]

Şam Tıbbiyesi mezunlarının yöre için önemi, *"Suriye ve çevresindeki kaza ve sancaklarda görev yapan doktorların büyük bir bölümünün yabancı okullardan mezun olmaları, Osmanlıcayı bilmemeleri, ehliyetsizlikleri ve halka kötü muamelede bulunmaları sebebiyle Şam Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi'nden mezun olan tabip ve eczacıların tercihen buralarda istihdam edilmeleri"* ifadesi ile belirtilmişti (1909).[27]

1913-1914 yıllarında tamamlanabilen ve tüm giderleri devlet tarafından karşılanan Şam Tıbbiyesi 1916 yılına kadar Şam'da, 1918'e kadar da Beyrut'ta faaliyetini sürdürdü.[28] Suriye Vilâyeti'nin merkezi olan Şam'da, II. Abdülhamid döneminde kurulan Mekteb-i Tıbbiye, Osmanlı Devleti'nin başkent İstanbul dışında kurduğu ilk ve tek tıp okulu oldu.

21 - Şam Mektebi Tıbbiye-i Mülkiyesi: Ziver Paşa Konağı, cepheden görünüş (Şam Salihiye Caddesi)

26 *İkdam*, No. 4245, [3 Ocak 1905]; 4367, 4434 [6 Ekim 1906]; 4992 [20 Nisan 1908]; *Yeni İkdam*, No. 83 [4 Haziran 1910]; bk. Ekmeleddin İhsanoğlu: *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler, Şam Tıp Fakültesi*, s. 47.

27 BOA, DH. MKT, 2880/50, [19 Temmuz 1909].

28 Ali Rıza Atasoy: *Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi*, s. 30-31.

25 - Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi: Ziver Paşa Konağı, yandan görünüş (Şam Salihiye Caddesi)

Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi

Şam Merkez Asker Hastanesi

Şam'ın Marziyye semtinde inşasına 1843 yılında başlanan Şam Merkez Asker Hastanesi 1847 yılında hizmete girdi. 600 yataklı hastanenin görevli sayısı zamanla artırıldı ve Müslüman hekimlerin tayin edilmesine gayret edildi. Şam Merkez Asker Hastanesi Suriye vilâyetinin ilk modern hastanesi ve bölgenin en büyük resmî yapısı olarak uzun yıllar hizmet gördü.[29]

29 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Suriye'de Son Dönem Osmanlı Sağlık Müesseseleri İle İlgili Bazı Notlar", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, (17-19 Şubat 1988, İstanbul) Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yay., VII. Dizi Sa. 131, Ankara, 1992, s.37-38; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 5-6.

1908 yılında VIII. Kolordu'ya bağlanan hastane, harap bir durumda olduğundan, yıkılarak yerine tam teşekküllü yeni bir hastane yaptırılmasına karar verildi. Başhekim, yeni hastanenin inşası için görevlendirildi. Yeni hastanede donanımlı laboratuvarlar, kuduz tedavi laboratuvarı, ameliyathane ve hamam yapıldı.[30] Haydarpaşa Hastanesi'ne benzediği ileri sürülen Şam Asker Hastanesi'nin bir fotoğrafı bulunmakta, fakat bir planı elimizde yoktur.[31]

Şam Asker Hastanesi

Halep Merkez Asker Hastanesi

Halep Asker Hastanesi'nin inşaat tarihi bilinmemektedir. 1867 yılında hastanede hepsi Türk-Müslüman olan bir sağlık ekibi görevliydi; bir başhekimin yanı sıra iki doktor, iki cerrah ve bir eczacı bulunuyordu. 20'nci yüzyılın başında ise (1906 tarihli salnameye göre) Halep Asker Hastanesi'nde çok sayıda görevli hizmet veriyordu; birinci ve ikinci tabipler dahil on dört tabip, dört eczacı, beş cerrah, bir tımarcı, bir kâtip, bir müdür, bir imam, bir emin-i esvap, bir hastalar ağası, bir başhademe ve bir vekilharç görev yapmaktaydı.[32] Halep Asker Hastanesi'nin bir fotoğrafı bulunmakta, fakat bir planına sahip değiliz.[33]

30 BOA, H. 256929 (eski numara), bk. Kemal Özbay: C. III/ II, s. 247-8. Ayrıca bk. *Şehbal Mecmuası*, C. IV, sa. 92, 1330, s. 387; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Agm*. s.38.

31 İÜ, NEK, Albüm No. 90424-17.

32 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Agm*, s. 51-57. Ekmeleddin İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 16-17.

33 İÜ, NEK, Albüm No. 90454-88.

Halep Asker Hastanesi

Sonuç

Bulunabilen bilgiler ışığında kısaca tanıtmaya çalıştığım hastanelerin her biri ayrı birer araştırma konusudur. Suriye'de bulunan tarihî hastaneleri mevcut bilgilerimizin ve elimizdeki görüntülerin elverdiği ölçüde tanıtabildim. Bir kısım hastane binalarının planlarına ulaşamadım; bazılarının işleyişiyle ilgili bilgilere sahip değilim.

Tarihî binalar, içinde bulundukları medeniyeti tanımamızın yanı sıra nesiller arası bağların devamını, dolayısıyla ilgili kültürlerin sürekliliğini de sağlar. Suriye'nin sağlık kurumlarının tarihi, Türk tıp tarihinden ayrı olarak düşünülemez. Suriye'de gerek İslâm Ortaçağında gerekse modern dönemde Halep ve Şam şehirlerinde kurulan hastaneler Türk asıllı emirler ve sultanlar tarafından yaptırılmıştır. Fakat, Ulrich Haarmann'ın yazdığı gibi, "Selçuklu ve Memlûk dönemlerinde Müslüman kimliğini tercih eden Türkler ebeveynlerinden gelen Türk mirasını korumaya ve savunmaya gayret etmemiştir."[34] Bizler bilmeliyiz ki, Suriye'deki sağlık kurumları hem İslâm hem de Türk kültürünün bir parçasıdır.

Suriye ile ortak sağlık tarihimizin temsilcisi olan sağlık kurumlarının korunması ve tanıtılması her iki devletin de sorumluluğu altındadır. Suriye savaşı öncesinde kullanılmakta ve onarılmakta olan bu tarihî yapıların günümüzde ne durumda olduğunu bilemiyoruz. Bildiğimiz şudur ki, savaşlar canları aldığı gibi tarihleri de yok ederler.

34 Ulrich Haarmann, "Arabic in speech, Turkish in lineage." *Journal of Semitic Studies*, 1988, No. 33, s. 81-114.

HEKİMLİK VE İSTİHBARATÇILIK KISKACINDA ASKERÎ TIBBIN KURUCUSU DR. KARL AMBROIS BERNARD'IN İSTANBUL MACERASI

A. Sefa Özkaya[1]

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu pek çok askerî tekniğini batılı modern sistemlere göre geliştirme ve modernize etme yolunda önemli adımlar atmış, böylelikle batının ulaştığı standartları yakalamaya çalışmıştır. Bu batılılaşma hareketlerinden Türk tıbbı da nasibini almıştır. Daha önce başka örnekleri bulunmakla birlikte, dönüm noktası kabul edilebilecek şekilde II. Mahmud'un batılı tabipleri Türkiye'ye getirtip, batılı tekniklerle çalıştırıp tıbbın da batılılaşmasını istemesinin tezahürlerinden biri de Dr. Karl Ambroise Bernard'ın İstanbul'a gelişidir. Dr. Bernard batıdan gelen hekimlerin ilki olmamakla birlikte sonuncusu da değildir. Fakat Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin kuruluşu ve temelleri üzerine oturuşunda Dr. Bernard'ın inkâr edilemez derecede büyük bir katkısı vardır. İlk gelişinde yaşının gençliği sebebiyle başarısına şüpheyle yaklaşılmasının yanında, oldukça faydalı hizmetler görmüş, Türkiye'de ilk defa *diseksiyon*u uygulamalı olarak gerçekleştirerek kadavra kullanmıştır. İstanbul'da bulunduğu süre içinde çeşitli ilmî eserler kaleme almış ve mektebin *muallim-i evvel*i olarak düzenli bir şekilde raporlar sunmasının yanı sıra çeşitli kitaplar yazmıştır. Diğer taraftan kendisine referans olan Avusturya Hükümeti'nin kendisinden beklentisi olan İstanbul'dan *sıcak istihbarat akışı*nı yazdığı raporlarla sağlamıştır. 30 yaşında geldiği İstanbul'da 6 sene görev yaptıktan sonra 1844 yılında 36 yaşındayken hayatını kaybetmiş, Beyoğlu'nda Santa Maria Draperis Kilisesi'nin bitişiğinde bulunan dehlizdeki mezarına defnedilmiştir. Hizmetlerinden dolayı ölümünden uzun yıllar sonra ailesine *atiyye*ler ihsan edilmiştir.

1 Tarihçi yazar, a.sefa.ozkaya@gmail.com

Dr. Bernard

Doğumu ve Eğitimi

Karl[2] Ambrois Bernard, Kriegsarchiv'de bulunan bir belgeye göre 19 Aralık 1808'de, o dönemde Avusturya-Macaristan sınırları içerisinde kalan Bohemya'da, günümüzde ise Çek Cumhuriyeti sınırları içinde kalan ve küçük bir kasaba olan Starkenbach veya diğer ismiyle Jilemnice'de doğmuştur[3]. Viyanalı tıp tarihçisi Manfred Skopec'in bu tarihi ortaya çıkarmasından önce Prof. Semavi Eyice[4] tarafından 1952 yılında Bernard'ın mezar taşında yazan tarih kabul görmekteydi[5]. Buna göre Dr. Bernard 23 Şubat 1808'de Prag'da doğmuştu. Fakat daha sonra, bahsettiğimiz yeni bulgularla gerçek doğum yeri ve tarihi Starkenbach-19 Aralık 1808 olarak düzeltilmiştir.

Bernard'ın doğduğu 19. yüzyılın başlarında, ileride tıbbî anlamda katkı yapacağı Türkiye'de, tıp alanında modern anlamda olmasa da sürekli bir dina-

---

2 Dr. Bernard'ın ismi uluslararası literatüre daha çok "Charles Ambroise Bernard" olarak geçse de biz Almanca konuşulan bir coğrafyada olduğundan ve kendisinin bağlı bulunduğu Avusturya Devleti'nin dili de Almanca olduğundan "Karl" ismini kullanmayı tercih ediyoruz. "Charles" isminin kullanılmasında Fransızca eğitim almasının da bir payı vardır. Zira bu isim Almanca'da "Karl", Fransızca'da "Charles" şeklinde yazılır. Benzer farklı kullanımlara "Karl I. der Große (Almanca)-Charlemagne (Fransızca)", "V. Karl (Almanca)-Charles Quint/Beşinci Charles (Fransızca)" gibi iki Alman imparatorunun isimlerinde de rastlanır. "Ch" şeklinde yazılan ifade, Latince kökenli bir dil olan Fransızca'da "ş" olarak, Almanca'da "k" olarak telaffuz edilir. Bu okuma-yazma farkı buradan kaynaklanmaktadır. Dr. Bernard'ın portresi için bkz. EK-1.

3 Hülya Öztürk ve Cezmi Karasu, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Adli Tıp Bülteni,* s. 125. Dr. Bernard'ın doğduğu kasaba olan Starkenbach/Jilemnice'nin 1907 tarihli bir fotoğrafı için bkz. EK-2.

4 Prof. Semavi Eyice, Dr. Bernard'ın Türkiye'de tanınmasını sağlayan ilk kişilerdendir. Kıymetli hocamın Dr. Bernard hakkında yazdığı makalesi ve üzerine yaptığımız sohbetler sayesinde kafamda yıllardır biriktirmekte olduğum bir "Dr. Bernard portresi" oluşmuştu. Daha önceden yaptığım okumalar ve birkaç yeni arşiv belgesinin önceki birikimlerle bir araya gelmesi bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağladı. Özellikle Prof. Eyice'nin, "Osmanlı Hükümeti'nin, Bernard'ın ailesine, ölümünden 22-23 sene kadar sonra bir ihsanda bulunulması" hususunu aksettirdiğimde "bunu muhakkak yazmalısın" demesi belirleyici oldu. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanması için Prof. Nil Sarı'nın yaptığı değerli teşvikleri için de burada kendilerine teşekkür etmeyi bir vazife addederim.

5 Krş. Semavi Eyice, "Mekteb-i Tıbbiye'nin İlk Müdürü Dr. Bernard'ın Mezarı, s. 92; Semavi Eyice, "Bernard, Karl Ambros", s. 520.

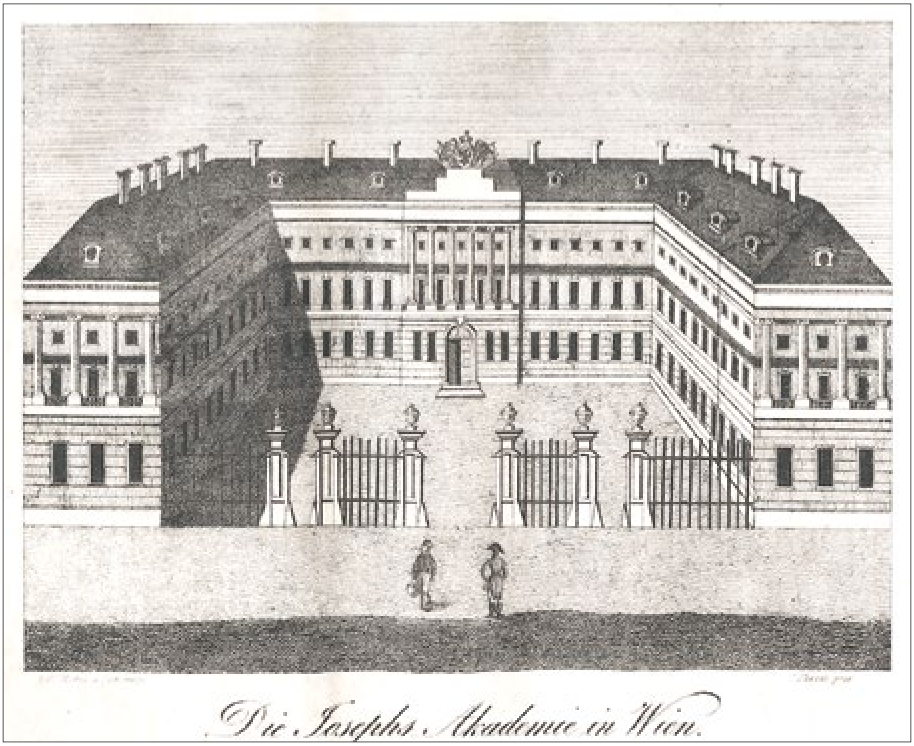
Bernard'ın 1808'de doğduğu kasaba olan Starkenbach'ın bir asır sonra, 1907'de çekilen bir fotoğrafı

mizm ve gelişme mevcuttur[6]. Dr. Bernard da o sıralarda dünyaya gelmiştir. Önce Saaz'da liseyi tamamlamış, ardından da Prag Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca ve Felsefe öğrenimi görmüştür[7]. Daha sonra Josephinum Akademisi'ne[8] devam etmiş ve burada da iki sene tıbbî ve cerrahî eğitim görmüş, ardından da yaklaşık 5 yıl kadar askerî hastanelerde çalışmıştır. Yani oldukça küçük ve iş hacmi az olan bir kasabada doğmasına rağmen ilerleyen yıllarda kaydolduğu Josephinum Akademisi sayesinde iyi bir eğitim alarak iş hayatına atılmıştır. Bundan sonraki hayatı ise muhtemelen daha önce aklının ucundan bile geçmeyecek şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı olan İstanbul'da geçecek ve orada son bulacaktır.

6 Türkiye'de tıp tarihinin 19. yüzyıla kadar geçen süreci için bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984; *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, haz. Abdullah Kılıç, İstanbul 2012. Tarih boyunca tıbbın gelişim sürecinin ana hatları için bkz. Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2014.

7 Hülya Öztürk ve Cezmi Karasu, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", s. 126.

8 Josephinum Akademisi'nin eski bir gravürü için bkz. EK-3.

Dr. Bernard'ın tıp tahsili yapmış olduğu Josephinum Tıp Akademisi (Viyana)

Dr. Bernard'dan Önce Osmanlı Türkiye'sindeki Tıbba Dair

Türkiye'de modernitenin en önemli ayaklarından biri hiç şüphesiz ki tıbbî modernleşmedir[9]. Osmanlı Devleti'nde Dr. Bernard'ın gelişinden önce de hiç şüphesiz ki tıbbî çalışmalar ve araştırmalar vardır. Her ne kadar Bernard ve sonrasında modern anlamda kazandığı ivmenin çok daha başlangıç aşamasında olsa da, bu tıbbî çalışmalar devam etmiştir. Selçuklu ve klasik Osmanlı dönemi tıp faaliyetlerinin şarkî gelenekten beslenmesinin dışında III. Selim (1789-1808) döneminde batıdaki yeni çalışmalardan istifade edilmek üzere zaman zaman yabancı hekim de getirilmiştir. Mesela İstanbul'da ortaya çıkan taun hastalığının tetkikine dair İtalya'dan Biçoni ve Ralli adlı doktorlar, İstanbul'a davet edilmişlerdir[10].

9 Krş. Bedî Şehsuvaroğlu, "Kuduz Müessesesi ve Bir Hatıra", s. 75; Hüsrev Hatemi, *Darülfünûn ve Darüşşifa*; Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Etkileşim Yayınları, s. 326; İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, s. 180-181; Ayhan Vergili, *Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık ve Nüfus Politikaları*, s. 25-26.

10 Kahya'nın, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki "Cevdet Sıhhiye" tasnifinde bulunan bir belgeye dayandığı kısım için bkz. Esin Kâhya, *Ondokuzuncu* Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri, s. 5. Bu belgenin tarihi H. 1255 (M. 1839/1840) olduğu, dolayısıyla Sultan II.

Yine III. Selim döneminde batıdaki hekim ve tekniklerden istifade edildiğini gösteren ve üstelik bu kez bir tıbbî kurumun kurulması anlamında bir girişim vardır. Her ne kadar batılı değil kendi tebaasından olsa da, batılı teknikle çalışan bir hekimin transfer edildiğini ortaya koyan bir durum zuhur etmiştir. III. Selim, Eflâk Beyi Aleksander Morozi'nin oğlu olan Dimitraşko Morozi'den, Kuruçeşme'de bir tıp şubesi açmasını istemiştir[11]. Bu girişimler öyle gösteriyor ki, III. Selim, Osmanlı tıbbını batı tekniklerine göre yetersiz görmeye başlamıştır. Daha önce olan girişimlerin ferdî düzeyde olduğu halde, bu girişimin kurum anlamında olması, modernleşmeye duyulan ihtiyacın bir göstergesidir. Nitekim bu anlamda III. Selim devrinin önemli bir dönüm noktası olduğunu gösteren bir başka girişim 1806 senesinde meydana gelmiştir. 1806 yılında, nizamnamesi 1807 yılının Ocak ayında hazırlanan bir tıp mektebinin Tersane-i Âmire'de açılmasına şahitlik edilmiştir[12]. III. Selim'in bu şahsî girişimleri, "*acemi katiller elinde can vermesinden sonra*" [13] akamete uğramıştır.

III. Selim'in öldürülmesinden bir müddet sonra tahta önce birkaç aylığına IV. Mustafa geçmiş, daha sonra o da tahttan indirilerek II. Mahmud tahta geçirilmiştir. II. Mahmud, bir zamanlar ülkelerin savunma kilidini açan, fakat kendi döneminde "sorun üretme merkezi" haline gelen Yeniçeri Ocağı'nı 1826'da kanlı bir şekilde ortadan kaldırdıktan sonra[14] devleti dönüştürmeye ve daha modern bir sistem kurmaya yönelmiştir. Bu modernleşme faaliyetlerinden Türk tıbbı da nasibini alacaktır. Bu kapsamda iki kişinin bu meseleyi dert edinmesi, Mekteb-i Tıbbiye'nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Bu iki kişiden ilki askerlere yeteri kadar nitelikli tıbbî hizmet verilemediğini düşünüp ordunun daha nitelikli doktorlarla donanmasını isteyen II. Mahmud[15], diğeri ise Hekimbaşı[16] Mustafa Behçet Efendi'dir[17].

Mahmud veya Sultan Abdülmecid dönemine tesadüf ettiği halde, üzerinde çok önemli ve III. Selim (1789-1808) dönemine ait olduğu yazılıdır. Muhtemelen belgenin III. Selim dönemine ait olduğu 1839 veya 1840 yılında anlaşılarak (belki de durumu bilen biri tarafından) üzerine bu not düşülmüştür.

11 Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, c. 2, s. 280-282; Esin Kahya, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*, s. 5; Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", s. 52-53.

12 Ali İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", s. 301-316; Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", s. 53.

13 Prof. İlber Ortaylı'ya ait olan bu ifade, III. Selim'in nasıl bir akıbete maruz kaldığını en iyi şekilde ifade eder.

14 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına ilişkin süreci günü gününe aktaran çağdaş bir kaynak için bkz. Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi, Üss-i Zafer, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2005.

15 Gamze Ayhan, *Yenileşme Sürecinde Hekimbaşılık*, s. 40.

16 Hekimbaşılık Müessesesi ve hekimbaşılar hakkında yapılan müstakil bir çalışma için bkz. A. H. Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

17 Mustafa Behçet Efendi'nin Tıbbiye'nin kurulmasında gösterdiği gayret ile ilgili kısım için bkz. Gam-

Şehzadebaşı'nda Mekteb-i Tıbbiye'nin kurulduğu Tulumbacıbaşı Konağı

Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nda[18] Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin (1774-1834) telkinleriyle 14 Mart 1827 tarihinde modern tıbbın öğretilmesi için Tıbhâne-i Âmire kurulmuştur[19]. Modern tıbbın öğrenilmesi ve öğretilmesi için çok büyük emekler sarf eden Mustafa Behçet Efendi bu arzusunu gerçekleştirip okulu askerî bir nizama soktuktan ve bir de nişan merasimi yaptırdıktan sonra ani bir rahatsızlık yaşayarak 60 yaşındayken, 31 Mart 1834'te vefat etmiştir[20]. Yerine ise kardeşi Abdülhak Molla, Hekimbaşı olmuştur.

Tıp alanındaki faaliyetler ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve Tıbhâne kurulduktan 5 sene sonra 1832 yılında Tıbhâne'nin yanında Cerrahhâne-i Ma'mure açılmıştır[21]. Mektebin üst katı Tıbhâne, alt katı ise Cerrahhâne olarak kullanılmaktadır[22].

ze Ayhan, *Yenileşme Sürecinde Hekimbaşılık*, s. 40-42.

18 Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacı Konağı'nın Süheyl Ünver tarafından yapılan tasviri için bkz. EK-4.

19 Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, c. 2, s. 282-283'ten naklen BOA, *Cevdet Sıhhiye* 1287; Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", s. 54.

20 Ayten Altıntaş, "Tıbhane'de Nişan Takdimi Merasimi 6 Mart 1834", s. 68-70.

21 Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı, "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye", s. 113.

22 Yaramış, "II. Mahmud'un Osmanlı Ordusunda Doktor İhtiyacını Karşılamak İçin Aldığı Tedbirler (1826-1839)", s. 1213.

K. Wulzinger'in Gülhane Hastanesi rekonstrüksiyonu (Karl Wulzinger, *Byzantinische Baudanmäler zu Konstantinopel*, Hannover 1925, s. 47)

Tıp mektebinde, başlangıçta eğitim dili İtalyanca olsa da[23] daha sonra o dönemde *lingua franca* haline gelen Fransızca'ya geçilmiştir[24]. Nitekim bu kurumun teşkil tarihi olan 14 Mart 1827, ilk kurucusunun kim olduğu ve tam olarak kaç yılında kurulduğu tartışmaları bir tarafa bırakılırsa[25], tıp alanındaki ihtisaslaşmaya geçişin, dolayısıyla modern tıbbın kuruluş tarihi kabul edilmelidir.

1833 yılında kurum içinde çeşitli düzenlemeler yapılan Tıbhâne'de, Osmanlı arşiv belgelerine göre 1834-35 yıllarında 20 cerrah şakirdânının Âsâkir-i Hassâ Cerrahhânesi'ne sevk edilmesinden dolayı personel sayısında azalma olduğu dikkat çeker[26].

Yine Osmanlı arşiv belgelerindeki tarihsiz bir vesikaya göre Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nın, teşkil edilen Tıbhâne ve Cerrahhâne

23 Krş. Gamze Ayhan, *Yenileşme Sürecinde Hekimbaşılık*, s. 40.

24 Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri", s. 1291-1299; Cemalettin Öner, "Fransa ve Fransızcanın Osmanlı Döneminde Tıp Eğitiminde Etkileri", s. 189-195; Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", s. 54.

25 Kahya'nın, Cerrahhâne'nin 1831 yılında Fransız Sade de Colére tarafından kurulduğu görüşlerine yer verdiği kısım için bkz. Esin Kâhya, *Ondokuzuncu* Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri, s. 14.

26 BOA, *Cevdet Sıhhiye* 16-792.

müesseseleri tarafından terk edildiği görülür[27]. Tıbhâne, 1836 yılında Sarayburnu'ndaki Otlukçu Kışlası'na taşındığına göre[28], Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nın boşaldığını gösteren bu belge için *terminus post quem*[29] 1836 olmalıdır.

Tıbhâne ve Cerrahhâne 1836 senesinde birleştirilmiş ve müfredatı yeniden düzenlenmiş olduğuna göre[30], mezkûr kurumlar esaslı bir dönüşüm geçirmiştir. Yine bu dönüşümün sonucu olsa gerek, 13 Mayıs 1837'de Hekimbaşı ve aynı zamanda mektep nazırı olan Ahmed Necip Efendi Tıbhâne ve Cerrahhâne için yeni bir bina inşa edilmesini talep etmiştir[31]. Fakat devlet bütçesinin zor bir dönemden geçmesinin de etkisiyle yeni bir bina inşa edilmesindense, mevcut bir binaya taşınılması daha uygun görülmüştür. Bu uygun yer Galata'daki Galata Sarayı'nda bulunan Enderun Mektebi'nin Ağalar Binası'dır[32].

Hemen mektep binasının keşfi yapılır ve Hekimbaşı'nın belirlediği ihtiyacı karşılayabileceği anlaşıldıktan sonra 8 Ağustos 1837'de binanın bir kısmının tamiratı başlar. 6 Nisan 1838'de kısmî tamirat tamamlanarak geri kalan kısmın tamiratına devam edilir[33]. Tamiri tamamlanan kısma yapılan intikalle birlikte mektebin adı "Mekteb-i Tıbb-ı Cedîd" şeklinde anılmaya başlanır[34]. Tamiratın bir kısmı bitip de okul açılmaya hazır hale geldikten sonra 1838-1839 yılları arasında Tıbhâne'deki eğitim başlar. Ders yılı başladıktan sonra öğrencilerin bir kısmı, tecrübe kazanmaları için başka hastanelere gönderilmeye başlanır[35]. Böylelikle tıbbî teorikle tıbbî pratiğin birleştirilmesi amaçlanmıştır.

---

27 BOA, *MAD. d.* 9775.

28 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 82. Gülhane Hastanesi'nin teraslı kısmının rekonstrüksiyonu için bkz. EK-5.

29 En erken tarihlendirme.

30 Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı, "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye", s. 113; Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", s. 56.

31 Ayten Altıntaş, "Tıbhane'de Eğitim", s. 64-65.

32 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 82. Mekteb-i Tıbbiye'nin Galata Sarayı'nda bulunan binasının tasviri için bkz. EK-6 ve EK-7.

33 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 82. Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk mezunlarından olan Hayrullah Efendi'nin çizdiği Tıbbiye planı için bkz. EK-8.

34 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 82.

35 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 83.

Dr. Bernard'ın İstanbul'a Geliş Süreci

Sadık Rıfat Paşa (1807-1857)

Dr. Bernard'ın Starkenbach'ta başlayan hayat hikâyesi, 1838 yılının yaz aylarında yönünü İstanbul'a çevirir. Hikâyenin İstanbul tarafına doğru dönüşü, Paris Sefiri Fethi Ahmed Paşa'nın, Prens Metternich'e 21 Temmuz 1838 tarihinde gönderdiği bir mektup ile hekim talep etmesi sonucu başlar. Bu husustaki diğer görüşmeler Avusturya Devleti'nin Hariciye Müsteşarı Franz Xaver Ottenfels-Gschwind (Baron von Ottenfels)[36] ile sonradan "paşa" unvanını alacak olan Viyana Sefir-i Kebiri Sâdık Rıfat Bey[37] arasında gerçekleşir. Baron von Ottenfels, Sâdık Rıfat Bey'e, kendi hekimi olan Dr. Jäger von Jaxstall'la bir görüşme sağlar ve İstanbul'a gönderilmek üzere birkaç doktor önerilir. Fakat Türk diplomatlar, kendilerine önerilen doktorları çok tecrübesiz bularak başka hekimler önerilmesini ister. Bunun üzerine Dr. Jaxstall, biri 30 yaşındaki Dr. Karl Ambroise Bernard, diğeri 32 yaşındaki Dr. Jakop Anton Neuner olmak üzere iki başka doktor daha önerir ve bu hekimlerin tecrübeli olduklarına dair sözlü teminatta bulunur.

Sâdık Rıfat Bey 1 Ağustos 1838 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir mektup yazarak bu iki doktorun ismini zikredip olan biteni özetler[38]. Mektupta belirtildiğine göre bu iki hekim Viyana'da bulunan Asâkir-i Nizâmiye Tıbhâne ve Teşrihhânesi'nde eğitim görmüşlerdir. Burada, Dr. Bernard ve arkadaşının Josephinum Akademisi'ni bitirdiği kastedilmektedir. Sâdık Rıfat Bey mektupta, bu doktorların eğitimleri kapsamında yabancı lisan, tıp, cerrahlık, göz hekimliği ve ebelik yapmayı öğrendiklerini bildirir. Mektuba göre ismi geçen doktorlar, beş senedir askerî alanlarda hizmet görmekte olduklarından pratik tecrübe kazanmışlardır. Fakat Sâdık Rıfat Bey, bu hususa rağmen doktorların imtihan edildiklerini ve bu imtihandan geçtiklerini belirtir. Burada

36 Baron von Ottenfels'in 1807 tarihli portresi için bkz. EK-9.

37 Sadık Rıfat Bey'in (daha sonra "Sadık Rıfat Paşa") portresi için bkz. EK-10.

38 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 80.

Sâdık Rıfat Bey'in bu hekimleri nasıl ve hangi yöntemlere göre bir imtihana tabi tuttuğu merak konusu ve muammadır. Fakat her halükârda merkezden, işi çok ciddiye almasını gerektirecek şekilde talimat aldığı açıktır. Dolayısıyla elde olan ilmî imkânlar nispetinde bu hekimlerin bir sınava tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Mektubun devamında bu iki hekimden yeterli verimi alamadıkları veya tatmin olamadıkları takdirde geri gönderileceklerinin senet suretine madde olarak işlendiğini, aslında hızlı hareket edip bir an önce hekimleri İstanbul'a yollamak istediğini, fakat bu hekimlerin padişaha hizmet edeceklerinden dolayı acele karar veremediğini de ifadelerine ekler. Hatta bu hekimleri ikinci bir imtihana tabi tuttuklarını ve diplomalarının tekrardan bir uzmanın kontrolünden geçirildiğini de yazar. Sonuç olarak Sâdık Rıfat Bey, Dr. Bernard ve Dr. Neuner'in ilmî derecelerinden tatmin olmuştur.

Süheyl Ünver ve Ayten Altıntaş'ın buldukları 10 maddelik mukaveleye[39] göre;

1. İki tabip ve bir ispençiyarın harcırahlarının ödenmesi,
2. Padişah hizmeti için heyet ve alametlerinin hazırlanması,
3. İkâmetleri için konut tahsisi,
4. Başhekim Neuner'e 1.000, ortağı Bernard'a 800 Macar altını verilmesi (ön şartnamede 1.200 deniliyordu),
5. Saray ve Tıbbiye dışında da hasta tedavilerine devam etmelerine izin verilmesi,
6. Yeterlilikleri ve hizmetleri beğenilirse 5 senelik bir görev süreleri olduğu ve opsiyonlu olarak Osmanlı Devleti'nin görev sürelerinde uzatma yapabileceği,
7. 5, 10 veya 15 senelik sürecin sonunda tazminat olarak alacakların bedellerin kararlaştırılması,
8. 3 senelik bir hizmet sürecindeki muhtemel ölümleri durumunda ödenecek tazminat tutarı,
9. 4-5 senelik süre içinde vuku bulacak herhangi bir sakatlanma durumunda ödenecek olan tazminat tutarı,
10. Eczacılık vazifesini ifa edecek olan ispençiyara lâzım olan ecza malzemelerinin ücretinin devlet tarafından ödenmesi senede bağlanmıştır.

39 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 81.

Sâdık Rıfat Bey'in bu titizliği, "çökmekte olduğu kabul edilen" imparatorluğun hiç de ipleri elinden bırakmadığı ve herhangi bir gevşekliğe yer vermediği, bu sözleşmelerde de görüldüğü üzere ayan beyan ortaya konulabilmektedir.

Yaz sonuna doğru yapılan görüşmelerden sonra 1838 sonbaharında, Sâdık Rıfat Bey'in emriyle Dr. Bernard ve yol arkadaşına yol harcırahları verilir. Sâdık Rıfat Bey 7 Kasım 1838 tarihli mektubunda mezkûr tabiplerle sözleşmelerin yapıldığını, senetlerin kendisi ve Baron von Ottenfels tarafından imzalandığını belirtir. Yine Sâdık Rıfat Bey'in mektubuna göre hekimlere 1600 florin yol harçlığı verilmiştir. Osmanlı Arşivi'ndeki 4 Ekim 1838 tarihli bir belgeye göre Dr. Bernard'ın, İstanbul'a gelirken Viyana sefirinin emriyle 600 florin alarak bir senet imzalandığı teyit edilmiş olur[40].

Hava şartları sebebiyle Tuna Nehri kanalıyla gelmelerinin mümkün olmadığı için kara yoluyla önce Trieste'ye, ardından İstanbul'a ulaşacakları da belirtilmiştir. Sâdık Rıfat Bey, hekimlere, İstanbul'a vardıkları zaman hiçbir izin kullanmaksızın göreve başlamaları gerektiğini tembihlediğini mektubunda bildirir. Sefir-i kebirin tembihleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Genç tabiplere hal ve hareketlerinde çok dikkatli ve ölçülü olmaları gerektiği kesin ifadelerle anlatılmıştır. Dr. Bernard'ın bu sıkı tembihlerin birçok defa tekrarlanmasından bir hayli sıkıldığını kestirmek zor olmasa gerektir. Sâdık Rıfat Bey'in, Dr. Bernard'ın hoşuna gidecek tek davranışı, genç tabiplerin daha fazla tecrübe kazanmak amacıyla dışarıdaki hastaları tedavi etmeye gitme isteğini, ön mukavele senedinin dördüncü maddesine bir çıkma yaparak sözleşmeye eklemesi olmalıdır.

Nihayet diplomatik süreçler sona erdikten sonra kara yoluyla İstanbul'a varmak üzere yola çıkan Dr. Bernard ve Dr. Neuner ve Eczacı Anton Hoffman, Doğu'nun ismini çok duydukları büyülü şehri İstanbul'a 7 Aralık 1838 günü varırlar[41].

Dr. Bernard'ın İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'deki Faaliyetleri

1838 yılının sonlarında[42] İstanbul'a gelen Dr. Bernard, kendisi için Mekteb-i Tıbbiye'nin avlusu içinde tahsis edilen konuta[43] yerleşir ve Türk tıbbına ya-

40 BOA, *HAT* 1186-46759.

41 Süheyl Ünver, "1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi", s. 494-510.

42 Dr. Bernard'ın İstanbul'a geldiği 1838 yılına ait, Pera/Galata'nın kuzeydoğu sırtlarından boğaza, Kız Kulesi'ne ve Üsküdar'a doğru bakan bir gravür için bkz. EK-11.

43 Dr. Bernard'ın yanında bulunup daha sonra 1842'de Leipzig'deki bir dergide yer alan makalede ifadeleri kullanılan şahs-ı meçhulün aktardıklarına göre, Mekteb-i Tıbbiye'nin hemen yanında "*pro-*

Fransız ressam M. Freaud'un çizimiyle Galata Sarayı (Eyice Arşivi)

pacağı katkılara başlar. Bu sırada mektebin nazırı Abdülhak Molla[44], müdürü ise Osman Efendi'dir. Dr. Bernard'ın İstanbul'a yeni geldiği bu esnada Tıbbiye binasındaki pek çok iş henüz rayına oturmamıştır. Bernard'ın ilk işlerinden biri Osman Efendi ile birlikte defter halinde Mabeyn-i Hümayun'a sunulan bir ihtiyaç listesi hazırlamak olmuştur[45]. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastlanan bir vesikada bu listeden başka, Dr. Bernard'ın mektep içerisindeki hiyerarşisinin nerede bulunduğuna, daha doğrusu nerede bulunmadığına dair ifadelere de rastlanır. Belgeye göre Osman Efendi mektebin idaresiyle meşgul olacağı için ders nazırlığına cerrahların amiri olan Ahmed Efendi'nin tayininin önerildiğinden bahsedilir[46]. Bu durumda Dr. Bernard; Abdülhak Molla, Osman Efendi ve Ahmed Efendi'den sonra 4. kişi konumuna denk gelebilecektir.

Yeni Tıbhâne'nin fiilî olarak kurulmaya başlanması, mektebin açıldığı şeklinde algılanmasına ve bu şekilde kabul edilmesine sebep olsa da asıl ve resmî açılış 17 Şubat 1839'da yapılır[47]. Üzerinden çok geçmeden Tıbhâne hocalarına ve öğrencilerine verilmek üzere nişan takdimi merasimi yapılır ve bu

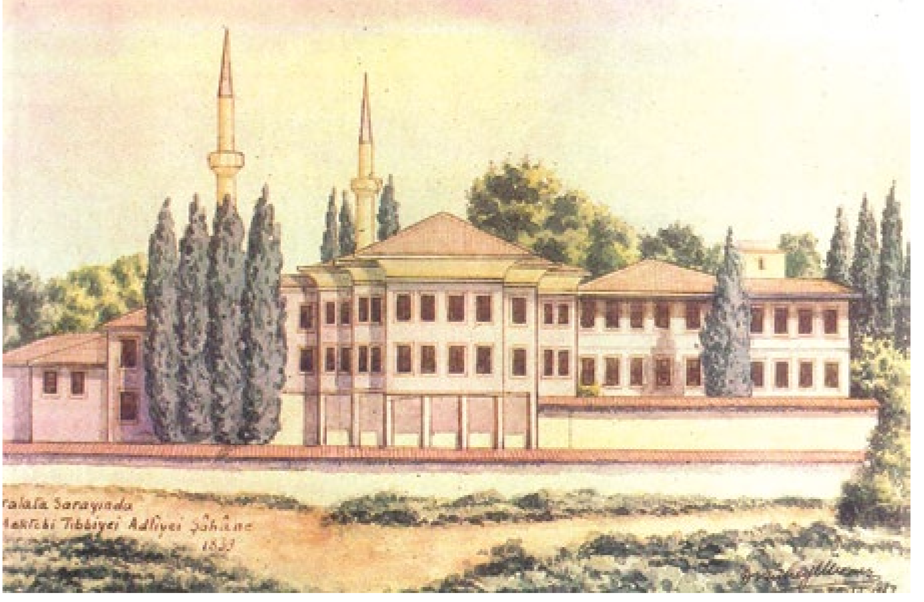
fesörler için dayalı döşeli 20 odanın yer aldığı profesörler lojmanı" mevcuttur. Krş. Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", s. 20.

44 Ünlü şairimiz Abdülhak Hâmid Tarhan'ın dedesi de olan Abdülhak Molla hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan Terzioğlu, "Hekimbaşı Abdülhak Molla", *Bifaskop*, İstanbul 1984, s. 13-17. Abdülhak Molla'nın Şeref Akdik tarafından yapılan tablosu için bkz. EK-12.

45 BOA, *YB.* 04.

46 BOA, *YB.* 04. Buradaki "ders nazırı" ifadesinden idarî olarak "öğretim başkanlığı", protokol olarak "bölüm başkanlığı" gibi bir seviye anlaşılmalıdır.

47 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 38; Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 83.

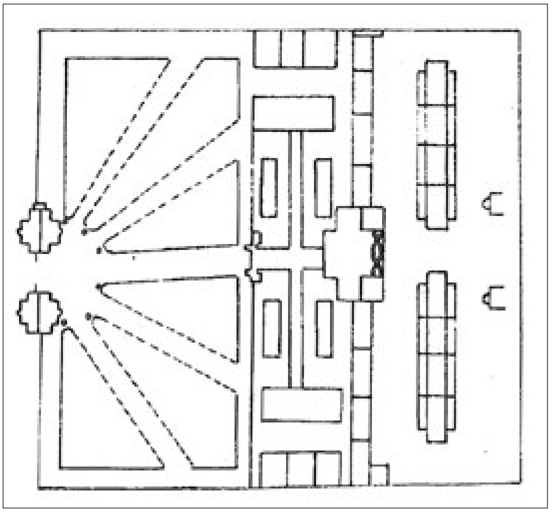
1967 tarihinde Süheyl Ünver'in çizimiyle Galata Sarayı

merasimde Dr. Bernard diğer hocalarla birlikte Nişan-ı Âlişan sahibi olur[48]. Mekteb-i Tıbbiye, 11 Mart 1839'da da ikinci bir törenle tedrisata başlar[49].

Tedrisata başlandıktan bir müddet sonraki eğitim kadrosunu; kimliğini bilmediğimiz, fakat bir süre Dr. Bernard'ın İstanbul'da iken yanında bulunmuş olan ve onunla birlikte ameliyatlara girdiğini söyleyen gizemli bir kişinin 1842'de Leipzig'te yayınlanan *Medicinische Unterhaltungs-Bibliothek Oder Collectiv-Blätter von heiterem und ernsten Colorite für alte und junge Aerzte* adlı derginin "Die Medizinische in Konstantinopel" başlıklı makalesindeki

48 Ayten Altıntaş, "Tıbhanede'de Nişan Takdimi Merasimi", s. 67-70. Ayrıca Tıbhâne mensuplarına verilen nişan, icazetname, mezuniyet tezkiresi, sınıf geçme tasdiknamesi, sınıf geçme şehadetnamesi, tıp ve cerrahî doktorluk diploması örnekleri için bkz. Gamze Ayhan, *Yenileşme Sürecinde Hekimbaşılık*, s. 100-107.

49 Terzioğlu'nun Mekteb-i Tıbbiye'nin açılış tarihinin yanlış olarak 14 Mayıs'ta açıldığını ifade eden Cadalvne'nin ifadelerine (E. de Cadalvne, *Deux année de l'historie d'Orient*, 1839-1840) dayanarak bu tarihi kabul ettiren Dr. Osman Şevki Uludağ'ın makalesine (Osman Şevki Uludağ, "Tanzimat ve Hekimlik", *Tanzimat*, c. 1, İstanbul 1940, s. 967-968.) yaptığı tenkit ve asıl kuruluş tarihini tetkik ettiği kısım için bkz. Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 42. Ayrıca bkz. Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", s. 19. Ayrıca Tıp mektebinin 1839-40'da açıldığı iddialarına karşı bir tenkit için bkz. Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Tesisi ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesinde Önemi", *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları (Kuruluşunun 150. Yıldönümü Anısına 18 Eylül 1989'da Yapılan Simpozyuma Sunulan Bildiriler)*, yayınlayanlar Arslan Terzioğlu ve Erwin Lucius, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, s. 13.

Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk mezunlarından Hayrullah Efendi'nin çizimiyle Galata Sarayı'ndaki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin planı

ifadeleri sayesinde biliyoruz. Merhum Prof. Arslan Terzioğlu tarafından ortaya çıkarılan bu rapora[50] göre bazı hekimler ve görevleri şunlardır: Botanik ve teorik cerrahî dersi hocası Dr. Bernard, anatomi dersi hocası Dr. Spitzer, fizyoloji hocası Dr. Stephanaki Karatheodori, eczacılık hocası Dr. Calleja. Bundan başka Mekteb-i Tıbbiye'de eski tıp okulundan yeni teşkil edilen bu mektebe gelenlerin en yeteneklileri arasından seçilen 8 adet de *surveillant*[51] vardır.

İstanbul'a gelir gelmez kolları sıvayarak Mekteb-i Tıbbiye'yi kurmaya başladığı ve başlıca kurucu olduğu şeklinde günümüze kadar yerleşen algıya muhalefet eden bazı belgelerin varlığı, Dr. Bernard'ın konumunu ve hizmetlerinin hakkını vererek ortaya koymak ve ifrat-tefrit çizgisine kaçmadan tarihî gerçekliği olduğu gibi ortaya koymamıza yardımcı olmaktadır. Bu belgelerin birinde Dr. Bernard'dan daha kıdemli olan başka hekimlerin de varlığına dikkat çekilerek, "kurucu otorite Bernard" portresi zedelenmektedir.

50 Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", s. 21-22'den naklen "Die Medizinische in Konstantinopel", *Medicinische Unterhaltungs-Bibliothek Oder Collectiv-Blätter von heiterem und ernsten Colorite für alte und junge Aerzte*, Leipzig 1842, s. 161-169; Arslan Terzioğlu, "İstanbul Tıp Fakültesi Tarihçesi", s. 7.

51 Türkçe telaffuzu "Sürveyan" şeklinde yapılan "*Surveillant*" kelimesi, Fransızca'da "gözetmen" anlamına gelir. Mekteb-i Tıbbiye'de bu işi yapan 8 kıdemli öğrenci ise sadece gözetmenlikle kalmayıp, profesörlerin dersten çıktıktan sonra öğrencilerin anlamadığı yerleri onlara Türkçe anlatmak ve onlara bir ağabey gibi yol-yordam göstermek gibi vazifeleri vardır. Krş. Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", s. 22. İlginç bir şekilde o dönemde askerî tıbba giren bu terim, günümüzde biraz daha farklı bir anlamda kullanılmaya devam etmektedir. Genellikle astsubaylardan seçilen ve patlamamış mühimmatı imha etmekle görevli profesyonel askerlere "Sürveyan" denir. "Sürveyanlar" bu mühimmatların kontrollü olarak patlatılmalarını sağlar ve aynı zamanda bu işleme bir nevi "gözetmenlik" eder. Görüldüğü üzere Türk Silahlı Kuvvetleri kültüründe bazı kelimelerin dönüşümü oldukça ilginç merhaleler geçirmekte ve bir terim, anlam kaymasına uğrayarak farklı şekillerde varlığını sürdürebilmektedir.

Karantina Direktörü olan Dr. Minas, "*Türkiye'nin tamamen emrâz-ı sâriyeden tathiri* için Avrupa'da tahsil görmüş *etibbadan mürekkeb bir meclis akdi gerekli olduğundan, Hıfzı Paşa'nın riyasetinde olmak üzere Beç'den gelen Teiz ve Bernard adlı tabiblerle Mabeyn Tabibi Makarti ve kitab telif ve takdim eden Mayer adlı tabiblerin bu meclise aza tayin olunması hakkında*" sadarete yazdığı bir tahriratta Dr. Bernard'ın da bu meclise aza tayin olunması hususunda öneride bulunur. Yani Karantina Direktörü Minas, salgın hastalıklardan kurtulmak için Avrupa'da tahsil görmüş doktorlardan bir heyet oluşturulmasını, bu üyeliklerden birinin de Bernard'a verilmesini önermiştir. Burada da görüldüğü üzere tavsiye Dr. Bernard, henüz "tavsiye edilen" bir konumdadır[52]. Dolayısıyla İstanbul'a gelişi ile birlikte "kurucu" olması söz konusu değildir.

4 Temmuz 1839 tarihli *Medicinish-chirurgische Zeitung* adlı dergideki bir habere göre 4 Mayıs 1839 tarihli *Moniteur Ottoman* adlı bir yayında Mekteb-i Tıbbiye'nin 11 Mart'ta açıldığı açıkça yazar. Türk ordusu için hayatî önemi haiz bu okulun geleceğine dikkat çekilmesinin vurgulandığı törene Serasker'in[53] de katıldığı belirtilir. Ayrıca Osman Efendi hakkında da övgü dolu sözler sarf edilerek, onun, bu kurumun bir diğer garantörü olduğu, diğer hocaları Osman Efendi ve Bernard'ın seçtiği vurgulanır[54]. Dr. Bernard'ın Türkiye'de bulunması Avusturya için önemli bir vizyon olmuştur. Üstelik genç doktor Türkiye'ye gelişinin senesini doldurmadan Avusturya'da yayınlanan bir dergide bu hususla ilgili olarak Avusturya Sarayı'nın da "yerinde bir seçim" yaptığı için katkısı vurgulanmaktadır. Dergide Dr. Bernard'ın İstanbul'da yeni kurulan okula yaptığı "üstün katkılar" övülmüş, Sultan II. Mahmud'un, bu okulun kurulması ve yönetilmesi için Avusturya Sarayı'na başvurduğu dikkatle vurgulanmış, Avusturya Sarayı'nın da doğru seçim yaptığına dikkat çekilmiş, Prof. Bernard'ın Mektep Müdürü Osman Efendi ile uyumlu bir işbirliği yaptığının ve bu onura lâyık olduğunu ispatladığının

52 BOA, *HAT* 523-25563.

53 Törene katılan dönemin seraskerinin Damad Gürcü Halil Rifat Paşa olması gerekir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre 26 Mart 1838 tarihinde sadrazam, Gürcü Halil Rifat Paşa'dır. Krş. BOA, *HAT* 299-17707; BOA, *HAT* 310-18301; BOA, *HAT* 311-18397; BOA, *HAT* 312-18401. Zira Gürcü Halil Rifat Paşa'dan sonra Seraskerlik görevine getirilen Damad Mehmed Said Paşa 7 Ocak 1840'da henüz Tophane Nazırı'dır. Krş. BOA, *C. AS.* 435-18102. Said Paşa'nın Seraskerlik makamına getirilişi, "*Padişah damatlığıyla Asâkir-i Mansure Müşirliği'ne tayin olunan Akdeniz Boğazı Muhafızı sabık Said Paşa'ya müşirlik maaşı tahsisi*" ile ilgili bir vesikadan anlaşıldığı üzere 4 Ocak 1840 tarihinden biraz önce olmalıdır. İlgili vesika için bkz. BOA, *C. AS.* 638-26886.

54 Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", s. 19.

Avusturya Hariciye Müsteşarı Baron Franz Xaver Ottenfels-Gschwind'in (1778-1851) 1807 yılında çizilmiş portresi

altı çizilmiştir[55]. Fakat Dr. Bernard'ın konumuna bir zeval gelmemesi için diğer mektep üyelerinin de övüldüğü görülmektedir. Öyle görülüyor ki bu ifadelerle "profesör" unvanı ile anılan Dr. Bernard, Mektep Müdürü Osman Efendi ile idarî anlamda muadil tutulmuş, ikinci adam gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Oysa Dr. Bernard, henüz Tıbbiye'ye yeni katılmış olmasına ve yaptığı önemli katkılara rağmen henüz "ikinci adam" bile değildir[56]. *Medicinish-chirurgische Zeitung*'un bu meseleyi Avusturya Sarayı ve diplomasisini övmek ve Dr. Bernard'ın konumunu muhafaza etmek için kullandığı ortadadır. Avusturya hükümetinin, "Osmanlı padişahını bizim hekimlerimiz tedavi ediyor" şeklindeki övünmesine zemin hazırlamak amacıyla bu yayınların yapılması da oldukça tabiidir. Fakat dergide belirtildiği ve Altıntaş'ın da ifade ettiği üzere "*…bu yeni esere başarı ve kamuoyunun da alkışlarını garanti etmek için daha şimdiden bütün güçlerin el ele vermiş*" olması, hangi güçlerin ne maksatla el ele verdiği hususunda soru işaretleri uyanmasına sebep olur. Bu hususa tıp tarihi açısından değil de bir anlığına askerî/istihbarî açıdan bakıldığında Dr. Bernard'ın konumunu sağlamlaştırmasının Avusturya hükümeti için sadece bir vizyon ve misyon meselesi değil, aynı zamanda diplomatik ve siyasî olarak *sıcak istihbarat akışı*nın sağlanması olduğu açıkça görülebilir. Genç hekimin Avusturya'nın "milli gururu" olmasının yanında padişaha yaklaşması ve mümkün olduğu kadar daha fazla istihbarat kaynağı teşkil etmesi, Avusturya Hariciyesi'nin temel önceliğidir. Bütün bunlara rağmen Dr. Bernard'ın Türk tıp bilimine yaptığı katkılar göz ardı edilemeyecek şekilde devam etmektedir.

55 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 86-87.

56 Yukarıda da belirtildiği üzere ders nazırlığına, dolayısıyla "ikinci adam" konumuna Ahmet Efendi'nin önerilmesi ile ilgili belge için bkz. BOA, *YB*. 04.

Sultan II. Mahmud, 14 Mayıs 1839'da Tıbhâne'yi ziyarete gelir[57]. Bu ziyaret mektep için resmî anlamda bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü hipotezler doğru ise mektebin ismi değişerek "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" olmuştur[58]. Ayrıca mektebin isminde "adliye" ifadesinin geçmesi, Sultan II. Mahmud'un mahlası olan "Adlî"den mülhemdir[59]. Burada bir hususu belirtmek zorundayız. Buradaki "adlî" ifadesi kimi araştırmacılar tarafından "adlî tıp" olarak anlaşılmıştır[60]. Oysa merhum Terzioğlu'nun da belirttiği üzere buradaki "Adlî" ifadesi, Sultan II. Mahmud'un mahlası olan "Adlî"den mülhemdir. Ayrıca mektebin ambleminde de bu ifade yer almaktadır[61]. Sonuç olarak Dr. Bernard'ın mensup olduğu tıp dalı da adlî anlamda çalışsa bile sonuç olarak askerî tıptır. Hatta buradaki öğrencilere rütbe verilmesi bile söz konusu olmuştur. Nitekim her bir rütbeye ve farklı tıbbî sınıflara ait olan hocalar için de rütbelerine göre nişan taksimatı yapılmıştır[62]. Ayrıca mektep, Dr. Bernard'ın gelişinden önce kurulmuştur.

Sultan II. Mahmud, mektebi ziyaret esnasında yaptığı bir konuşmasında[63] mektep talebelerine dersleri Fransızca işlemenin önemi üzerine ikna edici bir konuşma yapmış ve Dr. Bernard'a işaret ederek bazı hususlar üzerinde durmuştur:

"*…Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransızca lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak fenn-i tıbbı öğretip refte refte kendi lisanımıza almaktır. Ve ondan sonra memalik-i mahrûse-i şahanemin her bir tarafına Türkçe olmak üzere neşreylemektir. Bu âdemi (Dr. Bernard'a işaret buyurmuşlardır) sizin için mahsus celb ettim. Kendisi gayet müstaid bir âdemdir. Avrupa'nın*

57 Bu tarihin yanlış olarak Mekteb-i Tıbbiye'nin açılışı için kullanılması hakkında bkz. Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 38-43.

58 Yeşim Işıl Ülman, "Mekteb- Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de Eğitim (1838-1848)", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, s. 71-72, Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", s. 57.

59 Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", s. 18. Hatta II. Mahmud'ın "Adlî" mahlasının da bulunduğu tuğra, Topkapı Sarayı'nın ana giriş kapısı olan Bâb-ı Hümâyûn'daki kitabede görülebilir.

60 Krş. Cem Uysal vd., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Adli Tıbbın Kurucusu: Charles Ambroise Bernard", *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, c. 8, sayı 1 (2011), s. 25-27.

61 Amblem için bkz. EK-13.

62 Rütbe ve sınıflara göre dağıtılan nişanlar için bkz. Gamze Ayhan, *Yenileşme Sürecinde Hekimbaşılık*, s. 100-102 (Mezkûr tezin ekler kısmı).

63 Bu konuşma nutkunun iki farklı versiyonu ve içinde "Türkçe'ye yapılan atıflar" bahsinin sahihliğine dair eleştiriler için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, "II. Mahmud'un Mekteb-i Tıbbiye Ziyaretinde İrad Ettiği Nutkun Hangisi Doğrudur?", *Tarih ve Toplum*, c. 14, sayı 83 (Kasım 1990), s. 44-48.

birinci derecedeki hukemâsındandır. İşte bu âdemden vesair hocalarınızdan ilm-i tababeti tahsile çalışın ve tedricen Türkçe'ye alıp lisanımız üzere tedavülüne sa'y eyleyin. Zira etıbba sıfatıyla memalik-i ecnebiyeden bir takım mechulü'l-ahval eşhasın gelmesinden ve şuraya buraya sokulmasından memnun değilim. İnşalla*hu tealâ ikmal-i fenle* şehâdetnâme *aldıktan sonra rütbe-i azîmeye nail olacağınız muhakkak olduktan başka mektepde bulunduğunuz müddetçe dahi kâffe-i havayicinizi* mükemmel surette tertip eyledim ve *et'imenizde* sıcaklık kebaba ve soğukluk çileğe kadar vardır…"[64].

Bir kısmı doğru olup olmadığı tartışılan bu ifadelerin, doğru olduğunu kabul etsek bile, mütercimlerin Dr. Bernard'a, padişahın "*Zira etıbba sıfat*ıyla memalik-i *ecnebiyeden bir takım mechulü'l-ahval eşhasın gelmesinden ve şuraya buraya sokulmasından memnun değilim.*" ifadelerini tercüme edip etmediğini bilmiyoruz. Fakat muhtemelen etmiş olsalar bile, Dr. Bernard padişahın daha önce talebelerin çok alışık olmadığı bir durumu kurtarmak üzere bu sözleri sarf ettiğini anlayabileceğini tahmin edebiliriz. Diğer taraftan padişahın öğrencilere sıcak yiyeceklerden kebaptan, soğuk yiyeceklerden çileğe kadar hiçbir şeyi eksik etmeyeceğini söylemesi, kendilerini yetiştiren öğrencilerin Türkçe yayın yaparak Türkçe'ye katkıda bulunmalarını istemeleri özellikle kayda değer ifadelerdir.

Burada özellikle bir hususa dikkat çekmek gerekiyor. Dr. Bernard, her ne kadar mektep nazırı ve mektebin kurucusu olmasa bile, II. Mahmud'un sözlerinden de anlaşılacağı üzere "batıdan getirilen" ve ümit bağlanan, Osmanlı'nın modern tıp vizyonunu yansıtan bir figür olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Dr. Bernard'ın mektebin kurucusu ve nazırı olduğunu söylemek ne kadar gereksiz ve diğer hizmetlerini perdeleyen bir destekleme girişi-

64 Semavi Eyice, "Dr. Karl Ambroise Bernard (Charles Ambroise Bernard) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Birkaç Not", s. 98. Burada, İhsanoğlu ve Kaçar'ın, II. Mahmud'un Tıbbiye öğrencilerine yaptığı 14 Mayıs 1839 tarihli nutku olarak bilinen metinde geçen ifadeleri eleştirmesindeki haklılık payına dikkat çekelim. Hatırlanırsa nutuk metninde II. Mahmud'un öğrencilere "*Benim sizlere Fransızca öğretmekteki maksadım…*" anlamında bir ifade geçiyordu ve bu ifade Tıbbiye'de sanki ilk defa yabancı dil eğitimi verilecekmiş gibi bir algıya sebep oluyordu. Oysa daha 1832 yılında tıp eğitiminin dili İtalyanca olmuş, bir süre sonra da zaten Fransızca'ya geçilmiştir. Krş. Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri", s. 1291-1299; Cemalettin Öner, "Fransa ve Fransızcanın Osmanlı Döneminde Tıp Eğitiminde Etkileri", s. 189-195; Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", s. 54. Dolayısıyla İhsanoğlu ve Kaçar'ın belirttikleri gibi II. Mahmud'un Türkçe'ye atıf yaptığı iddia edilen nutuk metninin sahihliği sarsılmaktadır. İhsanoğlu ve Kaçar'ın nutuk metnini tahlil ettikleri makale için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, "II. Mahmud'un Mekteb-i Tıbbiye Ziyaretinde İrad Ettiği Nutkun Hangisi Doğrudur?", *Tarih ve Toplum*, c. 14, sayı 83 (Kasım 1990), s. 44-48.

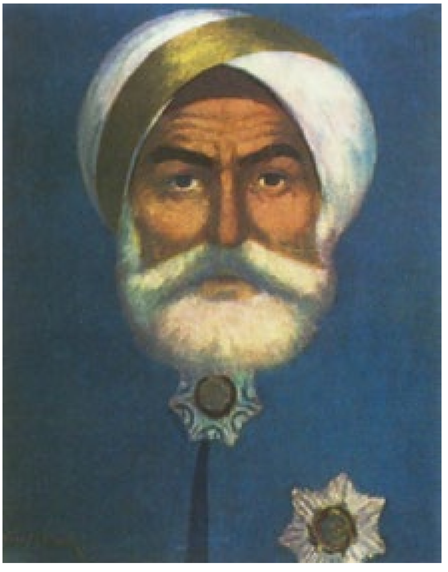

Dr. Bernard'ın 1838 yılında geldiği İstanbul'u tasvir eden bir gravür

miyse, Dr. Bernard'ın mektep için çok önemli olmadığını ve mektebe ruhî olarak bir şey katmadığını iddia etmek de aynı şekilde gereksiz bir savunma olarak kalacaktır. Fakat diğer taraftan II. Mahmud'un *"bir takım ecânibin şuraya buraya sokuşturulması"* hususundaki hassasiyetinin, Dr. Bernard'ın, padişahın hastalık ve ölüm süreçleriyle ilgili bilgileri anbean Avusturya Elçiliği vasıtası ile Hariciye'ye verdiği raporlardan dolayı istihbarî anlamda haklı olduğunu ileride ele alacağız.

Dr. Bernard, padişahın mektebi ziyaretinin ertesi günü, 15 Mayıs 1839'da Karantina Meclisi Üyeliği'ne tayin edilir[65]. Bu üyelik, başlangıçta çekingen yaklaşılan Dr. Bernard'ın ilmî yeterliliği hususunda kendisini ispatlamaya başladığına ve yerini kabul ettirip güçlendirmeye başladığına yorulabilir. Üstelik bu tayinin, Dr. Bernard'ın mevkiini sağlamlaştırdığı da hesaba katılırsa, padişahın ziyaretinin hemen ertesi gününe denk gelmesi tesadüf olmamalıdır. Bu sırada beraber İstanbul'a geldikleri Dr. Neuner de sarayda padişahın doktorluğunu yapmaktadır. Dr. Neuner'in, yol arkadaşı hakkında II. Mahmud'a verdiği muhtemel brifingin, Dr. Bernard'ın bu tayininde etkisi olduğu da bir tahmin olarak ileri sürülebilir. Zira Dr. Bernard ve Dr. Neuner'in yol ve gurbet arkadaşlıkları dolayısıyla yakın temasta olduklarını tahmin etmek güç değildir. Diğer taraftan Dr. Bernard'ın, arkadaşı olan

65 BOA, *HAT* 523-25563.

Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın (1786-1854) Şeref Akdik tarafından yapılan tasviri (İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı koleksiyonu)

Dr. Neuner'den padişaha yapılan *konsültasyon* işlemi hakkında duyduklarını Beyoğlu'nda bulunan Avusturya Büyükelçisi vasıtasıyla Hariciye'ye rapor edişi sadece bu samimi dostluğun bir göstergesi değil, Avusturya Hariciyesi'nin dış istihbarat ihtiyacını karşılamak gibi bir vazifenin gereğidir.

Günlerini çalışarak geçiren Dr. Bernard, diğer taraftan Hariciye'nin kendisinden düzenli olarak istediği raporları da hazırlamaktadır. Burada vurgulamamız gereken husus ise hazırlanan bu raporların elçilik tarafından istenişidir. Zaten genç hekim de "*Ekselansları her halde, neden uzun zamandan beri majestelerinin (Padişah'ın) hastalığı hakkında bir bilgi vermediğimizi merak etmişlerdir. Bunun sebebini açıklamak çok basit. Çünk*ü *uzun zamandan beri dün 1 Haziran (1839)'da tedavi eden hekimler tekrar konsültasyon* için toplandılar…"[66] şeklinde haber verilmediği zaman bunun sebebinin sorgulanacağını belirten ifadeler kullanarak, Avusturya Hariciyesi'nin bu bilgileri kulis faaliyetleri esnasında diplomatik amaçlarla kullanabilmeleri için temin edildiğinin anlaşılmasını sağlar.

Nitekim 18 Haziran 1839'da padişaha yapılan *konsültasyon*, Dr. Bernard'ın 19 Haziran 1839 tarihli raporuna yansır[67]. Arslan Terzioğlu'nun Viyana'daki Haus-Hof und Staatsarchive'de[68] yayınladığı bu son derece husuŝî raporların ilkine[69] göre Dr. Bernard, sabah mesai başladığında Galata Sarayı'na yetişmek için erken kalkarak Avusturya Elçiliği'ne gider. Hazırladığı raporu saat 6'da teslim eder ki, raporda da saatin "6:00" olduğu belirtilir. Çünkü biraz son-

66 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 38.

67 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 38-39.

68 Hukukî belgelerin bulunduğu Avusturya Devlet Arşivi.

69 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 39-40.

ra Galata Sarayı'nda bulunan Mekteb-i Tıbbiye'ye dönmek zorundadır. Bu gidişini kimsenin bilmediği ve görmediği bir zamanlamayla yaptığını tahmin etmek güç değildir. Çünkü sefarete gitme sebebi kendi işlemlerini yapmak veya meselelerini halletmek değil, padişahın sağlığı ile ilgili istihbarî bilgileri bir an evvel Avusturya'ya ulaştırmaktır.

Mekteb-i Tıbbiye amblemi

Burada dikkat çeken husus, büyükelçiye sunulan raporun bizzat padişahın doktoru olan Neuner tarafından değil, arkadaşı Dr. Bernard vasıtasıyla aktarılmış olduğudur. Çok büyük ihtimalle padişahın özel doktorunun, içinde bulunduğu konum hassasiyetiyle "dışarıdaki" kişilerle görüşmesi mümkün olmadığından, fakat padişahın sağlık durumunun büyükelçiye bildirilmesi gerektiğinden Dr. Bernard aracı bir rol üstlenmiş gözükmektedir[70]. Daha doğru bir ifade ile Avusturya Hariciyesi'nin bu vazifeyi ona tevdi ettiği anlaşılır.

Raporda padişahın hastalığının ilerleyişi gibi çeşitli bilgilerin yanı sıra, o dönemdeki çekişmeleri ve ilginç faaliyetleri aktaran veriler de mevcuttur. Bunları kısaca ve ana hatlarıyla özetleyelim. Dr. Bernard, 19 Haziran tarihli bu raporda kendi amiri de olan Hekimbaşı Abdülhak Molla'yı cehaletle suçlamakta, kendi yetkilerine dayanarak padişahı iyileştirmek için verdiği ilaçlarla daha da kötüleştirdiğini iddia etmektedir. Zira bir gün evvel (18 Haziran) yapılan *konsültasyon*un sonucuna göre arkadaşı olan Dr. Neuner'in padişah için koyduğu "verem teşhisi"ne Abdülhak Molla'nın katılmadığını ifade eder. *Konsültasyon*a katılan saray hekimleri Dr. Mac Carthey, Dr. Stefanaki, Dr. Konstantin, Mahmud Efendi ve sultanın özel hekimi olan Dr. Neuner ve hekimbaşı Abdülhak Molla'dır. Bir önceki *konsültasyon*da Dr. Neuner'in koyduğu teşhisin doğru olduğunu herkes kabul etmiştir. Dr. Neuner, salyangozun löwenzahn[71] ile kaynatılmasından elde edilen ve "taravacum" de-

70 Günümüzde ABD Başkanı'nın genetik bilgilerine ulaşılamaması için kendine özel doktoru olması, kendisine özel tedavi ünitelerinin bulunması ve hatta tuvalet ihtiyacının bile kendisine özel bir alanda karşılanması ve özel şartlarda yok edilmesi kadar olmasa da, o dönemde de padişahın hastalığı veya diğer şahsî meseleleriyle ilgili bilgilerin dışarıya sızmaması son derece önemliydi. Zira padişahın güçsüz, halsiz olması veya ölüm döşeğine düşmesinin potansiyel düşmanlar tarafından öğrenilmesi, muhtemel tehditlerin doğumunu hızlandırabilirdi.

71 Türkçe'de "karahindiba" adıyla bilinen, papatyagiller (Lat.: steraceae) familyasından bir ot (Latincesi: Taraxacum officinale).

nilen bir ilacın kullanılması gerektiğini ve hastanın ateşinin düşmesi için Viyana'dan maden suyu getirilmesi gerektiğini ifade etse de Abdülhak Molla buna karşı çıkmış ve yetkilerini kullanarak çeşitli aromatik ilaçlar terkip etmiştir. Oysa padişahın içkiye devam etmiş olması temel sorunlardan birini teşkil etmektedir. Dr. Bernard da bu yüzden raporunda." diyerek padişahın sıhhati"*Anladığım kadarıyla padişahın çevresi son derece cahil kimselerden oluşuyor ve ona içkiyi bırakması gerektiğini bir türlü söyleyemiyorlar.*" diyerek hekim heyeti içindeki Dr. Konstantin'i suçlar ve akabinde şunları ifade eder: "*Majesteleri hasta olarak hiç de ıst*ıraplı bir durumda değil. Neşesi oldukça yerinde, ama bir evvelkinden korkulu bir şekilde Dr. *Neuner'e nabzını nasıl bulduğunu sordular. Konsültasyondan sonra Dr. Konstantin, kendisinin üzerinde olan suçun bir kısmını Dr. Neuner'in* sırtına yüklemek gayesi ile olsa gerek, Dr. *Neuner'in o günü Çamlıca'da hasta padişahla birlikte kalmasını teklif etti ki bu teklifi Dr. Neuner hemen kabul etti. Ama (Başmabeynci) Rıza Bey şimdiye kadar olağan olmayan böyle bir şeyin, padişahın nazar-ı dikkatini çekerek onun durumundan endişelenmesine yol açacağı gerekçesiyle buna karşı çıktı* ile ilgili farklı tartışmalara kayıt düşer. Burada hekimlerin bir tarafı Dr. Konstantin, diğer tarafı Dr. Neuner'in oluşturduğu iki farklı görüşe bölündükleri dikkat çekiyor. Dr. Bernard'ın raporunun sonunda ifade ettiği "*Dr. Neuner'le birlikte ekselanslarına en derin saygılarımla.*" cümlesinden, Dr. Neuner'le birlikte aldıkları en küçük bir bilgiyi bile Viyana'ya aktarmayı vazife saydıkları açıktır[72]. Nitekim padişahla ilgili en ufak bir bilginin bile son derece büyük kıymeti haiz olduğu sarih olduğuna göre Viyana'nın, İstanbul'a gönderdiği hekimlerden düzenli istihbarat istemesi de son derece normaldir. Bu durum, tek başına Dr. Neuner ve Dr. Bernard'ın salt istihbaratçı oldukları anlamına gelemeyecekleri gibi yaptıkları hizmeti de hiçbir şekilde küçültmez. Hatta bu haber akışı her devlet için normaldir. Normal olmayan tek şey, bunların ortaya çıkması ve olumsuz siyasî konjonktürde bunun casusluk olarak sayılma ihtimalidir. Diğer taraftan başka devletlerin başka hiçbir şekilde alamayacakları istihbaratı da ancak sarayın içerisine, hatta padişahın yanına kadar girebilen ve duyum alan değil bizzat tetkikatı yapan kişiler olan hekimlerden istifade etmemesi de hem askerî, hem de istihbarî olarak beklenemez.

72 Nitekim padişahın hastalığını anbean takip eden taraf sadece Avusturyalılar değildin. Örneğin İngiliz elçisi Ponsonby de, 19 Haziran tarihli raporunda padişahın ölmek üzere olduğunu ve İngiliz hariciyesinin tahta çıkacak yeni veliahtla ilgili durum değerlendirmesi yapmaları gerektiğine işaret eder. Krş. Public Record Office, Foreign Office, 78-356, s. 47; Ali Akyıldız, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", s. 63.

II. Mahmud'un hastalığı ve ölümü, Avusturyalı tabip takımının (Dr. Neuner ve Dr. Bernard) da işin nispeten de olsa içinde olduğundan önemli bir husustur ve kısaca onun hastalığı ve ölümünden bahsetmemiz gerekir. Ali Akyıldız, Sultan Mahmud'un hastalığı ve ölümü ile ilgili olarak yaptığı kıymetli bir çalışmada padişahın etrafındaki doktorların karşılıklı suçlamalarını, ifadelerini, bütün bu ifadelerin ortak ve çelişkili yanlarını, gerçeklere uygunluğunu değerlendirmiş ve padişahın ölümü ile ilgili modern tıp uzmanlarından da yararlanarak kestirmeden bizim de rahatlıkla istifade edebileceğimiz bazı sonuçlara varmıştır. Bu sonuçlara göre padişahın birden daha fazla hastalığı olup, bunlardan akciğer veremi (*akciğer tüberkülozu*), *ampiem* adlı göğüs boşluğu iltihabının sebep olduğu bir hastalık, yine bunlara bağlı olarak ağızdan kan gelmesi (*hemoptizi*), kanlı basur (*hemoroid*), yine bunlara bağlı olarak kansızlık, kısaca ve sonuç olarak da *akciğer tüberkülozu*yla birlikte bu hastalığın tetiklediği komplikasyonlar, padişahın ölüm sebebinin tıbbî olarak açıklamalarıdır[73].

Dr. Bernard'ın 22 Haziran tarihinde Avusturya Büyükelçiliği'ne arz ettiği raporunda[74] padişaha yapılan dokuzuncu *konsültasyon* işlemi hakkında bazı bilgiler vardır. Bu bilgiler Avusturya hükümeti için son derece önemli bilgilerdir. Dr. Bernard da bu öneme binaen padişahın sağlığı hakkındaki en ufak bir detayı atlamadan gizlice rapor eder. Sultanın 14 Mayıs'ta Mekteb-i Tıbbiye'ye yaptığı ziyarette gördüğü ve tahmin ettiği üzere hastalığı ilerlemiş vaziyettedir. Dr. Bernard, Sultan II. Mahmud'un son üç gününü iştahsızlık içinde geçirdiğini ve bir defa kustuğunu, verem olduğunun göstergesi olacak şekilde kanlı balgam çıkardığını, ani uyanma ve uykusuzluk içinde olduğunu bildirir. Üstelik ileri derecede kabız olduğundan kalın bağırsaklarının hukne ile temizlendiğini, ateşinin çok yüksek, nabzının ise çok düşük olduğunu, padişahın ateşinin yüksekliğini anlaması için Dr. Neuner'den alnına dokunmasını rica ettiğini bildirir. Vücudundaki tahribat bundan ibaret olmayıp ayrıca dilinin üzerinde mercimek büyüklüğünde beyaz kabarıklıklar olduğunu, öksürükle kesilen uykusuzluktan ve ağzının acılığından şikâyet ettiğini aktarır. Padişahın idrarı kırmızımtıraktır ve göğsüyle karnının muayenesi tam olarak yapılmamıştır.

73 Ali Akyıldız, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", s. 65.

74 Terzioğlu'nun yayınladığı raporun çevirisi için bkz. Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 40.

Arslan Terzioğlu'nun 1989'da bulup yayınladığı başka bir rapora göre İstanbul'daki Avusturya Büyükelçiliği, Dr. Bernard'ın 28 Temmuz 1839 tarihli raporunu 2 Ağustos 1839 tarihinde Viyana'ya göndermiştir[75]. Raporda oldukça ilginç bilgiler vardır. Şimdi bunları Dr. Bernard'ı merkez almak kaydıyla değerlendirelim. İlk olarak söylememiz gereken mesele, Dr. Bernard'ın Hekimbaşı Abdülhak Molla ile oldukça derin ve tafsilatlı bir görüşme yaptığı, bu görüşmedeki hususları öğrenmek için Abdülhak Molla ile yakın bir iletişime geçmeye çalıştığı anlaşılır. Nitekim raporunda elçiliğe arz ettiği hususların herhangi bir şekilde kullanılmamasını, kullanıldığı takdirde bu bilgileri kendisinin sızdıracağının anlaşıldığını raporunun sonunda net ifadelerle belirtir. Bu durumda kendisinin Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın nezdindeki itibarını ve kazandığı güvenini yitireceğini bildirir. Bu ifadeler, cahil olmakla ve hiçbir şey bilmemekle suçladığı Abdülhak Molla'nın güvenini kazanmak için belli bir emek harcadığı şeklinde de yorumlanabilir. Raporun sonundaki bu ifadeleri, Bernard'ın içinde bulunduğu vaziyetini daha iyi anlamamız için baştan söyleyerek raporun içeriğine geçelim. Raporda Abdülhak Molla'nın, Sultan Mahmud'un hastalığını çok önceden beri bildiğini ifade ettiği, fakat Sultan'ın ikazları dikkate almayarak aşırı şekilde içki içmeye devam ettiğini, hatta padişahın sabahları rom ve rakı, ardından şampanya içtiğini, bu durumun günde 4-5 defa içki alacak kadar sık tekrarlandığını, fakat bunlara rağmen Sultan'ın hasta olduğunu kabul etmediğini ve bu durumu kendisine söylemek isteyip ikna etmeye çalışanların korktukları için kendisine yaklaşamadıklarını belirtir. Dr. Bernard'ın raporunda belirtilen ilginç bir husus da Hekimbaşı'nın iddiasının övünme amacıyla yapılmış olduğunun ifade edilmesidir[76].

Avusturya'nın Osmanlı İstanbul'undaki bir istihbarat kaynağı olan Dr. Bernard'ın, kendisinin tehlikeye atılmaması için elçilikten ve Avusturya hükümetinden beklentisini yansıtan şu sözler kıymete değerdir: "*Bu size bildirdiklerimin kimseye karşı kullanılmamasını, bunun benim Hekimbaşı nezdinde zarar görmeme yol açacağını belirterek ekselanslarına saygılarımı sunarım.*"[77]. Bu ifadeler, bilhassa Avusturya Hariciyesi'nin çeşitli diplomatik temaslarda kendisinin verdiği bilgilerin kullanılmaması için dikkat çektiğini

75 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 41-42.

76 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 41.

77 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 42.

gösterir. Aksi takdirde bu bilgileri kendisinin sızdırdığının anlaşılacağı ve büyük çaplı bir diplomatik kriz çıkacağı muhakkaktır.

Osmanlı tarihinin en dirayetli ve kararlı hükümdarlarından biri olan II. Mahmud, odanın içinde 6 tur atamayacak kadar zayıflamış olmasına rağmen, doktorların bütün itirazlarını reddederek ve halkının kendisini görmezse rahatsız olacağını öne sürerek Üsküdar'da Cuma selâmlığına gider. Burada Sultan II. Mahmud'un devletin ve halkın menfaatlerini kendi sağlığının önüne koyduğu görülür. Bu sıralarda kız kardeşi Esma Sultan'ın Çamlıca'da bulunan köşkündedir ve Üsküdar'a geçtikten sonra camide fenalaşmış, secdeye vardığı zaman tekrar kalkamamış ve köşke geri getirilmiş, bunun üzerine Esma Sultan hemen ağabeyinin sağlığı ile ilgilenmesi için kendi doktoru Millingen'i görevlendirmiştir[78]. 27 Haziran'da Dr. Millingen'in de katıldığı yeni bir *konsültasyon* daha yapılmış ve Millingen hasta Sultan için aşırı içkiden kaynaklanan "delirium tremens" teşhisi koyar ve içinde afyon da bulunan Laudanum adlı bir ilaç verir[79]. Fakat tedavi sonuç vermez ve Devlet-i Aliyye'nin *devletlü saadetlü* sultanı 1 Temmuz 1839 günü son nefesini verir. İlginç bir tesadüf müdür, yoksa Esma Sultan'ın sahibeliğinin bir sonucu mudur, tam olarak bilmesek de, Esma Sultan'ın Çamlıca'daki köşkünde hayata gözlerine yuman II. Mahmud, yine Esma Sultan'ın Çemberlitaş yakınlarında bulunan ve üzerinde şimdiki türbesi bulunan arsasına defnedilir.

Dr. Bernard, 17 Ekim 1839 tarihinde, kendisine *nişân-ı âli* verilmesi hususunda düzenlenen bir belgeye göre kendisinden "*Enderûn*-ı *Hümâyûn hekimlerinden Bernard*" şeklinde bahsedilir[80]. Görüldüğü üzere Dr. Bernard'ın bütün tıp sisteminin başında ve mektebin en başta gelen kurucusu olmadığı belgeye bu ifadelerle yansımıştır.

Tarih 6 Kasım 1839'a geldiğinde Dr. Bernard'ın ders nazırı olarak mektepteki konumunun güçlendiği görülür[81]. Dolayısıyla "gelişiyle birlikte mektebi kuran Dr. Bernard portresi"nin hasar aldığı ortadadır. 1838'de bir kademe daha atlayan ve hâlâ daha çıkması gereken kademeler olan Dr. Bernard'ın "kurucu" sıfatının daha objektif şekilde sorgulanması gerektiği ortadadır.

78 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 41.

79 Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", s. 41.

80 BOA, İ. *MSM.* 89-2557.

81 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 84.

Altıntaş'ın belirttiği üzere aynı belgeye göre Mekteb-i Tıbbiye'nin nazırı Hekimbaşı Abdülhak Efendi olup mektebin talebe mevcudu 237, muallim mevcudu 6, hoca mevcudu 1, *nazır-ı ders* mevcudu 1, *vekil-i ders* mevcudu 1'dir[82]. İşte bu esnada Dr. Bernard "ders nazırı", o dönemki ifade ile *nazır-ı ders*tir.

Dr. Bernard, Tıbbiye'de bulunduğu süreçte kurumda pek çok atılım olmuş, bu doğrultuda 3 Mart 1840'ta Meclis-i Umur-ı Tıbbiye kurulmuştur[83]. Bernard'ın kurumdaki esas kadrosunun oluşturulması, toplam kadrosu 280 kişiyi bulan okulda "muallim-i evvel" de tayin edildiği Mart 1840 tarihine denk gelir[84]. Ayrıca bu tarihte ilk defa öğrenciler arasına eczacı olmak üzere okuyan 6 tane şakirdân-ı ispençiyar dâhil edilmiştir[85].

Dr. Bernard İstanbul'daki kariyerine devam ederken özel hayatında önemli bir karar verir ve 1840 yılı başlarında Katharina von Kletzl ile evlenerek dünya evine girer[86]. Yine bu sıralarda hızlı yükselişi esnasında Meclis-i Tıbbiye'nin hekimlerine verilen *nişân-ı* âlîye de mazhar olmuştur[87]. Dr. Bernard, 1840 Temmuzuna gelindiğinde talebe, hocalar ve diğer idarî kadro dâhil olmak üzere toplam mevcudu 517'ye yükselen Mekteb-i Tıbbiye'de görev yapmaya devam eder. Bu büyüme kurumda hem öğrenci sayısı, hem idarî anlamda bir büyümeyi gösterir.

1841 yılına gelindiğinde öğrenciler batı teknikleriyle öğrenim görmelerine rağmen henüz *diseksiyon* yöntemini kullanmaya başlamamışlardır. Ölmüş insan vücudu üzerinde çalışmak anlamına gelen bu teknik aslında eskiden beri bir sorun olmuştur. Dünyada *diseksiyon*un tam anlamıyla serbestçe uygulanma tarihine bakıldığı zaman Papa VII. Clement (1523-24) dönemine

82 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 84.

83 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 87; Ayten Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hekimbaşılık Müessesesinin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis 'Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'", s. 107, s. 104-115.

84 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 85.

85 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 85.

86 Semavi Eyice, "Dr. Karl Ambroise Bernard (Charles Ambroise Bernard) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Birkaç Not", s. 99.

87 Dr. Bernard üzerine oldukça faydalı çalışmaları olan Altıntaş'ın, Dr. Bernard'ın kendisinin bu nişanı Nişan-ı İftihar şeklinde takdim edildiği için öyle zannedildiği, aslında böyle olmadığı ve Dr. Bernard'ın fakültenin dekanı olduğu iddialarının kritiği için bkz. Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 87.

kadar gitmek gerekir[88]. Türkiye'de ise bu süreç, Dr. Bernard'ın kendisine yardımcı olarak bir anatomist hocası alma girişimi yakın zamanlara rastlar. Avrupa'dan seçilen adaylar arasından Dr. Spitzer sınavları kazanarak Tıbhâne'de anatomist olur[89]. Daha sonra kendi yerine geçecek olan Dr. Spitzer ile birlikte çalışmalarına devam eden Dr. Bernard'ın eksikliklerini hissettikleri bir ihtiyaç vardır: Kadavra! Osmanlı toplumunda pek fazla hoş karşılanmayacak bir durum olan *teşrih*, iki doktorun anatomi derslerinin daha iyi işlemesi için başlıca ihtiyaç duydukları şeydir[90]. Bu husus için Tıbbiye hekimbaşısı, Kapudân-ı Derya Talat Paşa'dan yardım ister ve Talat Paşa da ihtiyaç duyulan cesetlerin Tersane Tomruğu'ndan temin edileceğine dair söz verir[91]. Fakat Talat Paşa, meselenin hassasiyetine binaen konuyu Meclis-i Hâss'a taşımış ve buradan "*sadece tersanede ölen esirlerin cesetlerinin kullanılması*" için izin çıkmıştır[92].

Uygulamayı şiddetle umut ettiği *diseksiyon* işlemini tedavüle sokan Bernard, teorik anlamda Türk tıbbı açısından eksikliğini hissettiği bir boşluğu doldurmak amacıyla 1842 yılında *Elements de Botanique* kitabını kaleme alır. Nebatatın daha iyi tanınması ve kullanılması amacıyla telif ettiği bu eser, mektebe daha önceden eczacılık alanında yetişmek üzere öğrencilerin kabul edilmesinin de içinde bulunduğu bir sürecin devamı niteliğindedir. Dr. Bernard, aynı sene içinde *Les Bains de Brouse* kitabını da neşreder. Bu eser Bursa'da bulunan kaplıcaların sularının sahip olduğu şifaları ilmî bir usulle tahlil etmesi sonucu ortaya konmuş bir eserdir. Üstelik bu eserin sonunda bir de Bursa rehberi bölümü vardır. Böylelikle Bursa şehri hakkındaki ilk rehber, Dr. Bernard tarafından kaleme alınmış olur.

---

88 Charles Singer, *A Short History of Anatomy and Physiology from the Greeks to Harwey*, s. 85-85; Esin Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?", s. 747.

89 Esin Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?", s. 749.

90 Y. Çelik, kadavra kullanımının faydalarına ilk defa Dr. Bernard'dan önce Seyyid Mustafa Efendi tarafından dikkat çekildiğini, onun Floransa Teşrihhanesi'ni övdüğünü ve bu hususla ilgili ilk düşünceleri ve izlenimleri aktardığına dikkat çeker. Krş. Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temini", s. 58; Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi*, haz. Remzi Demir, Ankara 1996, s. 29-30.

91 Esin Kahya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?", s. 749-750.

92 Yüksel Çelik, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temini", s. 59-60'tan naklen BOA, İ. DH. 1771. Daha sonra bu cesetlerin sayısının yeterli gelmemesi, halkın tepkisinden çekinileceği için Tersane üserasının cesetlerinden yararlanılmaktan vazgeçilmesi ve bu iş için zencilerin kullanılması üzerine başvurulan diğer yöntemler için bkz. aynı yazar, aynı makale, s. 60-61. Yine aynı makaleye göre cesetlerin kullanımı için padişah iradesi ilk defa 1847'de çıkmıştır. Krş. s. 61.

Sultan Abdülmecid'in mezuniyet töreni için 9 Eylül 1844'te Mekteb-i Tıbbiye'yi teşrif ettiği sırada, Hekimbaşı'nın hemen arkasında Dr. Bernard dikkat çekiyor (Kırmızı ile işaretli). (İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı koleksiyonu)

Daha önceki senelere dair çalışmalara değinmediği 1842-43 ders dönemini kaydeden raporunu[93] padişaha sunan Dr. Bernard[94], böylelikle 1843 yılında rüştünü ispat etmiş, Devlet-i Aliyye'ye karşı önemli bir hizmeti yerine getirerek tarihe kayıt düşmüştür. Her ne kadar tahtta oturan padişah, kendisini getirten II. Mahmud değil onun oğlu olan Abdülmecid (1839-1861) olsa da, bu yılki raporu padişaha Dr. Bernard'ın sunması, Tıbbiye için onun vizyon bakımından saray nazarında önemli bir kişi olarak görüldüğünü ispatlar.

1843 yılı da Dr. Bernard için oldukça verimli bir şekilde geçer. Dr. Bernard, Tıbbiye'de aynı zamanda ebelik eğitiminin de başladığı bu tarihte[95], *Precis de Percussion et d'Auscultation* adlı eserini yazarak öğrenciler için *perküsyon* ve *daskültasyon* alanlarında rehber niteliğinde bir çalışmayı daha gerçekleştirmiş olur. Bu eserde kendisini takdim ederken kullandığı "de couré du Nichan İftihar" unvanı, onun iftihar nişanına sahip olduğu izlenimini uyandırır. Oysa kendisi gibi yardımcısı Dr. Spitzer'e ve Tıbbiye üyelerine

93 K. A. Bernard, Rapport sur les travaux de l'Ecole de Médecine de Galata-Sérai pendant l'année scolaire 1258/59, présenté a Sa Hautesse le 25 Schaban (20 Septembre) – Journal de Constantinople et des Intéréts Orientaux 1 (52): Mardi, İstanbul 23 Septembre (1843).

94 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 83.

95 Yeşim I. Ülman, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de Eğitim (1838-1848)", s. 73.

de verilen nişan Nişân-ı Âlişan'dır. İftihar Nişanı ise elmas taşlarla süslü ve çok üst düzey devlet görevlilerine verilen bir nişan olup, Dr. Bernard'a verilmiş olan bir nişan değildir ve üstelik bu nişanın verildiği kişilerin listesi mevcut olduğundan Dr. Bernard'ın İftihar Nişanı'na sahip olmadığı kesin olarak söylenebilir[96].

Eczacılıkla ilgili olan bu eser, Tıbbiye'nin ilaçla ilgili öğrenimlerini pekiştiren bir etken olacaktır. Dr. Bernard aynı sene, yine 1843-44 yılının sonunda padişaha Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin yıllık raporunu sunmuştur[97]. Bu ikinci rapor, aynı zamanda Dr. Bernard'ın sunduğu son rapordur.

Dr. Bernard'ın Santa Maria Draperis İtalyan Katolik Kilisesi'nin kuzey tarafına bakan duvarı içinde bir dehlizle ulaşılan mezarı (Fotoğraf: A. Sefa Özkaya – 4.1.2017)

96 Bu husus hakkında ayrıntılı bir tahlil için bkz. Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 87.

97 Ayten Altıntaş, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", s. 83-84.

Osmanlı Arşivi'ndeki bir vesikaya da yansıdığı üzere yayın faaliyetlerine aksatmadan devam eden Dr. Bernard'ın *Pharmacopea* adlı kitabı 1844 yılında basılmıştır[98]. Bundan kısa bir süre sonra Dr. Bernard'ın eğitim programının başında bulunduğu Mekteb-i Tıbbiye ikinci dönem mezunlarını vermiş, Sultan Abdülmecid de mezuniyet töreni için 9 Eylül 1844'te Mekteb-i Tıbbiye'ye teşrif etmiştir[99].

Dr. Bernard, 1808 yılında Starkenbach'ta hayata açtığı gözlerini, 1844 yılının Kasım ayında İstanbul'da yummuş, böylelikle hayat macerası İstanbul'da son bulmuştur. Öldüğünde henüz 36 yaşında olan Dr. Bernard, arkasında tıp alanında yetiştirdiği birkaç yüz öğrenci, 4 adet kitap, 2 adet rapor, 36 senelik bir hayat, karısı Katharina von Kletzl ve Santa Maria Draperis Kilisesi'nde bir mezar bırakmıştır. Mezarının bulunduğu Santa Maria Draperis Kilisesi, Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi'ndedir. Mezar, kilisenin yan tarafında bulunan bir dehlizin içindedir[100].

Mezardaki Fransızca kitabe ve çevirisi şu şekildedir:

Charles Ambroise Bernard,
Docteur en Medecine et Chirurgie, né à Prague le 23 Fevrier 1808
Fondateuer et Premier Directeur
De l'Ecole Imperiale de Medecine de Galata Sérai
Reperateur autant par sa Charité que par son Art.
De Toutes les soffrances humaines
Quand par s à laborieuse et infatigable activité
Il se fut preparé une fortune, un renom
Un bonheur envié…
Il mourut!!
A Constantinople age de 36 ans le 2 Novembre 1844
Les Pauvres L' Ont Pleuré!.
Sa veuve qui a fait élever ce monument a sa
memoire le recomende aux prieres des ames pieuses.

98 BOA, İ. HR. 6-281. Belge tarihi: H. 11/R /1284, M. 6 Temmuz 1844.

99 Sultan Abdülmecid'in katıldığı bu töreni yansıtan bir gravür için bkz. EK-14. Gravürde Dr. Bernard'ın varlığı dikkat çekmekte, konumu ve yüz hatları ile diğer figürlerden net bir şekilde ayrılmaktadır.

100 Santa Maria Draperis İtalyan Katolik Kilisesi'nin kuzey tarafına bakan duvarının içerisinde bir dehlizle ulaşılan mezarının güncel fotoğrafı için bkz. EK-15.

Bu kitabe Türkçeye şöyle çevrilebilir:

"Tıp ve cerrahî doktoru Charles Ambroise Bernard 23 Şubat 1808'de[101] Prag'da doğdu. Galata Sarayı İmparatorluk Tıp Mektebi'nin kurucusu ve ilk yöneticisi, sadece merhametiyle değil, maharetiyle de bütün ıstırapları dindiren tıp ve cerrahî hekimi, yorulmak nedir bilmeden kazandığı mevki ve şöhrete, kıskanılacak bir saadete eriştiği sırada 36 yaşındayken 2 Kasım 1844'te İstanbul'da hayatını kaybetti. Fakirler gözyaşı döküyor. Bu kitabe onun için dul karısı tarafından dindarların dua etmesi için diktirildi." Kitabeden anlaşıldığı kadarıyla beyefendiliği, ustalığı ve fakirleri gözetmesiyle bilinen Dr. Bernard'ın ölümünden sonra fakirlerin onun arkasından ağladığı görülüyor. Bir hususa daha dikkat çekmek gerekir ki, belirtildiği üzere Dr. Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk kurucusu ve kurucu direktörü olduğunun genel bir algı olarak yerleşmesinde bu kitabın büyük bir payı olsa gerektir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Bernard'ın ölümünden kısa bir süre sonra ailesi, genç tabibin sahip olduğu nişân-ı âliyi satmak istemiş, fakat Osmanlı Hükümeti bunun başkasına satılmasına engel olup, bedeli karşılığında satın almıştır[102]. Buradan anlaşıldığı kadarıyla ailesinin bu hatıraya sahip çıkmama veya satma isteği sonucunda devletin bu duruma hemen müdahale edip, nişanı "dışarıya" kaptırıp sahipsiz bırakmamak için bir refleks gösterdiği dikkat çekiyor ki, bu da bir devletin saygınlığının bir ifadesi olsa gerektir.

Osmanlı Devleti, eğer bir isim karışıklığı yoksa ve hâlâ hayatta ise karısı Katharina von Kletzl'e veya Dr. Bernard'ın diğer aile mensuplarına, Dr. Bernard'ın ölümünden 23 veya 24 sene sonra 1867/68 (H. 1284) yılında bir vefa borcu olarak "atiyye" vermiş ve Dr. Bernard'ın hizmetlerinin unutulmadığını hatırlatmıştır[103]. Bir devletin kendisine hizmette bulunan bir personelinin ölümünden 23-24 sene kadar sonra onu hatırlaması ve ailesine ihsanda bulunması, Osmanlı Devleti'nin neden uzun yıllar ayakta kalabildiğine dair bir ipucu veriyor olsa gerektir.

101 Dr. Bernard'ın gerçek doğum tarihinin, yapılan yeni çalışmalarla 23 Şubat değil, 19 Aralık olarak düzeltildiğini en başta belirtmiştik.

102 BOA, *HR. MKT.* 8-19.

103 BOA, İ. HR. 226-13242.

Eserleri

Dr. Bernard, İstanbul'da bulunduğu 6 sene içerisinde 4 adet kitap yazmıştır. Yazdığı kitapların önemli olan yönü, Latince ve Fransızca dilleriyle ilerleyen batı tıbbını Osmanlı tıbbına kazandırmasıdır. Böylelikle II. Mahmud'un da hayalini kurduğu gibi batı menşeli eserlerin Türkçe'ye kazandırılması için ilk adım atılmış, o eserler Türkçe olmasa da Türkiye'de yazılıp Türk tabibinin istifadesine sunulmuştur.

Dr. Bernard'ın İstanbul'da telif ettiği eserler ve bunların yayın yılları şöyle listelenebilir:

1. Element de Botanique a l'usage des élèves a l'Ecole de Medicine Imperiale de Galata Sarai Cons (Botanik Kitabı), İstanbul 1842.
2. Les Bains de Brousse en Bithynie/Bursa Banyoları (Kaplıca Risalesi), İstanbul 1842[104].
3. Precis De Percussion et D'auscultation A I'usage de Ses Laçons/Perküsyon Kitabı, İstanbul 1843.
4. Pharmacopee Militaire Ottomane (Eczacılık Kitabı), İstanbul 1844.

Sonuç

Sonuç olarak bazı genel değerlendirmeler yapmak gerekirse, 1838'de geldiği İstanbul'da 1844 yılına kadar 6 yıl boyunca tıbbî çalışmalar yapan Dr. Bernard'ın, II. Mahmud'un kendisi için sarf ettiği sözlerin hakkını vermek istercesine tıbbı modernleştirmek için çalıştığı ortadadır. Hakikaten Türk tıbbına Fransızca yaptığı eğitim-öğretimle de olsa çok şey kazandırmış, batılı teknikleri, *diseksiyon*u, *otopsi*yi ve teorik eğitimi pekiştirmek üzere kullanılan *teşrih* yöntemini getirmiştir. Daha önce ciddi örnekleri olmayan bu gibi başarılar, Dr. Bernard'ın hanesine artı olarak yazılması gereken hususlardır.

Dr. Bernard ile ilgili bir diğer husus, askerî tıbbın kurucusu olmasıdır. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde kurulan askerî tıp, kısa sürede dünyadaki emsallerinin seviyesine çıkmış ve Osmanlı'nın son devirlerinde Gülhane Askerî Tıp Akademisi gibi kurumların teşkil edilmesiyle de dünyada kendisine oldukça iyi bir yer edinmiştir.

104 Bu eserin değerlendirilmesi için bkz. Semavi Eyice, "Bursa Kaplıcalarını İlmi Bakımdan İlk Olarak İnceleyenlerden Dr. Bernard ve Eseri", İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, sayı 33 (1971), s. 485-495; Hülya Öztürk, "Charles Ambroise Bernard'ın (1808-1844) Kaplıca Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme", Osmangazi Tıp Dergisi, sayı 37/2 (Mayıs 2015), s. 1-8.

Tebliğimizde bahsettiğimiz üzere aksi ispatlanana kadar Dr. Bernard hiç şüphesiz ki profesyonel bir casus değildir ve elimizdeki mevcut bilgilere göre böyle bir meslekî formasyondan geçmemiştir. Dolayısıyla verdiği istihbarat raporlarından, Dr. Bernard için "Avusturya'nın İstanbul'daki casusu" gibi bir rol oynadığını söylemek, yaptığı işler sebebiyle içi doldurulamayacak bir elbise hükmündedir. Fakat Avusturya Hariciye Müsteşarı Baron von Ottenfels ve İstanbul Avusturya Büyükelçisi Stürmer'in Dr. Bernard'dan istihbarî anlamda mümkün mertebe istifade etmeye çalıştıkları ortadadır. Dolayısıyla 19. yüzyıl gibi diplomatik ilişkilerin en parlak dönemini yakaladığı bir devirde en ufak bir istihbarî bilginin büyük bir önemi haiz iken; Avusturya hükümetinin, padişahın en yakınındaki hekimle (Dr. Neuner) meslektaş, iş ortağı, dostluk ve hemşehrilik ilişkisi olan bir hekimin istihbaratından faydalanma lüksünden yararlanmama gibi bir keyfiyet söz konusu değildir. Nitekim Dr. Bernard'ın raporlarında "*Elçiliğe verilen raporlarda neden aksama olduğuna dair savunma beklentileri*"nin ağırlığı açık bir şekilde hissedilmektedir. Dolayısıyla askerî ve istihbarî anlamda Dr. Bernard her ne kadar bir istihbaratçı olmasa da, raporlarına dayanarak istihbarî bir figür olduğu söylenebilir. Fakat şurası kesin olarak vurgulanmalıdır ki bu durum asla Dr. Bernard'ın Türk tıbbına yaptığı katkıları küçültmez. Ayrıca bir ülkenin, başka bir ülkeye gönderdiği herhangi birinden istihbarî içerikli rapor istemesi kadar doğal bir şey yoktur. Nitekim Dr. Bernard ve Dr. Neuner'in hekim olarak saraya ve padişaha "elini alnına götürüp ateşine bakacak kadar" yaklaşması düşünüldüğünde, Avusturya'nın sarayın içerisinden alınacak böyle bir istihbaratı başka hiçbir yerden alamayacağı da açıktır. Dolayısıyla olaya devletler veçhesinden bakmayıp sadece tıp tarihi perspektifiyle bakmak, zamanın ve zeminin gerçeklerini göz ardı etmeye sebep olacaktır.

Son olarak belki uzun bir süre daha tartışılacak olan iki hususla tebliğimizi itmam etmemiz gerekirse, Dr. Bernard'ın "Mekteb-i Tıbbiye'nin ruhu" olup olmadığı meselesini, bu duruma müspet veya menfî veçheden yaklaşan iki tarafı da memnun ve tatmin edemeyeceğimiz bir şekilde kapatacağız. Her halükârda çok büyük hizmetleri olan Dr. Bernard'ın, hiçbir zaman Mekteb-i Tıbbiye'nin nazırı olmasa bile Mekteb-i Tıbbiye'nin ruhuna oldukça önemli bir katkı yaptığı, hatta en büyük katkıyı yaptığı, fakat bu vasfa tek başına sahip olmadığı kanaatindeyiz. Bu çalışma Dr. Bernard'ın biyografisine odaklandığı için, kurucu ruhu tamamlayan diğer ögeler çalışmamızın dışında kalmaktadır. Genç hekim, Mekteb-i Tıbbiye'de *nazır-ı ders* olmuş ve eğitim

programının başına gelmiştir. Diğer taraftan II. Mahmud'un, bazı ifadeleri şaibeli olan nutkuna bakıldığı zaman Dr. Bernard hakkında sarf ettiği sözler, Dr. Bernard'ın "batıdan getirilen sıradan bir hekim" gibi dar bir potadan çıkararak ona vizyonel bir konumlanma getirir. Yani Dr. Bernard hiçbir zaman Mekteb-i Tıbbiye'nin Hekimbaşısı olmasa da, batı tıbbını getiren kişidir. Nitekim sadece Avusturya Hariciyesi'nin değil Avrupalıların çeşitli diplomatik, yazılı ve kulis faaliyetleri esnasında bu hususu sürekli daha yüksek perdeden seslendirdiği dikkat çeker. Avrupalılara göre Osmanlı doğru bir hamle yapmış, batı tıbbını almayı kabul etmiştir. Bu yüzden Dr. Bernard Avrupalıların nazarında ileride doğacak olan müstakbel tartışmaları belirlemesi için batılılarca tarihe düşülen bir kayıt olacaktır.

İkinci ve günümüzü ilgilendiren tartışmalı husus ise 1830'larda kurulan askerî tababetin, maalesef 2016'da menfur bir darbe teşebbüsüyle sona ermesi hakkındadır. Siyasî ve idarî olarak alınan bu karar doğru, yerinde ve zarurî olmakla birlikte, teknik olarak bakıldığı zaman askerî sakatlıkların ve yaralanmaların kendilerine has durumu, 1830'lar gibi çok erken bir tarihte anlaşılan bir mevzudur. Nitekim askerî ve sivil tıp 19. yüzyıldan beri dünyanın her yerinde farklı branşlar olarak gelişmektedir. Nitekim Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güneydoğuda terörle mücadele amacıyla gerçekleştirdiği bir askerî operasyon esnasında yaralanmış olan bir askerimizin bacağına saplanan bir fünye parçası herhangi bir metal zannedilmiş, ameliyata alınmadan önce bir sürveyan tarafından kontrol edilip bunun henüz patlamamış bir roket fünyesi olduğu tespit edildiği için hem askerin, hem de doktorların hayatı son anda kurtulmuştur. Dolayısıyla askerî tıp başka sakatlıklara benzemeyen, hiç beklenilmedik anlarda saha tecrübesi gerektiren bir branştır. Örneğin yanında tabanca veya top mermisi patladığı zaman tıbbî müdahalesine devam edemeyen sivil bir doktordan bunun hesabını sorma hakkımız olamayacaktır. Oysa askerî tabipler bu durumlar için vardır ve aslî görevleri budur.

Hem tıbbî hem de askerî kültür olarak askerî tıbba, geçmişten günümüze gelen ve geleceğe giden bir bütün olarak bakıldığı zaman, askerî tıp, dünyada makineler sayesinde binlerce kilometre ötedeki bir askerin cerrahî müdahalesinin yapılabildiği bir seviyeye doğru ilerlerken, Türk askerî tıbbı bu seviyeden tamamen mahrum kalacaktır. İleriki yıllarda bunun gerekliliği anlaşıldığı zaman ise askerî tıbbın kaldırılmış olması sebebiyle kendimizi yeniden dünyaya yetişmeye çalışan bir seviyede bulma riskimiz vardır. Bu

meseleyi modern askerî tıbbın kuruluşu ve Dr. Bernard'a bağlayarak son söz olarak şunu söyleyebiliriz: Ciddi anlamda Dr. Bernard'ın öncülüğünü yaptığı modern askerî tıbbın devam etmesi, hem yaklaşık 180 yıllık milli bir kültürün, hem de dönemin konvansiyonel ve geleceğin hibrit savaşlarının ihtiyaçlarını karşılaması bakımından Türkiye'nin menfaatine olacaktır. RDX, TNT veya diğer balistik harp başlığı (nükleer başlık) taşıyan füzelerin tahribatı tamamen askerî tıbbın konusu olacağından, II. Mahmud ve Dr. Bernard'ın bu meselenin üzerinde 180 sene önce durarak ne kadar önemli bir iş başardıkları ileride de daha iyi anlaşılabilir. II. Mahmud'ın ifadesiyle de "*Askerlerin iyi bir tıbbî tedavi görmeleri için*" de bu şarttır.

Kaynaklar

1. Altıntaş, Ayten, "K. A. Bernard'ın Mekteb-i tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, haz. Hüsrev Hatemi ve Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006, s. 79-89
2. Altıntaş, Ayten, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hekimbaşılık Müessesesinin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis 'Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, haz. Hüsrev Hatemi ve Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006, s. 104-115
3. Altıntaş, Ayten, "Tıbhâne'de Nişan Takdimi Merasimi", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, haz. Hüsrev Hatemi ve Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006, s. 67-70
4. Altıntaş, Ayten, "Tıbhâne'de Eğitim", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, haz. Hüsrev Hatemi ve Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006, s. 61-66
5. *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, haz. Abdullah Kılıç, İstanbul 2012
6. Ayhan, Gamze, *Yenileşme Sürecinde Hekimbaşılık*, Bilecik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2014
7. Bayat, A. H., *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999
8. Bernard, K. A., *Element de Botanique a l'usage des élèves a l'Ecole de Medicine Imperiale de Galata Sarai Cons*, İstanbul 1842
9. Bernard, K. A., *Les Bains De Brousse en Bithynie*, İstanbul 1842
10. Bernard, K. A., *Pharmacopee Militaire Ottomane*, İstanbul 1844
11. Bernard, K. A., *Precis de Percussion et d'auscultation a l'usage de Ses Laçons*, İstanbul 1843
12. Bernard, K. A., Rapport sur les travaux de l'Ecole de Médecine de Galata-Sérai pendant l'année scolaire 1258/59, présenté a Sa Hautesse le 25 Schaban (20 Septembre) – Journal de Constantinople et des Intéréts Orientaux 1 (52): Mardi, 23 Septembre, İstanbul 1843
13. BOA, *C. AS.* 435-18102

14. BOA, *C. AS.* 638-26886

15. BOA, *C. SH.* 1287

16. BOA, *C. SH.* 16-792

17. BOA, *HAT* 1186-46759

18. BOA, *HAT* 299-17707

19. BOA, *HAT* 310-18301

20. BOA, *HAT* 311-18397

21. BOA, *HAT* 312-18401

22. BOA, *HAT* 523-25563

23. BOA, *HR. MKT.* 8-19

24. BOA, İ. DH. 1771

25. BOA, İ. *MSM.* 89-2557

26. BOA, *MAD. d.* 9775

27. BOA, *YB.* 04

28. de Cadalvne, E., *Deux année de l'historie d'Orient*, 1839-1840

29. Çelik, Yüksel, "Osmanlı'da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar", *Tarih Dergisi*, sayı 48 (2008/2), İstanbul 2009, s. 47-63

30. Demirhan-Erdemir, Ayşegül, *Tıp Tarihi*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2014

31. "Die Medizinische in Konstantinopel", *Medicinische Unterhaltungs-Bibliothek Oder Collectiv-Blätter von heiterem und ernsten Colorite für alte und junge Aerzte*, Leipzig 1842, s. 161-169

32. Ergin, Osman, *Maarif Tarihi*, c. 2, İstanbul 1940

33. Eyice, Semavi, "Bernard, Karl Ambros", *DİA*, c. 5, İstanbul 1992, s. 520-521

34. Eyice, Semavi, "Bursa Kaplıcalarını İlmi Bakımdan İlk Olarak İnceleyenlerden Dr. Bernard ve Eseri", İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası, sayı 33 (1971), s. 485-495

35. Eyice, Semavi, "Dr. Karl Ambroise Bernard (Charles Ambroise Bernard) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Birkaç Not", *Türk Tıbbının Batılılaşması*, yay. Arslan Terzioğlu ve Erwin Lucius, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, s. 97-124.

36. Eyice, Semavi, "Mekteb-i Tıbbîye'nin İlk Müdürü Dr. Bernard'ın Mezarı", İÜEF Tarih Dergisi, sayı 3-4/2 (1952), s. 89-96

37. Gencer, Ali İhsan, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 31 (Mart 1977), s. 301-316

38. Hatemi, Hüsrev, *Darülfünûn ve Darüşşifa*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998

39. İhsanoğlu, Ekmeleddin ve Mustafa Kaçar, "II. Mahmud'un Mekteb-i Tıbbiye Ziyaretinde İrad Ettiği Nutkun Hangisi Doğrudur?", *Tarih ve Toplum*, c. 14, sayı 83 (Kasım 1990), s. 44-48

40. Kahya, Esin, "Bizde Diseksiyon Ne Zaman Başladı", *TTK Belleten*, c. 43, sayı 172 (1979), s. 739-759

41. Kahya, Esin, O*ndokuzuncu* Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk

Hekimleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997

42. Kazancıgil, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007
43. Mihail Konstantinoviç, *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. ve yay. haz. Kemal Beydilli, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013
44. Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi*, haz. Remi Demir, Ankara 1996
45. Ortaylı, İlber, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008 (5. Baskı)
46. Öner, Cemalettin, "Fransa ve Fransızcanın Osmanlı Döneminde Tıp Eğitiminde Etkileri", *Türk Tıbbının Batılılaşması Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (1988), İstanbul 1993, s. 189-195
47. Öztürk, Hülya, "Charles Ambroise Bernard'ın (1808-1844) Kaplıca Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmangazi Tıp Dergisi*, sayı 37/2 (Mayıs 2015), s. 1-8
48. Öztürk, Hülya ve Cezmi Karasu, "Mekteb-İ Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Adli Tıp Bülteni*, 19/3 (2014), s. 125-134
49. Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi, Üss-*i Zafer*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2005
50. Singer, Charles, *A Short History of Anatomy and Physiology from the Greeks to Harwey*, New York 1957
51. Şehsuvaroğlu, Bedîî, "Kuduz Müessesesi ve Bir Hatıra", *Türkiye'de Modern Mikrobiyolojinin 75 ve Kuduz Tedavi Enstitüsünün 80. Yıldönümleri Münasebetiyle Uluslararası Mikrobiyoloji ve Kuduz Symposiumu İstanbul 9-10-11 Eylül 1968*, ed. Zekâi Muammer Tunçman, Türk Mikro-biyoloji Cemiyeti Yayını, Nurettin Uycan Matbaası, 1968, s. 75
52. Şehsuvaroğlu, Bedi N., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984
53. Terzioğlu, Arslan, "Hekimbaşı Abdülhak Molla", *Bifaskop*, İstanbul 1984, s. 13-17
54. Terzioğlu, Arslan, "II. Mahmud'un Son Hastalığı İle İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", *Tarih ve Toplum*, c. 14, sayı 83 (Kasım 1990), s. 38-43
55. Terzioğlu, Arslan, "Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Tesisi ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesinde Önemi", *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları (Kuruluşunun 150. Yıldönümü Anısına 18 Eylül 1989'da Yapılan Simpozyuma Sunulan Bildiriler)*, yayınlayanlar Arslan Terzioğlu ve Erwin Lucius, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, s. 11-23
56. Terzioğlu, Arslan, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", *Tarih ve Toplum*, c. 17, sayı 100 (Nisan 1992), s. 17-26
57. Terzioğlu, Arslan, "İstanbul Tıp Fakültesi Tarihçesi", İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, sayı 63/2 (2000), s. 1-30 ve Ekler.
58. Uludağ, Osman Şevki, "Tanzimat ve Hekimlik", *Tanzimat*, c. 1, İstanbul 1940, s. 967-971
59. Unat, Ekrem Kadri ve Mustafa Samastı, "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler* (11-17 Şubat 1988), Ankara 1992, s. 113-126
60. Unat, Ekrem Kadri, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri",

VIII. Türk Tarih Kurumu Kongresi (Ankara 1981), c. 2, s. 1291-1299

61. Uysal, Cem, Mustafa Karapirli ve Mehmet Akif İnanıcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Adli Tıbbın Kurucusu: Charles Ambroise Bernard", *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, c. 8, sayı 1 (2011), s. 25-27
62. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988
63. Ülman, Yeşim Işıl, "Mekteb- Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de Eğitim (1838-1848)", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, haz. Hüsrev Hatemi ve Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006, s. 71-76
64. Ünver, Süheyl, "1838'de Dr. Bernard'ın Memleketimize Gelişi", İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası, sayı 3-4 (1956), s. 494-510
65. Vergili, Ayhan, *Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması Ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Ve Nüfus Politikaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011
66. Yaramış, A., "II. Mahmud'un Osmanlı Ordusunda Doktor İhtiyacını Karşılamak İçin Aldığı Tedbirler (1826-1839)", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1999, s. 1200-1215

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ŞAHANE BİNASININ İNŞASINA VE KAVAK İSKELESİNDEKİ YAPILARIN YIKIMINA DAİR BELGELER

Zeynep Emel Ekim[1]

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Haydarpaşa'da Tıbbiye Caddesi üzerinde olup Selimiye Kışlası ile birlikte Haydarpaşa sahilinin tarihî silüetinin görkemli abidelerindendir.

Cemil Topuzlu anılarında, askerî tıp öğrencilerinin Haydarpaşa'daki binaya gönderilmesini bir sürgün olarak nitelendirmiş, II. Abdülhamid'in Mekteb-i Tıbbiye'de eğitim gören öğrencilerden çekindiğini ifade etmiştir[2]. Osmanlı Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olacak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları da Tıbbiye öğrencileriydi. Tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanan ve yatılı eğitim gören Askeri Tıbbiye öğrencilerinin siyasetle ilişkisi huzursuzluğa sebep olmaktaydı. Mektepte disiplin kalmadığından bu gidişe son vermek isteyen Sultan II. Abdülhamid, 1892 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi, tüm askerî okulları tek yönetim altında birleştiren Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne bağladı ve nâzırlığına da Tophane Müşiri Zeki Paşa'yı getirdi[3].

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binası, daha önce yapılmış olan Haydarpaşa Askeri Hastanesi (1845) ile Selimiye Kışlası arasında Kavak Deresi'nin sol yamacındaki tepe üzerinde ve Marmara'ya bakan alanda inşa edilmiştir (Harita 1). Yaklaşık 80.000 m^2'lik bir arsa üzerine 140 x 80 m. boyutunda dikdörtgen bir orta avluyu çevreleyen bir bina olarak kurulmuştur[4]. Mekteb-i Tıbbiye-i

1 Sanat Tarihçisi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, zeynepemelekim@gmail.com

2 Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* (Yayına Haz: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, s. 57-61.

3 Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Evyap, İstanbul 2014, s. 56.

4 Mustafa Servet Akpolat, *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury*, (Hacettepe Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1991, s. 126.

Şahane'nin yapılmasından dolayı bu bölgenin değerlenip bayındır hâle geleceğinden, nakliyeyi kolaylaştırmak için bir iskele yapılması düşünülmüştür[5].

Tıbbiye Caddesi'ne bakan orta modülde pencere açıklıkları büyük, yan modüllerde küçüktür. Bu cephelerde de dalgalı geniş saçak, sivri basık kemerli pencereler görülür[6]. Tıbbiye Caddesi'ne bakan giriş kısmı öne çıkarak vurgulanmış, bu etki iki yanında simetrik olarak yer alan kuleler ile kuvvetlendirilmiştir (Fotoğraf 1)[7].

Binanın denize bakan cephesinde orta aksta yer alan biri alaturka, diğeri alafranga ayarlı olan iki saat kulesi, köşeleri pahlanmış kare kesitli gövdelerinin üstünde kübik bir kitle olarak biçimlenmişlerdir. Saat kulelerinin arasındaki barok alınlıkta bayrak motifi ile bezeli Sultan II. Abdülhamid'in tuğralı saltanat arması vardır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binası, mimarî üslûp olarak kütle formu ile İslâm-Hint mimarisinden, yapı elemanlarındaki tonozlar, soğan formlu kubbeler, kemerler, saçaklar, ahşap ve minare biçimli kuleleriyle İslâm-Uzakdoğu mimarisinden izler taşıyan eklektik üslûpta bir yapıdır[8]. Deniz cephesi çok camili bir İslâm kenti imgesi ile kente denizden yaklaşanlar için İstanbul'un Asya yakasını egzotikleştirir[9].

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, döneminin en ileri yapım tekniklerinin uygulandığı, egzotik motiflerden yerel olana kadar zengin bir oryantalist repertuvarın sergilendiği ve asıl önemlisi yetkin bir kompozisyonla birleştirildiği gerçek bir kültür ve mimarlık mirasıdır[10].

Kesme taştan inşa edilen yapının cephesinde kimi bölümlerin kaplamasında mozaik bir dokuya yer verildiği görülür. Bazı taşların da İtalya'dan getirildiği söylenmektedir[11]. Duvarlarda Hereke ve Bilecik ocaklarından özel olarak getirtilmiş renkli granitler kullanılmış, harçlar için Marsilya'dan en iyi su

5 DKKA, Mektubi 1124 (6968)-141.

6 S. İrem Dizdar, *19. Yüzyılda Batı Etkili Osmanlı Mimarlığı Union Francaise ve Mimar A. Vallaury Yapıları Üzerine Bir İnceleme* (Yıldız Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989, s. 61.

7 *Tıbbiyeliler Albümü 1929-1930*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1930.

8 Oğuz Ceylan, "Alexandre Vallaury ve İki Yapısı", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1995, s. 178.

9 Turgut Saner, *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm*, İstanbul 1998, s. 89.

10 Afife Batur, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1994, s. 379.

11 Neşe Yıldıran, *İstanbul'da II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Mimarisi* (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1989, s. 165.

kireci getirilmişti. Yapıda kullanılan metal strüktür öğeleri Belçika'dan (Fokkeril Firması) alınmış, putrelli volta döşeme yapılmıştı. Metal çerçeveli pencereler, Viyana'da hazırlatılarak getirtilmiş ve birçoğu renkli camlarla bezenmişti. Udine Kent Müzesi Arşivi'nde bu metal pencereli doğramalardan bir ayrıntı çizimi bulunmaktadır. Okulun orta avlusu öğrenciler için bahçe olarak düzenlenmiş, botanik bahçesi için Marmara'ya bakan batı platosu ayrılmış, bahçe için gereken nadir bitki ve ağaçlar Fransa'dan getirtilmiştir. Yapıdaki en önemli kısım, büyük giriş holündeki dökme demir parmaklıklı anıtsal merdiven ve bu mekândaki kalem işleridir. Bu metal strüktürün korkuluklarında floral desen görülmektedir[12].

Okul, Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yıldönümüne yetiştirilmiş ancak eğitim donanımı tamamlanmamış olduğu için açılamamıştır. Deniz cephesindeki orta pavyonun üzerindeki altın yaldızlı saltanat armasının altına yapımın bitimi için 18 Cemâziyelevvel 1318/13 Eylül 1900 tarihi işlenmiştir. Ancak Mekteb-i Tıbbiye'nin açılış ve eğitime başlama töreni Sultan II. Abdülhamid'in doğum gününe rastlayan tarihte yapılmıştır[13]. Giriş holündeki anıtsal merdivenlerden çıkınca "Padişahım Çok Yaşa" pankartı açılışa özel hazırlanarak asılmıştır (Fotoğraf 2). Aynı zamanda, saat kulelerinin arasında caminin olduğu mekâna, dışarıdan adeta semada asılmış etkisi veren, "Padişahım Çok Yaşa" mahyasının açılış için hazırlanıp asıldığı mevcut kesitlerde görülür. Yazının üstünde hilâl ve yıldız bulunurken yazının başlangıcı ve sonuna hilâl konmuştur[14]. Bugüne özel hazırlanan, bir başka kesitte yapının şimdiki girişi cephesine "Padişahım Çok Yaşa" mahyası, üstüne güneş, yazının başlangıcı ve sonuna da hilâl ve yıldız gelecek şekilde yerleştirilmiştir[15].

Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye binasının inşaatı hızlı bir şekilde ilerlemektedir. İnşaatın durumu ile ilgili basında da haberler yer almaktadır. *Malumat* gazetesinin 3 Mayıs 1900 tarihli nüshasında inşaatı gezen gazeteci Ahmed Rasim gözlemlerini anlatmaktadır. Binanın üç kat olduğunu, fakat zeminden bir kat daha kazanıldığını ifade eder. Her katta oldukça büyük dershaneler ve yanlarında laboratuvarlar bulunmaktadır. Binanın içinde bir de cami inşa edilmiştir. Binanın sağında mutfak, solunda teşrihhane ve hamam bulun-

12 Afife Batur, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası", s. 378.

13 Ahmet Zeki İzgöer - Kevser Topkar Terzioğlu (Editör), *Osmanlı Belgelerinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne*, İstanbul 2016, s. 92.

14 Ahmet Zeki İzgöer - Kevser Topkar Terzioğlu (Editör), a.g.e., s. 75.

15 Ahmet Zeki İzgöer - Kevser Topkar Terzioğlu (Editör), a.g.e., s. 76.

maktadır. Müze ve kütüphane kısımları da ayrılmıştır. Binada değişik mimari usuller görülmesine rağmen yüzde sekseni Arap mimarisi tarzındadır. Ahmed Rasim yanındakilere inşaatın durumunu sorduğunda, yüzde doksanının tamamlandığını ve binanın kara tarafına bakan kısmına geçildiğini, inşaatın yanındaki baytarhane binalarının yıkılacağını ve deniz tarafına bakan geniş alanda botanik bahçesi yapılacağını anlatır. Ahmed Rasim inşaat ile ilgili gözlemlerini anlattığı bu yazıda, binanın örnek bir bina olacağından, tıp öğrencileri için her türlü fiziki mekânın sağlandığından, zemin kata varıncaya kadar kalorifer tesisatı döşendiğinden bahseder[16].

Mekteb-i Tıbbiye binasının mimari tasarımı, dönemin en tanınmış mimarı olan Alexandre Vallaury'ye aittir. Projeye Vallaury dışında D'aronco'nun da katkı sağladığı bazı kaynaklarda geçmektedir. Sultan II. Abdülhamid önce doktorlardan görüş alınmasını istemiş, sonra da tavanların yüksek tutulmasını tembih ederek tasarıma katılmıştır[17].

"Padişahın iradesi gereği olduğunu bildiren tezkire (Gerçekte bu ma'rifet ve bilgi asrında böyle bir binanın inşaatının geciktirilmesi doğru olmayacağından Haydarpaşa'da inşasına başlanıp üçte bir derecede tamamlanmış olan Tıbbiye Mektebi binasının masraflarına mahsuben Maliye Hazinesi'nden akçe verilmemesi inşaatın devamına ve tamamlanmasına engel olacağından inşaat ödeneğinin ödenme çaresine ait bir karar alınması ve bu binanın padişahın sayesinde tatil edilmeksizin tamamlanacağı) Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ tarafından onaylanmış ve bu durumdan Seraskerlik makamı da bilgilendirilmiştir", Bunun üzerine Sadrâzam Halil Rıfat Paşa, Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da kaleme alınan mazbatayı, padişaha arz etmiştir[18].

Yapı müştemilâtından olan üç binanın, yani Türk hamamı, şimdiki yemekhane ve anatomi kısmının inşaatın başından itibaren planlanmış olduğu anlaşılmaktadır[19]. Mustafa Cezar'ın, *Osmanlı Başkenti İstanbul* adlı eserinde yer alan fotoğraf bu görüşü desteklemektedir (Fotoğraf 3)[20]. Fotoğraftan, şimdiki yemekhane kısmının bir kat çıktığı ve inşaatının devam ettiği; eski anatomi

16 Fatmagül Demirel, *Sultan II. Abdülhamid'in Mirası-İstanbul'da Kamu Binaları*, İstanbul 2011, s. 195.

17 Cengiz Can, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları* (Yıldız Teknik Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 276.

18 BOA, İ. AS, 23/29.

19 Seda Kula Say, *Beaux Arts Kökenli Bir Mimar Olarak Alexandre Vallaury'nin Meslek Pratiği ve Eğitimciliği Açısından Kariyerinin İrdelenmesi* (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 243.

20 Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul 2002, s. 207.

kısmının ikinci katının çıktığı ve iskeleler kurulduğu net bir şekilde görülmektedir. Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye binasının deniz cephesindeki pencerelerinin ve saat kulelerindeki saatlerin takılmadığı da fotoğraftan tespit edilmektedir. Tıbbiyenin deniz tarafındaki anıtsal merdivenleri, fotoğraftan görüldüğü kadarıyla yapım aşamasındadır.

Deniz Kuvvetleri Arşivi'nde yer alan belgelerde, Tersane-i Âmire'de, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin inşaatı ve vereceği hizmetler için imalat yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Pencereleri Viyana'dan getirilen binanın, bodrum katı pencerelerine konulacak demir parmaklıklar Tersane'de hızlıca imal ettirilmiştir[21]. Tersane-i Âmire'ye bağlı olan tuğla fabrikasından üç milyon adet tuğla, binanın inşaatı için imal edilmiş ve Kavak İskelesi'ne teslim edilmiştir[22]. Tersane-i Âmire'de yapılmakta bulunan etüv makineleri, Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şahane Hariciye Kliniği Hastanesi'ne gönderilmiştir[23].

Klasik betonarmenin erken uygulamaları arasında Raimondo D'Aronco'nun tasarlayıp uyguladığı Haydarpaşa/Selimiye'deki ünlü Mekteb-i Tıbbiye'nin Seririyat Hastanesi amfileri ile yine Mekteb-i Tıbbiye'nin hamamının hipocaust döşemesi gösterilebilir. 31 Mart 1900 tarihli *Journal de Moniteur Oriental*'deki habere göre "binanın ana gövdesinin yanlarına Arap üslûbunda inşa edilmiş" olan hamam yeni bir teknolojinin denendiğini işaret eder. 'Hennebique' sisteminde demirden bir hasır donatı içeren betonarme döşeme, taş ve tuğla altyapı üzerine oturmaktadır[24].

Seririyat Hastanesi'nin yapımı aşamasında parasal nedenlerle dört tane olarak tasarlanan amfi biçimindeki açık ameliyathane binalarının ancak biri inşa edilebilmişti. İmparatorluk Tıp eğitimi genel direktörü olan Rieder Paşa, anılarında 1903 tarihli bu amfinin "kendi önerisiyle Leipzig Hastanesi'ndeki modele göre tasarlanıp oradaki gibi Monier sisteminde betonarme olarak inşa edilen cerrahi kliniği" olduğunu yazmaktadır. Sonraki yıllarda Cemil Topuzlu Amfisi olarak anılan bu amfi günümüzde mevcut değildir. Halen Numune Hastanesi olarak bilinen Seririyat Hastanesi, büyük değişiklik ve yıkımlara uğramış, yol cephesi dışında ilk projeden iz kalmamıştır[25] (Fotoğraf 4).

---

21 DKKA, 0007-Umumi Evrak, 129/15.

22 DKKA, Mektubi 936 (6777)-41.

23 DKKA, Mektubi 766 (6610)-32; 766 (6610)-33.

24 Afife Batur, "Geç Osmanlı Mimarlığında Betonarme Yapım Tekniği", *II. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi, 6-8 Ekim 2004 (İTÜ/TAŞKIŞLA)*, ayrıbasım, s. 4.

25 Afife Batur, *"Geç Osmanlı Mimarlığında Betonarme Yapım Tekniği"*, s. 6.

Bu yazının sonunda yer verilen Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinden, Tıbbiye binası ile ilgili, inşaat sırasında ek yapılan birimlerle yaşanan malî sıkıntılara kadar pek çok bilgiye ulaşılmaktadır.

Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye büyük binasının inşasında sona yaklaşılırken Vallaury tarafından düzenlenen plan doğrultusunda hastanenin bir kat daha mükemmel surette tamamlanmasını temin edecek olan klinik barakaları inşasının harcama bedeli ve bunun tahsis edilebilmesi hususu Mâbeyn Başkâtipliği tarafından bir tezkire ile Seraskerlik makamına bildirilmiştir[26].

Haydarpaşa'da bulunan Tıbbiye Mektebi tarafından tamamlanmak üzere bulunan ameliyat pavyonunun inşaat masrafları Tıbbiye Mektebi İnşaat Komisyonu başkanlığında düzenlenen keşif defterine göre 281,185 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu masrafın, 1318/1902 senesi bütçesinde istihkâm ve inşaat ödeneği olan üç milyon küsur bin kuruştan ödenmesi gerektiği, Maliye Nâzırı Mehmed Ziya Bey tarafından, Seraskerliğe bildirilmiştir[27]. Hastane poliklinikleri inşası için 44.500 kuruş harcanması gerekli görülmüştür[28].

Haydarpaşa'da Tıbbiye Mektebi civarında inşa olunacak ameliyat pavyonunun bir kat olarak inşaat masrafını gösteren birinci keşif cetveli, inşaat malzemeleri ve pavyonun birimlerinde kullanılacak olan mobilyaları göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca yapılan bu pavyonun bir de planı bulunmaktadır[29].

Tıp Mektebine ilaveten yapılacak ameliyathane vesairenin inşaatına başlanmak için Girit ianesinden Daire-i Askeriyeye verilmesi Padişah iradesi gereği olan 2.000 liranın Maliye Hazinesi'ne emaneten verilen meblağ içerisinde bulunduğu ve halen Girit ianesinde para kalmadığı anlaşıldığından tahlilhane ve diğer inşaatın da hızlıca yapılması gerektiğinden Hapishane-i Umumî inşaatı için ayrılan tahsisata mahsuben Ziraat Bankası'nda bulunan meblağdan 2.000 liranın ameliyathane ve diğer inşaat için Daire-i Askeriye'ye verilmesi ve gerekli yerlere bilgi verildiği gelen tezkirede bildirilmiştir[30].

Seraskerlik Muhasebe Dairesi'nin Sadaret'e arzında, Haydarpaşa'daki Tıp Mektebi'nin havagazı ile aydınlatılması için ödenmesi Padişah iradesi olan

26 BOA, BEO, 1384/103750.
27 BOA, BEO, 2328/174582.
28 BOA, BEO, 2431/182310.
29 BOA, BEO, 2328/174582.
30 BOA, DH-MKT, 925/83.

1.800 liranın mevcut sene bütçesindeki inşaat masraflarına dahil olmaması ve bunun gibi yapılması zorunlu olan harcamaların elde bulunan meblağdan harcanması askerî idareyi sekteye uğratacağı, işe de başlanılmış olması sebebiyle zikredilen meblağın bütçeye ilâvesi veya fevkalâde olarak ödenmesine izin verilmiştir[31].

Haydarpaşa'da Tıbbiye Mektebi tuvaletleri, açık avlulu dikdörtgen planda, temizlik açısından ayrı birer mekân olarak yapının köşelerinde tasarlanmıştır. Tıp Fakültesi olduğundan yapının içinde temizliğe önem verilmiştir. Tıbbiye binasının inşaatından önce, Kavak İskelesi'nde yer alan bazı yapılar, bu bölgenin ileride bayındır hale getirilmesi planlandığından, temizlik nedeniyle yıktırılmıştır. Kavak İskelesi'nde yer alan mevcut kirişhane sağlık nedeniyle kapatılmıştır[32]. Askeriyeye ait olan selhhanede (mezbahane), fennî temizlik yapılmasından sonra selhanenin uygun bir yere nakledilmesi gerekliliğine karar verilmiştir. Ayrıca bu yapıların kaldırılmasındaki nedenlerden biri olarak kolera hastalığı gösterilmiştir[33]. Yine kolera sebebiyle Üsküdar'da Kavak İskelesi'nde boş bir halde bulunan hayvan ahırlarında gerekli fennî temizlik yapılmış ve depolar badana ettirilmiştir[34].

Serasker Rıza Bey'in Bâbıâli'ye bildirilmesini istirham ettiği ve günümüzde okudukça dersler çıkaracağımız yazısında; "Tıbbiye Mektebi binasının güzel ve hayırlı eserleri gibi hayırlı kurumlar içinde en büyük ve en sanatkârane bir olgunluk yuvası olduğu ve Avrupa'da bile benzeri olmayacak insanlığa hizmet eden ve insanlık âleminin gıpta edeceği bir tarzda ihtişamlı bir şekilde tesis edildiği, Tıp ilminin bütün dallarının eğitiminin burada verileceği, bin beş yüz kadar kimsesiz hastaya hizmet verileceği[35]" hakkındaki sözleri, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin çağdaş, bilimsel ve sosyal hedeflerini açıkça gözler önüne sermektedir. Günümüzde de eski mirası üzerine kurulan Sağlık Bilimleri Üniversitesi sağlık temalı olarak kurulan ilk ve tek devlet üniversitesi olarak hizmet vermektedir.

31 BOA, BEO, 2927/219493.
32 BOA, DH-MKT, 1848/111.
33 BOA, BEO, 333/24957.
34 BOA, Y. MTV, 119/24.
35 BOA, Y. MTV, 214/80.

Kaynaklar

A. Arşivler

1-Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi (DKKA)

Mektubi 1124 (6968)-141; 936 (6777)-41; 766 (6610)-32; 766 (6610)-33 0007-Umumi Evrak, 129/15

2-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İ. AS, 23/29
BEO, 333/24957
BEO, 1384/103750
BEO, 2328/174582
BEO, 2431/182310
BEO, 2927/219493
DH-MKT, 925/83
DH-MKT, 1848/111
Y. MTV, 119/24
Y. MTV, 214/80

B. Kitap ve Makaleler

Akpolat Mustafa Servet, *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury*, (Hacettepe Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1991.

Batur Afife, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1994.

Batur Afife, "Geç Osmanlı Mimarlığında Betonarme Yapım Tekniği", *II. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi, 6-8 Ekim 2004 (İTÜ/TAŞKIŞLA)*, ayrıbasım.

Can Cengiz, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, (Yıldız Teknik Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.

Ceylan Oğuz, "Alexandre Vallaury ve İki Yapısı", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1995.

Cezar Mustafa, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul 2002.

Demirel Fatmagül, *Sultan II. Abdülhamid'in Mirası -İstanbul'da Kamu Binaları-*, İstanbul 2011.

Dizdar S. İrem, *19. Yüzyılda Batı Etkili Osmanlı Mimarlığı Union Francaise ve Mimar A. Vallaury Yapıları Üzerine Bir İnceleme*, (Yıldız Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.

İzgöer Ahmet Zeki - Kevser Topkar Terzioğlu (Editör), *Osmanlı Belgelerinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne*, İstanbul 2016.

İzgöer Ahmet Zeki - Nil Sarı - Ramazan Tuğ, *II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Evyap, İstanbul 2014.

Saner Turgut, *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm*, İstanbul 1998.

Tıbbiyeliler Albümü 1929-1930, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1930.

Nil Sarı - İzgöer Ahmet Zeki - Tuğ Ramazan, *II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Evyap, İstanbul 2014.

Say Seda Kula, *Beaux Arts Kökenli Bir Mimar Olarak Alexandre Vallaury'nin Meslek Pratiği ve Eğitimciliği Açısından Kariyerinin İrdelenmesi* (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

Topuzlu Cemil, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Yayına Haz: Hüsrev Hatemi - Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994.

Tuğ Ramazan - Nil Sarı - İzgöer Ahmet Zeki, *II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Evyap, İstanbul 2014.

Yıldıran Neşe, *İstanbul'da II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Mimarisi* (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1989.

EKLER

Belge 1

Mektubî Kalemi'ne mahsus müsveddedir.

Seraskerlik makamına

Padişahın sayesinde Selimiye Kışlası ile Haydarpaşa arasında inşa edilmekte olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin yapılmasından dolayı o tarafların bayındır bir hâle geleceği ve orası Şirket-i Hayriye'nin imtiyazından hariç yerler olduğundan İdare-i Mahsusa tarafından münasip bir yere iskele yapılıp vapur işlettirildiği takdirde nakliyatı ve istifadeyi kolaylaştıracağı apaçık olduğundan daha sonra gereği yapılmak üzere evvelâ Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin sahile doğru hangi tarafından bir yol yapılacak ise bunun bilinerek, inşası düşünülen iskelenin de belirlenecek yere yaptırılacağının Seraskerlik makamından soruşturulması İdare-i Mahsusa Muavinliği'nden bildirilmiştir.

Askeriye Dairesi'nin bu konudaki değerlendirmesini göndermesi hususunda Sadâret makamının yardımcı olması talep edilmektedir.

11 Temmuz 1898

MKT-1123/141

DKKA, Mektubi 1124 (6968)-141

Belge 2

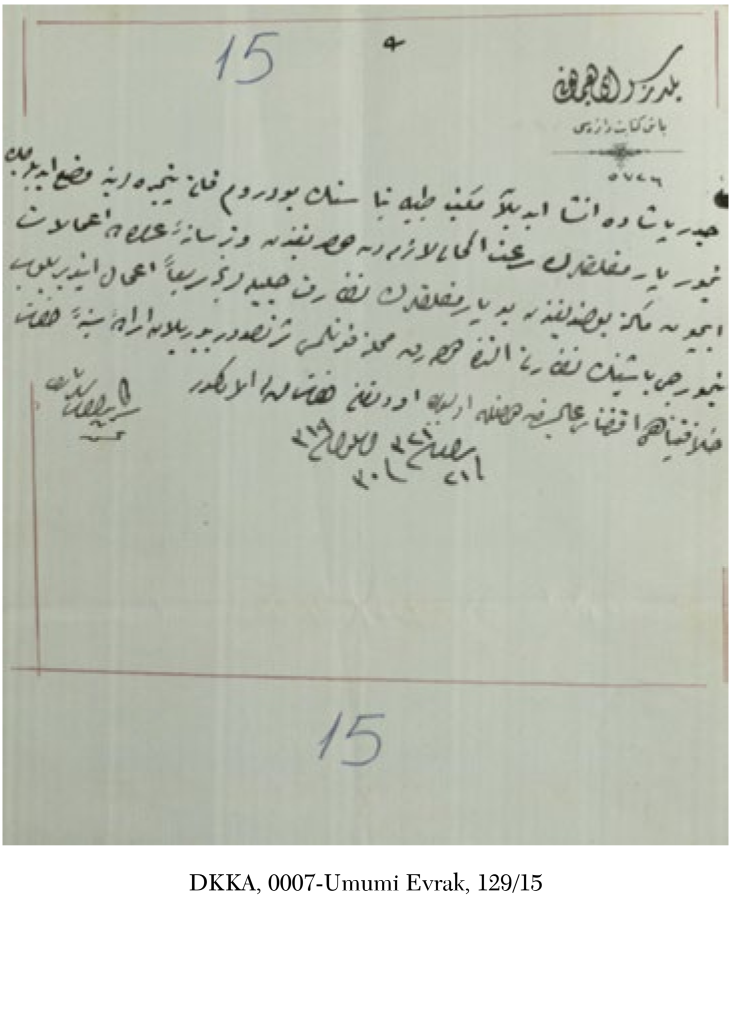
Yıldız Saray-ı Hümayunu

Başkitabet Dairesi

5726

Haydarpaşa'da inşa edilen Mekteb-i Tıbbiye binasının bodrum katı pencerelerine konulacak demir parmaklıkların süratle tamamlanması gerekli olduğundan ve Tersane'de imalât için makine bulunduğundan bu parmaklıkların nezaretinizce hızlıca imal ettirilip demircibaşının gözetimi altında olarak yerine konulması, çıkan padişah iradesi gereğidir.

13 Ekim 1903
Padişah Başkâtibi
Tahsin

DKKA, 0007-Umumi Evrak, 129/15

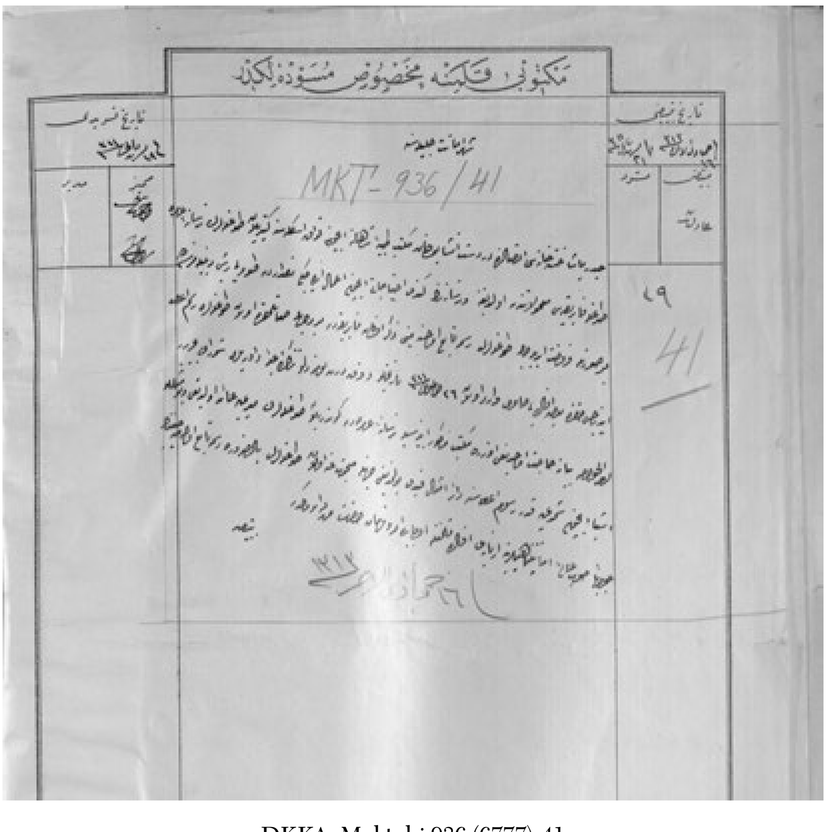
Belge 3

Mektubî Kalemi'ne mahsus müsveddeliktir.

Şehremaneti'ne

Haydarpaşa Hastanesi bitişiğinde yaptırılmakta olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane için Kavak İskelesi'ne getirilen tuğlaların Tersane-i Âmire tuğla fabrikası mamullerinden olduğu ve Tersane'nin kendi ihtiyacı için imal edeceği miktardan dolayı bir şey denilemez ise de bu şekilde satılacak tuğlalar vergiye tâbi olduğundan bahsi geçen fabrikadan bu şekilde satılan tuğlalara vergi ödenmesi hakkında bazı ifadeyi içine alan 8 Ekim 1895 tarihli ve 44 numaralı Seraskerlik tezkiresi Şura-yı Bahriye'ye havale edilmiştir. Açıklamaya gerek olmadığı üzere Tıbbiye Mektebi binasıyla Tersane-i Âmire'den gönderilen tuğlaların devletin olup bu gibi eşya için şimdiye kadar vergi ödenmesine dair emsal kaydı bulunmamaktadır. Bu sebeple bahsedilen tuğlaların zorunlu olarak vergiye tâbi olamayacağının cevaben Şehremaneti'ne bildirilmesi ifade edilmiştir. Gereğinin yapılması size bırakılmıştır.

3 Aralık 1895

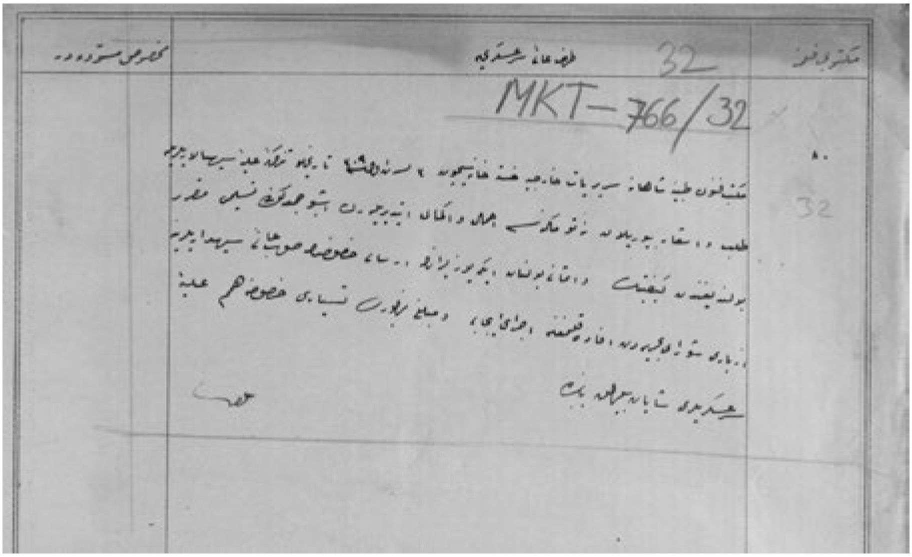

DKKA, Mektubi 936 (6777)-41

Belge 4

Seraskerlik makamına

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hariciye Kliniği Hastanesi için 15 Ekim 1893 tarihli Seraskerlik tezkiresiyle talep edilip bildirilen etüv makinesinin imal ettirilerek Cuma günü teslimi kararlaştırılmıştır. Bedeli bulunan 200 liranın gönderilmesi hususunun ve durumun Seraskerlik makamına bildirilmesi Şura-yı Bahriye'den ifade kılınmıştır. Gereğinin yapılması ve bahsi geçen paranın gönderilmesi konusunda yardımlarınız beklenmektedir.

DKKA, Mektubi 766 (6610)-32

Belge 5

Sadaret

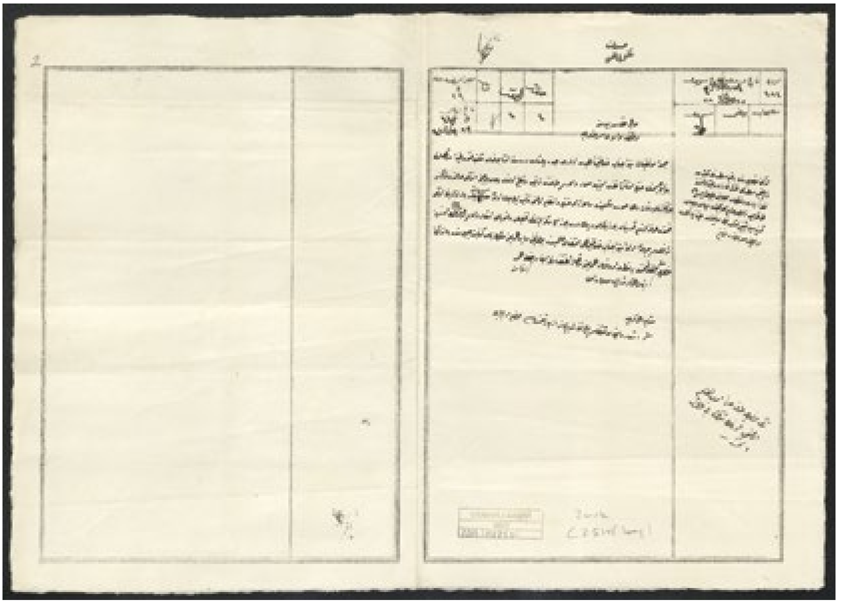
Mektubî Kalemi

Maliye Nezareti'ne ve Seraskerlik makamına

Padişah hazretlerinin başarı cümlesinden olarak Haydarpaşa'da yaptırılan Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye binasının inşasında sona yaklaşılmasıyla Mimar Vallaury tarafından düzenlenen plan gereği inşası hâlinde hastanenin bir kat daha mükemmel surette tamamlanmasını sağlayacak olan klinik barakaları için harcanmasına ihtiyaç duyulan 121.458 liranın tahsis ve ödemesi Seraskerlik'ten gelen bilgi üzerine çıkan padişah iradesinin gereğidir. Durum Mâbeyn Başkâtipliği tarafından özel bir tezkire ile bildirilmiş ve Seraskerliğe de bilgi verilmiştir. Gereğinin yerine getirilmesi için yardımlarınız beklenmektedir.

Özel tezkirenin birinci satırında mektepten ve üçüncü satırında hastaneden bahsedildiğinden, bir hata ve noksan olacağı tabiî ise de doğrusunun ne olacağının cümlenin önüne ve sonuna bakarak tayini mümkün olamamış, aynen yazılmıştır. Arz olunur.

1 Kasım 1897

BOA, BEO, 1384/103750

Belge 6

Makam-ı Seraskerî

İstihkâm ve İnşaat Dairesi

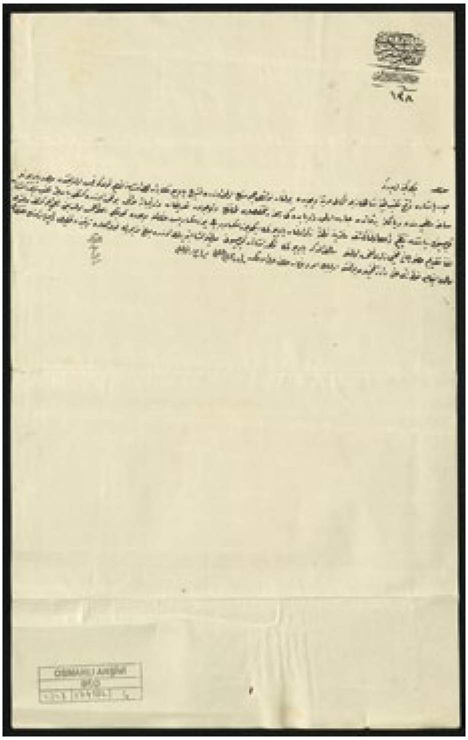
138

Âciz kullarının arzıdır,

Haydarpaşa'da bulunan Tıbbiye Mektebince tamamlanmak üzere olan eksiklikler cümlesinden bulunmak üzere teşrih pavyonunun bir an önce yapılması gerekli görülmektedir. Mevcut pavyonun yüzölçümünde ve sadece bir kattan ibaret olmak, resmine ve mütehassısları tarafından yapılan tarif ve düzenlemelere uygun olarak keşfi tamamlanıp Tıbbiye Mektebi İnşaat Komisyonu Başkanlığı'ndan düzenlenip verilen keşif defterine göre 281.185 kuruşla yapılabileceği anlaşılmıştır. Bu sebeple resmi ve keşif defteri ekiyle birlikte tarafınıza takdim edilmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere bu pavyonun İnşaat Komisyonu vasıtasıyla inşa etti-

rilmek üzere söz konusu paranın Fevkalâde Tertibi'nden tahsis edilerek ödenmesi hususunda gereğinin yerine getirilmesi görüşlerinize bağlıdır. Bu konudaki nihai emir size aittir.

12 Nisan 1904
Serasker
Rıza

BOA, BEO, 2328/174582

Belge 7

Maliye Nezareti

Mektubî Kalemi

Adet

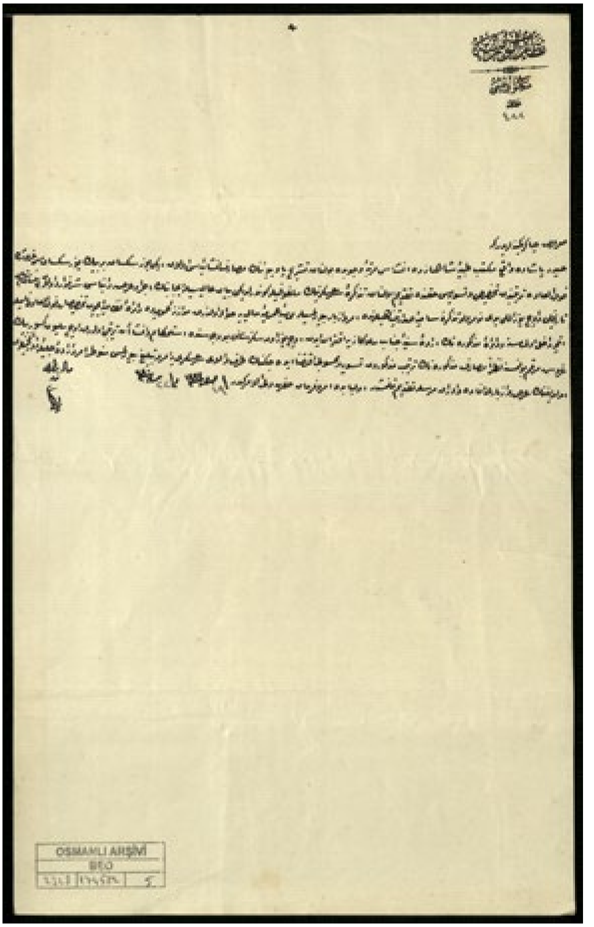
488

Âciz kullarının arzıdır,

Haydarpaşa'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de inşası tamamlanmak üzere olan teşrih

pavyonunun inşaat masrafları olan 281.185 kuruşun "Fevkalâde Tertibi"nden tahsis edilerek ödenmesi hakkında takdim edilen Seraskerlik tezkiresi ekleriyle beraber gönderilmiştir. Gereğinin yapılması 16 Nisan 1904 tarih ve 357 numaralı Sadaret tezkiresinde emredilmiştir. Bunun üzerine söz konusu tezkire Maliye Muhasebesi'ne havale olunmuş ve ana bütçede Nizamiye Dairesi için "Fevkalâde Tahsisat" adıyla para bulunmamasına ve söz konusu dairenin padişah iradesine gerekçe olan 1902 senesi bütçesinde "İstihkâm ve İnşaat Tertibi" olarak üç milyon küsur bin kuruş yazılı bulunmasına nazaran masrafın bu tertipten ödenmesi gerekeceğinin Seraskerlik makamına tebliği Sadaret'in emrine bağlıdır. Gereğinin yapılması makamınıza bırakılmıştır.

5 Mayıs 1904
Maliye Nâzırı
Mehmed Ziya

BOA, BEO, 2328/174582

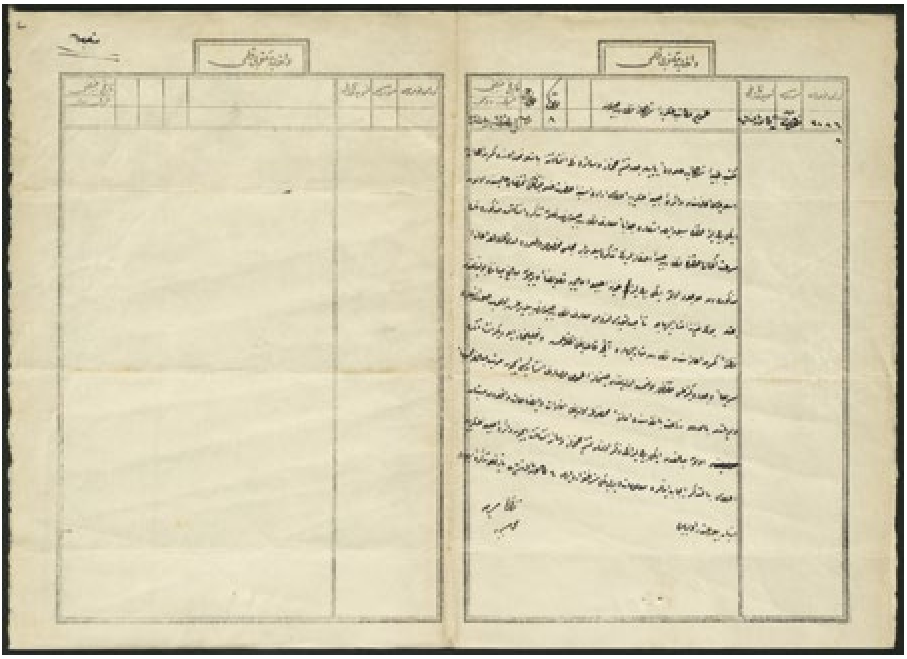
Belge 8

Dâhiliye Mektubî Kalemi

Umum Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye ek olarak yapılacak teşrihhane vesairenin inşaatına başlanmak üzere Girit Müslüman ahalisi ianesinden Askeriye Dairesi'ne ödenmesi padişah iradesi gereği olan 2.000 lira hakkında yapılan bildirime cevaben Maarif Nezareti'nden gelen tezkere, inşaatın hızlı bir şekilde tamamlanması hakkında nezaretinizin tezkeresiyle birlikte Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da değerlendirilmiştir. Bahsi geçen ianeden mevcut olan 2.000 lira Maliye Hazinesi'ne ileride kesilmek üzere verilen para arasında bulunduğundan bahisle, bunun mezkur hazineye ödenmesi lüzumu Maarif Nezareti'nden bildirilmiştir. Buna göre Girit ianesinden Maarif Nezareti'ne para kalmadığı anlaşılmıştır. Tahlilhane ve diğer inşaatın seri olarak yapılması gerekli olduğundan Umumi Hapishane inşa masrafları için ayrılan paraya mahsuben vilâyetlerden gelip Ziraat Bankası'nda emanet saklandığı anlaşılan paradan 2.000 liranın söz konusu teşrihhane ve benzeri inşaat için Askeriye Dairesi'ne ödenmesi düşünülerek ilgili makamlara bilgi verildiği gelen 19 Ocak 1905 tarihli tezkerede bildirilmiştir.

25 Ocak 1905

BOA, DH-MKT, 925/83

Belge 9

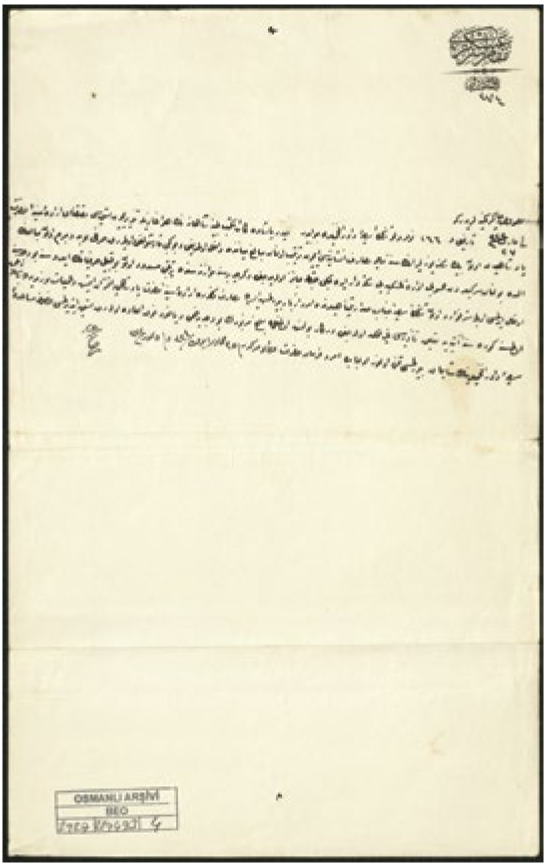
Makam-ı Seraskerî
Muhasebât Dairesi
374

Âciz kullarının arzıdır,

9 Nisan 1906 tarihli ve 166 numaralı tezkerenizin cevabıdır:

Haydarpaşa'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin havagazıyla aydınlatılması için ödenmesi padişah iradesi gereği olan 1.800 liranın bu yılın inşaat masrafları için tertip edilen paraya dâhil edilmediği ve bu gibi karşılığı olmayıp harcanması lüzumlu olan paranın elde bulunan sergilerden mahsubu askeriyeyi sekteye uğratacağı için uygun olamayacaktır. Gerçi "bir yıl bütçesinde tertibi kapalı olan bu gibi harcamaların sonraki yıl bütçesine konması" daha önce çıkan Sadaret tezkiresinde emredilip bildirilmişti. Ancak söz konusu masrafların karşılanması padişah iradesine bağlıdır. Bunun için gerekli icraata başlanılmış ise de gelecek yıl ödenmesinin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Bu paranın bütçeye ilâvesi veya fevkalâde olarak karşılanması hususuna müsaade etmeniz temenni olunur. Bu konudaki nihai karar size bırakılmıştır.

18 Temmuz 71906
Serasker
Rıza

BOA, BEO, 2927/219493

Belge 10

Bâbıâli

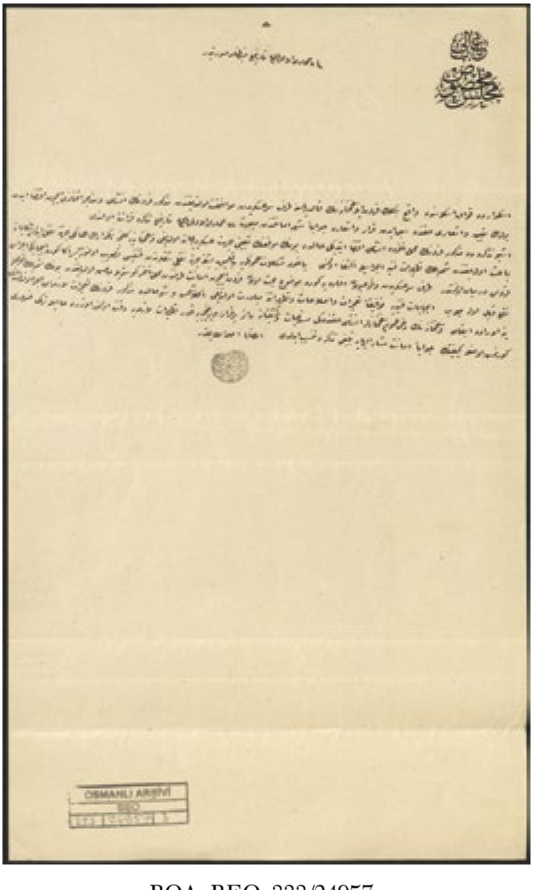
Meclis-i Mahsus

17 Aralık 1893 tarihli zabıtname suretidir.

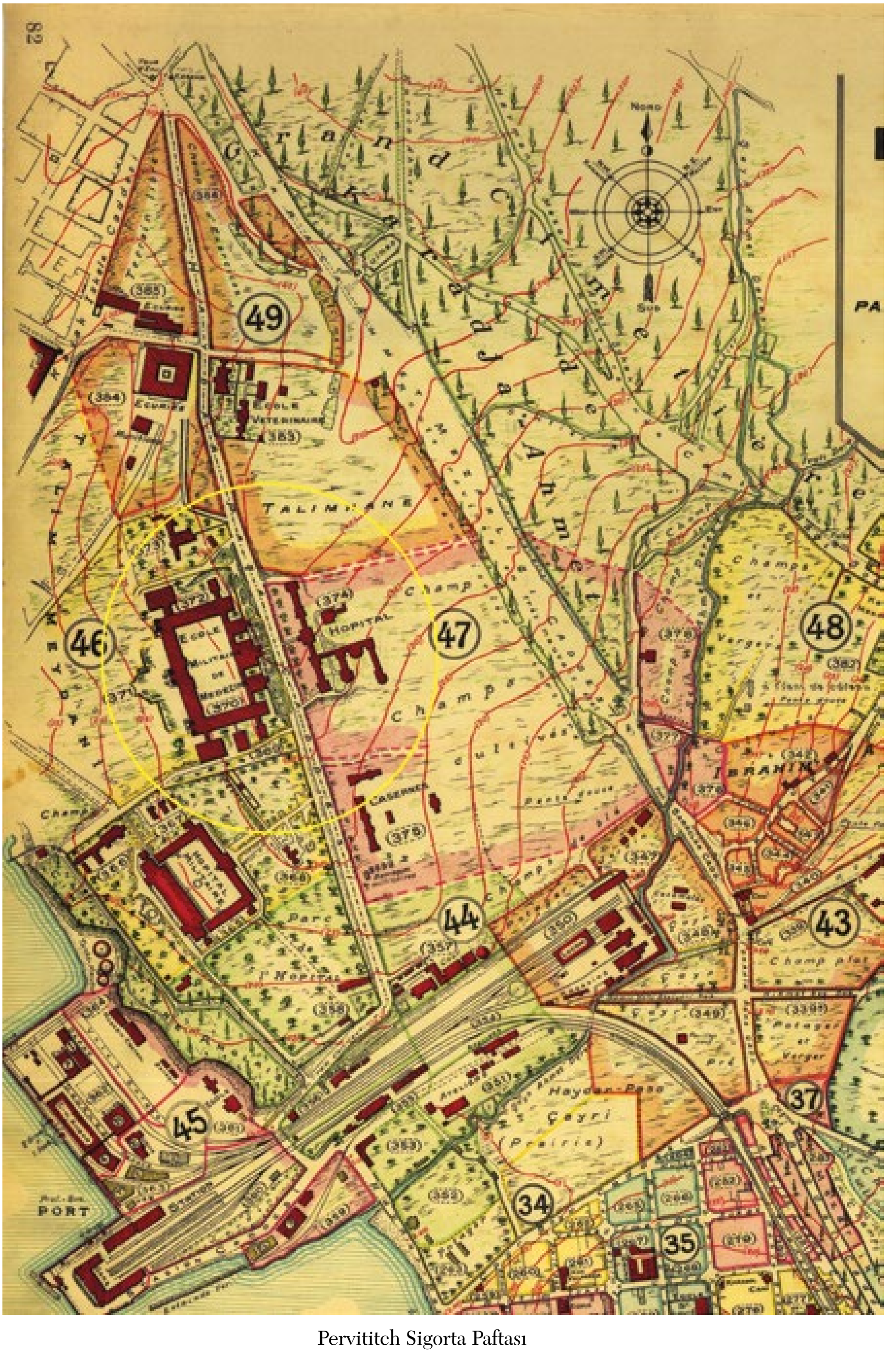
Üsküdar'da Kavak İskelesi'nde bulunan Beylik Fırın ile selhhanenin kaldırılması askeriye tarafından uygun bulunduğundan fırının inşası ve mezbaha edinilecek yerlerin belirlenmesi ve bildirilmesi hakkında gelen karara cevap olarak Şehremaneti'nin 1 Aralık 1893 tarihli tezkiresi okundu.

Bu tezkirede ismi geçen fırının başka bir yerde inşası gerektiği halde bunun yerinin tayin edilmesi hususu askeriyeye ait olduğu ve selhhaneye gelinceye kadar Üsküdar'ın hangi tarafına nakledilse şikâyetlere sebep olacağından şimdilik fennî temizlik yapılmakla yetinilmesi veya söylenilen zorluklara bakılmayıp başka tarafa nakli seçeneklerinden hangisi doğru bulunursa ona göre icabının yerine getirilmesi gereği bildirilmiştir. Askeriyenin ifadesine göre, mevzu bahis olan fırın için belediye tarafından başka bir yer gösterilememiş olduğundan bunun şimdilik başka bir yere nakli mümkün olamayıp fennî ihtiyaçlara uygun olarak tamir, ıslah ve temizliğe başlanmış olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda fırının gerekli tamirleri yapıldıktan sonra yine orada kalması ve selhhanenin de bütün selhhaneler inşası hakkındaki taleplere ve teşebbüslere dair bir karar verilinceye kadar gerekli temizliğe dikkat olunmak üzere kendi haline bırakılması zaruri görülmüştür. Keyfiyetin cevap olarak belediyeye bildirilmesi uygundur.

İmzalı
Aslına uygundur.
Âmedî-i Divan-ı Hümayun

BOA, BEO, 333/24957

Pervititch Sigorta Paftası

Prime Ministerial Ottoman Archives

Fotoğraf 1-Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne-(Tıbbiyeliler Albümü 1929-1930)

Fotoğraf 2-Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi)

Fotoğraf 3 -Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (Mustafa Cezar, Osmanlı Başkenti İstanbul)

Fotoğraf 4-Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Seririyat Hastanesi

20. YÜZYIL BAŞLARINDA KONYA AMERİKAN HASTANESİ VE FAALİYETLERİ

Berrin Okka[1]

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıldan itibaren Katolik ve Protestan misyonerlerin ilgisini çekmeye başladı. Ülkeye gelen bu misyonerler özellikle 19. yüzyılda Balkanlardan Basra körfezine kadar geniş bir alanı kapsayan Osmanlı vilayetlerinde çok sayıda okul, yetimhane, hastane vb. kurumların açılmasını sağladılar (1,2).

Osmanlı topraklarında aktif bir şekilde en fazla faaliyet gösteren kuruluş papaz Samuel Worcester'in isim babalığını yaptığı kısaca Amerikan Board olarak adlandırılan Türk kaynaklarında "*Amerikan Yurtdışı Misyonerler Komiserliği Masası*" olarak geçen "American Board of Commissioneries for Foreign Mission" (ABCM) dir (3-5).

American Board'un Anadolu'daki çalışmaları 1820 yılında Boston'dan Levi Person ve Plinky Fisk'in İzmir'e gelmeleriyle başlamış, Amerika'ya gönderdikleri raporlarında Asia Minor olarak isimlendirdikleri Osmanlı Anadolu bölgesi de Hristiyan misyonerlerin çalışma merkezi olmuştur (6).

Amerikan misyonerleri Antep, Mardin, Kayseri, Merzifon ve Van'da açtıkları hastanelerden sonra İstanbul, Amasya, Sivas, Harput, Diyarbakır, Konya ve Erzurum'da da hastaneler açarak çoğu zaman maddi durumu iyi olmayan hastalardan ücret almadan sağlık hizmetleri vermişler, misyonerler sağlık hizmetleri ile birlikte hastalara dini telkinlerde bulunarak da faaliyet göstermişlerdir (7).

1 Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, berrinokka@gmail.com

Konya Amerikan Hastanesi'nin Kuruluşu

Amerikan Board 1910 yılında Dr. William S. Dodd ve Wilfred Post'a Konya'da bir hastane kurma görevini vermiştir. İki doktor hastane için yer belirleyip satın almak için Konya'ya geldiler. Dr. William Dodd ve Dr. Wilfred Post daha önce Kayseri Talas bölgesinde çalışmışlardı (8).

Hastanenin kuruluşu için izin alınması sırasında Konya'da yayın yapan "Babalık Gazetesi'nin yazarlarının yazdığı olumsuz görüşler dolayısıyla tepki ve protestolarla karşılaştılar. Protestoların nedeni Dr.William Dodd ve arkadaşlarının Protestanlık misyonerliği yaptıklarını ifade eden yazılardı. Bu nedenle hastanenin kuruluşu yaklaşık bir yıl gecikmiştir. Amerikan Büyükelçisi Rockhill'in Hariciye Nezareti nezdinde girişimlerde bulunması neticesinde Konya'da hastane kurma talebinde bulunan Dr. Willam Dodd'a gerekli kolaylığın gösterilmesi istendi ve Osmanlı vatandaşı olan bir doktorun sorumlu olması şartıyla hastane açılmasına izin verildi. İlk yıllarda bugünkü Meram Halk Eğitim Müdürlüğü binasını hastane olarak kullandılar ve binaya bir eczane ve bir dispanser ilave ettiler. Sonra hastane yönetimi demiryolu hattına yakın bir yerden sekiz dönümlük bir arazi satın aldı. Amerikan Hastanesi'nin faaliyete geçtiği ilk günlerde Dr. Wilfred M. Post Amerika'da bulunuyordu. Dr. Dodd hastanede tek başına doktor olarak çalışırken Miss Cushman hastane yöneticisi ve Miss Mathiesen başhemşire olarak ona yardım ediyorlardı (9).

1910-1922 yılları arasında İstanbul'da İngilizce olarak haftalık yayınlanan The Orient Gazetesinin 11 Aralık 1912 tarihli sayısında "American Hospital at Konia" başlıklı bir yazıda Miss Cushman ve Miss Mathiesen'in hastanede hemşire olarak çalıştıkları belirtilmiştir (9,10).

1912- 1913 yılı Haziran ayı sonuna kadar hastanede yapılan faaliyetler "Medical Missionary Work: Report of the American Christian Hospital at Konia, Asia Minor, June 30, 1913" adlı bir kitapçıkta rapor edilmiştir. Bu rapora göre Konya Amerikan Hristiyan Hastanesi yönetiminde Allison Dodd-Başkan, Samuel T. Carter- Başkan Yardımcısı, James M. Speers-veznedar ve Charles E. Manierre ise sekreter olarak görev yapmışlardı (11).

Balkan Savaşlarında hastane personelinin faaliyetleri

Balkan Savaşları sırasında hastanede görevli personel Kızılhaç'la birlikte çalışmıştır. Kızılhaç Balkan Savaşları nedeni ile Anadolu'ya geçmek zorunda kalan on binlerce muhacirler ve savaşta yaralanan Osmanlı askerleri için

Yeşilköy'de bir merkez hastane ve Anadolu'da aktif sağlık kurumları kurulmalarına yardımcı oldu. The Orient Gazetesinde yer alan bir habere göre Dr. Wilfred Post ve Dr. Dood Amerikan Ulusal Kızılhaç'ı adına Bursada'ki muhacirlere yardım etmişlerdi. Dr. Dood, eşi ve hemşire olarak çalışan Miss Cushman Konya'ya yakın olan Karaman, Akşehir ve Ilgın ilçelerine yerleşen muhacirlere çeşitli yardımlarda bulunmuş ve bölgedeki muhacirlerin ihtiyaçlarını saptayarak hazırladıkları raporu yetkililere ulaştırmışlardı (12).

Raporda:

"Dr. Post'un gözetiminde muhacirlere binden fazla yatak, 1200 yorgan, yaklaşık 4000 çift ayakkabı ve çorap, iç çamaşırı dikiminde kullanılmak üzere 21.000 m. kumaş ve kıyafet dikimi için ise 1600 m kumaş dağıtıldı. Dr. Post kaldığı süre içinde 1000 hastayı tedavi etti. Hükümet muhacirleri nüfusun az olduğu yerleşim yerlerine yönlendirmeye çalışıyordu. Bunlardan yaklaşık 10.000 kişi Konya ve çevresine geldi, fakat gelenlerin üzerlerindeki eskimiş kıyafetlerinden başka *hiçbir şeyleri yoktu. İstanbul'daki büyükelçinin başkanlığında Mr. Rochill ve karısı ile birlikte İngiliz Kızılhaç'ı da yardıma geldi. Bu iki kuruluşun yardımlarıyla 10.000 'den fazla muhacirin acılarını hafifletmeye çalıştık. Konya ve çevresindeki Akşehir, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Ereğli, Niğde ve Bor ilçelerinde ve yaklaşık 40 köyde 2478 yatak, 2342 yorgan, 2917 çift ayakkabı, 2955 çorap ve 2757 adet farklı kıyafetler olmak üzere toplam 13.000'den fazla kıyafet yardımı yapıldı. Yardım alacak kişiler kendi elemanlarımız tarafından araştırıldı. Kadınhanı'ndan gelen teşekkür mektubunda yardım alanların ve hangi yardımdan yararlandıkları liste ile gösterilmiş ve kişilerin isimlerinin karşısında imzaları bulunuyordu.*

En içler acısı durum ise aile bireylerinin parçalandığı muhacirlerin gerçek hikâyeleriydi. Bir adam karısını ve çocuğunu kaybetmiş ve üç aydır onlardan hiçbir haber alamıyordu. Hükümet yetkilileri onların bulunabilecekleri her yere telgraflar çekmiş fakat sonuç alamamışlardı. Akşehir'deki yardım dağıtımları sırasında bizden yardım istediler. Bize gelen muhacirlerin kayıtlarına bakmasını önerdik ancak listede Ahmet, Ali ve Fatma isimleri çok fazlaydı. Araştırmalarının sonucunda ailesi bulundu ve ayrılık sona erdi.

Bu yardım işlerinden *başka kliniklerimize gelen muhacir sayısı çok fazla idi. Hastanemize karşılıksız yardımlarıyla destek olan War Relief Fund'dan Leydi Lowther'den gelen 100 dolarlık bağış hoş ve teşvik edici bir hediye oldu.*

Başka bir hediye de İstanbul'da kapatılan İngiliz Kızılhaç Hastanesi*'nden gelen fazla sayıda hastane yatakları, kıyafetler ve gıda malzemeleri oldu. Bunların değeri en az bin dolardı ve gerçekten minnettarlık duyduk.*

Bu yılın en göze çarpan olayı bizim dispanser dediğimiz fakat yaygın şekliyle hastane olarak bilinen binamızın tamamlanmasıdır. Şu an kapasitemiz yirmi yataklı ve sonbaharda sayının otuz olmasını ümit ediyoruz. Satın aldığımız binada poliklinikler, geniş bekleme salonları, muayene ve ameliyathane, karanlık oda, mutfak, yemekhane ve ofis bulunmaktadır. İkinci katta ameliyathane, sterilizasyon odası ve diyet mutfağı vardır. Üçüncü kat ise tamamen misyonerler, hemşireler ve hizmetli *personel için ayrıldı. Sokağın köşesindeki ön* yüzü camlı ayrı *bir binayı eczane olarak kullanıyoruz ve bu bina oryantal pazara ait dükkanlara belli bir uzaklıktadır. Bütçemiz binaların satın alınması ve ek olarak tamamlanması için yetersizdi. Her biri biner dolarlık üç hediye ve küçük hediyelerin yanında bir bağışçımızdan tekrar gelen bir miktar para bize destek oldu." diye bahsedilmektedir* (13).

Konya'daki Amerikan Hastanesi'nin Aralık 1913'de Amerikan Board'un merkezi Boston'a gönderdikleri faaliyet raporunda Amerikalı misyonerlerin bu çalışmalarının Konya'da halk tarafından takdirle karşılandığı belirtilmiş ve bu durum Amerika'daki misyonerleri memnun etmişti. Bu çalışmalar sonucunda Amerika'dan hastaneye 17.000 dolar gönderilmiştir (14).

Hastane İstatistikleri

30 Haziran 1913 tarihli yılsonu raporuna göre bir yıl içerisinde (Haziran 1912-1913) yatarak tedavi gören hasta sayısı 241'di (158 Erkek, 83 kadın). Bunlardan 206 hastaya cerrahi işlem uygulanırken 35 hasta medikal olarak tedavi edilmişti.

Yatarak tedavi olan hastaların etnik yapısı incelendiğinde; 141 Türk, 61 Ermeni, 20 Rum, 4 Çerkez, 3 Kürt, 3 Arnavut, 2 Tatar, 2 Amerikalı, 2 İsveçli, 1 Alman, 1 Boşnak, 1 Yahudi olarak dağılım göstermekteydi.

Dini dağılımları ise: 154 Müslüman, 16 Rum Ortodoks, 53 Gregoryen Ermeni, 14 Protestan, 3 Katolik, 1 Yahudi şeklindeydi.

Bu hastaların 224 tanesi medikal ve cerrahi olarak iyileşirken, 9 hastada bir iyileşme sağlanamamış ve 8 hasta da ölmüştü.

Aynı tarihler arasında dispanserde muayene edilerek tedavisi düzenlenen hasta sayısı 2096 idi (1211 erkek, 885 kadın). Bunların 998 hasta ücretli olarak muayene edilirken 1108 hastaya ise ücretsiz hizmet verilmişti (15).

30 Haziran 1914 tarihli yılsonu raporuna göre bir yıl içerisinde (Haziran 1913-1914) yatarak tedavi gören hasta sayısı 400'dü (248 Erkek, 152 kadın). Bunlardan 315 hastaya cerrahi işlem uygulanırken 85 hasta ise medikal olarak tedavi edilmişti.

Yatarak tedavi olan hastaların etnik yapısı incelendiğinde; 223 Türk, 73 Ermeni, 54 Rum, 16 Çerkez, 6 Kürt, 6 Alman, 3 İngiliz, 2 Arnavut, 1 Tatar, 1 Amerikalı, 1 Maltalı, 1 Türkmen, 1 İranlı, 1 Çingene, 1 Yahudi olarak dağılım göstermekteydi.

Dini dağılımları ise: 261 Müslüman, 54 Rum Ortodoks, 59 Gregoryen Ermeni, 22 Protestan, 3 Katolik, 1 Yahudi şeklindeydi.

Bu hastaların 365 hasta medikal ve cerrahi olarak iyileşirken, 20 hastada bir iyileşme sağlanamamış ve 15 hasta da ölmüştü.

Aynı tarihler arasında dispanserde muayene edilerek tedavisi düzenlenen hasta sayısı 2941 idi (1661 erkek, 1280 kadın). Bunların 1580 hasta ücretli olarak muayene edilirken 1361 hastaya ise ücretsiz hizmet verilmişti.

Hastaneye yapılan eklemelerden sonra gerek poliklinik ve gerekse de cerrahi müdahale yapılan hasta sayısının arttığı belirtiliyordu (16).

Bu arada eczane ile ilgili olarak bazı sorunlar ortaya çıkmıştı**.** Amerikan Hastanesi'nin idaresi altında bulunan Alaeddin Eczanesi'ni işleten eczacı Haralambos Damianides, Kasım 1912'de Balkan Savaşı'nda muharebe alanında çalışması için askere alınmıştı. Savaş sonrası ise İstanbul'da Salı Burnu'nda Beykoz Hastanesi'nde istihdam edilmişti. Bunun üzerine Temmuz 1913'de Amerikan Hastanesi sorumlusu Dr. Dodd yazdığı dilekçede eczacı Haralambos'un yokluğunun sadece kendilerini değil, hastaların sağlığını da olumsuz bir şekilde etkilediğinden söz ederek Haralambos'un zaten askerlik görevini tamamladığı için terhis edilmesini istemişti. Osmanlı Harbiye Nezareti 1 Ekim 1913'de Dahiliye Nezareti aracılığı ile bu isteği reddetti ve cevap Dahiliye Nezaret tarafından Konya Valiliği'ne bildirildi. Bir yıldan fazla askerlik hizmeti yapan Haralambos Damianides'in Kasım ayında geri dönmesi hastane idaresini sevindirmişti (17).

Dr. Wilfred M. Post Nisan 1914'de tifo hastalığına yakalanmıştı. Robert Koleji'nde çalışan erkek kardeşi Dr. Bertram Post da onu görmek için Konya'ya gitti. Dr. Post ile birlikte gelen Miss Foote'un da hemşirelik hizmetlerine katkısı oldu. Mayıs 1914'de Dr. Post tifo hastalığının tedavisi için Amerika'ya gitmeyi ve yaz sonu dönmeyi planlamıştı. Amerikan elçisi Mr. Morgenthau İstanbul'a dönüşünün zor olabileceğini söyleyerek İstanbul'da kalmasını ve iyileşince Amerikan Kızılhaç'ında yöneticilik yapmasını istedi. Dr. Post, İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'nde bir yıldan fazla çalıştıktan sonra 1915 yılının Eylül ayına kadar çalıştıktan sonra Konya'ya tekrar dönmüştü (18,19).

Balkan Savaşı sonrasına ait değerlendirmeler

1914 yılının ilk aylarında halkın refah düzeyinde geçici bir iyileşme olsa da ilkbahardan itibaren ticari faaliyetlerdeki gerilemenin sıkıntıları başladı. Türkler ve Rumlar, ticari endekslere göre zarara uğradılar. Yeni vergiler, beklentilerin fazla olduğu reformlardaki başarısızlıklar, askerlerin baskısı insanların cesaretlerinin kırılmasına neden oldu.

Savaşın en dikkat çeken sonucu batılılara karşı olumsuz görüşlerin ortaya çıkmasıdır. Bunun sonucunda sadece Rumlara karşı değil, Ermenilere karşı da politik bir mazeret olmaksızın boykotun başlamasıdır (20).

Evangelist Çalışmalar

1914 yılında gönderilen raporda: "*Misyonerlik faaliyetlerimizden en* önemlisi *Sabbath Okulu'ndan 100-150 Rum ve Ermeni öğrencinin toplantılarımıza düzenli katılmasıdır. Geçen hafta Rum bir arkadaşının eşliğinde Müslüman bir erkek çocuğu da geldi. Evine heyecanla gitmişti fakat sonra İncil'le ilgili herhangi bir şey öğrenmeyi reddetti. Bu konuda aile* büyüklerinden etkilendiği açıktır. *Katılımı teşvik için resimli kartlar ve özellikle Psalms kitabının (ilahi kitabı) hediye edilmesi ve tüm okula belli sayıda İncil verilmesi büyük ilgi gördü.*

Pazar akşamları söylediğimiz ilahiler ve evangelist toplantılar Müslümanların ilgisini çekmeye başladı. Protestan Kilisesi'nden Mr. Regebian bu çalışmaların yürütücüsüdür fakat biz kendi hastanemiz için daha önce iki yıl Glasgow İncil Eğitim Enstitüsü'nde çalışmış Mr. Dikran Dulgarian'la çalışmayı planladık. Dualı toplantılarımız için evini açan kadınların sayısı arttı.

Miss Loosanoosh ve Mrs. Dodd'un İncil derslerine özellikle kendisi veya aile bireylerinden birisi hastanede yatan Türk kadınları istekli olarak katıldı. Yıl boyunca 40'ı *müslüman olmak üzere 800 kadından çağrı aldık. Yetişkin kadınlara 200 saat okuma-yazma ve 70 saatin üzerinde İncil okuma ve anlama dersleri verildi. Evangelist çalışmalarımızın en önemli amacı İncil'i halka farklı yollarla hastane içinde, dışında ve evlere götürmektir..*" diye bahsedilmektedir (21).

Daha önce kurulan kiralık kütüphane de çok meşhur olmuştu. Bunun sonucunda bu bölgede seyyar İncil satıcıları (Bible Colporteur) ortaya çıkmış, son 10 ay içinde yani 1 Haziran 1912'ye kadar bunlar tarafından 2000 İncil satılmıştı ki Bu kitapların yarısı Müslümanlara satılmıştı. Dr. Dodd'un Bostona gönderdiği rapor 9 Haziran 1913'de Konya'dan The Orient'e yazan bir misyoner tarafından da teyit edilmekteydi (22,23).

Sonuç

Sundukları sağlık hizmetleri vasıtasıyla Konya'da yaşayan farklı kiliselere mensup Hristiyan cemaatlerle buluşan Amerikalı doktorlar, tıbbi misyon ile Osmanlı topraklarına gelme amaçlarına uygun imkanları yakalarlar. Burada Müslüman halkla da temasa geçerler.

Misyonerler, Müslüman-Hristiyan ayrımı yapmaksızın hizmet verdikleri sağlık kurumlarında, kendilerine çaresizlik ve güvenle yaklaşan Türklere Hristiyanlığı tanıtmaya çalışırken bir yandan da onları tanıma olanağı bulurlar. Protestan misyonerler, asıl amaçlarına ulaşabilmek; yani gelen hastalara dini telkinde bulunabilmek amacıyla hastaneyi merkez olarak kullanırlar.

Hastanede uygulanan metotların başında, Protestanlık mezhebine yönelik yayınlarla dini telkinde bulunmak gelmektedir.

Amerikan Board Heyetine bağlı misyonerler Osmanlı coğrafyasına gelmelerinden itibaren broşür ve kitap gibi dokümanları halka dağıtarak etkili olmaya çalışmışlardı. Konya'daki hastanede de hastaların bu yayınlara kolaylıkla ulaşması sağlanır. Hastanede bekleme odası gibi kolay ulaşılabilecek noktalara İncil, İncil'den cüzler, başta Osmanlıca olmak üzere yerel halkın dillerinde yayınlanmış dini eserler bırakılarak hastaların okuması amaçlanır. Hasta ziyaretleri adı altında evlere yapılan ziyaretler de Amerikalı misyonerlerin en çok kullandıkları metotlar arasındadır. Türk, Ermeni ve Rum

ailelere yapılan ziyaretler neticesinde ikna edilen ailelerin çocuklarına yönelik Pazar okulu açılır.

I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte bu döneme kadar faaliyetlerini düzenli bir şekilde yürüten Konya Amerikan Hastanesi savaşın getirdiği olumsuz şartlardan etkilenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ile birlikte kapitülasyonların kaldırması Amerikan Board'a bağlı kurumların yasal dayanaklarını kaybetmesine sebep olur. Amerika, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemişse de Almanya'nın baskısı üzerine, Osmanlı Devleti 20. Nisan.1917'de, Amerika ile diplomatik ilişkilerini keser.

Hariciye Nezareti'nin Anadolu ve diğer Osmanlı topraklarındaki misyonerlik müesseselerine dokunulmayacağı hususunda da teminat vermesine rağmen Birinci Dünya savaşının oluşturduğu kaos ortamında Amerikan Board Heyetine bağlı kurumlar kapanma tehlikesiyle karşılaşırlar (24).

Dr. Post tarafından 15 Ekim 1914 tarihinde S.S. Kroonland Gemisinden gönderilen bir raporda

''Büyük savaşta tarafsız olması gereken Osmanlı Devletinin tersine tutum içine girmesi ve savaşı halkına dayatması büyük bir talihsizliktir.. Asistan hekimimiz Dr. Touzjian da savaşa katılmak üzere askere alınmıştır. Görünen o ki hastanemiz yakında tamamen askeri yetkililerin kontrolüne geçecek. Hükümetten bir Türk doktor istedik ancak yetkililer bizi kaba tavırlarla tehdit ettiler. Daha da ileri giderek tüm gelirlerimize el konulabileceğini belirttiler. Böyle bir uygulama çok uzak olmamalı. Çünkü bir misyoner hastanesinin kışlaya dönüştürüldüğünü duyduk.." diye bahsetmektedir (25).

Faaliyete başladığı günden itibaren bir Evangelist ibadethanesi ve propaganda merkezi olarak kullanılan Konya Amerikan Hastanesi, kapitülasyonların kaldırılması ve savaş şartlarını göz önünde bulundurularak "Muamelâtı kavanin ve nizamata" aykırı davrandığı gerekçesiyle 3 Mayıs 1916 yılında eşyalarına el koyarak kapatılır. Bu durum üzerine Amerikan Elçiliği, merkezi hükümeti protesto ederek hastanenin açılması yönünde birçok girişimde bulunur. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinden sonra aralıklarla tekrar açılan hastane 1923 yılında kesin olarak kapanmıştır (26).

Kaynaklar

1. Yücel İ. Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914). Cumhuriyet Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi 2011,7(14):65-86.
2. Aydın E. 19.Yüzyıl'da Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması, OTAM, S.15, (2004), s.188-190.
3. Kuzgun M, Güher E. Amerika'lı Misyonerlerin Anadolu'da Yardım Faaliyetleri Çerçevesinde Sağlık Misyonu. Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic 2015,10(9):505-534.
4. Kocabaşoğlu U. Anadolu'daki Amerika, İstanbul, Arba Yayınları 2000, s.3-15.
5. Sarı N, İzgöer AZ, Tuğ R. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devrinde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler. İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri 2014.
6. Şahin G. Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2005;7(1):184-207.
7. Aksoy M, Taşkın F. Antep Amerikan Hastanesi ve Bölge Halkı Üzerindeki Etkisi (1880-1920). Turkish Studies International Periodical for Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2015;10(9):23-42.
8. Uz MA, Doğan M. Akademik Sayfalar, Belgelerle Adım Adım Eski Konya-7, Araboğlu Makası (Mimar Muzaffer Caddesi), Merhaba Gazetesi, 2010;10(15):225-228.
9. Alçıtepe G. Konya Amerikan Hastanesi, Belgelerle Protestan Misyonerlerin Konya'da Açtıkları Kurumlar ve Faaliyetleri, Konya, Çizgi Kitabevi 2015, s.45-60.
10. American Red Cross Work for Roumelian Refugees. The Orient, 22.01.1913, Vol IX, no 17.
11. The American Christian Hospital, Medical Missions at Konia, Asia Minor: A Report of The American Christian Hospital for the year ending June 30,1913, s.1.
12. Özdemir E. Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board'un Konya Tıbbî Misyonu. History Studies 2013;5(1):311-323.
13. Report for the Year 1912-1913 Medical Missionary Work at Konia, Asia Minor: Report of the American Christian Hospital for the year ending June 30,1913. s.3-7.
14. Sezer C. Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan Misyoner Teşkilatlarının Durumu. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2012;12:129.
15. Hospital Statistics, Medical Missionary Work at Konia, Asia Minor: Report of the American Christian Hospital for the year ending June 30, 1913. s.16-20.
16. Hospital Statistics, Medical Missions at Konia, Asia Minor: Report of the American Christian Hospital for the year ending June 30,1914. s.14-18.
17. The Pharmacy, Medical Missions at Konia, Asia Minor: Report of the American Christian Hospital for the year ending June 30,1914. s.8.
18. The Princeton Alumni Weekly, 1915, Vol XVI, 15:360.
19. The Orient, 1 April 1914, Vol: 5 No:13, s:129. http://www.dlir.org/archive/archive/files/e8e3328840ecbad2aa6c19e627b065a6.pdf Internet, erişim tarihi: 15.05.2017.
20. After the Balkan War, Medical Missions at Konia, Asia Minor: Report of the American

Christian Hospital for the year ending June 30, 1914. s.4.

21. Evangelistic Work, Medical Missions at Konia, Asia Minor: Report of the American Christian Hospital for the year ending June 30, 1914. s.10-11.
22. American Hospital at Konia,The Orient, 11 December 1912, Vol: 3 No:50, s.1-2.
23. http://www.dlir.org/archive/archive/files/d2bfebeaa1a9bffe285e6426dca49c74.pdf
24. Konia,The Orient, 9 July 1912, Vol: 4 No:28, s.5-7.
25. http://www.dlir.org/archive/archive/files/4071ea0d82b6ff7688e19116059594a7.pdf
26. Yücel İ. An Overview of Religious Medicine in the Near East: Mission Hospitals of the American Board in Asia Minor (1880-1923). Journal for the Study of Religions and Ideologies 2015;14(40):47-71.
27. Postcript, Medical Missions at Konia, Asia Minor: Report of the American Christian Hospital for the year ending June 30,1914. s.12-13.
28. Uçar A. Amerikan Hastanesi, Konya Ansiklopedisi, Konya BB Yayınları, Cilt 1, Konya, 2011, s.223-224.

GÜLHANE İSLÂM BİLİM VE TEKNOLOJİ TARİHİ MÜZESİ TIP TARİHİ KOLEKSİYONU

Detlev Quintern[1]

İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi, 2008 yılı ilkbaharında İstanbul Gülhane Parkı içinde tarihi sur yanında bulunan eski Has Ahırlar binasında hizmete açılmıştır.

Müze koleksiyonu, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in 1982 yılında Frankfurt Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi bünyesinde kurduğu ve o tarihten bu yana idare ettiği Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsündeki koleksiyonun bir kolu niteliğindedir. Frankfurt ve İstanbul'da sergilenen 700'ün üzerinde araç gereç ve düzenek, 8. ve 17. yüzyıllar arası İslâm bilim ve teknolojisinin altın çağında gelişen ürünlerin yeniden inşa edilmiş modelleridir.

Bu yapılandırma Arapça el yazmaları ve orijinal örneklerle temellendirilmiştir. Orijinal örnekler dünyanın çeşitli müze ve koleksiyonlarına dağıtılmıştır. Müzelerde muhafaza edilen modeller, bilim tarihi yönünden çok önemli olan fakat araştırmaları henüz tamamlanmamış zengin el yazmalarında yer alanlara kıyasla oldukça azdır ve neredeyse miadını doldurmuştur.

Gülhane'de kurulmuş olan müzenin ve aslına uygun modellemelerin kamu için erişilebilir kılınmasında, Prof. Dr. Fuat Sezgin ve bizzat yönettiği disiplinler arası çalışan ekibin yıllar boyu süren araştırmalarının büyük emeği vardır.

Müze, Gülhane Parkındaki konumuyla, halklar, kültürler ve dinler arasında bir duyarlılık ve hoşgörü köprüsü işlevini görmektedir. İstanbul'un Asya ve Avrupa'nın kesişme noktası olması ve Afrika'ya karşı konumu, böyle bir bilim tarihi müzesi için avantajdır.

1 Dr., Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, detlevquintern@googlemail.com

Yapı, düzen ve idare açısından müzemiz; 5 dilde hazırlanmış 5 ciltlik *İslâm'da Bilim ve Teknoloji* adlı kataloğun sistemini takip etmektedir. Müzede Coğrafya ve Kartografya, Astronomi, Rasathane, Zaman Ölçümü ve Saatler, Denizcilik, Savaş Sanatı, Tıp, Madenbilim, Teknoloji (örneğin: sulama tesisatı, ölçüm cihazları, teraziler vb.), Geometri, Optik, Kimya ve Mimari (örnek: hastaneler) bölümleri bir bütünlük oluşturmaktadır.

Bilim ve özellikle tıp tarihi araştırmaları için Prof. Dr. Fuat Sezgin Enstitüsü Kütüphanesi'nde kayıtlı ve hizmete sunulmuş olan bilim tarihi külliyatı büyük yarar sağlamaktadır. Müze kütüphanesinde Prof. Dr. Fuat Sezgin tarafından yayımlanan, doğrudan doğruya tıp tarihi konulu 99 cilt bulunmaktadır. Bunun dışında, birçoğu yine tıp tarihi ile bağlantılı, farklı disiplinleri içeren takriben 1300 cilt yer almaktadır. Tıp tarihinin birçok önemli ismine ait faksimil nüshalar da bulunmaktadır (örn: az-Zahrāwī, Ibn al-Gazār, Ibn Sīnā, al-Idrīsī). Raflarda ayrıca bilim tarihi makalelerini içeren yeni yayınlar mevcuttur.

Enstitü, Kütüphane ve Müze, yani Araştırma, Öğretim ve Müze, birbirini tamamlayarak bilim tarihi araştırmaları açısından önemli ve güçlü bir yapı oluşturmaktadır.

Tıp tarihinden izler ve görünümler; madenbilimden başlayıp kimya ve fizikten geçerek mimariye kadar müzenin bütün bölümlerinde kendisini göstermektedir. Yukarıda zikrettiğimiz Katalog ve Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS) projesinin 3. cildindeki tıp ve eczacılık bölümleri, müzedeki tıp tarihi nesneleri konusunda önemli referanslardır.

Tıp tarihine özel serginin yer aldığı bölümde; yeniden yapılandırılmış sayıca zengin nesneler sunulmaktadır. Bunlara örnek olarak; Endülüslü hekim az-Zahrāwī (ö. 1013)'nin *Kitāb at-Taṣrīf* adlı eserine dayanarak oluşturulan koterizasyon araçları ve dâhiliye, kulak, burun ve boğaz, nöroloji, göz hastalıkları, diş cerrahisi, jinekoloji ve benzeri alanlara ait cerrahi aletler sıralanabilir. Bu kapsamlı kitabın ciltleri; 30 adet bilimsel incelemeyi kapsamakta ve 200'den fazla aracı tasvir etmektedir. Eser 12. yüzyılda Gerhard von Cremona tarafından Latince'ye tercüme edilmiştir. Sonrasında devam eden birçok tercüme çalışması; kitabın 13.-19. yüzyıl Avrupa'sında özellikle cerrahi için taşıdığı öneme işaret etmektedir (Resim 1). Kitap 1861 yılında Paris'te Lucien Leclerc tarafından ilk defa modern bir Batı-Avrupa diline, Fransızcaya, *Le Chirugie d'Abulcasis* adıyla tercüme edilmiştir.[2]

2 Abulcasis, "On Surgery and Instruments", Arabic Text with Englisch Translation and commentaries edited by M. S. Spink and G.L. Lewis, Berkley and Los Angeles 1973.

Resim 1: Guy de Chauliac, Chirurgia parva. Abulcasis Chirurgia cum formis istrumentorum. Gerardus Cremonensis tarafından tercüme, Venedik 1500.

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Katalogda bilim tarihindeki önemi açısından işaret ettiği ilginç konular[3] müzede somutluk kazanmakta ve tıp öğrenimine katkıda bulunmaktadır. 15. yüzyıldan Sabuncuoğlu Şerafeddin'in eserinde yer alan minyatürler buna örnektir. Minyatürlerde resmedilen tıbbi araçları sergide takip etmek mümkündür.

İslâm Tıp Tarihi

İslâm'ın doğuşu ile Arapça 9. yüzyılın başlarından itibaren bilimler için Lingua Franca olmuş ve üç kıta (Asya, Afrika, Avrupa) üzerinde dallanan ticaret yolları vasıtasıyla kara ve denizden yayılmıştır. Yunanca, Süryanice, Orta-Farsça (Pehlevi) ve Sanskritçe eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesi, 9. yüzyılın sonlarına doğru büyük ölçüde sona ermişti.

3 Fuat Sezgin, Geschichte der Wissenschaften und Technik im Islam, Medizin, Chemie, Mineralien, Frankfurt, s. 5.

Üretken temellük dönemi ardından 8. yüzyılın ortalarından itibaren Bağdat şehri bir bilim merkezi olarak şekillenmiş ve Abbasilerin başkenti olarak önem kazanmıştır. Abbasilerin halifeliği; Arap yarımadası ve bereketli hilâl, Kuzey Afrika ve Fars üzerinden Orta Asya (Samaniler/bugünkü Özbekistan) ve Afganistan'a kadar uzanmaktaydı.

Tıp öğreticiliğinin önceki merkezleri 8. yüzyılda İskenderiye'den Emevi topraklarına mensup Antakya'ya taşındığı süreçte, Sasanilere ait Cündişapur şehrindeki tıp okulu Bağdat'ta etkisini sürdürüyordu. Tercüme faaliyetlerinin meşhur temsilcilerinden bir kısmı buradan Bağdat'a gelmiştir. Hekim Yūhannā Ibn Māsarğwaih ve en çok tanınan mütercim Ḥunain ibn Isḥāq (ö. 260/873) başlıca örneklerdir. Ḥunain ibn Isḥāq, daha sonra oğlu Ishāq ibn Ḥunain birçok eserin yanı sıra Dioscorides'in Tıbbi Malzeme Üzerine (De Materia Medica) adlı kitabını ve Galen'in Göz Hekimliği çalışmasını tercüme etmiştir. Ibn Māsarğwaih ve Ibn Isḥāq; Abbasi Halifesine bağlı Hıristiyan hekimler olarak çalışmaktaydılar. Bu isimler, Bağdat'ta farklı din mensuplarının toplum maslahatı için bir arada çalıştığına örnektir. 8. yüzyılın ikinci yarısında Abbasiler ile başlayan bilimin altın çağı hoşgörü kültüründen beslenmiştir. Bu birliktelik tıp için de gelişmelere vesile olmuştur.

İslâm'da akıl kavramı bir yönüyle hoşgörüden beslenmektedir ve bu kavram, bilginin kaynağına bağlı kalmadan tevarüs edilmesi için sarf edilen gayrete işaret eder.[4] Sanskritçe kaynaklar da dahil, eski tıp geleneği takdir edilmektedir. Al-Bīrūnī (973-1048) *Kitāb aṣ-Ṣaydana* adlı tıp kitabında "Mısır'ın Kraliçesi Kleopatra'ya"[5] atıf yapmaktadır. Bilgi, geldiği kökenine göre sorgulanmamıştır. Bütün bunlar, sonradan oluşan Arap ve İslâm karşıtı akımların üslubuna zıt düşmektedir. Bu karşıt akımlar, Avrupa'daki bilim, tıp ve felsefenin temellük dönemi olan 13. yüzyıldan beri artış göstermektedir.

Zamanla hâkim olan Avrupa merkezci bakış açısı ile tıp tarihi için de geçerliliğini koruyan bir tutum sergilenmiştir. Nitekim Arapça kayda geçirilen çalışmalar yalnızca antik Yunan kültürüne götürecek yolda taşıyıcı araç olarak görülmektedir. Fakat İslâm bilim tarihinde yazılan ve uygulanan tıp ilmi yalnızca Yunan mirasına dayanmamaktadır.

4 Franz Rosenthal, "Knowledge Triumphant - The Concept of Knowledge in Mediveal Islam", with an Introduction by Dimitri Gutas, Leiden, Brill 2007.

5 Fuat Sezgin, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", GAS, Bd. III, Medizin, Pharmazie, Zoologie, Tierheilkunde, bis ca. 430 H., Leiden 1970, s. 55.

Rönesans modeli İslâm'da tıp gerçeğini bütünüyle görmezden gelmektedir. Elbette buna bağlı olarak hümanistler, daha açıklayıcı bir ifade ile Helenistler ve Arapça kökenli bilim mirası taraftarları arasında -tıp tarihçisi Schipperges'in de naklettiği gibi- özellikle 16. yüzyılda bir tartışma vuku bulmuştur.[6] Şayet bilim tarihi devirlerini isimlendirmek istesek terminolojinin ne denli kesin olmayan kavramlara dayandığı tam da bu noktada açığa çıkmaktadır. Rönesans örneği, evrensel bir bilim, felsefe ve tıp tarihinin yeniden derlenmesinde en büyük engellerden birini teşkil etmektedir. Gülhane müzesi bu konuda da meydan okumaktadır.

Müzenin İslâm tıbbı bölümü Abbasi devrinin tarihî-kültürel çevresini konu edinmektedir. Abbasi devletindeki kültür ve dinlerin verimli bir arada yaşama kaideleri burada ön plana çıkmaktadır.

Müze nesneleri önemli tıp tarihi yazılarından yola çıkarak hazırlanan maketlerdir. Örneğin Viyanalı Dioskurides (Resim 2) ve Ḥunain Ibn Isḥāq'ın Materia Medica tercümesidir ki, bu kitap günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. İslâm'da hoşgörülü yaklaşım; kültür, din ve mezheplerin birbirleri ile etkileşim halinde olmaları, tıp için yeni filizlenmelere sebep olmuştur.

Rönesans: Yeni Bir Tarihi Sınıflamanın İcadı

Avrupa merkezci tarih sınıflandırmasına göre, Rönesans sözcüğü ile belirtilen zaman dilimi, Antik Yunan'ın yeniden doğuşuna işaret etmektedir. Schipperges, erken dönem Yeni Çağ'dan yani 14. yüzyıldan itibaren bu tarz bir hareketin gerçekten var olduğunu kanıtlamıştır. Öyle ki Avrupa'da geç dönem Skolastik'ten bu yana sözde Yunanca kaynaklara geri dönmeyi istiyorlardı. Galen ve Ibn Sina'yı eşit düzlemde alarak Humoral Patoloji Teorisi'ni reddeden Paracelsus (yaklaşık 1493-1541) örneğine bakarsak, 16. yüzyılın başlarında Galen ve Hippokrates'in eserleri basılmaya başlandığında Hümanistler yeni bir otorite olmuşlardır. Bununla beraber dil bilimi sorunları etkin rol oynamaktadır.

Güney Almanya bölgesi için Leonardt Fuchs (1501-1566) önemli bir etken olmuştur. Tübingen'de 1538 yılında Galen'in eserlerini Yunanca bastırmıştır. Ayrıca öğrenimde Arapça eserlerin yasaklanmasını talep etmiştir.[7]

6 Heinrich Schipperges, "Ideologie und Historiographie des Arabismus", Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften, Beiheft 1, Stuttgart 1961.

7 Abdul Haq Compier, "Rhazes in the Renaissance of Andreas Vesalius", Medical History, Cambridge 2012, Vol. 56, s. 3-25.

Resim 2: Ebegümeci, Dioskurides Pedanis, Materia Medica, Cod. Med. gr. 1 (Viayna Dioskurides)

Yunanca ve Arapça metinlerin sade filolojik ve karşılaştırmalı bir yöntem ile kıyas edilmeleri, öyle ya da böyle uyumsuzluk veya hataların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Fakat Arapça-İslâm tıp ve eczacılık bilimlerinin 8. yüzyıldan bugüne yenilenmeye katkısı hiçbir şekilde sorgulanmamıştır. Helenistlerin bu olguyu değersiz görmekte, filolojik açıdan bir araçlaştırmadan öte; tıp, kimya, teşhis ve tedavi uygulamalarının Araplar sayesinde kazandığı gelişimi reddetmektedir. Yunan-Roma öğretisine karşın, Arapça-İslâm tıp tarihindeki gelişim ve yenilikler 5 maddede ayırt edicidir:

1- Antik Çağı eleştirel inceleme (Galen vb.)

2- Pratik tıp biliminin nazari türevi

3- Deney temelli teori ve yöntem

4- Terkiplerin matematiksel kesinliği, ilaçların ağırlığı ve tesirleri

5- Ahlâk

Ancak Arap okulları (Arabisten) ve kökeni antik Yunan'da arayan hümanistler (Gräzisten) karşılaştırıldığı takdirde, deneysel akıl ve ahlâk dikkatlerden kaçmamalıdır. Galen, Roma'da 70'e yakın farklı malzemeyle masraflı ve pahalı bir ilacın (tiryak) hazırlanması için reçete çıkarmıştır.[8] Fakat bu maliyetli ilaç ancak mali açıdan güçlü kesimler için erişilebilir olmuştur. İslâm ahlâkı buna benzer ayırımcı bir tedavi anlayışını yasaklamıştır. Hümanizm tarihi yeniden yazılmaya muhtaçtır.

15. ve 16. yüzyıl Avrupa'sında Arap okullarına sadık hekimlerin sesleri halen duyuluyordu. Helenistler o dönemlerde tıp kaynaklarının açıklamalarına ulaştıracak bir tekele sahip değillerdi. Arap geleneğini takip eden okul; kendisine bir dinleyici kitlesi oluşturmakla kalmamış, ayrıca yazı ve sanatta (baskı, gravür, tablo ve mimari eserler) çok sayıda tanık miras bırakmıştır. Arapça-İslâm Tıbbı, 18. yüzyılı aşkın bir süreye kadar değer görmüştür. Tarih felsefecisi Johann Gottfried Herder (1744-1803) gibi aydınlanmacılar, Arapları tıp alanında da "Avrupa'nın Öğretmenleri" olarak adlandırmışlardır.[9] 16. yüzyıl hekimleri arasında aktarılan fikirler daha açıkça görülmektedir. Burada bir örnek yeterli olacaktır: Lothringen boy beyinin hekimi Champier (yaklaşık 1471-1537); hekim, eczacı ve filozof ar-Rāzī'yi (yaklaşık 865-925) mükemmel doktor (medicus excellentissimus) olarak adlandırmıştır.[10]

Helenizm, ilk olarak philhellenism biçimiyle 19. yüzyılın ikinci yarısında kendini göstermiş ve Helenistik hümanizm bir ideoloji olarak tarih yazımına yön vermiştir.

İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi; 16. yüzyıl Avrupa'sında Arap hekimlerin gördüğü takdiri yansıtmaktadır. Müzede yer alan mimari örneklerden biri (friz) üzerinde asılı duran 17. yüzyıla ait bir tablodur. Tabloda resmedilen şahıs, ar-Rāzī'dir. 8. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Gābir ibn Ḥayyān ile birlikte bugün hâlâ Kuzey Almanya'nın Lemgo şehrindeki belediye eczanesinin duvarlarını süslemektedir. Gābir (Geber) ve ar-Rāzī (Rhazes); Aristoteles, Dioskurides, Galen, Hippokrates, Hermes, Lullius, Vesalius ve Paracelsus gibi isimlerle birlikte tıp tarihi bilginleri olarak görülmektedir. Ar-

8 Lutz Winckler, "Galens Schrift `De Antidotis´", Ein Beitrag zur Geschichte von Antidot und Theriak. Marburg 1980.

9 Johann Gottfried von Herder, "Zur Philosophie und Geschichte", Werke, Sechster Theil, Tübingen 1807, s. 266.

10 Heinrich Schipperges, "Ideologie und Historiographie des Arabismus", Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften, Beiheft 1, Stuttgart 1961, s. 21.

Resim 3: Rhases, Lemgo, Kuzey Almanya, 17. yüzyıl

Rāzī'nin resmi altında şu cümle yer almaktadır: "Sessiz ve kanaatkâr olun" (Quiete et Abstinet) (Resim 3), Gābir ibn Ḥayyān'ın resmi altında ise şu cümle vardır: "Bütün tabiat, güneş ve tuzda mevcuttur." (In Sole et Sale Naturae sunt Omnia).

Gābir ve Rāzī

Galen'e Duyulan Kuşku ile Kemiatri'nin Kuruluşu

Müze tıp tarihi açısından değerli kimya malzemeleri koleksiyonuna sahiptir. Müzede gerçekleştirilecek öğretim amaçlı turlar, kimyevi işlemlerden eczacılıktaki uygulamalarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsar.

Kimya ve eczacılıktaki kullanımının (Kemiatri) tarihine baktığımızda Gābir ibn Ḥayyān (8. yy.) ve Abū Bakr Muḥammad Ibn Zakarīyā ar-Rāzī (ö. 925) büyük bir öneme sahiptirler. Her ikisi de kendilerinden önce gelen bilginlerin çalışmalarını incelemiş ve hekimlik tecrübelerinden yola çıkarak yeni bilgileri kayda geçirmişlerdir. Hepsinden önce hekim Rāzī'nin Latince'ye aktarılmış tıbbi eserleri, 16. yüzyılda Avrupa'nın en çok basılmış kitaplarındandır. Bunlar içerisinde Latince'ye *Liber Continens* ismi ile çevrilen *Kitāb al-Hawī fī aṭ-*Ṭ*ibb* en kapsamlı eserlerdendir. Tıp tarihçisi Meyerhoff, kitabı tercüme etmiş olan Yahudi hekim Faraj ibn Salem'in hayatı boyunca bu iş üzerinde çalıştığını tahmin etmektedir. Kitap 1279'da Neapel'da yayımlanmıştır. Liber Continens, 1279 yılında Paris Kütüphanesi'nin sahip olduğu 9 kitaptan biri idi.[11] Bu noktada konumuzun akışından sapmamak için;

11 Donald Campbell, "Arabian Medicine and its Influence on the Middle Ages", Amsterdam 1974, s. 68 (Fußnote 8).

Rāzī'nin çiçek, kızamık, eklem romatizması gibi hastalıklarda tıp tarihinde çığır açan başarılarından derinlemesine bahsedemiyoruz.[12]

Tıp Biliminin Matematikleştirilmesi

Gābir özellikle altını çizmektedir: "Antik Çağ hekimleri, aynı derece ve aynı temel niteliğe sahip ilaçların tek bir sınıfından alınması ile yetinmişlerdir. Fakat tecrübeler gösteriyor ki, ilaçlar hiçbir zaman eşit derman sağlamazlar. Aksine vücuttaki tesirlerine göre ayrılırlar. Çünkü düşük tesirli bir ilaç yüksek dozda emildiği takdirde; daha güçlü bir ilacın daha düşük dozda alındığı zamanla benzer bir etki uygulamaktadır."[13]

Devamında ise farklı ilaçların derecelendirilerek nasıl ayırt edildiklerini anlatmaktadır. Ayrıca ilaçlar için tam bir nicel-nitel belirleme yöntemi geliştirmiş, ilacın muhtevasında bulunan maddelerin oranlarını ve organizma üzerindeki etkilerini gözlemlemiş ve kesin miktarlar ve ağırlık oranlarını kaydetmiştir.

Gābir, muvazene ilminin kozmolojik-nazari boyutunu incelemesi ile bilim tarihinde önemli bir yer edinmiştir. İlm al-mizan "nesnelerin özgül nitelikleriyle özellikle kimyasal olarak ölçülebilir ve sayıca belirlenebilir bağıntılara dayandıkları gerçeği"dir.[14] Bu doğrultuda varlığın özel niteliklerini mümkün olan en kesin matematiksel bağıntılarıyla belirlemeyi amaç edinmiş bir okul kurulmuştu.

Müzede gerçekleştirilecek eğitici bir atölye kapsamında; minerallerin yoğunluk veya özgül ağırlıklarını Abū Raiḥān Bīrūnī (973-1048) tarafından geliştirilen yöntemlerden biri seçilerek ölçme imkanı sunulmaktadır. Bīrūnī'nin geliştirdiği piknometre modeli (yoğunlukölçer) de müzede yer almaktadır.

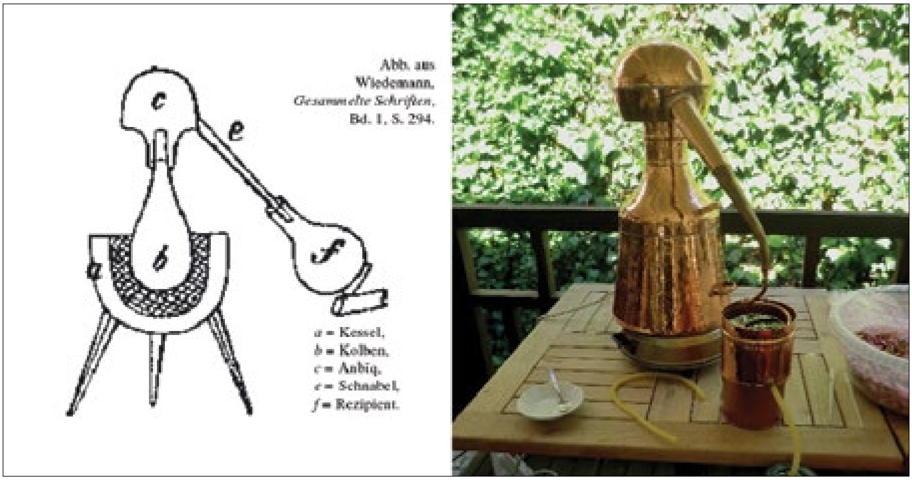
Tıp ve Eczacılıkta Damıtma (Kemiatri)

Müzede Rāzī'nin kimya ve ecza laboratuarında kullandığı birçok araç sergilenmektedir. Rāzī'nin bilim tarihine en büyük katkılarından biri, Gābir tarafından geliştirilmiş ve miras bırakılmış damıtma yöntemlerinin eczacılıktaki işlevini sistematik bir hale getirmek olmuştur. Oryantalist bilim tarihçisi Julius

12 Sigrid Hunke, Allahs Sonne über dem Abendland, Unser Arabisches Erbe, Stuttgart 1960, s. 132.

13 Fuat Sezgin, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", GAS, Bd. III, Medizin, Pharmazie, Zoologie, Tierheilkunde, bis ca. 430 H., Leiden 1970, s. 215.

14 Fuat Sezgin, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", GAS, Bd. III, Medizin, Pharmazie, Zoologie, Tierheilkunde, bis ca. 430 H., Leiden 1970, s. 101.

Resim 4: Gülsuyu distilasyonu, Gülhane Parkı, 2014.

Ruska; bunu simyayı kimyaya dönüştüren esaslı bir katkı olarak görmüştür.[15] Çok sayıda şifalı bitkiden (nane, lavanta vb.) eterik yağlar elde edilmiş, gülsuyu ve gülyağı üretilmiştir. Damıtma işlemi için imbik kullanılmıştır (Resim 4). Rāzī, damıtılmış alkolü antiseptik olarak yaraları iyileştirmede kullanmıştır. Bugün dahi Alman halk dilinde az miktarda alkol "Sprit" sözcüğü ile belirtilir. İngilizce'deki spirit, Latince'deki *spīritus*; belki de Arapça "Ruḥ" kelimesinden aktarmadır.

Müzenin atölyeleri, günümüzde kırsal bölgelerde kullanımı sürdürülen geleneksel bakır damıtma araçları ve modern kullanımdaki cam malzemeli modellere sahiptir. Deneyimsel öğrenme amaçlı müze gezileri akabinde şifalı bitkiler damıtılmaktadır. Öncesinde bu bitkiler, müze bitişiğinde yer alan Ibn Sīnā Bahçesinden toplanabilir (Resim 5). Mevsimine göre bahçede 26'ya varan şifalı bitki yetişmektedir. Bu bitkiler, Ibn Sīnā'nın (ö. 1037) ünlü *Tıp Kanunu*'ndan *(Qānūn fī ṭ-Ṭibb)* çıkarılmıştır. Ibn Sīnā Bahçesi, Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi'nin destekleriyle düzenlenmiştir. Ayrıca lisans öğrencilerinin yürüteceği bir proje kapsamında müzede madenbilimi ile bağlantılı bir bitki koleksiyonunun sunulması planlanmaktadır.

Araştırma, Öğretim ve Müzenin bir arada sağladığı bütünlük, deney odaklı yeni öğretim ve öğrenim metotları geliştirebilmek için imkân sağlamaktadır. Tıp tarihi ekseninde yapılan çalışmalar neticesinde daha geniş kitlelere ulaş-

15 Julius Ruska, "Übersetzung und Bearbeitungen von al-Razi's 'Buch Geheimnis der Geheimnisse'", Würzburg 1937, s. 10.

Resim 5: İbn Sina Bahçesi, Gülhane Parkı

mak kolaylaşacaktır. Bu yöntem günümüzde üniversitelerce teşvik edilen Public Science yaklaşımıyla uyumludur.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NDE OSMANLI TIBBINA AİT BELGELER VE FONLARIN DAĞILIMI

Ahmet Zeki İzgöer[1]

Her millet, tarihî bir mirasın sahibidir. Bu tarihî mirasın büyük bir bölümünü arşivler, kütüphaneler ve eski eserler gibi kültür varlıkları oluşturur. Bu kriterden hareketle arşivler, geçmişle günümüzü ve günümüzle geleceği birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görürler.

600 yüzyılı aşkın bir süreyle Avrupa, Afrika ve Asya'da egemen olan ve bu kıtaların dışında diğer ülkelerle de uluslararası platformda münasebetleri bulunan Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî, iktisadî, askerî, malî, sosyal vb. alanlardaki belgelerin büyük bir bölümü bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

İstanbul Kâğıthane'deki Başbakanlık Osmanlı Arşivi, devraldığı zengin mirasıyla günümüzde dünyanın en çok arşiv belgesine sahip kurumlarından biridir. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra ortaya çıkan yaklaşık 40'a yakın bağımsız devletin kaydı, bir başka ifadeyle kimlik kodları ve hafızası burada muhafaza edilmektedir. Kurum, ihtiva ettiği evrakın kıymeti ve verdiği hizmetin kalitesiyle de dünyada ilk sıralarda yer almaktadır.

Belgeler bugün, "tarihî bir miras" olarak korunmaya çalışılırken, Osmanlı döneminde "hazine" anlayışıyla korunmakta idi.

Osmanlılar kâğıda, özellikle de yazılı kâğıda çok önem verip büyük saygı göstermişlerdir. Bu sebeple belgeler, en küçük müsveddeleriyle[2] bile atılmadan gerektiğinde müracaat edilmek üzere yüzyıllarca saklanıp muhafaza edilmişlerdir.

---

1 Yrd. Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, izgoer@yahoo.com

2 Günümüz modern yazışmalarında müsvedde yazım anlayışından bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı bürokratik uygulaması, şu açıdan takdire lâyıktır: Bugün itibarıyla "temiz evrak" dediğimiz asıl metinlerin elimizde olmaması veya bir vesileyle kaybolması sebebiyle, müsvedde evrakın varlığı bize büyük bilgi birikimleri sunmaktadır.

Belgelerin korunması konusunda gösterilen ihtimam ve titizlik hususunda şu örnek kayda değerdir: Sultan III. Mustafa (1757-1774) zamanında çıkarılan bir fermanda "Osmanlı belgeleri ve defterlerinin, devletin hazinesi mertebesinde olup tek harfine bile zarar gelmesi durumunda hesabını kimsenin veremeyeceği" üzerinde durulmuştur. Belgeleri, "devletin hazinesi" olarak gören bu anlayış, bir süre sonra kurumsal bir yapıya dönüşmüş ve Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinde modern anlamda Bâbıâli'de inşa edilen arşiv binasına "Hazine-i Evrak" adı verilmiştir.

Sahip olduğu belgeleri "hazine" olarak gören, bunları "hazine" olarak adlandırıp "hazine" muamelesi yapan bir anlayış, öyle anlaşılıyor ki sadece İslâm medeniyeti eksenli bir anlayıştır. Böyle bir tasavvuru başka medeniyetlerde görmek mümkün değildir.

Osmanlı yaptıklarını yazmıştır, saklamıştır. Yazıp bir şeyleri saklıyorsanız bir hukukunuz var demektir. Doğru şeyler yaptığınıza inanıyorsunuz demektir ya da bir başka ifadeyle keyfî idare söz konusu değildir. Çünkü bunlar ileride okunacak, incelenecek, değerlendirilecek ve yorumlanacaktır. Bu anlayışın günümüz "toplam kalite yönetimi"nde olan "Yaptığını yaz, yazdığını yap" anlayışına uygun olduğunu da burada hatırlatmış olalım. Bu gerçeği Osmanlılar yüzyıllar öncesinden uygulamış ve en ince ayrıntısına kadar kayıt tutmuştur. Özellikle Tapu-Tahrir defterleri bunun çok açık örneğidir.

Bugün Osmanlı Arşivinde 100 milyonun üzerinde belge olduğu tahmin edilmektedir. Tahmin edilmektedir diyoruz, çünkü tasnif çalışmaları halen sürdürülmektedir. Tasnif faaliyetlerinin II. Meşrutiyetten itibaren başladığını ve halen bitirilemediğini düşünürsek, meselenin önemi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu devasa belge birikiminin tasnifinin daha epey uzun süreceği anlaşılmaktadır.

Arşivde bulunan Osmanlı tıbbı ve sağlık hayatı ile ilgili belgeler de tam olarak tasnif edilmemiştir. Dolayısıyla bu alandaki araştırmalara ışık tutabilecek malzeme ve dokümanların, henüz yeterince ele alınıp incelenmediğini ifade etmemiz gerekiyor. Bu çabalara bir de kütüphane, müze ve araştırma merkezlerimizde bulunan "yazma eserler"i eklediğimizde sayı daha da kabarmaktadır.

Bilindiği üzere genel olarak Osmanlı tıbbıyla ilgili çalışmalar iki kol üzerinden yürümektedir. Bunlardan biri yazma eserler, diğeri ise arşiv belgeleridir. Bunlara matbu eserleri de eklemek mümkünse de ağırlık noktası, söz konusu iki ana damardır.

Bu bildiride, Arşivde Osmanlı tıbbına dair hangi fonlarda ne tür belge formlarının bulunduğu üzerinde durulacak ve yer yer belge örnekleriyle konu izah edilip anlatılmaya çalışılacaktır. Konunun tespiti ve ilgili dokümanlar tamamen arşivdeki fonlara dayalı olacaktır. Bildiri, Osmanlı tıbbı üzerinde çalışma yapacak araştırmacılara, arşiv taramalarına başlamadan önce yol gösterici, faaliyetlerini kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı nitelikte bir takım ipuçları vermeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı Arşiv Evrakının Özelliği

A) Kayıt Türü

Osmanlı bürokrasisinde genel olarak "Belgeler" ve "Defterler" olmak üzere iki türlü kayıt vardır. Bunlara harita, plan, proje, kroki, fotoğraf vb. malzemeleri de eklemek gerekir. Defterlerin farklı ebat, cilt, yazı ve karakterde tahminen 300 bin civarında olduğu bilinmektedir. Bunlardan Mühimme, Ruus, Tahvil, İn'âmât, Vakıf, Tapu-Tahrir, Name-i Hümâyûn, Şer'iyye Sicilleri, Başmuhasebe, Ahkâm, Şikâyet, Temettuat, Sicill-i Ahval gibi defter koleksiyonları araştırmacıların en çok kullandıkları evrak arasında yer almaktadır. Belgeler de defterler gibi birbirlerinden farklı ebat, hat ve özelliktedir. Günümüzdeki A4 anlayışı tarzında bir standart, Osmanlı belgelerinde görülmemektedir.

Defterlerle ilgili bir hususun altını çizmek gerekirse, araştırmaya açılan defterler ile belgeler arasında şöyle bir fark göze çarpmaktadır: Defterlerde ne tür bilgilerin olduğu dıştan bakılınca kesin olarak bilinmemektedir. Ancak sayfaları teker teker taramak, hükümleri tek tek okumakla bu mümkün olabilmektedir. Büyük yekûn tutan defterlerin -bazıları istisna- özeti ve indeksi yoktur. Ama belgeler böyle değildir. Dolayısıyla defter serilerinden yararlanmak isteyen araştırmacıların defter koleksiyonlarını bizzat bilgisayar ekranından okumaları ve incelemeleri gerekmektedir.

Üzülerek belirtmek gerekir ki, zaman içinde farklı kişilerce ve farklı şekillerde yapılan tasnifler sonucu, tasnifçinin defteri tanımaması, konuya hâkim olmaması, ihmal, bağış, devir veya başka sebeplerle bir defter ilgili kodunda değil, başka bir tasnifin içinde yer alabilmiştir. Meselâ Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD) tasnifinde bu tür defterler vardır. Bu yüzden de araştırmacı dikkatli, duyarlı, kuşkucu, takip ve mukayese eden bir kimlikle çalışmak zorundadır.

1891 yılına gelindiğinde, Osmanlı resmî kayıtlarında dosya sistemine geçilmeye başlanmış, bazı nezâret ve dairelerde dosya usulü tasnifler yapılmıştır[3]. Bunlar daha çok dışişleriyle ilgili olup siyasî evraktır.

B) Tasnifler

Osmanlı'da başlayıp Cumhuriyet döneminde de sürdürülen tasnif çalışmaları sonucunda Muallim Cevdet[4], Kâmil Kepeci[5], İbnülemin Mahmut Kemal İnal[6], Ali Emiri Efendi[7], Fekete[8] gibi uzmanlarca Osmanlı evrakı tasnif edilmiştir. Bu tasnifler birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Meselâ bir kısmı kronolojik bir sıra takip ederken bir kısmı konularına göre (adliye, askeriye, bahriye, hariciye, maliye vb.), bir kısmı da padişahların saltanat süreleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yine II. Abdülhamid döneminin özel arşivi durumundaki Yıldız tasnifi de ayrı bir özellik taşımaktadır[9]. Konumuzu ilgilendirmesi açısından Muallim Cevdet tarafından yapılan Cevdet Tasnifi'nde yer alan Cevdet Sıhhiye, Cevdet Evkaf, Cevdet Belediye bölümleri tıp ta-

3 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Haz: Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010, s. XXIX.

4 1931 yılında Maliye deposundaki bir bölüm belgelerin ihmal ve gaflet sonucu Bulgaristan'a satılması üzerine Muallim Cevdet'in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti kurulmuştur. 1932 yılından itibaren çalışmalar başlayan heyet Kilisli Muallim Rifat, emekli bazı devlet memurları ve tarih mütehassısları da görev almıştır. Muallim Cevdet 1935'te istifa ederek ayrıldığı halde tasnif 1937 yılına kadar devam etmiştir. Bu tasnifte belgeler konularına göre düzenlenmiştir. Ancak kronolojik değildir. 1553-1904 yıllarını ihtiva etmektedir (*Rehber*, 420-421).

5 Arşiv görevlilerinden olan Kâmil Kepecioğlu'nun başkanlığında bir heyet tarafından yapılan tasniftir. Çoğu maliye kalemlerine ait defterlerden meydana gelmektedir. Ayrıca Divan-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafi'ye ait defterler de yer almaktadır. Defterler 1468-1879 yıllarına ait olup 6.698 adettir (*Rehber*, s. 263).

6 İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın başkanlığından kurulan tasnif heyeti 1921 yılından itibaren belgeleri konularına göre tasnif etmiştir. Belgeler kendi içinde kronolojik olup 1425-1873 yıllarını içine alır (*Rehber*, s. 419).

7 Ali Emiri Efendi başkanlığında bir heyet tarafından 1918-1921 tarihleri arasında yapılan bir tasnif olmasından dolayı bu adla anılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak Sultan Abdülmecid zamanına kadar gelen vesikaları ihtiva eder. Belgeler padişahların saltanat yılları esas alınarak analitik olarak tasnif edilmiştir (*Rehber*, s. 418).

8 Tasnif çalışmalarında takip edilecek metotlar hakkında danışmanlık yapmak üzere Türkiye'ye davet edilen Macar arşiv uzmanı ve Osmanlı tarihçisi olan Lajos Fekete, 1936-1937 yıllarında o zamanki adıyla Başvekâlet Arşiv Dairesi Müdürlüğü ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde hem tasnif yapmış hem de arşivcilik konularında konferanslar vermiştir. Onunla birlikte 1937 senesinden itibaren uygulama alanına konan "provenance" sistemle, daha önce kronolojik veya konularına göre yapılan tasnif sistemlerinden vazgeçilerek "arşiv malzemesinin işlem gördüğü tarihlerdeki aslî düzeni korunarak bürokratik çıkış yerlerine göre tanzim ve tasnifine çalışılmıştır (Halilullah Özcan, Başbakanlık Devlet Arşivlerinde Yürütülen Faaliyetler ve Belge Fonları", *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu (Tebliğler-Tartışmalar)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, s. 24).

9 Eşref Eşrefoğlu, Bâb-ı Âli Evrak Odası Sadâret Evrakı ve Provenance Sisteminin Uygulanması, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 7-8, İstanbul 1977, s. 229.

rihçilerinin ilk başvuracakları ve doğrudan bilgi bulacakları fonlar arasında yer almaktadır. Yine İbnülemin Sıhhiye de böyledir. İleride bunlardan detaylı bir şekilde bahsedilecektir.

Bunlara ilâve olarak bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan belgelerin görüntülerine de TSMA.d kodu altında Osmanlı Arşivi'nde yer verilmektedir. Araştırmacılar Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne gitmeye gerek kalmadan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu hizmetten yararlanabilmektedirler. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ni farklı kılan özelliğe değinmek gerekirse, bu arşivdeki belge sayısının yaklaşık 200 bine yakın olduğu bilinmektedir. Sayıca çok olmasa da, klasik dönem Osmanlı tarihi için son derece kıymetli belgeleri ihtiva etmektedir. Bunlar bir anlamda özel belgelerdir. Osmanlı tıbbı konusunda da önemli belgelerin bulunduğu bilinmektedir.

Halen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde iki türlü tasnif yapılmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1-Analitik Tasnif

Bu tasnif türünde belgeler en ince ayrıntısına kadar ele alınmakta, incelenmekte ve ondan sonra araştırmaya açılmaktadır. Bu safahat; arşiv terminolojisiyle ifade etmek gerekirse mühürleme, belge sıra numarası verme, kotlama, tarihleme, özetleme, indeksleme, gömlekleme ve dosyalama gibi bir dizi çalışmayı içine almaktadır. Bu yüzden de anahtar kelimeler yardımıyla araştırmacılar bilgisayar ortamında çalıştıkları konular üzerinde rahatlıkla incelemelerde bulunabilmektedirler. Yukarıda da ifade edildiği üzere, bu tür bir tasnifle belgeler bütün detaylarıyla araştırma ve incelemeye açık bir hale gelmektedir.

Araştırmaya açılan fonların büyük bir bölümü analitik tasnif ağırlıklıdır.

Osmanlı tıbbı üzerinde çalışan araştırmacılar, ne aradıkları iyi bilmek zorundadırlar. Özellikle Osmanlı tıp terminolojisinde yer alan kurum, hastalık, ilaç, alet vb. türden kavramların adları ve orijinal isimleri bilinmelidir.

Sultan II. Abdülhamid (1877-1909) dönemi Osmanlı tıbbına ait alfabetik olarak aşağıda verilen arama listesi araştırmacılar için bir örnek olabilir.

Ameliyathane, Baytar Mektebi, Sıhhiye Dairesi, Aşı Ameliyathanesi, Aşı Dershanesi, Aşı Enspektörlüğü, Aşı Mektebi, Bakteriyolojihane, Baytar, Rüştiye

Mektebi, Baytarhane, Belediye Kimyahanesi, Kimyahane, Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane, Cerrahân-ı Hâssa Müdüriyeti, Cerrahî Mektebi, Cüzamhane, Darülaceze, Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi, Darüşşafaka, Darüzziyafe, Daülkelb Laboratuvarı, Laboratuvar, Tedavihane, Daülkelb Tedavihanesi, Dersaadet Daülkelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi, Doğumhane, Dulhane, Ebelik Mektebi, Ebniye-i Hayriye, Eczacılık ve Tımarcı Sıbyan Mektebi, Eczahane-i Âmire, Eczahane-i Hümâyûn, Emrâz-ı Nisa Pavyonu, Emrâz-ı Sâriye Mücadele Heyeti, Enderun-ı Hümâyûn Eczanesi, Etıbbâ Muhâdenet Cemiyeti, Etıbbâ-i Mülkiye Kulübü, Frengi Dükkânı, Frengi Hastahanesi, Gizli Hastalıklar Tedavihanesi, Gurebahane, Gülhane Askerî Tatbikat Mektebi, Hamam, Hastabakıcılık Mektebi, hastahane, Hastahaneler Meclisi, Haydarpaşa Hastanesi Ameliyat Mektebi, Haydarpaşa Hastanesi Cerrah Dershanesi, Haydarpaşa Tatbikat-ı Tıbbiye-i Askeriye Mektebi, Hayvan Hastahanesi, Heyet-i Sıhhiye Müfettiş-i Umumîliği, Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu, Hicaz Sıhhiye İdaresi, Hilâl-i Ahmer, Hilâl-i Ahmer Hastabakıcılar Mektebi, Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Hudut ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğü, Hudut ve Sevahil Sıhhiye Müdüriyeti, Ilıca, Irzâhane, İlel-i Sâriye Koğuşu, İmaret, İntâniye Pavyonu, Kaplıca, Karantinahane, Karantina, Karantina İdaresi, Karantina Meclisi, Karantina Nezâreti, Kızıl ve Kuşpalazı Serumu ile Çiçek Aşısı Darülistihzarı, Kimyahane, koğuş, Kolera Hastahanesi, Kuduz Tedavihanesi, Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi, Mâbeyn-i Hümâyûn Eczanesi, Madensuyu, Malûlîn-i Askeriye Komisyonu, Mecânîn Müşahedehanesi, Mecânîn Pavyonları, Meclis-i Âlî-i Sıhhî, Meclis-i Kebir-i Umur-ı Sıhhiye, Meclis-i Maarif-i Tıbbiye, Meclis-i Nizamat-ı Tahaffuziye, Meclis-i Sıhhiye, Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Tıbbiye, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye, Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye, Mecruhîn ve Zuafâ-yı Askeriyeye İmdat ve Muâvenet Cemiyeti, Mekteb-i Bahriye Nekâhethanesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Men'-i Fuhuş Cemiyeti, Fuhuş, Mihmanhane, Misafirhane, Miskinhane, Miskinler Tekkesi, Muhacirîn Dul ve Eytamhanesi, Muhtelit Sıhhiye Encümeni, Müttefikîn-i Sıhhiye Komisyonu, Nekâhethane, Nezâret-i Umûr-ı Sıhhiye, Nezâret-i Umûr-ı Tıbbiye, Nezâret-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, Nisâ Hastahanesi, Nöbet Mahalli, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Pavyon, Prevantoryum, Sanatoryum, Seririyat-ı Cerrahiye, Seririyat-ı Cildiye ve Emraz-ı Efrenciye, Seririyat-ı Rahmiye, Seririyat-ı Viladiye ve Nisâiye, Sıhhiye Dairesi, Sıhhiye Küçük Zabitanı Mektebi, Sıhhiye Meclisi, Sıhhiye Müdüriyeti, Sıhhiye Nezâreti, Sillu'r-rie koğuşu, Şehremaneti Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu, Şehremaneti İdare-i Sıhhiye Şubesi,

Tabhane, Tahaffuzhane, Tahlisiye, Tebhirhane, Tedâbîr-i Sıhhiye Komisyonu, Tefrik Barakası, Teftiş-i Umûr-ı Sıhhiye-i İnsaniye Komisyonu, Telkihhane, Termal Sular, Tıbbiye Nezâreti, Umûr-ı Sıhhiye Nezâreti, Umûr-ı Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Vekaleti, Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Nezâreti, Veba, Verem, Vilâdethane, Vilâyet Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Müdüriyeti, Yetimhane[10]…

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid gibi çok kısa bir devri için bile yapılacak bir araştırmada yüzün üzerinde anahtar kelime bulunmaktadır. Bu rakamı hastalık cinsleri, alet ve edevat, kurum, tabip adları vb. kavramlarla daha da artırmak mümkündür. Bu sebeple, araştırmacıların Başbakanlık Osmanlı Arşivi arama motorunda yapacakları taramalarda, neyi arayacaklarını iyi bilmeleri gerekmektedir. Bu konu sadece Osmanlı tıbbı sahasında değil, diğer alanlarda da genel olarak böyledir.

2-Dosya Usulü Tasnif

Bu tasnifte ise belgeler üzerinde şu işlemler yapılmaktadır: Mühürmeke, belge sıra numarası verme, kotlama, tarihleme, dosya ve gömlekleme. Görüldüğü üzere özet ve indeks yoktur (Birkaç fon hariç). Bu yüzden de araştırmacının dosyalardaki bütün belgeleri tek tek okuyup incelemesi gerekmektedir.

Bu şartlar altında genel olarak değerlendirdiğimizde Osmanlı tıp tarihi araştırmacılarının istisnasız bütün fonlara bakmaları gerekmektedir. Arşivde şöyle bir ayırım yapılamamaktadır: "Şu fonda tıpla ilgili bilgiler mevcut, şunlarda değil veya şu fona bakılırsa belge bulunma ihtimali yüksek, şu fona ise bakmaya gerek yok". Özetle ifade etmek gerekirse, neredeyse her fonda Osmanlı tıbbına ait belgelere ulaşabilmek mümkündür.

Bilgisayar ortamında ise bir tıp tarihçisinin şöyle bir talepte bulunma imkânı hiç yoktur. Örneğin: "Bir düğmeye basarak bütün Osmanlı darüşşifalarını[11] bir arada görmek istiyorum". Analitik tasnife tabi tutulan evrak ekrana yansırken, dosya usulü evrak ve defterler ekrana haliyle yansımamaktadır. Bu yüzden inceleme alanı Osmanlı darüşşifaları olan bir araştırmacının, arşivin

10 Listenin temini hususunda yardımlarını gördüğüm İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Etiği Anabilim Dalı Öğretim Üyesi değerli hocam Prof. Dr. Nil Sarı Hanımefendi'ye müteşekkirim.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarına dayanılarak yapılan bir çalışma için bkz. Ahmet Zeki İzgöer, *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*, "Darüşşifalar Hakkında Arşiv Kaynakları", c. II, Sanovel İlaç Sanayii, İstanbul 2010, s. 153-202. Bu çalışmada görüleceği üzere darüşşifalarla ilgili kayıtlar birbirinden farklı birçok fonda yer almaktadır.

bütün fonlarını taraması gerekmektedir. Diğer araştırmacıların olduğu gibi Osmanlı tıp tarihçilerinin de çalışma alanı, geniş ve meşakkatlidir.

Osmanlı tıp tarihi araştırmacılarının Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne geldiklerinde ilk etapta izlemeleri gereken metotlardan en önemlisi, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*'ni incelemeleridir. Rehberde ne tür fonların olduğu, bunların özellikleri, başlama ve bitiş tarihleri, ihtiva ettiği konular gibi detaylı bilgiler mevcuttur. Konuyla ilgili bir anekdotu burada ifade etmemiz zaruret arz etmektedir. Şöyle ki:

En az on yıldır Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne araştırmaya gelen akademisyen bir arkadaşımızla bir sohbet esnasında konuşurken ahkâm defterlerinden bahsetmiş ve: "Diyarbekir Ahkâm Defterleri'nden birincisini yayınladık[12]" demiştim. Arkadaşım bana: "Ahkâm defterleri nedir?" diye sormuştu. Ben de özetle: "Divan-ı Hümayun kayıtlarındandır. Ferman ve hükümlere ait birinci derecede suretlerdir. Eyaletlere göre tutulmuştur. Divanî hatlıdır…" deyince, bana: "Ben niye hiç bunları görmedim?" diye sormuştu. Arkadaşımızın Osmanlı defter koleksiyonlarının binlercesi arasında bunları görmemesi normal karşılanabilirdi ama *Rehber*'i incelememesi kabul edilemezdi. Üstelik kitap, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin bir yayını ve arşivde nasıl çalışılması gerektiğini, hangi fonlara ne şekilde bakılması icap ettiğini yazıyordu. Gerçekten de *Rehber*, tam bir el kitabıdır.

Bir başka anekdotu da vererek sözlerimi devam etmek istiyorum:

Vaktiyle Osmanlı Arşivi'nde yayın işleri koordinatörlüğü görevinde bulunurken *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri -XVI-XX. Yüzyıllar-* (Ankara 2004, XX + 284 sayfa) adında hacimce küçük, mütevazı bir kitap yayınlamıştık. Yine bir akademisyen arkadaşımız: "Osmanlıların Türkistan'la ilişkileri var mıydı?" demişti. Ben: "Elbette vardı." diyerek ona hem iki ülke hem de kitap hakkında izahatta bulunmuştum. Tıpkı yukarıdaki örnekte olduğu üzere, burada da arkadaşımız *Rehber*'i daha önce görüp incelemediğinden böyle bir sözü söylemek talihsizliğinde bulunmuştu.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı tıbbına ait defter ve belge grupları rakamla ifade edilebilir mi? sorusuna verilecek cevap henüz olumsuzdur. Ancak bu rakamın yüz binleri geçtiği muhakkaktır. Bu sebeple doğrudan veya dolaylı olarak arşivde, Osmanlı tıbbına ait muazzam nitelikte bir ko-

---

12 *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri, Diyarbekir Ahkâm Defterleri*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Editör: Ahmet Zeki İzgöer, c. I, Diyarbakır 2016, CXXIV + 987 sayfa.

leksiyonun sahip olunduğunu ve bu konuda mesai verecek olanlar için son derece bol malzeme olup işlenmeyi beklediğini sözlerimize ilâve edelim.

Osmanlı Arşiv Fonlarındaki Bazı Defter ve Belge Kayıtları

Bu bölümde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bazı defter ve belgelerin ait oldukları fonlar tanıtılmaya çalışılacak ve ekte bunlarla ilgili belge örneklerine yer verilecektir. Araştırmacı nezdinde gerek defter ve gerekse belge fonlarının sadece bunlardan ibaret olduğu sanılmamalıdır. Yukarıdaki satırlarda da ifade edildiği üzere devasa nitelikteki defter serileri ve belge koleksiyonları içinde bunlar sadece çok kısa bir bölümdür.

A) Defterler

1-Muhallefat Defterleri

Devletçe malları müsadere edilen şahıslar ile vâris bırakmadan ölenlerin terekelerin kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Bunlar BOA'da D. BŞM. MHF kodu altında bulunmaktadırlar. 1601-1838 (1010-1254) tarihlerine ait 1.381 adet muhallefat defteri bulunmaktadır[13].

Tereke defterlerinde hekimlerle ilgili kayıtlarda, hekimlerin kullandıkları cerrahi ve diğer aletler ve tıbbî bilgiler için başvurdukları kitaplar yer almaktadır[14].

2-İn'âmât Defterleri

Devlet adamlarına, yabancı devlet elçilerine, sultan yakınlarına, saray mensuplarına, ulemaya, cami görevlilerine, tarikat şeyhlerine, sanatkârlara, şairlere, devletin çeşitli kademelerinde görev yapanlara, bazı vatandaşlara çeşitli sebeplerle verilen ihsanlar yer almaktadır. Bu görevliler arasında tabipler de yer yer toplu veya ayrı olarak bulunmaktadır. Bu yüzden in□âmât defterleri, tabiplerin biyografilerini tespit etme, yazdıkları eserleri, görevlerini ve çalışma mekânlarını aydınlatmada önemli bir arşiv kaynağıdırlar[15].

13 *Rehber*, s. 149.

14 Orlin Sabev (Orhan Salih), "Hastalar ile Kitaplar Arasında: Tereke Defterleri Işığında Osmanlı Hekimleri", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, 20-24 Mayıs 2008, Editörler: Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Öncel, Yusuf Küçükdağ, Berrin Okka, Sezer Erer, c. I, İstanbul 2008, s. 225.

15 İn'âmât Defterleri: (Hilâl Kazan, "Türk Tıp Tarihi'nin Arşiv Kaynakları -1- II. Bayezid'in İn'âmât Defterinde Tabibler", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 9, İstanbul 2003, s. 242).

3-Şer'iyye Sicilleri

Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterler olan şer'iyye sicillerinde[16] zaman zaman tıpla ilgili bilgiler yer almaktadır. Osmanlı toplumunda hekimlik yapan müslüman ya da gayrimüslim tabipler, kehhâller, cerrahlar hakkında dağınık şekilde de olsa malumat bulunmaktadır[17]. Ayrıca hastalar, hastalıklar ve hastanelerden bahsedilmektedir. Yine, hükümlerin sonunda yer alan "şühûdü'l-hâl" kısmında da şahitlerden hekim olanların adları verilmekte, böylece o kentte hangi hekimlerin yaşadığı hakkında bilgi sahibi olunmaktadır[18].

4-Ahkâm Defterleri

Divan-ı Hümâyûn kayıtlarından olan defterlerinde zaman zaman çok az sayıda da olsa tıpla ilgili belgeler mevcuttur. Özellikle halk arasında kehhâllik, cerrahlık ve sünnetçilik yapan kimseler hakkında bilgilere bu koleksiyonlarda az da olsa rastlanmaktadır.

5-Ayniyat Defterleri

BOA'da 595 numaralı BEO Ayniyat Defterleri Kataloğu'nda yer alan 1.869 defter içinde Osmanlı tıbbı, tıbbiye, sıhhiye konularında belgeler mevcuttur[19].

6-Nezâretler Gelen-Giden Defterleri

Bâbıâli Evrak Odası defterlerinden olan Nezâretler Gelen-Giden Defterlerinden 594 numaralı katalogda sıhhiye, tıbbiye ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu bölüm, 1060 defterden meydana gelmektedir[20].

7-Sıhhiye Nezâreti Defterleri (SH.d)

Osmanlılarda Tanzimat'tan önce sağlık işleri, hekimbaşı tarafından yürütülmektedir. 1838 tarihinde kurulan Karantina Nezâreti ile sağlık işleri bu ku-

16 Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 2010, s. 8.

17 Kadir Kan, "Osmanlı Devletinde Gayr-i Müslim Tabipler", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, 20-24 Mayıs 2008, Editörler: Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Öncel, Yusuf Küçükdağ, Berrin Okka, Sezer Erer, c. I, İstanbul 2008, s. 913.

18 Örnek teşkil etmesi bakımından bkz. *Diyarbekir* Şer'iyye *Sicilleri –Âmid Mahkemesi–*, Editör: Ahmet Zeki İzgöer, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, c. I-VII, Diyarbekir 2013-2015.

19 *Rehber*, s. 197-203.

20 *Rehber*, s. 207-211.

ruma devredilmiştir. Hariciye Nezâreti'ne bağlı olarak çalışan bu nezâret, sonraki yıllarda sırasıyla Ticaret Nezâreti, Tophane-i Âmire Müşiriyeti, tekrar Ticaret Nezâreti ve nihayet 1296'da Hariciye Nezâreti'ne bağlanmıştır. Bu arada Dahiliye Nezâreti bünyesinde de ayrıca Sıhhiye-i Umumiye Meclisi bulunmakta idi.

1918 (1334) yılında bu iki kurum birleştirilerek Sıhhiye Nezâreti oluşturulmuştur.

BOA'da bulunan bu dokümanlar, 1979 yılında Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü'nden alınmıştır. Bunlar 506 defterden meydana gelmektedir. Bu fonun tasnifi tamamlanmış olup hizmete açılmayı beklemektedir[21].

B) Belgeler

1-İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE.)

İbnülemin Mahmud Kemal İnal başkanlığında kurulan tasnif heyeti belgeleri konularına göre tasnif etmiştir. Konular kendi içinde kronolojiktir. 76 numaralı katalogda bulunan "Sıhhiye" evrakı 1603-1730 (1012-1142) yıllarına ait 191 belgeden meydana gelmektedir[22].

2-Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C.)

Muallim Cevdet başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından yapılan bu tasnifte belgeler konularına göre ayrılmıştır. Belgeler kronolojiye konulmamıştır. 115 numaralı katalogda bulunan "Sıhhiye" evrakı 1659-1889 (1070-1306) yıllarını ihtiva etmekte olup 1.451 belgeden ibarettir[23].

3-Babıali Evrak Odası (BEO)

Babıali Evrak Odası, Babıali teşkilâtı içindeki dairelerle ve taşra teşkilâtının merkezî idareyle yaptığı yazışmaların bürokratik bakımdan yönetildiği bir merkez olmakla birlikte aynı zamanda Sadaret'le yapılan bütün resmî yazışmaların düzenlenip idare edildiği yerdir.

Evrakların muhtevası Sadaret makamının saray, nezâretler, Şura-yı Devlet gibi birinci derecedeki devlet daireleriyle Bulgaristan, Mısır, Kıbrıs gibi

21 *Rehber*, s. 243.

22 *Rehber*, s. 419-420.

23 *Rehber*, s. 420-421.

muhtar durumda bulunan yerlerle, vatandaşlarının çeşitli konulardaki dilek ve şikâyetlerinden meydana gelen yazışmalardan oluşmaktadır.

Bu büronun çalışma sahası kronolojik olarak 1839-1922 (1255-1341) tarihleri aralığıdır[24].

4-1310-1334 Yılları İrâdeleri

1897-1916 (1310-1334) tarihleri arasında çıkan iradelerin devlet teşkilâtına ve nezâretlere göre düzenlenmeleriyle meydana gelmiştir. 363 numaralı katalog "Sıhhiye"ye ait olup 1892-1910 (1310-1328) yıllarına aittir. Toplam 178 belgedir[25].

5-Hıfzıssıhha-i Mekâtib (MF. HFS)

Maarif Nezâreti'ne bağlı bir birim olan Hıfzıssıhha-i Mekâtib bürosunun kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1901 (1319) yılında Sıhhiye Müfettişliği adını almıştır. Bu büroda okulların sağlık işlerine ait belgeler bulunmaktadır[26].

6-Yıldız Evrakı

a) Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)

Seraskerlik, Bahriye, Adliye, Evkâf vb. bazı nezaretlerce Mâbeyn'e sunulan tezkere, ariza türü vesikalardan ve halkın Mâbeyn'e doğrudan gönderdikleri arzuhal, şikâyet, teşekkürname ve mahzar gibi belgelerden meydana gelmektedir. Bunlar arasında yer alan sıhhiye jurnallerinde sağlık ve ölüm hadiselerine ait bilgiler bulunmaktadır[27]. Bunlarla ilgili sayı vermek zordur. Çünkü evrak perakendedir.

b) Perakende Evrakı - Sıhhiye Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. SH)

1877-1908 (1294-1326) yıllarını içine alan ve 1.370 belgeden meydana gelen bu katalogda Yıldız Sarayı ile Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye Riyaseti, Karantina-

24 Eşrefoğlu, s. 225-226.
25 *Rehber*, s. 302-303.
26 *Rehber*, s. 400.
27 *Rehber*, s. 341.

lar Müfettişliği, Karantinalar Başkitabeti ve Sicil Şubesi Müdüriyeti, Hıfzıssıhha Komisyonu, vilâyetlerdeki Sıhhiye Müfettişlikleri, bazı bölgelerdeki tahaffuzhane nâzırlıkları, Muhacirîn Hastaneleri gibi kurumlar arasındaki yazışmalarla İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de vefat eden kimselerin isim, yaş ve hastalıklarını gösteren belgeler bulunmaktadır[28].

7-Sıhhiye Nezâreti (SH.)

Sıhhiye Nezâreti'ne ait 762.598 adet evrak bulunmaktadır. Belgelerin tasnifi tamamlanmış, ancak araştırmaya açılmamıştır[29].

Ayrıca Dahiliye Nezâreti'nin birçok kaleminin yanı sıra Evkâf Nezâreti, Hariciye Nezâreti, Hatt-ı Hümâyûnlar, İrâdeler, Maarif Nezâreti, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Şura-yı Devlet, Plan-Proje ve Haritalar gibi pek çok fonda Osmanlı tıbbına ait defterler ve belgeler bulunmaktadır.

Sonuç

Osmanlı tıbbı ve sağlık teşkilatı üzerinde çalışacak araştırmacıların Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki aşağı yukarı bütün fonları incelemesi gerekmektedir. Sıhhiye Nezâreti gibi bazı fonlarda direk bulunan belgeler olduğu gibi Ahkâm Defterleri gibi dolaylı yönden bilgilerin yer aldığı kayıtlar da olabilmektedir.

Günümüzde Araştırma Hizmetleri Salonu'nda bilgisayar destekli hizmet veriliyor olması, araştırmacıların işlerini bir hayli kolaylaştırmıştır. Arşiv arama motorundaki anahtar kelimelerle birçok bilgiye ve belgeye ulaşmak artık mümkün olabilmektedir. Özellikle tasnifi tamamlanmış fonlar, defterler ve belgeler bu bakımdan avantaj teşkil etmektedir. Ancak kaba tasnife tâbi tutulan fonlar, defterler ve belgeler, araştırmacılar için halen kısmen az da olsa sorun olmaya devam etmektedir.

Dileğimiz, bütün defter ve belge serilerinin bir an önce tasniflerinin bitirilerek araştırmaya açılması ve araştırmacıların hizmetine sunulmasıdır. Bu hususta Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarının bugüne kadar yaptıkları fedakârca çalışmaları da burada sitayişle anmamız gerekir.

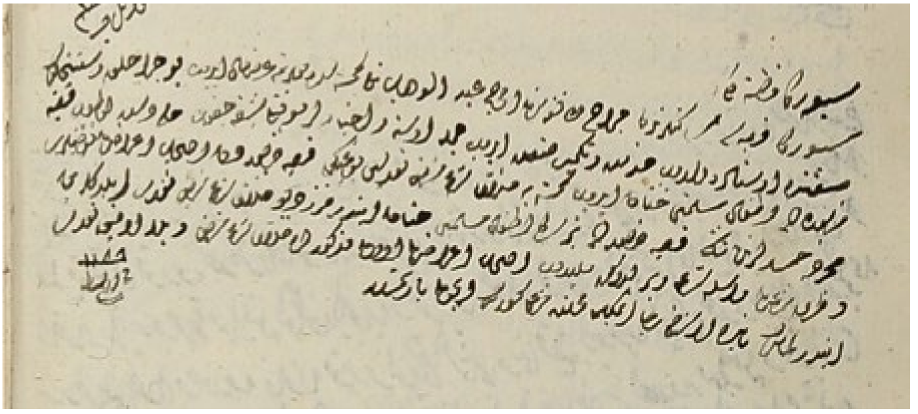
---

28 *Rehber*, s. 356.

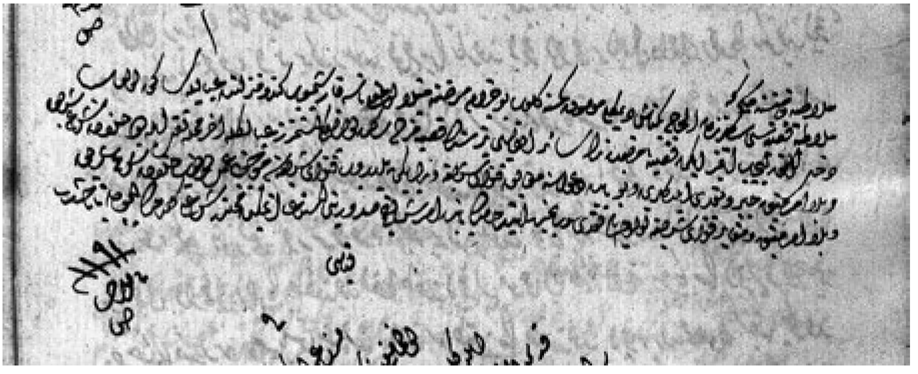
29 Önder Bayır, "Osmanlı Arşivi'nin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Önemi-2, Belge Tasnifleri", *Kürsü*, Kasım-Aralık 2009, s. 73.

Kaynaklar

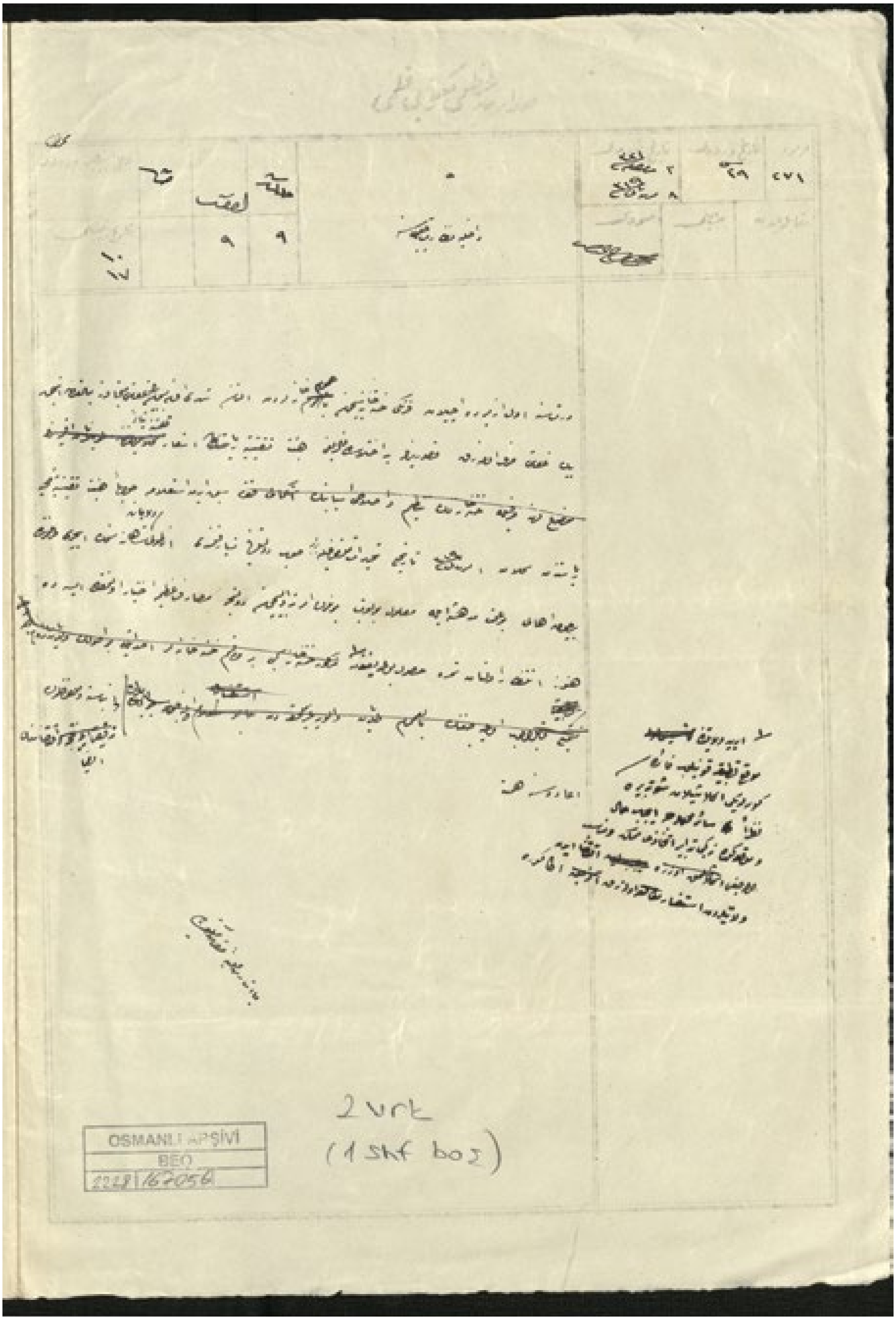
I-Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

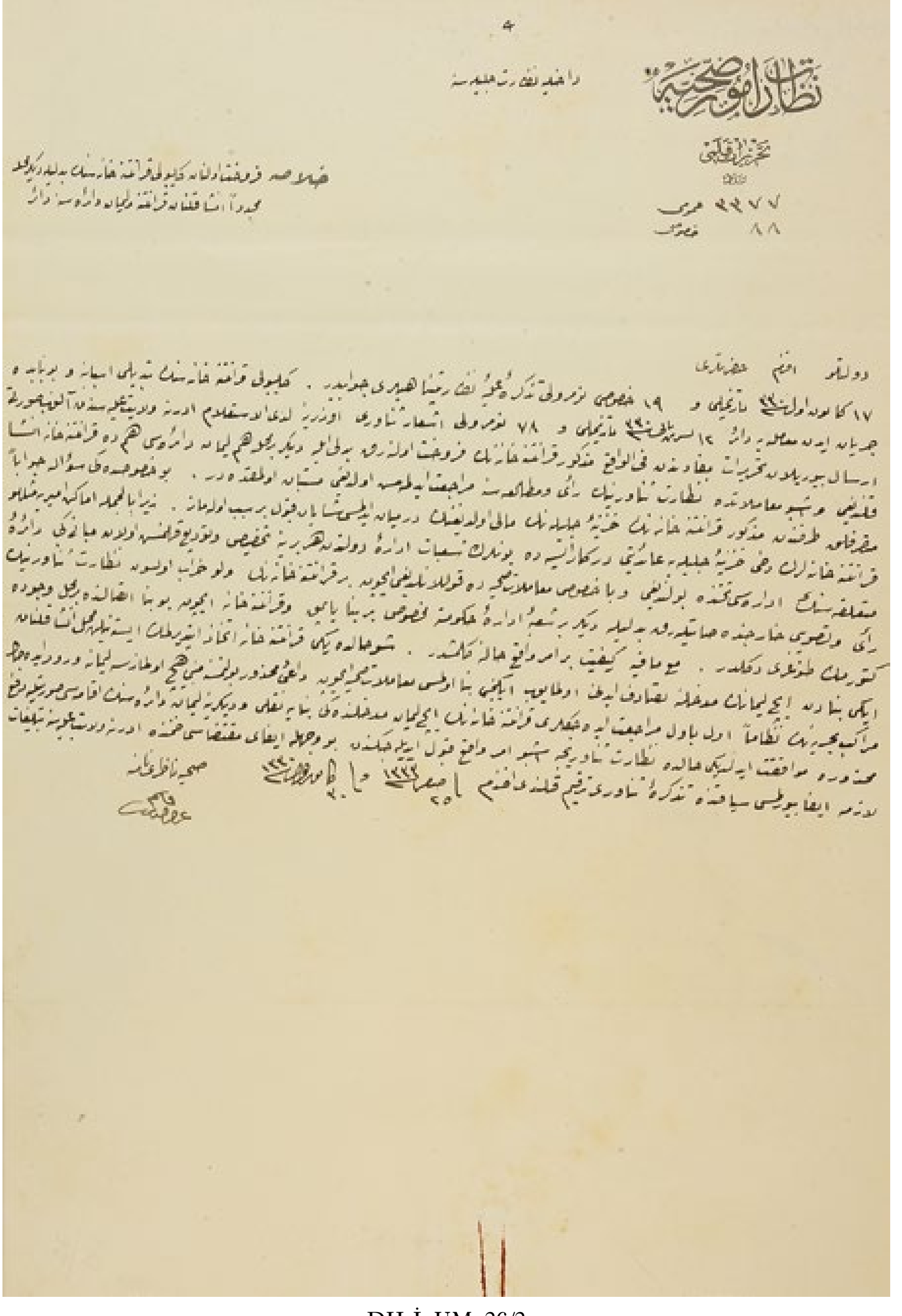
A. DVN. AHK. DB.d, no: 3, sayfa 225, hüküm no: 2

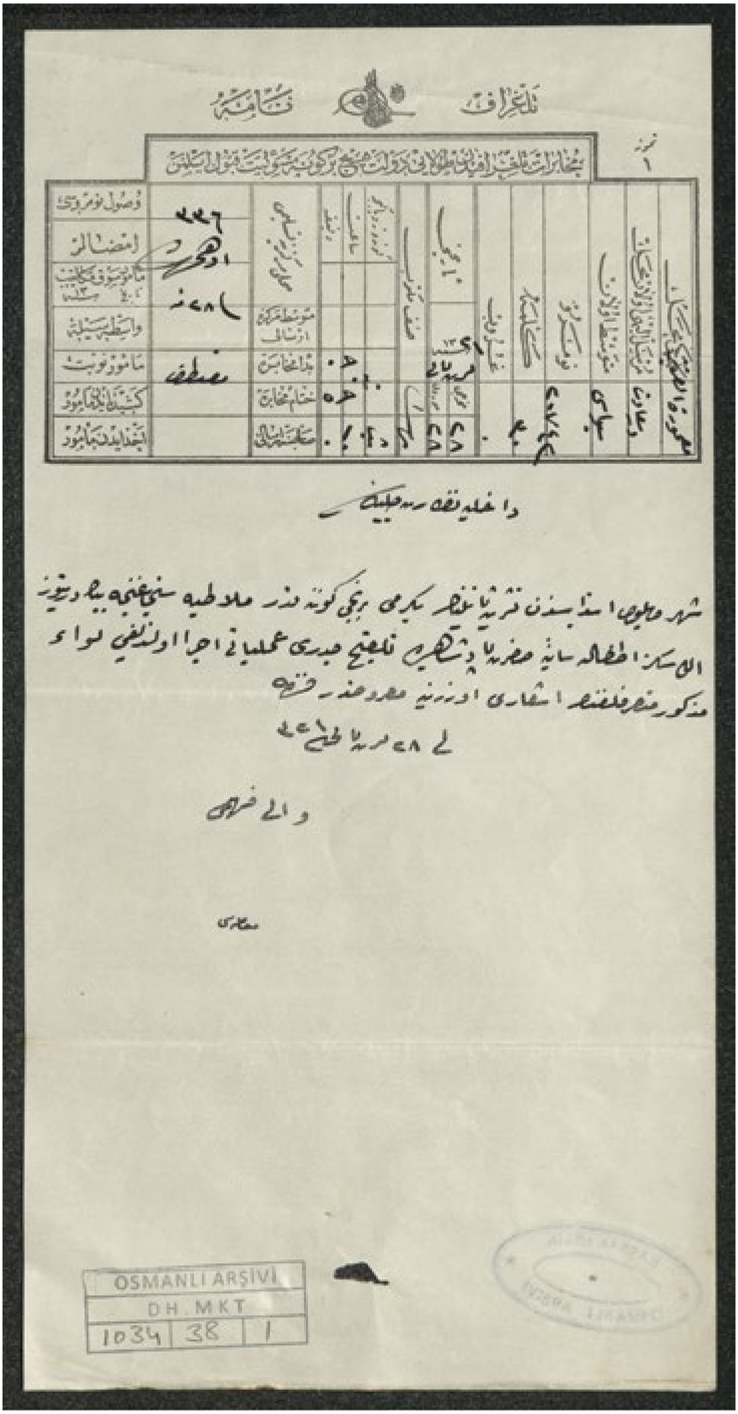
A. DVNS. AHK. ME.d, 2/129, sayfa 271, hüküm no: 5

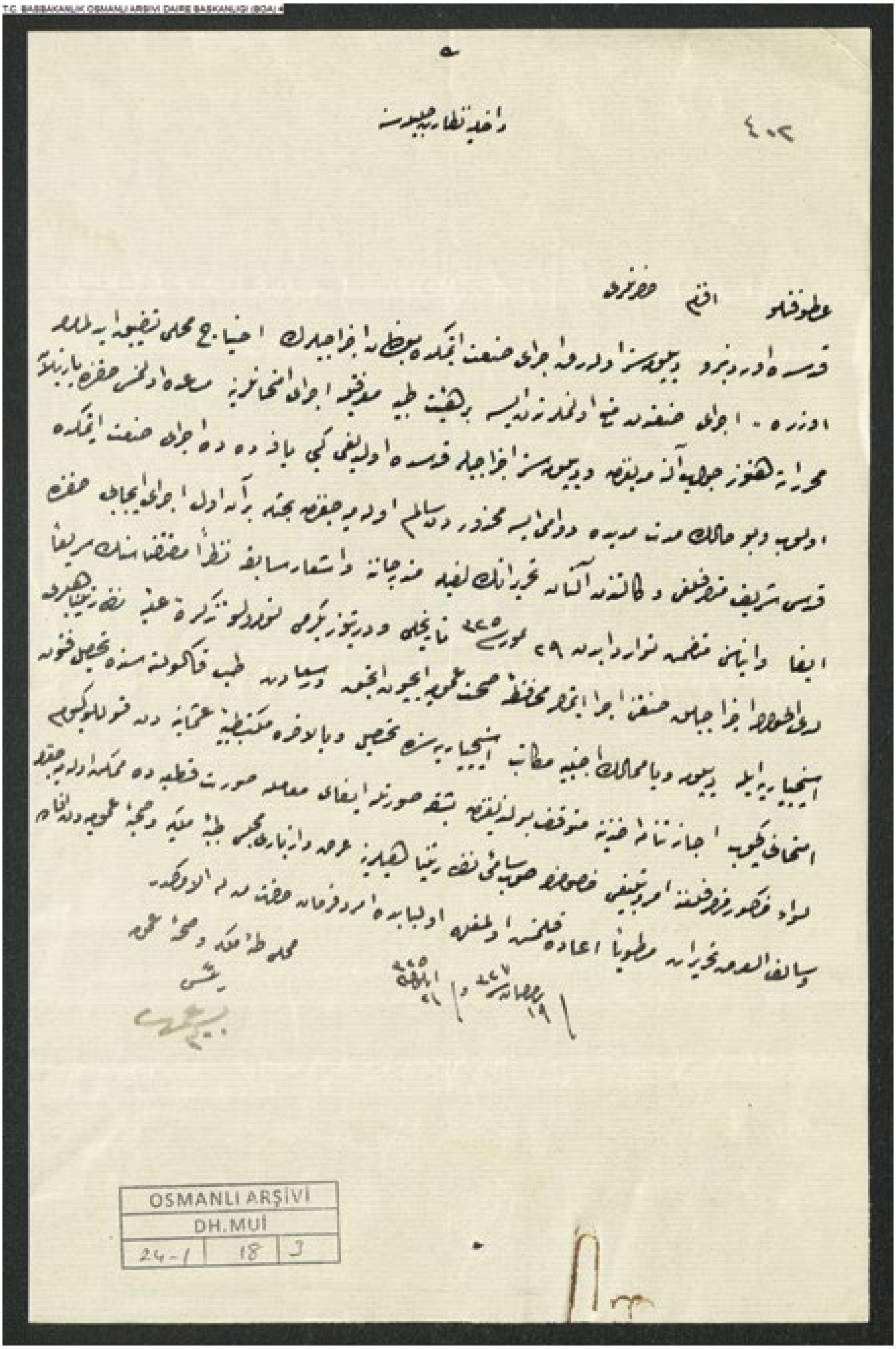
BEO, 2228/167056

DH-İ. UM, 26/2

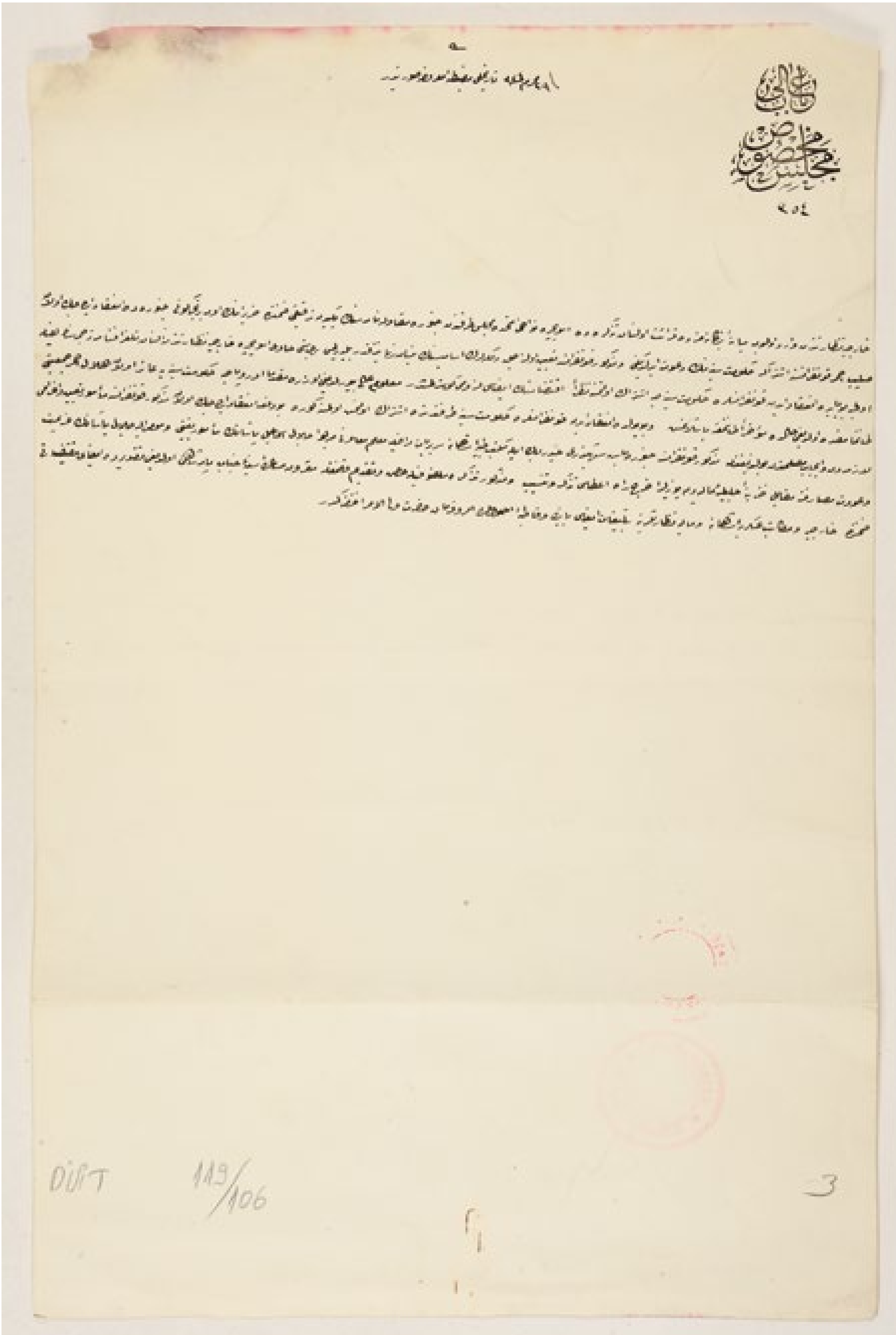

DH-MKT, 1034/38

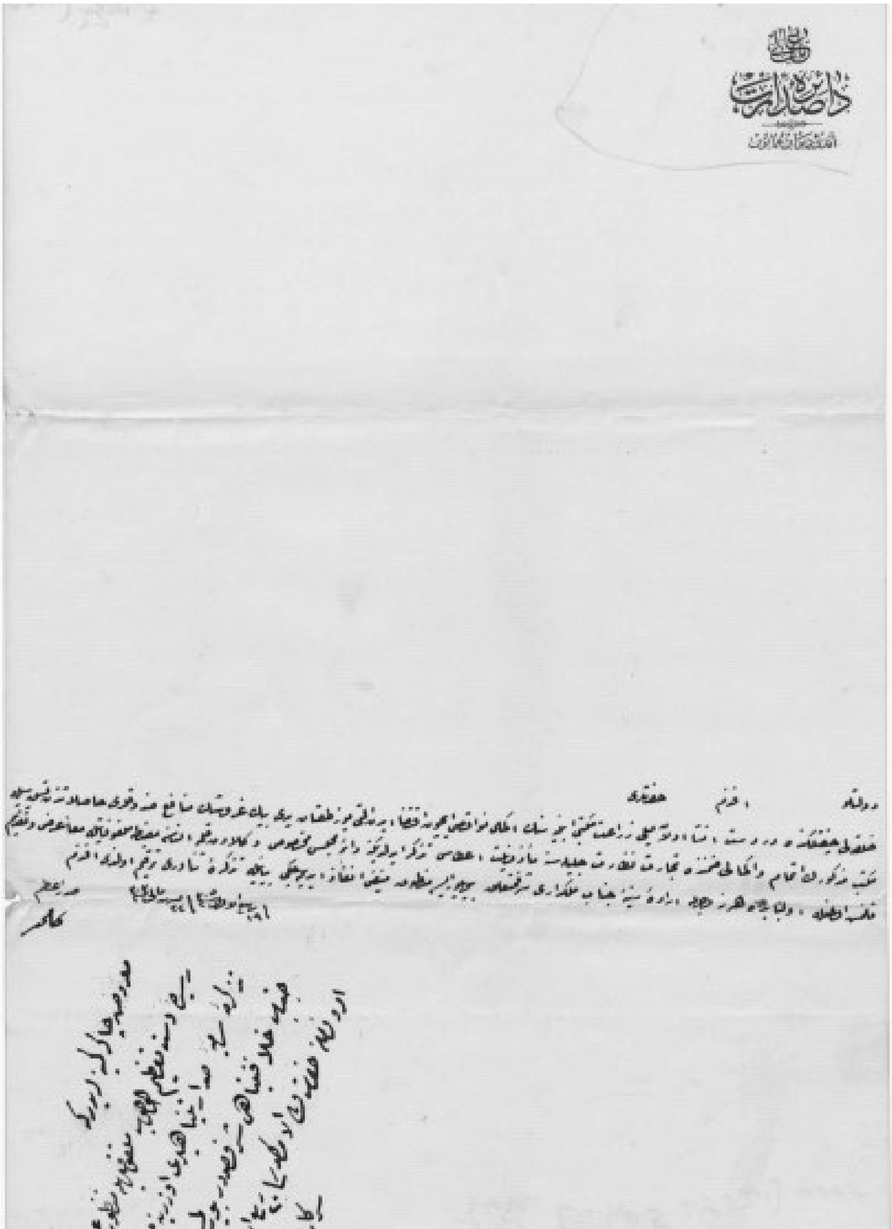

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MUİ
24-1 | 18 | 3

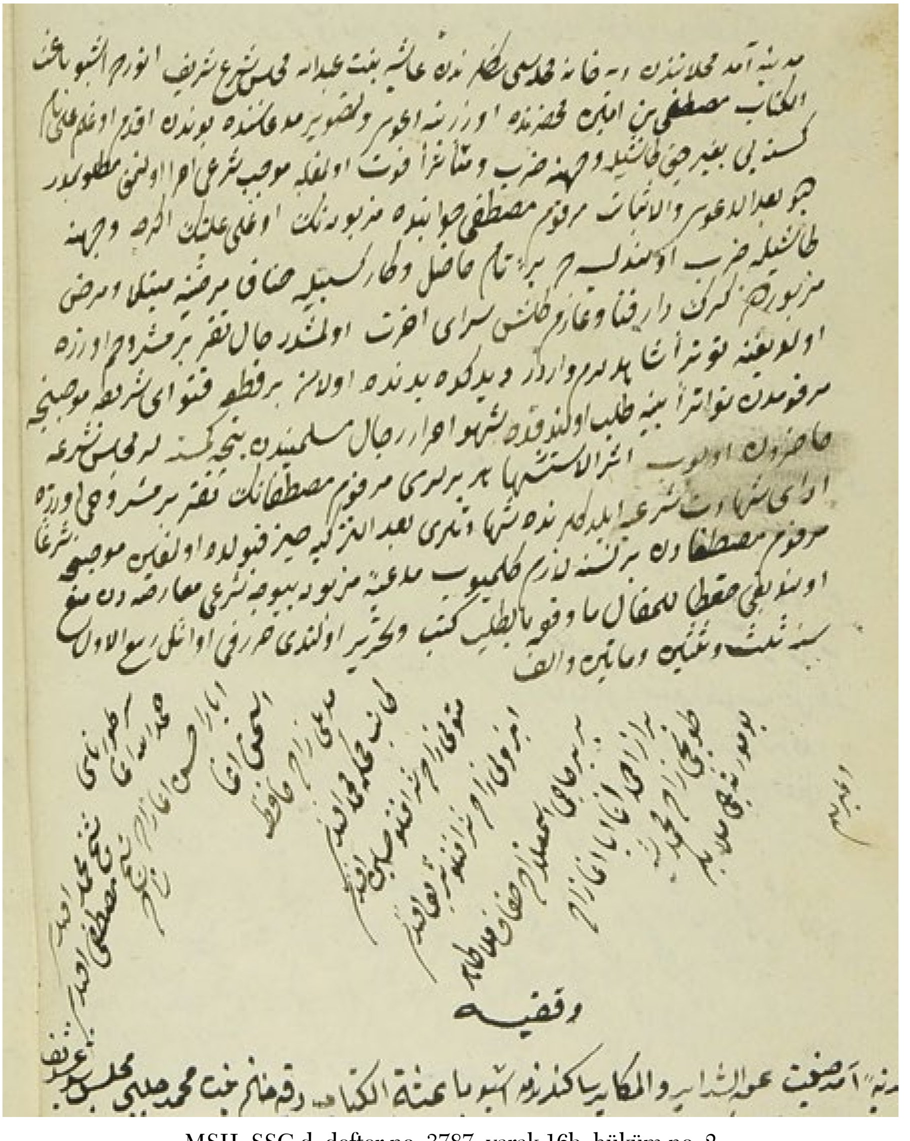
DH-MUİ, 24/18

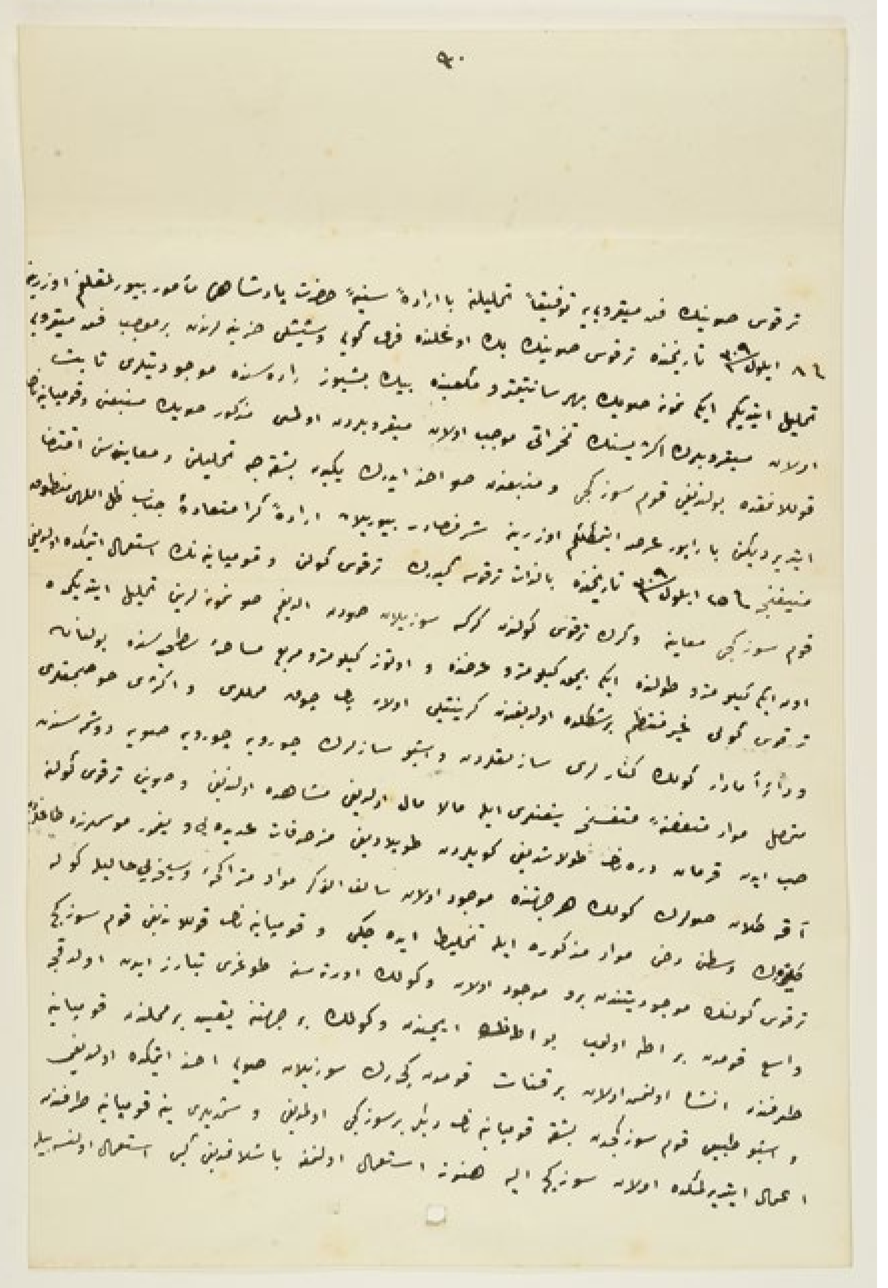
DUİT, 119/106

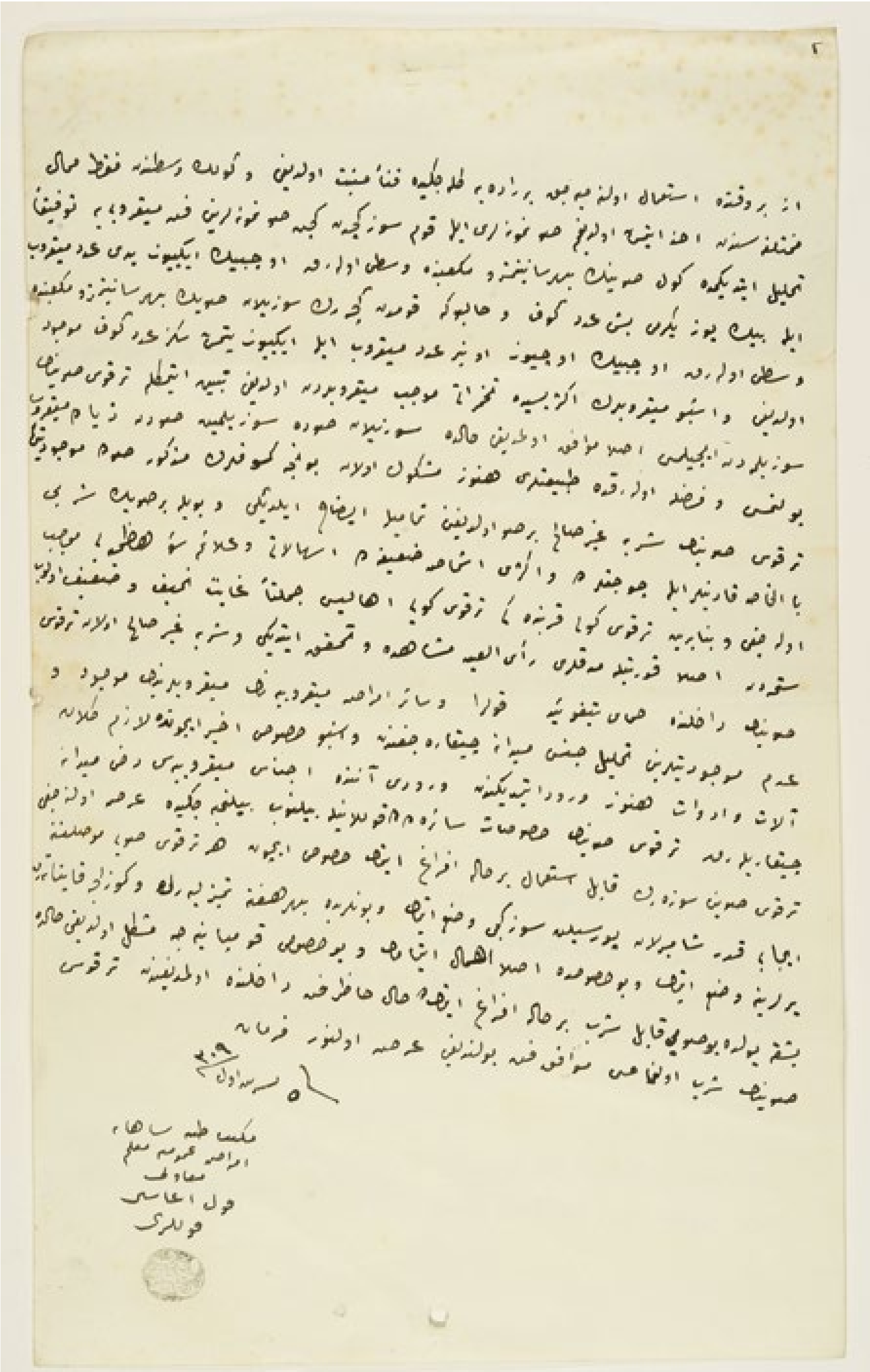
İ. MMS, 95/4005

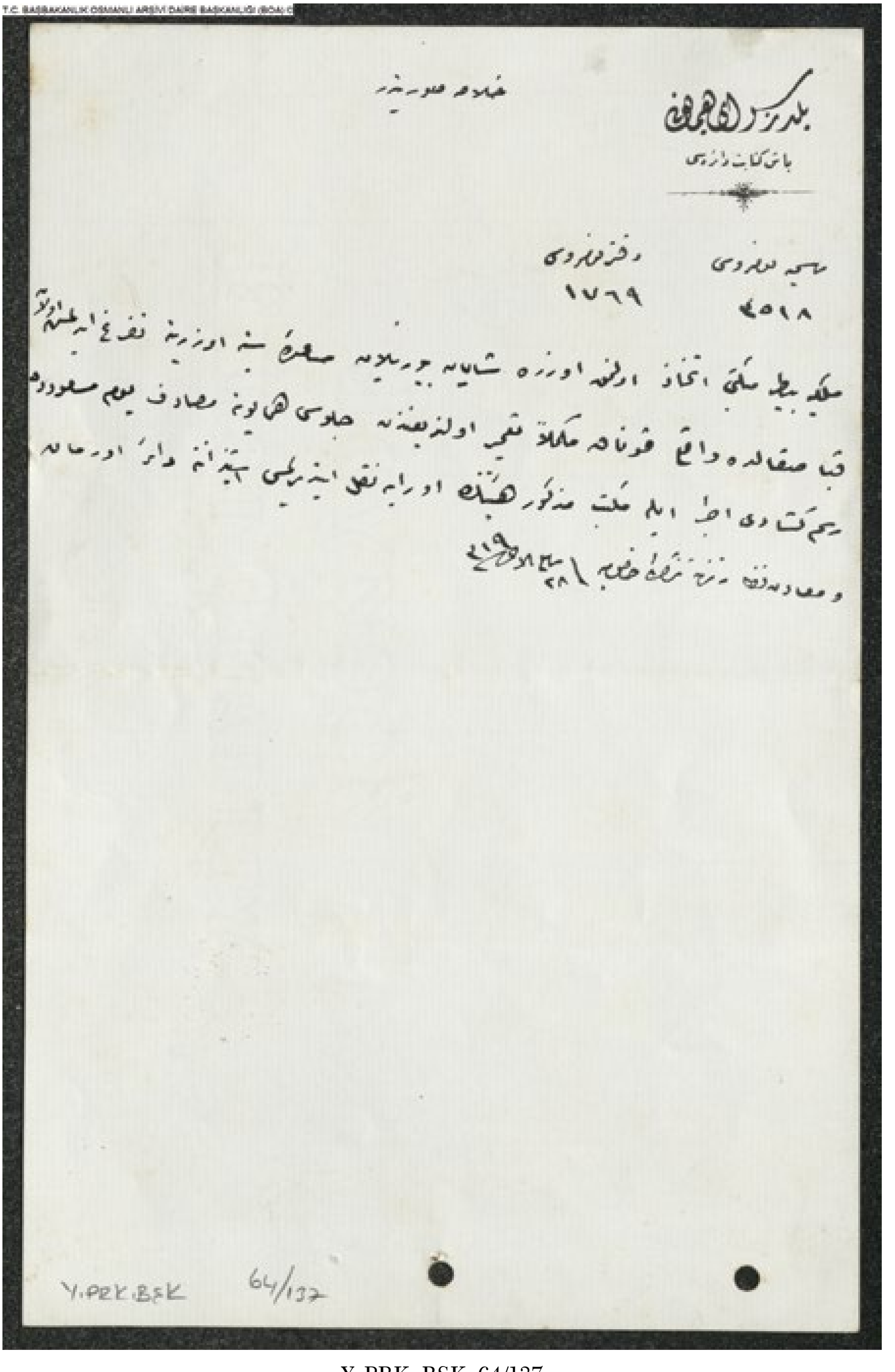
MŞH. ŞSC.d, defter no: 3787, varak 16b, hüküm no: 2

ŞD, 2920/49

Y. PRK. ASK, 95/12

Y. PRK. BSK, 64/137

II. Diğer Kaynaklar

1. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Haz: Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010.
2. Bayır Önder, "Osmanlı Arşivi'nin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Önemi-2, Belge Tasnifleri", *Kürsü*, sayı ???, İstanbul??? Kasım-Aralık 2009.
3. *Divan-ı Hümâyûn Sicilleri, Diyarbekir Ahkâm Defterleri*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Editör: Ahmet Zeki İzgöer, c. I, Diyarbakır 2016.
4. *Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri –Âmid Mahkemesi–*, Editör: Ahmet Zeki İzgöer, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, c. I-VII, Diyarbekir 2013-2015.
5. Eşrefoğlu Eşref, Bâb-ı Âli Evrak Odası Sadâret Evrakı ve Provenance Sisteminin Uygulanması, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 7-8, İstanbul 1977.
6. İzgöer Ahmet Zeki, *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*, "Darüşşifalar Hakkında Arşiv Kaynakları", c. II, Sanovel İlaç Sanayii, İstanbul 2010.
7. Kan Kadir, "Osmanlı Devletinde Gayr-i Müslim Tabipler", ", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, 20-24 Mayıs 2008, Editörler: Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Öncel, Yusuf Küçükdağ, Berrin Okka, Sezer Erer, c. I, İstanbul 2008.
8. Kazan Hilâl, "Türk Tıp Tarihi'nin Arşiv Kaynakları -1- II. Bayezid'in İn'âmât Defterinde Tabibler", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 9, İstanbul 2003.
9. Özcan Halilullah, Başbakanlık Devlet Arşivlerinde Yürütülen Faaliyetler ve Belge Fonları", *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu (Tebliğler-Tartışmalar)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.
10. Sabev Orlin (Orhan Salih), "Hastalar ile Kitaplar Arasında: Tereke Defterleri Işığında Osmanlı Hekimleri", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, 20-24 Mayıs 2008, Editörler: Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Öncel, Yusuf Küçükdağ, Berrin Okka, Sezer Erer, c. I, İstanbul 2008.
11. Uğur Yunus, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 2010.

SÜLEYMANİYE KİTAP ŞİFAHANESİNDE BİR ŞİFA KAYNAĞI: MÜFREDÂT-I TIBBİYE-İ MUSAVVERE

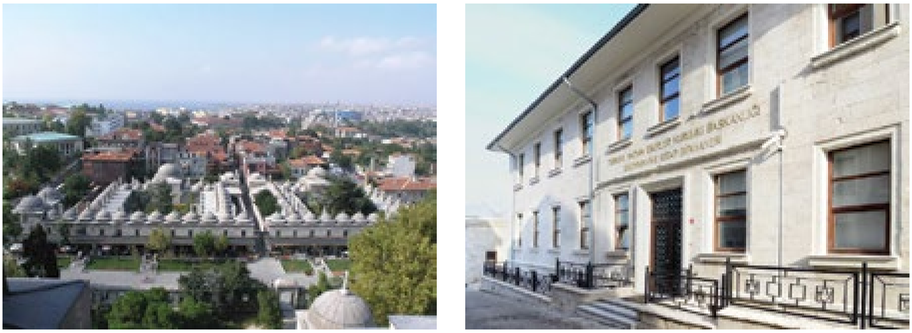
Gülüşan Şahin[1]

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Türkiye'nin en zengin yazma eser kütüphanesi olma özelliğini taşımaktadır. Yerli ve yabancı araştırmacılara uluslararası düzeyde hizmet vermekte olan kütüphane, padişahlara ithaf edilmiş koleksiyonların yanı sıra, dünyada tek nüshası bulunan, sanatsal içerikli eserleri - tezhip, minyatür, hat, ebru ve cilt sanatının en nadir örneklerini bünyesinde bulundurmaktadır. Kütüphanede, bağlı kütüphanelerin (Atıf Efendi, Köprülü, Nuruosmaniye ve Ragıp Paşa Yazma Eser Kütüphaneleri) koleksiyonlarındaki eserler de dâhil olmak üzere toplam 76.392 yazma ve 63.380 basma eser bulunmaktadır. Eserler 2012 yılında yenilenen depo alanlarında uygun sıcaklık ve bağıl nemde koruma altına alınmıştır. Bu eserlerin koruma ve onarım çalışmaları, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Konservasyon ve Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilmektedir. Koleksiyonlarda hasar tespit çalışması yapılarak eserlerin durumu kaydedilmekte ve öncelikli olarak müdahale edilmesi gereken eserler belirlenmektedir.

Süleymaniye Kitap Şifahanesi'nde yer alan Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Konservasyon ve Araştırma Merkezi, koleksiyonlardaki hasar görmüş eserlere uluslararası etik standartlar çerçevesinde müdahale etmektedir. Uygun malzeme ve yöntemlerin kullanıldığı onarım çalışmalarında uzman restoratörler görev almaktadır.

1 Restoratör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Kitap Şifahanesi, falcongullusana_g@hotmail.com
Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Şekil 1 – Süleymaniye Külliyesi ve Kitap Şifahanesi Binası

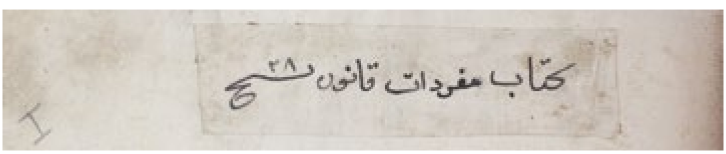
İçeriği, tek nüsha olması ve müdahale edilmediği takdirde bozulmanın devam edecek olması nedeniyle öncelikli olarak onarımı gerçekleştirilen eserlerden biri de Ayasofya Koleksiyonu 3748 demirbaş numarasına kayıtlı Müfredât-ı Tıbbiye-i Musavvere adlı eserdir.

Eserin içeriği

Eserde, birçok tıp kitabından müellif ve eser isimleri belirtilerek alıntılar yapılmış ve çizimlerle anlatım zenginliği oluşturulmuştur. Ansiklopedi niteliğindeki eserin müellifi, kütüphane kayıtlarında Ebu Ali el-Hüseyin İbn-i Abdullah İbn-i el-Hasan İbn-i Ali İbn Sina (d. 370/980 - ö. 428/1037) olarak geçmektedir. Sultan II. Mahmut Vakfı mührü bulunmaktadır ve mühür içerisinde de A'râf suresinin 43. ayeti yazılıdır. Eserin temlik tarihi Ocak 1631 olup ilk sayfasında "Kitab-ı Müfredât-ı Kanun" yazmaktadır.

Şekil 2 a ve b – Temlik tarihi ve Sultan II. Mahmut Vakfı mührü

Şekil 3 – Eserde bulunan "Kitab-ı Müfredât-ı Kanun" yazısı

Eserin müellifi, kütüphane kayıtlarında İbn-i Sina olarak geçmekte ise de ketebe kısmı kayıp olduğu için yazım tarihi ve müellifi kesin olarak bilinememektedir. Başvuru kaynağı olarak kullanılan 1887/88 tarihli Defter-i Kütüphane-i Ayasofya[2] isimli fihristte bu hususla ilgili yapılan incelemelerde, eserin burada kayıtlı bulunduğu fakat dönemin hafız-ı kütüblerinin de müellifi tespit edememiş oldukları anlaşılmıştır.[3]

Şekil 4 – Defter-i Kütüphane-i Ayasofya fihristi

Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İbn-i Sina'ya ait tıp hükümlerinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde ise birçok konu ve alt başlık yer almaktadır. Bunlar; çeşitli bitki türleri ve tohumları, ilaç yapımında kullanılan karada ve suda yaşayan hayvanlara dair bilinmesi gerekenler, tedavi için kullanılması gereken, kıyas yoluyla tecrübe edilmiş ve müfredatta kullanılan ilaçlar, tedavi şekilleri ve yöntemleri olarak sıralanabilir. Eser, bitkilerin adları, yetiştikleri coğrafya, hangi kısımlarının kullanılacağı ve hangi hastalıklara iyi geldiği gibi detaylı bilgileri de içermektedir.

Şekil 5 –Eserin 1. ve 2. sayfaları

2 Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Demirbaş No: 28016

3 Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü, Salih Şahin, kişisel görüşme, Mayıs 2016

Günümüz bilim insanları tarafından kaynak olarak kullanılabilecek, tek başına tıp ansiklopedisi niteliği taşıyan eserde; Ortaçağ Türk-İslâm hekim ve bilim adamlarının isimleri ve yazmış oldukları eserlere ait bilgiler, derkenar kısımlarında yazılmıştır. Ana metin kısmının büyük çoğunluğu ise İbnü'l Baytar'dan alınan bilgilerden oluşmaktadır.

Şekil 6 –Derkenarlı varak örneği

Eserde kaynak gösterilerek alıntılar yapılan bilim adamları ve bu bilim adamlarının kitapları şu şekilde sıralanabilir:

- **İbn-i Sina** - Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Ali b. Sina (d. 370/980 Efşene - ö. 428/1037 Hamedan)

Çok küçük yaşlarda dâhiliği anlaşılmış, ailesi ve çevresindeki bilim insanları sayesinde felsefenin tüm disiplinlerini öğrenmiştir. Ardından tıp tahsiline başlayan ve 16-17 yaşlarında iken hemen hemen tüm bilimlere hâkim olan İbn-i Sina, tıp alanında büyük bir otorite olmuştur. İslâm dünyasında eş-Şeyhü'r-Reîs unvanı ile bilinir. Batıda da filozofların prensi olarak kabul edilmektedir. Kısa sayılabilecek ömründe matematik, biyoloji, psikoloji, felsefe, dil ve tıp alanlarında 200'den fazla eser yazmış olan İbn-i Sina, tam anlamıyla bilim insanıdır.[4] Eser içerisindeki tıp hükümleri İbn-i Sina'nın EL-KÂNÛN Fİ'T-TIB adlı kitabından alıntıdır.

4 Ömer Mahir Alper, "İbn Sina", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 20, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 319-322.

Şekil 7 – İbn-i Sina ve eserin ilk sayfası

- **İbnü'l-Baytar -** Ebû Muhammed Ziyaüddîn Abdullah b. Ahmed el-Aşşâb el-Mâlekī (d. 593/1197 Maleka - ö. 646/1248 Dımaşk)

Adını babasının veteriner olmasından almaktadır. Görgü ve tecrübesini artırmak ve yazacağı eserler için bilgi toplamak amacıyla, üç kıtayı gezmiş ender müelliflerden biridir. Anadolu, Selçuklu ve Bizans bölgelerinde tıp, eczacılık ve botanik ile tanışmıştır. Bitkilerin tüm özelliklerini tanıtıp Arapça, Farsça, Grekçe, Latince, Berberice dillerine çevirmiştir. Ortaçağın derin botanikçi, eczacı, tıp bilgini olup, Mısır'da Reisü'l-Aşşabîn lakabını alarak çağının en büyük âlimi olarak kabul edilmiştir. Müfredât-ı Tıbbiye-i Musavvere'nin büyük bir bölümü İbnü'l Baytar'ın CÂMİ'U MÜFREDÂTİ'L-EDVİYE VE'L-AĞZİYE adlı eserinden faydalanılarak yazılmıştır. Bu eser İslâm dünyasında ilk defa Bulak'ta basılmıştır. Eserin en önemli özelliği, İbnü'l Baytar'ın ömrünün son yıllarına doğru yazmış olması sebebiyle en güvenilen eserlerden oluşudur. Bu eserin, 2.353 maddelik basit ilaç yapımını konu aldığı bilinmektedir.[5]

Şekil 8 a ve b – İbnü'l Baytar'la ilgili sayfalar

5 Mahmut Kaya, "İbnü'l-Baytar", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 20, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 526-527.

- **İbnü'l Avvâm -** Ebû Zekeriyya Yahya b. Muhammed b. Ahmed b. Avvâm el-İşbîlî (6./12. yüzyıl)

Bugüne kadar tarım ve hayvancılık üzerine yazılmış en kapsamlı kitap olan KİTABU'L-FİLÂHA adlı eseri, yalnız İslâm âleminin değil tüm Ortaçağ'ın en önemli ilmî eseridir. Endülüslü botanik âlimi, ziraat yanında tıp ve eczacılık konusunda da uzman oluşu, gözlemlerini bilinen kuru bilimsellikten çıkarıp canlılığa kavuşturması ile tanınmaktadır.[6]

Şekil 9 – İbnü'l Avvâm'a ait bilgiler

- **Câlînûs -** Galenos (d. 130 Bergama - ö. 200?)

Mimar olan babası sayesinde küçük yaşlarda aritmetik ve geometri öğrenmiştir. İlerleyen yaşlarında mantık ve tıp tahsiline başlayarak İslâm âleminde Câlînûs adı ile tanınmaktadır. Anatomi dalında incelemeleri 16-17. yüzyılda bilginler için başvuru kaynağı olmuştur. Tıpta metot açısından ashâbü'l-

6 Cevat İzgi, "İbnü'l-Avvâm", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 20, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 524

kıyâs anlayışına sahip olduğu bilinmektedir. İslâm tıbbını etkileyen Grek tabip ve filozof lakabını almıştır.[7]

Şekil 10 – Câlînûs'a ait bilgiler

- **İbn Cezle -** Ebû Ali Yahya b. İsa b. Ali b. Cezle el-Bağdâdî (d. ? - ö. 493/1100)

Eczacılığın ön planda olduğu, MİNHÂCU'L-BEYÂN FÎ-MÂ YESTA'MİLU-HU'L-İNSAN adlı eserinden alıntılar yapıldığı tespit edilmiştir. Hekim, edip ve tarihçi olup teorik ve pratikte kazandığı bilgileri eserlerine yansımıştır. Kelâm ve mantık dersleri de almış olan İbn Cezle'nin eserleri doğuda ve batıda ders kitapları olarak okutulmuştur.[8]

---

7 İlhan Kutluer, "Câlînûs", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 32-34.

8 Ali Haydar Bayat, "İbn Cezle", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 396-397.

Şekil 11 – İbn Cezle'ye ait bilgiler

- **Kûhin el-Attâr** - Ebu'l Mûna Davud b. Ebû Nasr b. Haffaz el-Kûhin el-Attâr (d. ? - ö. 658/1260)

MİNHÂCÜ'D-DÜKKÂN VE DÜSTÛRÜ'L-AYÂN Lİ'L-EDVİYETİ'N-NÂFİA Lİ'L-EBDÂN adlı eseri, eczacılık alanında yazılmış çok önemli bir el kitabıdır.[9] Ayrıca eserde Ebû Zekeriyya Yahya b. Maseveyh'in EL-MÜŞECCER isimli eseri ile Ali b. Hüseyn el-Ensârî'nin İHTİYÂRÂT-I BEDÎ'Î adlı eserinden de nakiller yapılmıştır.[10]

Sanatsal özellikleri

Ortaçağ yazma kitaplarında sözel unsurları görsel olarak açıklamak ve süslemek maksadıyla kullanılan resim türü olan illüstrasyon, bu eserdeki anlatım gücünü artırmış, konunun anlaşılır ve akılda kalıcı olmasını sağlamıştır. Sahip olduğu 790 adet bilimsel bitki türü, 165 adet hayvan türü, 85 adet tohum çeşidi çizimi bunu en iyi şekilde ispatlamaktadır ve bu çizimler esere sanatsal nitelik kazandırmaktadır. Eserde en az üç farklı teknik kullanılarak yapılmış illüstrasyon çizimleri olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu teknikleri; Gravür Tekniği, Kalem İle Zemin Üzerine Tarama ve Fırça İle Zemin Üzerine Tarama teknikleri olarak sıralayabiliriz. Çizimlerin farklı üsluplarla yapılması farklı dönemlerde yapılmış olduğunu da düşündürmektedir.[11, 12, 13]

9 Nil Sarı, "Attar", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 94-95.

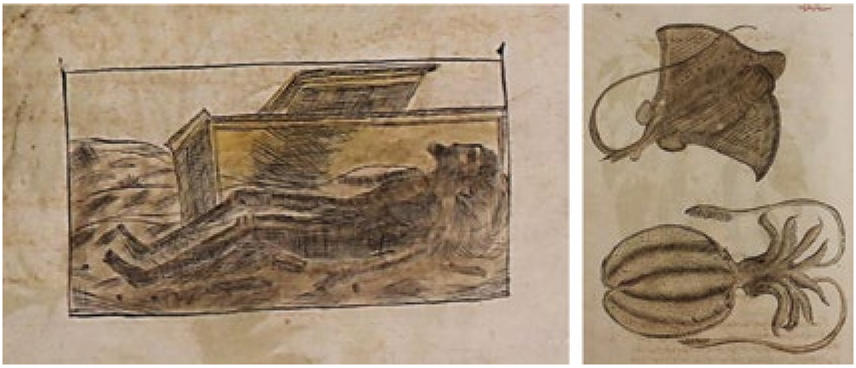
10 Nil Sarı v.d. (Ed.), 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Yazma Eserlerden Tıbbi Bitki Hayvan ve Madenler Sergisi, İstanbul: Türk Tıp Tarihi Kurumu, 2002, s. xiii-xiv.

11 Yrd. Doç. Dr. Emine Berksan, kişisel görüşme, Nisan 2016.

12 İllüstratör Hülya Korkmaz, kişisel görüşme, Nisan 2016.

13 Minyatür Sanatçısı Jahongir Ashurov, kişisel görüşme, Mart 2016.

Eser içerisinden farklı teknikler ile yapılmış ve farklı dönemlere ait illüstrasyonlar Şekil 12, 13, 14, 15, 16 ve 17'de görülmektedir.

Şekil 12 – İllüstrasyon örnekleri (1)

Şekil 13 – İllüstrasyon örnekleri (2)

Şekil 14 – İllüstrasyon örnekleri (3)

Şekil 15 – İllüstrasyon örnekleri (4)

Şekil 16 – İllüstrasyon örnekleri (5)

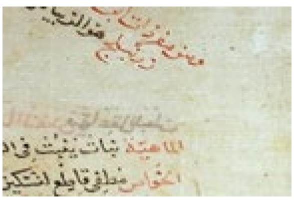
Şekil 17 – İllüstrasyon örnekleri (6)

38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi için yayınlanan kitapta Prof. Dr. Nil Sarı ve arkadaşları, eser için "Tabiatın stilize edilmesinin terk edildiği, tabiatta görünenin aynısını yapma amacıyla resmedilmiş olan, diğer kitaplarda yer alan stilize drog resimleriyle karşılaştırıldığında aradaki muazzam fark açıkça görülmektedir. Bitkiler ebced harf sistemine göre sıralanmıştır. Yazarı belli olmayan eserde, bitkiler anlatılırken döneminin diğer önemli tıp kitaplarından da faydalanıldığını görmekteyiz" ifadelerini kullanmışlardır.[14]

Fiziksel özellikleri ve kondisyonu

Eserin başında ve sonunda birer adet olmak üzere iki adet pembe renkli filigranlı yan kâğıt mevcuttur. Eser kırmızı ve siyah mürekkep kullanılarak nesih hat ile Arapça yazılmıştır. Satır düzeni incelendiğinde derkenar ve ana metin kısmındaki yazının düz bir hatta yazılması için mıstar kullanıldığı tespit edilmiştir. 52 formadan oluşan eserin tamamı 488 yaprak olup 244 varağa tekabül etmektedir. Eserin cildiyle birlikte tam ölçüleri 280 x 425 x 100 mm. ve sayfaları oluşturan satır sayısı 28'dir. Kullanılan kâğıtların her iki yüzeyinin de âharlanıp mühreləndiği görülmektedir. Farklı sayfalardan yapılan ölçümlerde kâğıdın kalınlığının 17 ile 20 mm. arasında olduğu görülmüştür.[15]

Kâğıdın lif yönü yazıya dik, dar süzgeç aralığı yazıya paraleldir. Kâğıt yapımında kullanılan eleklerin Avrupa'da ve İslâmi coğrafyada farklılık göstermesi kâğıdın üretim yerinin saptanmasında önemli bir unsur olarak görülmektedir. Bu nedenle; kâğıt stereo mikroskop altında incelendiğinde, süzgeç izlerinin çok belirgin ve düzenli aralıklarla olduğu görülmüştür. Dar süzgeç izlerinin santimetre başına 10'ar adet, geniş süzgeç izi aralığının ise 350 mm. olduğu tespit edilmiştir. Yüzeyde floklaşmaya az rastlanması, kâğıt hamurunun homojen dağılması, süzgeç izlerinin düzenli aralıklarla ve belirgin olması, filigran bulunması kâğıdın Avrupa kâğıdı olduğunu göstermektedir. Nitekim "İslâm kâğıtlarına hiçbir zaman filigran konmamıştır."[16]

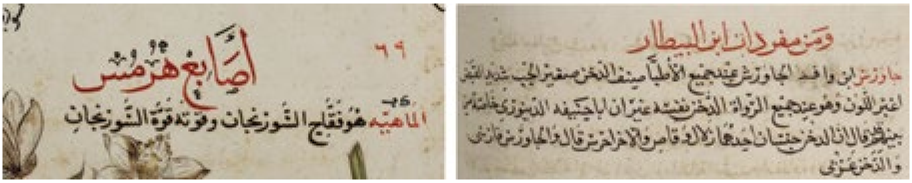

Şekil 18 – Dar ve geniş süzgeç aralıkları **Şekil 19** – Filigran

14 Nil Sarı v.d., a.g.e., s. viii-xiii.

15 Selüloz ve Kâğıtçılık Teknikeri Merve Er, kişisel görüşme, Ekim 2015.

16 Jonathan M. Bloom, Kâğıda İşlenen Uygarlık, Zülal Kılıç (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003, s. 27.

Şekil 20 a ve b – Eserdeki Nesih hatta örnek

Cildi soğuk baskı şemse cilttir ve klasik Osmanlı cilt sanatının unsurlarını taşımaktadır. Şemse, salbek, köşebent formunda olan kapaklarda tek sıra zencerek mevcuttur. Sağ ve sol kapak aynı özellikleri taşımaktadır. Şiraze çeşidi balıksırtı olup, sarı ve fuşya renklerindeki ibrişimle örülüdür. Sırt dikişi klasik çift aralıklı olup dikişin şiraze kolonu ile tamamlandığı görülmektedir.

Şekil 21 – Şemse cilt

Şekil 22 – Köşebend

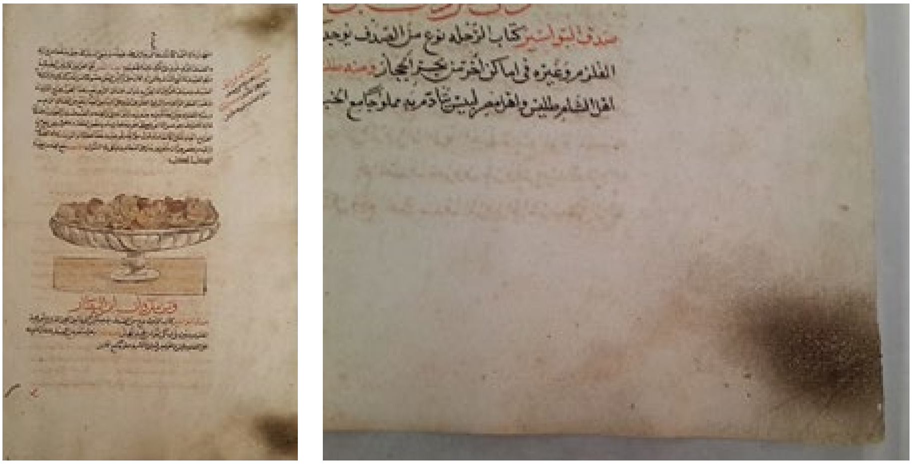
Şekil 23 – Şemse ve salbek

Ortam koşulları (sıcaklık, bağıl nem, ışık vb.), eseri oluşturan unsurların (mürekkep, kâğıt vb.) yapısal özellikleri, zararlılar (böcek, mikroorganizma vb.), hatalı kullanım (ele alma, rafa yerleştirme vb.) veya eski onarım (malzemeler, yöntem vb.) nedeniyle yazma eserlerde; zaman içerisinde çeşitli tahribatlar meydana gelmektedir.

Eserde, sayfalar üzerinde kâğıt ve sentetik bantlar kullanılarak yapılmış eski onarımlar mevcuttur. Bu bantlar kâğıtta kırılganlığa ve renk değişimine neden olmuştur. Ayrıca bantlar birçok sayfaya kat kat yapıştırılmış olduğundan

eserin hacmini artırmış, illüstrasyon çizimlerinin estetik bütünlüğünü bozmuştur. Kâğıttta farklı boyutlarda yırtıklar, etek kısmında şiraze kolonlarının denk geldiği noktalarda, kenar ve köşelerde kayıplar mevcuttur. Bunların yanı sıra kâğıt yüzeyinde zamanla biriken toz ve sayfa köşelerindeki parmak izleri yüzey kirinin oluşmasına neden olmuştur.

Böcekler, kâğıdın hammaddesi selüloz ve tutkalda kullanılan nişasta, jelatin gibi organik maddelerle beslenmek suretiyle yazma eserlerde tahribata neden olur. Bu eserde kâğıttaki böcek tahribatı; baş, etek ve ağız kısımlarında meydana gelen delikler, galeriler ve kayıplar şeklinde kendini göstermektedir.[17]

Şekil 24 a ve b – Toz tabakası ve yüzey kiri

Şekil 25 a ve b – Eksik kısımlar ve böcek tahribatı

17 Kitap patoloğu Esra Keleş, kişisel görüşme, Ekim 2015.

Şekil 26 a ve b – Sentetik ve kâğıt bantlar

Şekil 27a ve b – Yırtıklar ve formaların dağılması

Şekil 28 a ve b – Bağımsız yapraklar

Ciltte ileri derecede deformasyon görülmektedir. Dikiş iplerinde böcek tahribatı sonucu sırt dikişi dağılmış ve formaların bütünlüğü bozulmuştur. Sırt kısmındaki tutkalın böcekler tarafından tüketilmesi sonucu kapaklar metin kısmından kısmen ayrılmıştır. Eserin kapakları murakkadan oluşmaktadır. Murakka; tabaka kâğıtların kat kat yapıştırılmasıyla oluşturulan mukavvadır. Kapaklarda kullanılan deri; kenar ve köşelerden aşınmış, meydana gelen kayıplar nedeniyle murakkalar görünür hale gelmiştir. Murakkalar böcek tahribatı, nem ve aşınma nedeniyle yırtılmış ve kâğıtta kayıplar meydana gelmiştir. Arasındaki bağlayıcıların işlevini kaybetmesi ile katmanlarına ayrılan murakkalarda mukavemet kaybı meydana gelmiştir. Bütün bu nedenlerden dolayı cilt kapakları metin kısmını koruyamaz olmuştur. Sırtta ve köşelerde deri onarımları mevcuttur. Sırtta ve köşelerdeki onarımların orijinal ciltteki süslemeleri kapattığı görülmüştür. Şirazesi dağılmış ve işlevini kaybetmiştir.[18]

Şekil 29 a ve b – Cilt derisindeki deformasyonlar

Şekil 30 a ve b – Murakkaların katlarına ayrılması ve katlar arasındaki böcek tahribatı

18 Cilt eğitmeni Ayşe Betül Oral, kişisel görüşme, Ekim 2015.

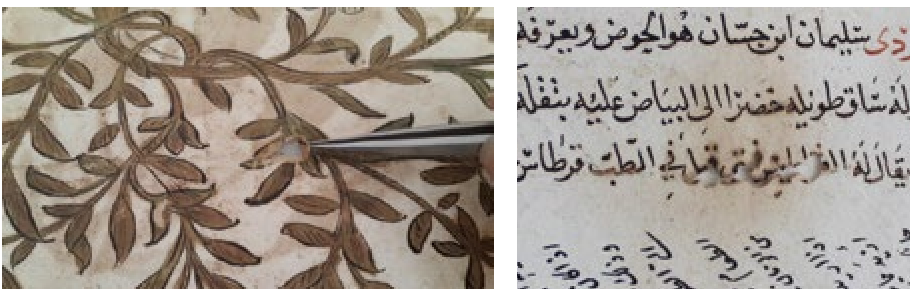

Şekil 31 a ve b – Kolon dikişinin kopması ve şirazenin dağılması

Şekil 32 – Sırt derisi ve eski onarımlar

Yazma eserlerde, geçiş metali içeren boyar madde ve mürekkeplerin varlığında, korozyon adı verilen ve geri dönüşümü olmayan bozulma gerçekleşmektedir. Korozyonun bir sonucu olarak; boyar madde veya mürekkebin uygulandığı alanda başlangıç safhasında renk değişimi, ilerleyen safhalarda ise kâğıdın kırılmasıyla birlikte ortaya çıkan kayıplar meydana gelmektedir. Bu eserde illüstrasyonlarda bakır içeren boyar madde ve yazıda demir içeren mürekkep kaynaklı korozyon görülmektedir.

Şekil 33 a ve b – Eserde görülen boyar madde ve mürekkep korozyonu

Şekil 34 a, b ve c – Boyar madde korozyonu, farklı sayfalardan örnekler

Restorasyon Aşamaları

Onarımı yapılmak üzere merkezimize alınan eser üzerinde; kitap patoloğu, cilt ve kâğıt restorasyonu eğitmenleri ve uzman restoratörlerden oluşan heyet tarafından inceleme yapılmıştır. Tüm tahribatlar tespit edilmiş ve restorasyonda kullanılacak malzeme ve yöntemler tartışılmıştır. Eser aynı zamanda kodikolojik olarak incelenerek metin ve cilt kısımlarının fiziksel, yapısal ve sanatsal özellikleri belirlenmiş, restorasyon teknikleri ve kullanılacak malzemeler bu özellikler göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Sonuç olarak, metin kısmındaki kâğıdın ve ciltte kullanılan derinin incelenmesine; mürekkepte ve boyar maddede görülen korozyon belirtilerinin bilimsel verilerle desteklenmesi ve kaynağının tespiti amacıyla ileri analiz yapılmasına karar verilmiştir.

Eserin durumu yazılı ve görsel olarak belgelendirilmiştir. Yazılı belgeleme; eserin künyesini, restorasyona alınma nedenini, cilt ve metin kısımlarının unsurlarını, hammadde özelliklerini, eserde meydana gelen bozulmaları, restorasyonda kullanılan malzemeler ve yöntemleri içerir. Görsel belgeleme ise restorasyon öncesinde, uygulama esnasında ve sonrasında eserin fotoğraflanmasıdır. Restorasyonun ilk aşaması olan belgeleme; merkezimizde yapılan restorasyon uygulamalarını kayıt altına almakta, ileride yapılacak çalışmalar için bir veritabanı oluşturmaktadır.

Şekil 35 – Görsel olarak belgeleme işlemi

Cilt ve metin kısımlarının kısmen ayrılmış olması, dikişinin ve şirazesinin dağılması ile formaların bütünlüğünün bozulmuş olması nedeniyle cilt ve metin kısımlarının onarımlarının ayrı olarak yapılmasına karar verilmiştir. Cildi açılarak metin kısmı çıkarılmış ve eser formalarına (her biri 10 ve 12 yaprak) ayrılmıştır.[19] Kimyasal analiz ve biyolojik incelemeler, ilgili teknik personel tarafından yapılmıştır.

Şekil 36 a ve b – Metin kısmının cilt kapaklarından ayırılması

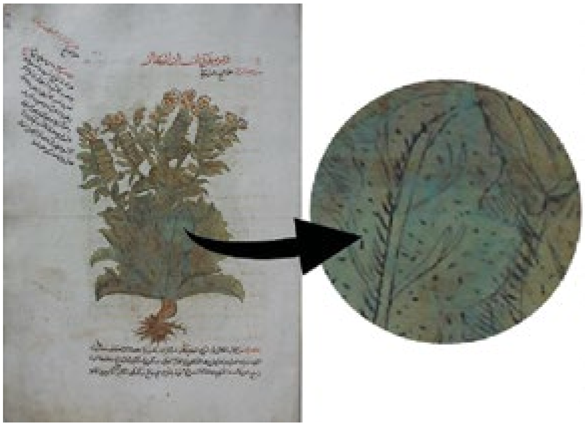
Eser üzerinde yapılan ölçüm, analiz ve incelemeler

Kimyasal bozulmaların görüldüğü ve ileri araştırma gerektiren eserlerin boyar madde, mürekkep ve kâğıtlarının elementel analizleri XRF spektrometresi ile tahribatsız olarak yapılmaktadır.[20] Analiz sonucu tespit edilen majör, minör ve iz elementler; eserin boyar madde, mürekkep veya kâğıt içeriği hakkında sadece elementel düzeyde bilgi vermektedir. Bu sebeple madde karakterizasyonunun kesin bir şekilde yapılabilmesi için elementel analizin tamamlayıcı diğer spektroskopik yöntemlerle desteklenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla tek başına XRF analizi, karakterizasyonda sadece yol gösterici veri sağlamaktadır.

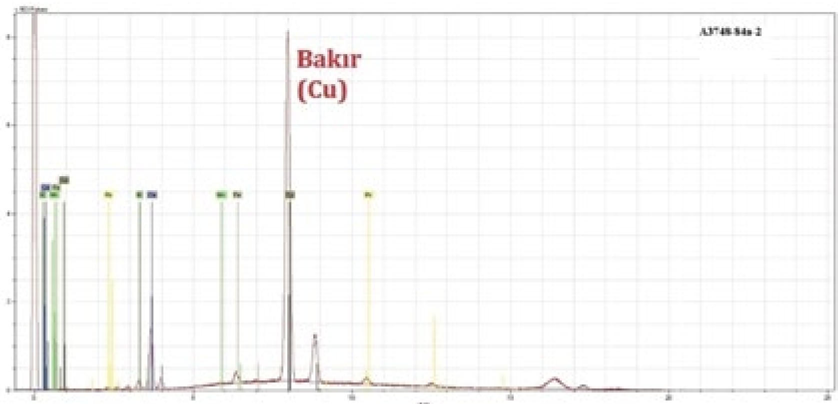
Bu eserin XRF analiz sonuçları; yazıda demir içerikli mürekkep; illüstrasyonlarda ağırlıklı olarak bakır ihtiva eden pigment kullanıldığına işaret etmektedir.

19 Kâğıt eğitmeni Hatice Karagöz, kişisel görüşme, Ekim 2015.

20 Bu çalışma kapsamında, XRF spektroskopisi analizleri Türkiye Yazma Eserler Kurumu Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığı bünyesinde bulunan Bruker –ARTAX portatif μXRF spektrometresi ile gerçekleştirilmiştir.

Şekil 37 a ve b – 84 no'lu yaprağın a yüzü (solda); 84 no'lu yaprağın a yüzünde bulunan yeşil boyar maddenin yakından görünüşü (sağda)

Şekil 38 - 84 no'lu yaprağın a yüzünde yer alan yeşil boyar maddeye ait XRF spektrumu

Tablo 1 – XRF spektrometresi ile analiz edilen bazı noktalara ait bilgiler ve analiz sonuçları

RENK	ANALİZ EDİLEN MATERYAL	TESPİT EDİLEN ELEMENTLER	TAHMİNİ KAYNAK
Kahverengi	Mürekkep	**Fe**, Ca, K, Zn, Mn, S	Demir içerikli mürekkep
Yeşil	Boyar madde	**Cu**, Pb, As, Ca, Fe, K, Mn	Bakır içerikli pigment (Jengar/Malahit) + Kurşun beyazı
Kahverengi	Boyar madde	**Cu**, Ca, K, Fe, Pb, Mn	Bakır içerikli pigment (Jengar/Malahit) + Kurşun beyazı
Kahverengi	Kâğıt	**Fe**, Ca, K, Zn, Cu, Mn, S	Mürekkep korozyonuna bağlı demir, kâğıt üretiminde kullanılan dolgu maddeleri (CaCO3) ve kâğıdın yapısında bulunan safsızlıklar
Nohudi	Kâğıt	**Ca**, Fe, Cl, K, S	Kâğıt üretiminde kullanılan dolgu maddeleri (CaCO3) ve kâğıdın yapısında bulunan safsızlıklar

Kâğıdın asitlik derecesi, yapılan yüzey pH ölçümleri ile yaklaşık olarak belirlenebilmektedir. Eserde, kâğıdın yazılı olmayan 6 farklı noktasından pH ölçümü yapılmış olup, ortalama pH değeri 6,51 olarak belirlenmiştir. Ayrıca; yüzey özelliklerinin belirlenmesi amacıyla kâğıt, boyar madde, mürekkep ile bozulmaların görüldüğü alanlar stereo mikroskop altında incelenmiştir.[21]

Şekil 39 – pH ölçümü

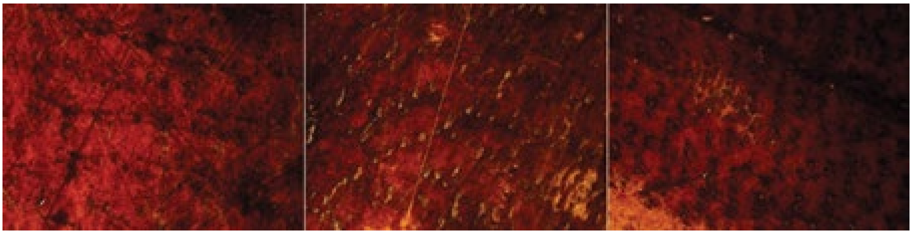
Şekil 40 – Stereo mikroskop altında kâğıt, boyar madde ve mürekkebin incelenmesi

Klasik Türk Cilt Sanatı'nda, sağlamlığı nedeniyle genellikle sahtiyan (doğal yollarla tabaklanıp, doğal yollarla boyanmış) keçi derisi kullanılmıştır. Az da olsa koyun, dana ve diğer hayvanların derileri de cilt kapaklarında kaplama malzemesi olarak görülmektedir. Hayvan cinsine göre kılların derideki di-

21 Yazma Eser Uzman Yardımcıları Büşra Şahan ve Ayşe Cansel Tuskan, kişisel görüşme, Ekim 2015.

zilimi kendine özgü bir görünüm almakta ve bu görünümden derinin hangi cins hayvana ait olduğu anlaşılmaktadır. Belgelemede kayıt altına almak ve merkezimizde bir veri tabanı oluşturmak amacıyla ciltte kullanılan deriler tespit edilmektedir.

Stereo mikroskop altında incelendiğinde, ciltte kullanılan derinin keçi derisi olduğu tespit edilmiştir.[22]

Şekil 41 – Eserin cildinde kullanılan derinin üç farklı bölgesinden stereo mikroskop görüntüleri

Analiz işlemlerinin tamamlanmasının ardından, metin kısmının restorasyonuna başlanmıştır. Tüm sayfalarda (illüstrasyon çizimleri ve yazılı alanların haricinde) vinil silgi ve yumuşak bir fırça ile kuru temizlik yapılmıştır. Sentetik ve kâğıt bantlar ile eski yapıştırıcılar mekanik olarak uzaklaştırılmıştır. Nem tahribatından dolayı güçsüzleşen kenar, köşe ve ağız kısmında, hidroksipropil selüloz (% 2,6'lık) ile sağlamlaştırma işlemi yapılmış, bu alanların yeniden mukavemeti ve esnekliği sağlanmıştır.

Şekil 42 a ve b – Vinil silgi ve yumuşak fırça yardımıyla yüzeydeki tozun alınması

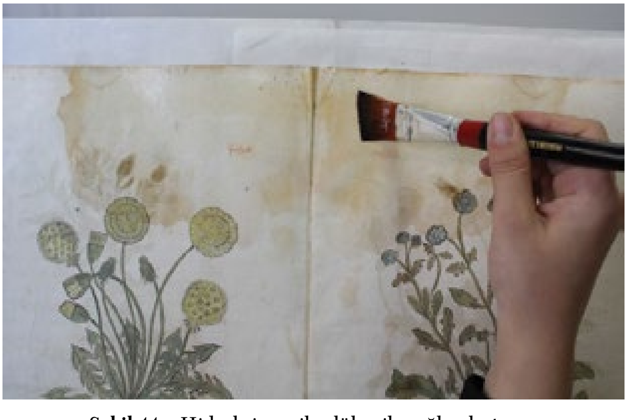
22 Biyolog Yasemin Yokuş, kişisel görüşme, Ekim 2015.

Şekil 43a ve b – Sırt kısmındaki eski onarıma ait bant ve yapıştırıcıların mekanik olarak uzaklaştırılması

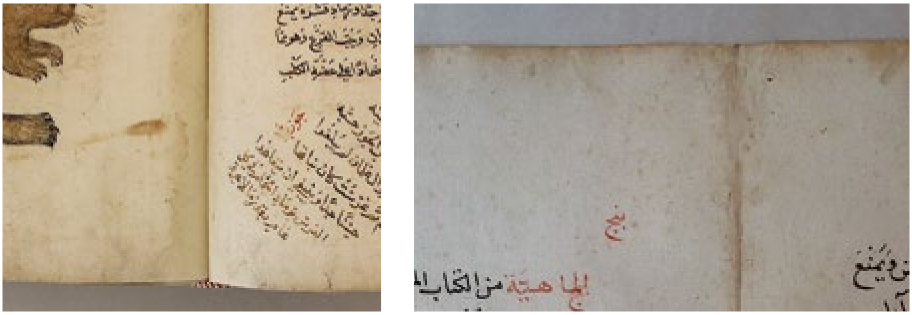
İllüstrasyon çizimlerinin varlığı ve illüstrasyonlardaki boyar madde korozyonu sebebiyle uygulamalar büyük bir hassasiyetle gerçekleştirilmiştir. Tahribata neden olmamak için, kırışmış ve katlanmış olan sayfa kenarları ve köşeler yalnızca hafif ağırlık altında bekletilerek düzleştirilmiştir. Farklı boyutlardaki yırtıklar kendi lifleriyle yapıştırılarak sağlamlaştırılmıştır. Sayfaların dip kısımlarındaki eski yapıştırıcılar, kâğıtta kalınlık ve kırılganlığa neden olduğundan mekanik olarak uzaklaştırılmıştır.

Şekil 44 – Hidroksipropil selüloz ile sağlamlaştırma

Metin kısmında böcek tahribatı nedeniyle meydana gelen delikler ve galeriler el yapımı Japon kâğıdı (Japico Kawashi)[23] liflendirilerek doldurulmuştur. Sayfa bütünlüğünün sağlanması için eksik kısımlar, hidroksipropil selüloz (% 3,6'lık) ile çift taraflı, (Japico Kawashi) Japon kâğıdı kullanılarak tamamlanmıştır.

23 Japico Kawashi 35g/m2 'dır.

Şekil 45 a ve b – Böcek delik ve galerilerinin doldurulması ve eksik kısımların tamamlanması

Korozyon nedeniyle kırılmış olan yazılı alan ve illüstrasyonların olduğu kısımlar yeniden nemlendirilebilir doku (remoistenable tissue)[24] ile sağlamlaştırılıp, eksik kısımlar Japon kâğıdıyla tamamlanmıştır. İllüstrasyonlarda kırılmadan dolayı bağımsız hale gelen parçalar uygun yerlerine konulmuş ve tümleme yapılmıştır. Bu alanlardaki eksik kısımlar tamamlanırken ölçü alma tekniği uygulanmıştır. Böylelikle korozyon tahribatına maruz kalan alanlarda kırılma riski en aza indirgenmiştir.

Şekil 46 a ve b – Korozyonlu alanlarda tümleme ve eksik kısımların tamamlanması

Şekil 47 a ve b – Korozyonlu yazılı alanlarda sağlamlaştırma

24 Yeniden nemlendirme ile yapıştırıcısı aktifleştirilebilen doku (RK-00 Japon kâğıdı ve % 2,6'lık hidroksipropil selüloz ile hazırlanmıştır.)

Sırt kısmındaki tahribat nedeniyle bağımsız halde olan 160 yaprağa, orijinal sırt ölçüsüne bağlı kalınarak bir yüzeyinde kalın (Japico Kawashi) diğer yüzeyinde ince (Japico RK 1)[25] Japon kâğıdı kullanılarak tamamlanmıştır. Bu işlemde yapıştırıcı olarak, güçlü bir bağlayıcı ve geri dönüştürülebilir olması nedeniyle metil selüloz (% 3,6'lık) kullanılmıştır. Tüm yaprakların onarımı tamamlandıktan sonra yapraklar orijinalindeki gibi 10'lu ve 12'li forma haline getirilmiş ve toplamda 52 forma oluşturulmuştur. Böylece formalar sırt dikişine hazırlanmıştır. Formalardaki sırt restorasyonu esnasında mevcut dikiş delikleri tamamlanmamıştır. Mevcut dikiş delikleri kullanılarak mumlanmış ibrişim (ipek ip) ile klasik çift aralıklı sırt dikişi yapılmış ve metin kısmının bütünlüğü sağlanmıştır.

Şekil 48 – Sırt dikişinin yapılması

Şekil 49 – Sırt dikişinin tamamlanmış hâli

Sırt derisine yapışık olduğu için kullanılamayacak durumda olan mermerşahi çıkartılmış, yerine yeni mermerşahi hazırlanarak (yıkanıp, ütülenmiş ve tülbent düz ipliği göre kesilmiş) sırt desteği yapıştırılmıştır.

Şekil 50 a ve b – Sırt desteğinin yapıştırılması ve tamamlanmış hâli

25 Japico RK 1 3.5 g./m2'dir.

Sırt dikişinin tamamlayıcı unsuru olan gizli kolon ve şiraze kolonu dikişi yapılmış ve şirazesi örülmüştür. Daha önce sarı ve fuşya renkli ibrişim kullanıldığı için yine aynı renk ibrişim kullanılarak balıksırtı şiraze örülmüştür. Balıksırtı şiraze Osmanlı klasik cilt sanatında çok yaygın olarak görülmektedir.

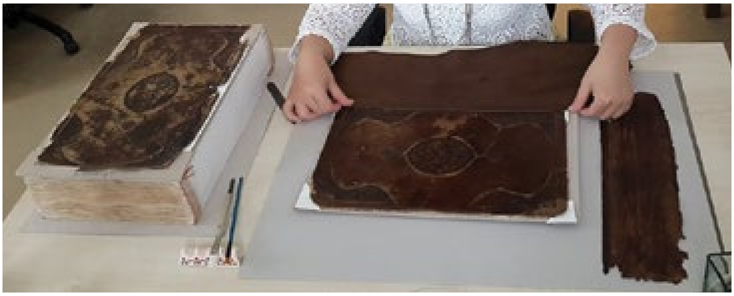

Şekil 51 a ve b – Şirazenin örülmesi

Murakkalardaki böcek tahribatından dolayı oluşan delik ve galeriler Japon kâğıdı liflendirilerek doldurulmuş, nem tahribatı ile katmanlara ayrılmış olan kısımlar yapıştırılmıştır. Eksik kısımlar ise asitsiz kartonla tamamlanmıştır.

Şekil 52 a ve b – Murakkaların sağlamlaştırılması ve sırt derisinin temizlenmesi

Sırt derisi üzerindeki eski sırt desteği, onarımlar ve yapıştırıcılar nemlendirilerek uzaklaştırılmış ve sırt derisi mekanik olarak temizlenmiştir. Sırt kısmındaki eksik kısımlar, sahtiyan (bitkisel yöntemler ile özel tabaklanmış, doğal boyalarla boyanmış, kahverengi) keçi derisi ile tamamlanmıştır. Aynı özellikleri taşıyan deri kullanılarak eksik kısımları tamamlanmış, yırtıklar ve aşınmalar onarılmıştır. Cilt derisinde böcek tahribatından dolayı oluşan delikler Japon kâğıdı liflendirilerek doldurulmuş, kahverengi sulu boya ile rötuş yapılarak kapaklarda estetik bütünlük sağlanmıştır.

Şekil 53 – Eksik kısımların deri ile tamamlanması

Birbirinden ayrı olan kapaklar, önce sol sonra sağ kapak olmak üzere metin kısmına çift sırt derisi ile bağlanmıştır. İç kapak kâğıtlarının ve yan kâğıtların eksik kısımları akrilik boya ile renklendirilmiş Japon kâğıdı (RF.200790)[26] kullanılarak tamamlanmıştır.

Şekil 54 a ve b – Cilt kapakların metin kısmına takılması

Restorasyon sonrası fotoğrafları çekilerek görsel belgeleme işlemleri tamamlanmıştır.[27] Onarımı tamamlanan esere, ölçülerine göre asitsiz kartondan kutu yapılmıştır.[28] Eser koruyucu kutu içerisinde kontrollü iklim koşullarındaki depo alanlarında muhafaza edilmektedir.

Şekil 55 a ve b – Restorasyon sonrası ve koruyucu kutu içerisindeki eser

26 RF.200790. 80 g./m^2'dir.

27 Grafiker, Müzeyyen Başer Kurak, kişisel görüşme, Ekim 2015.

28 Koruyucu kutu tasarım ve yapımı Cüneyt Adıvar'a aittir.

Restorasyon öncesi ve sonrası fotoğraflar

Öncesi

Sonrası

Şekil 56 – Sağ kapak

Öncesi

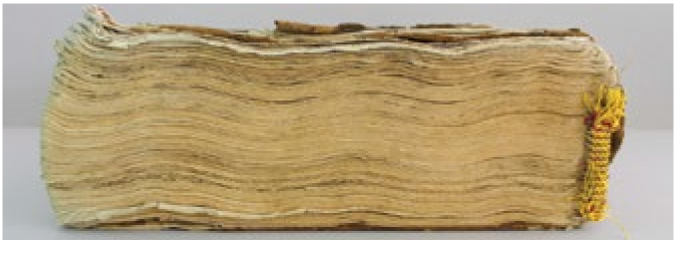

Sonrası

Şekil 57 – Sırt derisinin deri ile tamamlanması

Öncesi

Sonrası

Şekil 58 – Eserin baş kısmı ve şiraze örgüsü

Öncesi

Sonrası

Şekil 59 – Eserin ağız kısmı

Öncesi

Sonrası

Şekil 60 – Eserin ilk sayfası

Şekil 61 – Yan kâğıtların eksik kısımlarının tamamlanması

Şekil 62 – Formaların bütünlüğünün sağlanması

Öncesi　　　　　　　　Sonrası

Şekil 63 – Sentetik bantların uzaklaştırılıp, yırtıkların yapıştırılması

Şekil 64 – Yüzey kiri ve toz tabakasının uzaklaştırılması

Şekil 65 – Korozyon tahribatının remoistenable tissue ile sağlamlaştırılması

Öncesi Sonrası

Şekil 66 – Korozyon tahribatında eksik tamamlama

Şekil 67 – Korozyon tahribatında eksik tamamlama

Şekil 68 – Korozyon tahribatında eksik tamamlama

Kaynaklar

1. Alper, Ö. M. (1999). İbn Sina. *TDV* İslâm *Ansiklopedisi* içinde (c. 20, s. 319-322). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
2. Bayat, A. H. (1999). İbn Cezle. *TDV* İslâm *Ansiklopedisi* içinde (c. 19, s. 396-397). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
3. Bloom, J. M. (2003). *Kâğıda İşlenen Uygarlık*. Zülal Kılıç (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
4. İzgi, C. (1999). İbnü'l-Avvâm. *TDV* İslâm *Ansiklopedisi* içinde (c. 20, s. 524). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
5. Kaya, M. (1999). İbnü'l-Baytar. *TDV* İslâm *Ansiklopedisi* içinde (c. 20, s. 526-527). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
6. Kutluer, İ. (1993). Câlînûs. *TDV* İslâm *Ansiklopedisi* içinde (c. 7, s. 32-34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
7. Sarı, N. (1991). Attar. *TDV* İslâm *Ansiklopedisi* içinde (c. 4, s. 94-95). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
8. Sarı, N., Yazıcı, H., Çiçekler, M., Özhatay, N. (Eds.). (2002). *38. Uluslar arası* Tıp Tarihi Kongresi: Yazma Eserlerden Tıbbi Bitki Hayvan ve Madenler Sergisi. İstanbul: Türk Tıp Tarihi Kurumu.

9. *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Konservasyon ve Araştırma Merkezinde çalışan tüm mesai arkadaşlarıma katkılarından dolayı teşekkür ederim.*

CERRAH YETİŞTİREN BİR ASKERİ TIP AKADEMİSİ'NDEN MÜZEYE: JOSEPHINUM

Elif Gültekin[1]

Josephinum Binası

Josephinum, Viyana Tıp Üniversitesi (*Medical University of Vienna*)'nin Tıp Tarihi Enstitüsü binasının ismidir. Bina 1784 yılında, Avusturya kayseri 2. Joseph tarafından, orduya cerrah yetiştirmek üzere bir askeri tıp akademisi olarak yaptırılmıştır. Bu nedenle bina, yaptıran kişiye atfen "Josephinum" ismini taşımaktadır.

Mimar İsidor Canevale tarafından neo-klasik tarzda planlanan yapı, görenlerin hemen dikkatini çekecek kadar görkemlidir ve günümüze kadar önemli bir değişiklik geçirmeksizin ulaşmıştır. Binanın bahçesi de en az kendisi kadar etkileyici, son derece bakımlı ve güllerle bezelidir. Bahçede şifa tanrıçası Hijya'yı temsil eden ve 1874 yılında Johann Martin Fischer tarafından tasarlanmış bir de çeşme bulunmaktadır.

Josephinum 1910

Josephinum 2010

Josephinum'da Eğitimin Kısa Tarihçesi

2. Joseph döneminde ordu için askeri cerrah yetiştirmeye başlayan akademi, zamanla önemini kaybetmiş, bünyesinde sürdürülen eğitimler dönem

1 Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, elifgultekin@yahoo.com

dönem kesintiye uğramıştır. Burada verilen eğitim, 1822 yılında üniversite düzeyinde kabul edilmiş, 1825 yılında yeniden eskiden olduğu düzeye çekilmiştir. Akademi 1849'da kapatılmış, 1854 yılında ise yeniden askeri tıp akademisi olarak eğitim vermeye başlamıştır. Son olarak 1874 yılında tıp ve cerrahi eğitimi birleştirilince akademi tamamen kapatılmış, bu tarihten sonra bir süre askeri cerrahlık uygulama merkezi olarak kullanılmıştır. Bina 1914 yılından bu yana ise, Max Neuburger tarafından kurulan Tıp Tarihi Enstitüsü'ne ev sahipliği yapmaktadır.

Josephinum'un açılış töreni

Josephinum'un tarihi amfisi

Josephinum'daki Koleksiyonlar

Josephinum, Tıp Tarihi Enstitüsü olarak hizmet vermeye başladıktan sonra, bugünkü Viyana Tıp Üniversitesi'nin sahip olduğu 650 yıllık kültür mirasının taşıyıcılığı görevini de üstlenmiştir. Viyana Tıp Üniversitesi'nin çekirdeği olarak kabul edilen Viyana Tıp Okulu 1365 yılında kurulduğundan bu yana, yüzlerce yıldır okulun gündelik hayatında araştırma, bilim, eğitim amaçlı veya sağlık hizmetlerinde kullanılan malzemeler, bugün Josephinum içerisinde bulunan müze ve koleksiyonlarda sergilenmektedirler.

"18. ve 19. Yüzyılda Viyana Tıp Okulu" Koleksiyonu

Viyana Tıp Okulu, kuruluşundan 18. yüzyıla kadar Avusturya'nın eyaletleri, bugünkü Bavyera ve kısmen Macaristan dahil bir bölgenin sağlık hizmetlerinde önemli bir rol oynamıştır. 18. ve 19. yüzyıldan itibaren ise bu okulun önemi daha da artmıştır. Özellikle Maria Theresa'nın hastanelerde ölen hastalar üzerinde otopsi yapılmasına izin vermesiyle Viyana anatomi biliminin geliştiği bir merkez olmuştur. Kan gruplarının bulucusu Landsteiner, Nobel ödülü sahibi Barany, ünlü cerrah Billroth gibi pek çok isim bu okuldan ye-

tişmiş, pek çok yeni tıbbi alet de bu dönemde Viyana Tıp Okulu'nda geliştirilmiştir.

Josephinum içerisindeki "18. ve 19. Yüzyılda Viyana Tıp Okulu" isimli koleksiyon, 18. ve 19. yüzyılda tıbbın geçirdiği gelişmeler ile Viyana Tıp Okulu'nun ve mensuplarının bu gelişmelere katkılarını konu almaktadır. Bu koleksiyon iki büyük salonda sergilenmekte ve ücretli olarak ziyaret edilebilmektedir. Branşlara göre ayrılmış vitrinlerde, alana katkısı olan kişilerin resimleri, varsa geliştirdikleri aletten bir örnek, geliştirdikleri yöntemin tanıtılması, yazdıkları kitaplar gibi içerikler yer almaktadır.

Dönemin ilgi çekici tıp aletlerine de bazı vitrinlerde yer verilmiştir. Örneğin ilk yardım vitrininde oldukça ilgi çekici bir nesne olan bir tütün lavmanı sergilenmektedir. Tütün lavmanı, 18. yüzyılda bir ilk yardım aleti olarak, özellikle nabzın geri getirilmesi amacıyla suda boğulanlara ağız yoluyla uygulanmaktaydı. Hayatın ruhunu körüklediğine inanılan tütün lavmanı, farklı amaçlar doğrultusunda, uygun uç takılarak rektal veya vajinal yoldan da uygulanabilmekteydi. Duman, içinde sıcak kömür ve tütün bulunan bir kazanda üretiliyor, bir boru ve borunun ucundaki körük yardımıyla vücudun ilgili bölgesine iletiliyordu.

18. ve 19. yüzyılda Viyana Tıp Okulu Koleksiyonu

Tütün lavmanı

Balmumu Modeller

Josephinum içerisindeki en gözde koleksiyon balmumu modellerden oluşan koleksiyonudur. Kayser 2. Joseph, Floransa'da La Specola'yı[2] ziyareti sırasında buradaki balmumu modellerini görerek etkilenmiş ve bu koleksiyonun aynısından yeni kurduğu akademi için de yaptırtmaya karar vermiştir. Tam 1192

2 Halkın ziyaretine açık bir bilim ve doğa tarihi müzesi.

model, bir tarafta anatomist Paolo Mascagni diseksiyon yaparken, diğer tarafta Felice Fontana'nın modelleri şekillendirmesi suretiyle, 1784-1788 yılları arasında Floransa'da üretilmişlerdir. Bu koleksiyonun içerisindeki 102 parçalı doğum koleksiyonu, dünyanın bu alandaki en zengin koleksiyonudur.

Bu modellerin üretimi için 30.000 gulden, günümüz karşılığıyla yaklaşık olarak 650.000 euro ödenmiştir. Dönemin şartlarında yapımları Floransa'da tamamlanan modellerin Viyana'ya ulaştırılmaları oldukça zahmetli olmuştur. Modeller önce Linz'e kadar katırlarla taşınmış, oradan da Tuna üzerinden gemiyle Viyana'ya ulaştırılmışlardır.

Yaptırıldıkları dönemde hem eğitim malzemesi olarak kullanılmış hem de halkın ziyaretine sunulmuş olan modeller, iki yüz yıldır orijinal halleriyle korunmaktadırlar. Günümüzde halen orijinal gül ağacı kabinlerinde, Venedik camı vitrinlerinin içerisinde sergilenmektedirler. Bu koleksiyon ücret ödenerek ziyaret edilebilmektedir.

Balmumu modeller

Tıbbi Aletler Koleksiyonu

Bu koleksiyon, Josephinum binasının koridorlarındaki kilitli vitrinlerde sergilenmektedir ve ücretsiz gezilebilmektedir. Turnikeden sistoskopa kadar tıbbın her alanına ait 2500 parça içermektedir. Aralarında bazı branşların önemli temsilcilerinin müzeye bağışladıkları şahsi aletleri de yer almaktadır. Aletler ağırlıklı olarak 18., 19., ve 20. yüzyıla aittir.

Bu koleksiyonun en gözde parçalarını, akademinin ilk müdürü olan Giovanni Alessandro Brambilla ile Viyanalı alet yapımcısı Joseph Malliard'ın 1770'den itibaren beraber geliştirdikleri cerrahi aletler oluşturmaktadır. Otuz deri kutuda sergilenen bu aletler "Instrumentarium Chirurgicum Viennense" olarak bilinmektedirler ve döneminde hem cerrahların eğitiminde, hem de cerrahi alet üretiminde standart şablon olarak kullanılmışlardır.

Josephinum koridorlarındaki tıbbi aletler koleksiyonu

Instrumentarium Chirurgicum Viennense koleksiyonundan bazı örnekler

Josephinum Kütüphanesi

Askeri akademinin kütüphanesi 1786 yılında 2. Joseph'in bağışladığı 6.000 adet kitap ile kurulmuştur. Aynı zamanda kraliyet cerrahı olan akademinin ilk müdürü Giovanni Alessandro Brambilla'nın çabaları ile de kütüphane büyümeye devam etmiştir. Bugün kütüphanede 1500-1900 yılları arasına ait 11.500 kitap bulunmaktadır. Kütüphanenin sahip olduğu en önemli eserler arasında, Vesalius'un Fabrica kitabının 1555 yılına ait iki adet baskısı yer almaktadır. Kütüphane ziyarete açık değildir, sadece özel izinle girilebilmektedir.

Josephinum'un tarihi kütüphanesi

Resim-Fotoğraf Koleksiyonu

Josephinum bünyesindeki bu koleksiyon, 1906'dan itibaren çeşitli tıp tarihi konuları hakkındaki resim ve fotoğrafları toplayan Max Neuburger'e dayanmaktadır. Bu koleksiyon, bağışlar ve hediyelerle zaman içerisinde 60.000 malzemeye ulaşmıştır. Bir kısmı Josephinum binası içerisinde çeşitli yerlerde sergilenen bu koleksiyonun önemli bir bölümü sadece araştırmacılar tarafından özel izinle görülebilmektedir.

Arşiv Malzemeleri

Akademide eğitim görmüş öğrencilerin ders notları, defterleri, doktorların not defterleri, reçeteleri, hasta dosyaları, diplomalar gibi malzemelerin Max Neuburger tarafından toplanmaya başlamasıyla oluşmuş bir koleksiyondur. Zamanla bağışlar sayesinde genişleyen bu koleksiyon, bugün 300 yıllık tıp tarihi dokümanları barındırmaktadır. Koleksiyonun en önemli parçalarından biri Theodor Billroth'un bağışladığı 300 kadar mektuptur. Akademinin resimlerini içeren bozuk paralar ve akademinin dağıttığı madalyalar da koleksiyonun önemli parçalarını oluşturmaktadır. Sadece araştırmacılar tarafından özel izinle görülebilmektedir.

Diğer Koleksiyonlar

Josephinum'da yukarıda bahsi geçen koleksiyonların dışında, işletmelerine başka kuruluşların ortak olduğu iki adet de özel koleksiyon bulunmaktadır. Bu koleksiyonlar endoskopi aletleri koleksiyonu ve anestezi aletleri koleksiyonudur. Bina içerisinde yer alan ve şu an ziyaretçi kabul edilmeyen bir başka koleksiyon "halk tababeti (etnomedicine)" koleksiyonudur.

Josephinum dışındaki binalarda sergileniyor olmalarına rağmen, idaresi Josephinum Tıp Tarihi Müzesi'ne ait olan dört adet daha müze bulunmaktadır. Bunlardan Dişçilik Tarihi Müzesi, Diş Hekimliği Fakültesi'nin içerisinde yer almaktadır. Diğer müzeler ise Adli Tıp Müzesi, Histoloji Müzesi, Anatomi Müzesi'dir ve bu müzeler etik nedenler dolayısıyla sadece araştırma amaçlı gezilebilmektedirler.

İşleyiş

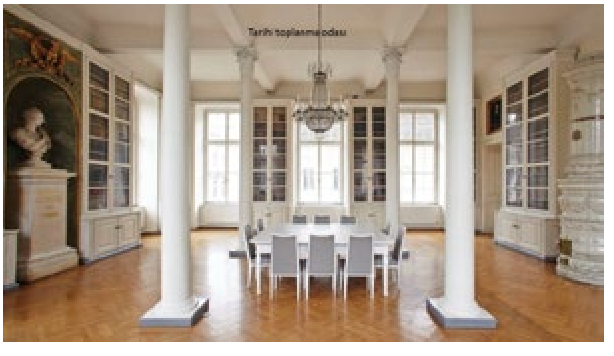
Viyana Tıp Üniversite'sinin tüm mirasının taşıyıcısı olan Josephinum'un elbette, koleksiyonların bakımı ve restorasyonu gibi çalışmalar için maddi

kaynaklara ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçlar büyük oranda bağışçıların katkısıyla karşılanmaktadır. Bağışların çoğu, müze ortamlarının doğru iklimlendirilmesi için gerekli masraflara harcanmaktadır.

Ayrıca Josephinum binası içerisinde yer alan tarihi toplantı salonu çeşitli organizasyonlar ve kongreler için kiralanmakta, müze girişinde, müze yararına kartpostal ve benzeri ürünlerin satışı yapılmaktadır.

Diğer taraftan tarihi kitapların ve balmumu modellerin sahiplenilmesi de müze malzemelerinin korunması amacına büyük katkı sağlamaktadır. Bu sisteme göre sahiplenici kişiler, sahiplendikleri kitap, nesne ya da balmumu model restorasyona ihtiyaç duydukça gerekli masrafları karşılamaktadır.

Tüm bu işlerin takip edilebilmesi için bir de vakıf kurulmuştur. Tüm bağış, katkı ve diğer gelirlerin kullanılması ve yönetimi bu vakıf aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Tarihi toplantı salonu

Kaynaklar

1. Alfred Wolf: Alsergrund-Chronik. 1981, S. 102 f.
2. Allmer-Marlene Jantsch: Katalog der Josephinischen Sammlung anatomischer und geburtshilflicher Wachspräparate im Institut für Geschichte der Medizin. Studien zur Geschichte der Universität Wien 7.
3. Bundesdenkmalamt [Hg.]: Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Wien. II. bis IX. und XX. Bezirk. Wien 1993, S. 336.
4. Carl Hofbauer: Die Alservorstadt mit den ursprünglichen Besitzungen der Benediktinerabtei Michelbeuern am Wildbach Als. Wien: Sommer 1861, S. 103 ff.
5. Dietmar Steiner: Architektur in Wien. 300 sehenswerte Bauten. Wien: Magistrat 1984, S. 96.
6. Erna Lesky: Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Universität Wien 6, Register (Josephs-Akademie).

7. Felix Czeike: IX. Alsergrund. Wien [u.a.]: Jugend & Volk 1979 (Wiener Bezirkskulturführer, 9), S. 55 f.
8. Feierliche Eröffnung der mit allerhöchster Entscheidung von 15.02. 1854 restaurierten medizinisch-chirurgischen Josephs-Akademie am 23. Oktober 1854.
9. Gabriela Schmidt: Zur Hebung des Chirurgenstandes an der Josephsakademie. In: Kunst des Heilens. Katalog. Gaming 1991, S. 626 ff.
10. Gustav Gugitz: Bibliographie zur Geschichte und Stadtkunde von Wien. Hg. vom Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien. Band 1: Geschichte, historische Hilfswissenschaften, Festungswerke und Kriegswesen, Rechtswesen, Kulturgeschichte, Sittengeschichte. Wien: Touristik-Verlag 1947, S. 259 f.
11. Helmut Wyklicky: Das Josephinum. Biographie eines Hauses. 1985.
12. Johann Alexander von Brambilla: Instruction für die Professoren der k. k. medizinisch-chirurgischen Militär-Akademie. 2 Bände. 1784.
13. Justus Schmidt / Hans Tietze: Dehio Wien. Wien: A. Schroll 1954 (Bundesdenkmalamt: Die Kunstdenkmäler Österreichs), S. 148.
14. Karl Janecek: Lateinische Inschriften an Bauwerken und Denkmälern Wiens. Horn: Berger in Komm. 1956, S. 27.
15. Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. Mitregent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst. Katalog zur Niederösterreichischen Landesausstellung, Stift Melk, 29. März - 2. November 1980]. Wien: Amt der Niederösterreichischen Landesregierung 1980 (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, N.F. 95), S. 582 ff.
16. Wilhelm Kisch: Die alten Straßen und Plätze von Wiens Vorstädten und ihre historisch interessanten Häuser. (Photomechan. Wiedergabe [d. Ausg. v. 1895]). Cosenza: Brenner 1967, Band 3, S. 614 ff.

İNGİLTERE'DEKİ TIP MÜZELERİ: THACKRAY MEDICAL MUSEUM, LEEDS

Salim Aydüz[1]

Dünya tıp tarihi üzerine en iyi çalışmaların yapıldığı ülkelerden birisi hiç şüphesiz İngiltere'dir. Bu çalışmalara paralel olarak çok sayıda tıp müzesinin açılmış olması hiç sürpriz değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İngiltere'de, dördü Londra dışında, yirmi yedisi başkent Londra'da olmak üzere toplam otuz bir adet tıp müzesi bulunmaktadır.

İngiltere'de bulunan tıp müzeleri: www.medicalmuseums.org

1. Alexander Fleming Laboratory Museum
2. Anaesthesia Heritage Centre
3. Barts Pathology Museum http://www.qmul.ac.uk/pathologymuseum/
4. Bethlem Museum of the Mind
5. BDA Dental Museum
6. British Optical Association Museum
7. British Red Cross Museum & Archives
8. Chelsea Physic Garden
9. Florence Nightingale Museum
10. Foundling Museum
11. Freud Museum
12. Great Ormond Street Hospital Museum
13. Langdon Down Museum of Learning Disability
14. Museum of the Order of St John
15. Old Operating Theatre & Herb Garret

1 Prof. Dr., British Muslim Heritage Centre, Manchester, UK, sayduz@hotmail.com

16. Royal Botanic Gardens, Kew
17. Royal College of Nursing Library & Heritage Centre
18. Royal College of Physicians Museum
19. Royal College of Surgeons Hunterian Museum
20. Royal London Hospital Museum & Archives
21. Royal Pharmaceutical Society Museum
22. Royal Society of Medicine
23. Science Museum
24. St Bartholomew's Hospital Museum & Archives
25. Wellcome Collection
26. Wellcome Library
27. Worshipful Society of Apothecaries

Londra Dışı

Tayside Medical History Museum (Dundee)
George Marshall Medical Museum (Worcester)
The Infirmary Museum (Worcester)
Thackray Medical Museum, Leeds
www.thackraymedicalmuseum.co.uk

Thackray Tıp Müzesi

Bu tebliğimizde İngiltere'nin ilk sanayileşmiş şehirlerinden birisi olan Leeds şehrinde bulunan Thackray Tıp Müzesi'ni inceleyeceğiz.

Söz konusu müze İngiltere'nin en geniş tıp müzesi olup müze olarak 1980'li yıllarda kurulmuştur. İçinde kırk dört bin obje ve yirmi üç bin kitap bulunmaktadır.

Thackray Tıp Müzesi Leeds şehrinde Beckett Street, LS9 7LN adresinde bulunmakta olup telefon numarası +44 113245 7084'tür. Müzenin web sitesinin linki şu şekildedir: http://www.thackraymedicalmuseum.co.uk Müze St James Hastanesi içerisindeki Jimmy sitesi içerisindedir. Müzenin içinde bulunduğu bina 1861 yılında Leeds Union Workhouse olarak kurulmuştur.

Müze Müdürü Almut Grüner'in müze kataloğunun önsözünde verdiği bilgilere göre müze İngiltere'nin en büyük tıp müzesidir. Müzede, Roma döneminden günümüze kadar tıp tarihinin kurulum hikâyesini, halk sağlığı ve dünya tıp tarihi ile ilgili bilgiler bulabilirsiniz.

Ona göre müzenin can damarı tarihî objelerin bulunduğu koleksiyonlardır. Müdür: "Bizdeki bütün objeler el yapımı olup temel hedefi hastalıkların anlaşılması, tedavi edilmesi ve hıfzıssıhha için insanî gayretleri göstermek için yapılmıştır" demektedir. Müdür sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Söz konusu sergilenen objeler, tıp tarihinin zamanın, coğrafyanın ve toplumun sınırları içinde nasıl geçtiğini, çalışan kadınların ve erkeklerin yanı sıra kralların ve kraliçelerin hayatını nasıl etkilediğini göstermektedir. Fakat tıp tarihi sadece hastalıkların ve salgınların tarihi değildir. Tıp tarihi aynı zamanda doktorların, cerrahların, alet yapımcılarının, cerrahi aletleri icat edenlerin ve üretenlerin, yapay vücut parçalarının, hastane malzemelerinin ve benzeri konuların da tarihidir. Bu müze varlığını, bu tür üretim yapan şirketlerden birisi olan Leeds Chas F Thackray Limited şirketine borçludur ve bugün Yorkshire bölgesi onlar sayesinde yaratıcı tıbbi teknolojiye sahiptir. Thackray Müzesini ziyaretçileri geçmişten günümüze kadar geçen zaman çerçevesi içinde tıp tarihinin pek çok yönünü keşfetme, araştırma ve aynı zamanda eğlenme imkânına sahip olacaklardır. Bizden önce yaşamış olan kişilerden neler öğrenebiliriz? Gelecek bize ne getirecek? Thackray Müzesi'ndeki hikâyelerde ve sergilenen objeler üzerinden bu soruların cevaplarını bulabilirsiniz."

A. Thackray Müzesi Niye Ziyaret Edilmeli?

Thackray Müzesi esasında bir aile tarafından işletilen küçük bir eczacı işletmesiydi. Sahibi Charles Thackray bu küçük eczaneyi dünya çapında faaliyet gösteren büyük bir işletme olan ilaç deposu, tıbbi aletler ve araçlar merkezi yaptı.

Charles'ın torunu **Paul Thackray** 1980'lerde şirket tarafından satılan temel tıbbi malzemeleri kullanarak bir küçük müze kurdu. Aile şirketinin 1990'lı yıllarda satılması üzerine Paul, mevcut koleksiyonu genişletmek ve daha geniş bir halk kitlesiyle paylaşabilmek maksadıyla bir müze kurmak üzere bir vakıf kurdu. Bu tarihten itibaren müze gün geçtikçe büyüdü ve genişledi.

B. Müze İle İlgili Teknik Bilgiler

Müzeyi senede ortalama 75.000 kişi ziyaret etmektedir.
Müzeyi her sene ortalama 25.000 öğrenci ziyaret etmektedir.
Mevcut müze binası 1997 yılında St. James's Hastanesi bahçesindeki yerinde ziyarete açılmıştır.

Leeds Union Workhouse

Bu bina 1861 yılında evsizler ve kimsesizler için sığınma yeri olarak açılmış. Zamanla binaya yeni ilaveler yapılmış ve 1909 yılında yaşlılar, çalışamayacak kadar hasta olanlar ve benzeri kimseler için tahsis edilmiş. 1925 yılında binanın revir kısmının ismi St. James Hastanesi olarak değiştirilmiş. Workhouse 1945 yılında hastane ile birleştirilmiş ve 1948 yılında Ulusal Sağlık Servisinin bir parçası haline gelmiştir. Thackray binası 1990'lı yıllara kadar St. James'in bir parçası olarak kalmış. Ancak modern hastane sistemlerine uygun olmadığı için terk edilmiş. Tarihi bina olduğu için yıkılamadığından Thackray Müzesi yapılmasına karar verilmiş.

Thackray Şirketi

Chas F. Thackray Limited şirketi ise Leeds'te bir eczacı şirketi olarak iş hayatına Great George Street'te, Leeds General Infirmary'nin karşısında başladı. Şirket 1902 yılında Charles F. Thackray ve Scurrah Wainwright tarafından kuruldu.

Thackray şirketi kısa sürede tıbbi ürünler şirketi olarak şubelerini ve 1910

yılında tıbbi aletler tamir bölümünü açtı. Tamir bölümü tıbbi aletler bölümünden daha fazla kâr yapmaya başladı ve bunun üzerine şirket kendi tıbbi aletlerini üretmeye başladı.

Şirketin başarısı uluslararası boyutlara taşındı ve 1930'lardan itibaren şirket büyük bir tıbbi aletler şirketi olup tüm dünyaya tıbbi aletler, ilaçlar ve malzemeler satmaya başladı.

1980 yılında Paul Thackray şirketin direktörü ve hissedarı olarak küçük bir müze kurdu. 1990 yılında aile şirketi uluslararası bir şirkete satıldığında Paul halka açık geniş bir müze kurmak ve koleksiyonları geliştirmek için bir vakıf kurdu.

Heritage Lottery Fund'un geniş ve cömert katkılarının yanı sıra, özel bağışçılar ve Thackray Medical Research Trust'ın destekleriyle Thackray Tıp Müzesi 1997 yılında açıldı.

Müze Robert Baker'in 1842 yılındaki Leeds şehrinin tasviri ile başlar ve şehrin sağlıksız, pis ve kirli sokaklarında sürecek olan bir tur ile devam eder. Girişin hemen ikinci odasında bulunan küçük kâğıtlarda yazılı olan karakterlerden birisini seçerek onun tahmini ölüm yaşını, onun olası tedavi edilebilecek veyahut edilemeyecek hastalıklarını bulabilirsiniz.

Sağlık Seçimi

Kraliçe Victoria (1837-1901) zamanında her şey için bir tedavi yolu vardı, en azından o dönemin pek çok sahte doktoru veyahut kimyacısının iddiasına göre.

Müzenin bu bölümü 1842 yılındaki uygulamaları ve bu dönemde yapılan gerçek tedavileri göstermektedir. Tedaviler paranızın çokluğuna göre değişmekteydi, fakat bazen çok pahalı olmasına rağmen çok acı verici ve zararlı olabiliyordu. Bu dönemde insanlar gerçek doktorlar ile şarlatanlar arasında çok az bir fark görüyorlardı. Aynı durum eczacılar ve kimyagerler ile doktorlar tarafından yapılan ilaçlarda da söz konusuydu. Milyonlarca insanın her şeyi tedavi edeceğine dair büyük paralar harcayarak özel şirketler tarafından her yerde reklam yapan patent sahibi ilaç yapan doktorları görmeye maddi gücü yetmiyordu.

Zengin kimseler kişisel ilaçlarını Müzede sergilenmekte olan Prince Albert'e

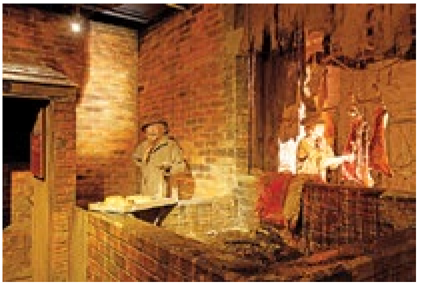
ait sandık gibi sandıklar içinde saklıyorlardı. Doktorlar ayrıca güçlü yumuşatıcı kremleri veyahut çeşitli hastalıkların tedavilerinde kullanılan ilaçların reçetelerini yazmanın yanı sıra deniz suyunu içmeyi yahut deniz suyunda yıkanmayı tavsiye edebiliyorlardı.

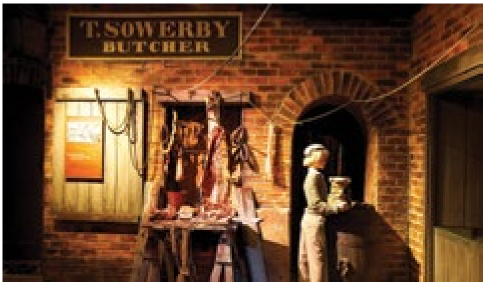
Leeds 1842

Müzenin bu bölümünde resimler, sesler ve kokular sizi 1842 yılındaki Kraliçe Victoria dönemindeki Leeds şehrinin bir sokağına götürecek ve bu dönemde bu sokakta yaşamış bazı karakterleri tanımanızı sağlayacaktır.

Kraliçe Victoria 1837 yılında tahta geçti ve endüstri devrimi sebebiyle binlerce insan fabrikalarda çalışabilmek için köylerden şehirlere akın etmeye başladı. Pis ortamlar ve kalabalık hayat ortamları kısa sürede sağlık koşullarının kötüleşmesine ve tüberküloz, kolera ve kızamık gibi salgın hastalıkların kısa sürede yayılmasına sebep olmuştur. Her beş çocuktan birisi daha beş yaşına ulaşamadan önce ölüyordu ve otuz kadından birisi doğum esnasında hayatını kaybediyordu. 21 yaşındaki bir işçinin ulaşabileceği en fazla yaş 50 idi.

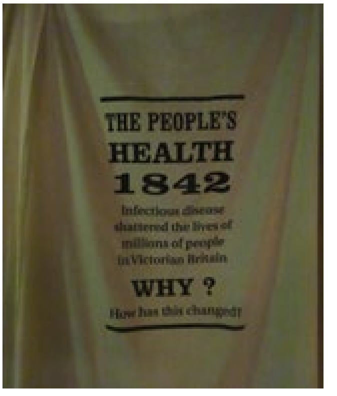
Müzenin bu bölümünde, hususi olarak canlandırılan bir sokakta bulunan sekiz adet karakterden birisini veyahut birkaçını seçerek onların evlerindeki hayat tarzını, hastalıklarını ve bunlar için yapılacak tedavi usullerini bulabilirsiniz.

Salgın Hastalıkların Azalması Bölümü

Salgın hastalıkların azalması, salgın hastalıkların kol gezdiği kalabalık Victoria dönemi sokakları için en büyük panzehir olmuştur. Müzenin bu bölümünde bilimsel keşiflerin nasıl yavaş yavaş salgın hastalıkları anlamaya başladığını ve tıbbi müdahale ve tedavide ortaya çıkan devrimsel çalışmaları göstermektedir.

Salgın hastalıkların nasıl meydana geldiği ile ilgili olarak 19. yüzyılda ortaya atılan teoriler genel olarak pis yahut kirli hava, hasta kişiler tarafından üretilen zehirler, Tanrının müdahalesi veyahut ahlâksızlık sebebiyle cezalandırma olarak kabul ediliyordu. Fakat bilim adamları kısa süre içinde mikroskobik organizmaların ve mikropların varlığını ve salgın hastalıkların insanlardan insanlara nasıl sirayet ettiğini tespit ettiler.

İlave olarak aşı sisteminin başlatılması, antibiyotikler ve diğer ilaçlar geliştirildi ve İngiltere'de yaşayan insanlar için en büyük tehditlerden birisi olan salgın hastalıklar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı.

Hannah Dyson'ın Hikâyesi

Victoria zamanında mı hastaneye gitmek istersiniz yoksa şimdi mi? Bu galeride Hanna Dyson isimli 11 yaşında fabrikada çalışan bir kızın hazin hikâyesi ile ilgilidir. 1823 yılında çalıştığı fabrikadaki makinelere ayağı sıkışan Hanna'nın bu gerçek ve acıklı hikâyesi bu dönemdeki tedavi usulleri konusunda ziyaretçilere yardımcı olacaktır. Cerrahlar onun hayatını kurtarmak için büyük bir mücadele vermişlerdir. Bu bölümde onun için yapılan cerrahi müdahale sesli bir şekilde video ile anlatılmaktadır. Bu korkunç tedavi usulü, 19. yüzyılın başlarında mevcut olan en iyi tedavi usulüydü.

Hiç şüphesiz İngiltere'de artık çocukların çalışması söz konusu değil ve arada sırada ortaya çıkan böyle kazalar da artık çok daha gelişmiş metotlarda tedavi edilmektedir.

Acı, İrin ve Kan

Daha önce bir tıp okulundan mezun olmamış bir cerrah tarafından hem de anestezi yapılmadan ameliyat olmak ister misiniz?

Kraliçe Victoria zamanında insanların başka bir seçeneği yoktu ve bu müzenin bu bölümü bu dönemdeki hayatı bütün canlılığı ile önümüze getirmektedir.

Victoria döneminde ağır cerrahi operasyonu geçiren hastaların hemen hemen yarısı ya kan kaybından ya şoktan ya da enfeksiyon kapmadan dolayı öldüğünü biliyor musunuz? Bu dönemde kimsenin mikroplar hakkında bilgisi yoktu. Ayrıca acıyı hissetmemenizi sağlayacak anestezi uygulamaları ve yarayı temiz tutacak antiseptikler yoktu.

Cerrahlar ya özel okullarda veyahut üniversitelerde usta çırak ilişkisi çerçevesinde eğitim alıyorlar ve daha sonra hastanelerde ya da orduda çalışarak tecrübe kazanıyorlardı. Pek çok zaman yara bandı yapıştırmak, kırık çıkık tedavileri, neşterle çıban kesmek ve diş çekmek gibi basit problemlerle ilgileniyorlardı. Büyük cerrahi operasyonlar çok fazla yoktu ve bu dönemde yaşayan cerrahlar lazım olduğu zaman hızlı bir şekilde keskin bir göz ve titremeyen sabit bir elle müdahale ediyorlardı.

Müzenin bu bölümünde tıp tarihinin ilgi çekici uygulamalarına ve zaman içerisinde ortaya çıkan hızlı iyileşmelere dikkat çekilmektedir.

Hayat Bölümü

Genç ziyaretçilerin en çok sevdiği bölüm hiç şüphesiz müzenin "Hayat" Bölümüdür.

İnteraktif sergi malzemeleri ve renkli bir şekilde hazırlanmış vücudumuza ait organlar çocukların dokunarak ve eğlenerek gezdikleri bir bölüm olup burada organlarımızın nasıl çalıştıklarını ve nasıl sağlıklı kalabileceğimizi öğrenmektedirler.

Burada bir bezelyenin bağırsaklar içinde nasıl bir yol izlediğini görebildikleri gibi beynin nasıl çalıştığını, ne kadar yükseğe zıplayabileceklerini, bağırsakların ne kadar uzun olduklarını öğrenebilirler.

Çocuklar ayrıca dişleri hakkında daha fazla bilgi edinebilirler, beynin peynir gibi koktuğunu, iskeletin ne işe yaradığını, insan ve hayvan kemiklerinin farklarını ve nasıl çalıştıklarını, kalbin nasıl zor bir şekilde çalıştığını, sürekli olarak ciğerlere kan pompaladığını ve vücudumuzun kalan kısımlarına oksijen gönderdiğini öğrenebilirler.

Hayat bölümü gerek çocuklar gerekse aileler tarafından en çok ziyaret edilen bölümdür. Bu bölüm vücudumuz ile ilgili kısımları öğrenmeyi eğlenceli ve heyecanlı kılmakta ve daha fazla öğrenmek için ilham vermektedir.

Cerrahide Yeni Uygulamalar

Müzenin bu bölümü cerrahi konusunda 1800'lü yılların ortalarından itibaren daha çok genel anestezinin ve antiseptikler sayesinde cerrahi uygulamaların nasıl dönüştüğünü göstermektedir.

Halka açık ilk genel anestezili cerrahi ameliyat 1842 yılında Massachusetts Genel Hastanesinde yapılmıştır. Bununla birlikte, hayatta kalma oranları 1870'li yıllara kadar pek fazla yüksek değildi. Bu tarihlerde Joseph Lister içinde karbonik asit bulunan buharlı bir sprey icat etti ve bu sprey sayesinde hem hastada bulunan hem de cerrah üzerinde bulunan mikroplar ölmekteydi.

Bu sayede iltihap kapma neticesinde ortaya çıkan ölümler hızlı bir şekilde düşmeye başlamış ve cerrahlar daha fazla operasyon yapmaya girişmişlerdir. Bu gelişmeler sayesinde modern uygulamalara giden yol açılmış ve organ nakline kadar giden imkânlar doğmuştur. Bu sayede bugün pek çok insanın hayatı kurtulmaktadır.

Doğum Bölümü

Müzenin bu bölümü 1890'lı yıllardan günümüze kadar hamilelik tarihi ve doğumlar hakkında gerçek hayat hikâyelerini anlatmaktadır.

1890'lı yıllarda hanımlar için çocuk doğurmak çok riskliydi ve bir kadının doğum esnasında ölmesi hayli yaygındı. Yedi bebekten birisi daha yaşına basmadan ölüyordu. Doğumda hayatta kalan kadınların başka bebek doğurmaları bekleniyordu. Ortalama her bir ailede altı çocuk vardı ama pek çok kadın bu sayıdan daha fazla çocuk sahibi olabiliyordu. Doğumlar genelde evde oluyordu ve aile bireylerinden birisi ya da bir komşusu yardım ediyordu ki bunların hiçbir resmi yeterlilikleri bulunmuyordu.

Bebeği anne rahminden çekip çıkarmak için kullanılan doğum kaşıkları 1800'lü yılların sonunda kullanılmaya başlandı ve pek çok kişinin hayatını kurtardı. Fakat bu tür müdahaleler bazen yaralanmalara ve iltihap kapmalara sebep olabiliyordu. 1950'lerden önce gaz ve hava aparatları geliştirildiğinden dolayı pek çok İngiliz kadını acısız bir şekilde doğum gerçekleştirdi.

Bu bölümde doğum tarihinin yanı sıra yıllar boyunca ortaya çıkan gelişmeler hakkında da bilgi verilmektedir. 1990 yılında ortalama bir ailede iki çocuk bulunmakta ve doğumların hemen hepsi bir uzman gözetiminde hastanelerde eğitimli doktorlar ya da ebeler tarafından yapılmaktadır. Modern ağrı kesiciler kullanılmakta ve herhangi bir problem olursa tecrübeli kişiler müdahale etmektedir. Doğumdan kaynaklanan ölüm neredeyse yok gibidir.

Fantastik Plastik

Müzenin bu bölümü plastik cerrahi ile ilgilidir. Bugün plastik pek çok alanda kullanılmaktadır ve özellikle tıpta çok önemli bir rol oynamaktadır. Pek çok hayat kurtaran operasyonların kalbinde plastik bulunmaktadır. Bu interaktif sergi salonunda hastalara uygulanan plastik cerrahi hakkında bilgiler yer almaktadır.

Bu bölümde yüz maskesinden cerrahların kullandığı bıçaklara, oradan ameliyat odasının yerlerindeki plastiklere kadar cerrahi müdahalelerde kullanılan PVC'ye ve plastiklere hissedip dokunabilirsiniz.

Wilkinson Eczanesi Bölümü

İlaç Kavanozları Koleksiyonu

Wilkinson Eczanesi bölümü müzenin eşsiz bir köşesidir ve içinde 600 adet eczacı seramik kavanozu bulunmaktadır. Paha biçilemez bu muhteşem bölüm dünyada bu alandaki en geniş koleksiyondur ve Thackray Tıp Müzesi'nin de en değerli bölümüdür. 1500'lü yıllardan 1800'lü yıllara kadar farklı dönemlere ait bu tarihi koleksiyon içinde 400 adet İngiliz, 200 adet de İtalyan ve diğer ülkelere ait seramik kavanozlar bulunmaktadır.

Kavanozların pek çoğu eczacılar ve ilaç yapımcıları tarafından ilaç ve ilaç yapımında kullanılan malzemeleri saklamak için kullanılmış olup her biri son derece zarif ve bir sanat eseri mahiyetindedir.

Bu muhteşem koleksiyon Thackray Tıp Müzesi'ne 1998 yılında 101 yaşındayken vefat etmiş olan Manchesterli Dr. John Frederick Wilkinson tarafından bağışlanmıştır. Söz konusu kavanozları kırk yıllık bir süre içinde peyderpey buraya bağışlamıştır.

Kütüphane ve Kaynak Merkezi

Müzenin kütüphanesi araştırma ve çalışma yapmak isteyen herkese açık ve ücretsizdir. Burada 47.000 tıbbi obje ve 23.000 adet kitap bulunmaktadır. Kitaplar tıp tarihi ve hıfzıssıhha ile ilgilidir. Kütüphanenin hem dijital hem de manuel kataloğu bulunmaktadır. Ayrıca mikro fiş kataloğu da dijital ortamda bulunmakta olup, diğer kütüphanelerin kataloglarına da erişim mümkündür.

Kütüphanede araştırma yapacaklar için her türlü destek sağlanmaktadır. Ancak kendiniz için bir konuda araştırılmasını isterseniz belli bir ücret karşılığı bu hizmeti de alabilirsiniz.

Fotoğraflar ve ödünç alma sistemi

Müzede fotoğraf çekmek serbesttir, ancak bazı malzemelerin fotoğraflarının çekilmesi izne tabi olabilir. Kitaplar kütüphane dışına ödünç verilmez ancak düşük ücretli bir şekilde fotokopiye izin verilmektedir.

Tıbbi Literatür

A. Cerrahi Literatür

Müze kütüphanesinde 1500'lü yıllardan günümüze kadar son derece geniş tarihi textbook koleksiyonuna sahip olup bunlarda cerrahi aletlerin tasvirleri ve cerrahi teknikler ile ilgili çizimler bulunmaktadır.

15.000 ciltlik bu koleksiyon içinde veterinerlik kitapları, tıp kurumları ve enstitüleri tarihleriyle ilgili eserler, biyografiler, yerel ve ticari adres kitapları ve tıp tarihi ile ilgili genel konuları içeren kitaplar yer almaktadır.

1800 ila 1900 arası Londra ticaret rehberleri mikrofilmlerinin kopyaları da bulunmaktadır.

Ticari Literatür

Müzenin ticari literatürü uluslararası tıp malzemeleri üreticileri ile ilgili her türlü bilgiye sahip koleksiyonlara sahiptir. Mesela sahte hekimler, ilaç ve cerrahi alet üreticileri gibi firma listelerine ulaşmak mümkündür.

Kütüphanede bir sayfadan broşürler, reklam broşürleri gibi malzemelerin yanı sıra 2.000 sayfadan oluşan 1700'lü yıllardan günümüze kadar ulaşan kataloglar ve eserler mevcuttur. Bu koleksiyon ihtiva ettiği malzeme çeşitliliği ve sayısı itibarıyla eşsizdir. Ayrıca diğer müzelerde bulunan üretici kataloglarının mikrofilmleri de kütüphanede bulunmaktadır.

Arşiv

Thackray Tıp Müzesi'nin sağlık hizmetleri endüstrisi ile ilgili giderek büyüyen bir de arşivi bulunmaktadır. Arşivde Thackray tıbbi malzeme üretimi şirketinin 20. yüzyıl belgelerinin yanı sıra diğer tıp firmalarının belgeleri ve devlet sağlık sistemi National Health Service (NHS) öncesi eczane kayıtları 1800 yılına kadar geriye gitmektedir.

Bunlara ilaveten 1930 ile 1970 yılları arasına ait Leeds'teki halk sağlığı ile ilgili küçük ancak ilgi çekici bir fotoğraf sergisi bulunmaktadır. Söz konusu arşiv herkese açıktır.

Çocuk felci hastaları için mekanik akciğer

Sonuç

İngiltere'nin Leeds şehrinde kurulu bulunan ve her sene on binlerce kişi tarafından ziyaret edilen Thackray Tıp Müzesi'nin tıp tarihi konusunda son derece dikkat çekici bir yeri bulunmaktadır. Söz konusu müzenin içindeki sergiler dikkate alınarak Türkiye'de de benzer bir müzenin kurulması son derece faydalı olacaktır.

AĞIZ-DİŞ SAĞLIĞI EĞİTİMİ İÇİN ÖRNEK BİR KURUM: DR. SAMUEL D. HARRİS ULUSAL DİŞ HEKİMLİĞİ MÜZESİ

İlter Uzel[1]

Dünyada diş hekimliği mesleği tıbbın içinde doğmuş ve gelişmiştir. Giderek, özellikle Batı ülkelerinde başlayan sanayi devrimine bağlı olarak tıptan ayrı bağımsız bir meslek haline gelmiştir ki tıp tarihçileri bu süreci 1728 yılında Fransa'da yaşayan ve ilk kapsamlı diş hekimliği kitabını yazan Pierre Fauchard (1678-1761) ile başlatırlar.

Önceleri Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde yaşanan sanayi devrimi sonucu yapılan temel bilim araştırmaları ve teknolojik buluşlara bağlı bu bağımsız diş hekimliği mesleği uygulaması, 19. yüzyılın başında yavaş yavaş Atlantik'in öteki yakasına geçmiştir. Bunun sonucu olarak 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri diş hekimliğinin hem temel ve hem de uygulamalı bilimler ile eğitim alanlarında öncü olmuş, meslek tarihinin pek çok ünlüsü orada yaşamış, meslek uygulamış ve kalıcı buluşlar yapmışlardır. Böylece ilk diş hekimliği okulu Baltimore'da 1839 yılında açılmış, okul ilk mezunlarını 1844'te vermiştir. Günümüzde de 50'ye yakın okul, araştırma merkezleri ve uygulamaları ile ABD bu öncülüğünü halen korumaktadır.

Buradaki pek çok diş hekimliği okulunun gelişmiş kütüphaneleri ve müzelerine karşın bir ulusal müze açma fikri bizim de katıldığımız 1988 yılında Washington DC'de toplanan yaklaşık 30 bin diş hekiminin katıldığı American Dental Association (ADA) ve Fédération Dentaire Internationale (FDi) karma toplantısında gündeme gelmişti.

1 Prof. Dr., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, dr.ilteruzel@gmail.com

O zaman Maryland Üniversitesi'ne bağlı Baltimore'daki dünyanın ilk diş hekimliği okulu olması nedeniyle bu üniversitenin diş hekimliği okulu binasında müze açmak amacıyla bir asma kat inşası düşünülmüş ve bu amaçla bağış toplanmaya başlanmıştır. Fakat bununla yetinilmemiş, 2003 yılında ABD Kongresi'nin 108 numaralı oturumunda bir ulusal diş hekimliği müzesi kurulması kararlaştırılmıştır.

Giderek müze kurulması fikri daha da olgunlaşmış ve kongrenin kararı ışığında 2010 yılı kasım ayında başta bir Ukrayna göçmeni olan pedodontist Samuel D. Harris'in 2,5 milyon dolar bağışı olmak üzere ve diğer bağışlarla 31, South Street, Baltimore adresinde ulusal diş hekimliği müzesi açılmıştır.

Müze bir giriş katı ile 1. kattan oluşmaktadır. Devamlı ziyarete açık değildir. Maryland Üniversitesi Diş Hekimliği Okulu gözetimindedir. Ziyaretler bu okuldan alınan randevuyla gerçekleşir. Ancak burası tek ulusal müze olduğu için özellikle çocuklar olmak üzere ABD'nin bütün eyaletlerinden ziyaretçi gruplar gelmektedir.

Müze düzenlemesi incelendiğinde ABD'nin yukarıda sözü edilen önemli birikiminin sergilemeye bilinçli olarak yansıtılmadığını görüyoruz. Başka deyişle adının, resminin ya da buluşlarının yer almasını beklediğimiz pek çok ünlü diş hekimi araştırıcı veya klinisyene burada yer verilmemiştir. Tarihsel motif olarak başlıca "ABD Diş Hekimliğinin Babası" başlığı ile Greene Vardiman Black'e (1836-1915) yer verilmiş, böylece müze büyük ölçüde çocuklar ve yetişkinlerin ağız-diş sağlığı eğitimine veya koruyucu ve önleyici diş hekimliğinin propagandasına tahsis edilmiştir. Buna karşılık müze dünyanın en büyük bilim tarihi kurumlarından olan Washington DC'deki Smithsonian Institution ile affiliye olmuştur ve halen 40.000 parçadan oluşan koleksiyonu ile dünyadaki tek müzedir.

Müzenin Bölümleri

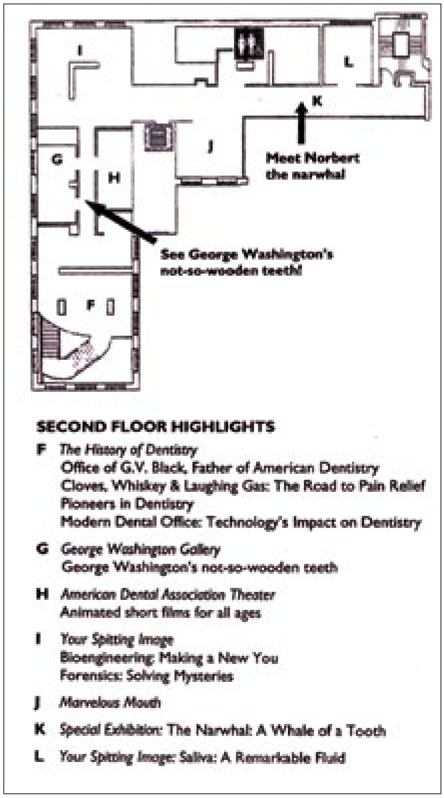
Müze, giriş katı ve birinci kattan oluşmaktadır.

Giriş Katı

A-B. Giriş

Girişte müzeye adını veren Dr. Samuel D. Harris'in portresi ve bağışçılar listesi sizi karşılamaktadır. Burada küçük çapta toplantılar ve sergiler yapılabilmektedir.

C. Popüler Kültürde Diş

Bölümde yer alan galeri ve panolar şunlardır:

Gülümseme Deneyimi

Hazırlanan özel bir düzenekle ziyaretçilerin gülümserken fotoğrafı alınabilmektedir.

Holywood Diş Hekimleri

Ünlü sanatçıların gülümseyen fotoğrafları yer almıştır.

Hayvanlar Âlemi ve Dişleri

Hayvan dişleri, yapısı ve insan dişlerinden farkları açıklanmıştır.

Hangi İşleve Hangi Diş

Kesici, parçalayıcı ve öğütücü dişer dinamik olarak açıklanmıştır.

Sainte Apolline

Burada Hristiyan âleminde diş hekimliğinin piri olarak kabul edilen Azize Apolline'in büyük boy vitrayları ve tabloları yer alır.

D. Koruyucu Diş Hekimliği Galerisi

Koruyucu diş hekimliği dört geniş galeride yer almıştır:

- Koruyucu Diş Hekimliği ve Hygenist'liğin yükselişi
- Kraliçe Victoria'nın ağız bakım seti
- Dünyanın tek diş "juke-box"ı
- Mouth power -Bakımlı ağız ellerle gerçekleştirilir.- Çocuklar için sergi

E. Diş Hekimliği Tarihi - 1

Burada Baltimore'da 1839 yılında dünyada açılan ilk okul ile gene dünyada bir üniversiteye (Harvard Üniversitesi) bağlı olarak 1876'da açılan diş hekimliği koleji tanıtılmıştır.

Burada yer alan diğer standlar şunlardır:

Öykü başlıyor: Diş hekimliği -Bir şifa sanatı-

- Dünyanın ilk diş hekimliği okulu
- Diş hekimliği eğitiminin kutlanması
- Diş hekimi koltukları kulesi

Birinci Kat

F. Diş Hekimliği Tarihi - 2

Bu bölümde A.B.D.'deki diş hekimliğinin gelişimi anlatılmaktadır.

- ABD diş hekimliğinin babası Greene Verdimon Black'in ofisi
- Ağrı Giderme Yolu: İlaçlar, viskiler ve güldürücü gaz
- Diş hekimliğinin öncüleri
- Modern Diş Kliniği: Diş hekimliğine teknolojinin girişi

G. George Washington Galerisi

George Washington'ın tahtadan olmayan dişleri

Bu galeride ABD'nin ilk cumhurbaşkanı olan George Washington'ın protezleri teşhir edilmekte, böylece yaygın bir kanı olan onun "dişlerinin tahtadan olduğu" söylentisi çürütülmektedir.

H. Amerikan Diş Hekimleri Birliğinin Sunumu

Her yaş dönemi için diş hekimliği

Burada dünyanın en önemli meslek kuruluşlarından olan American Dental Association (ADA) halka önleyici, koruyucu ve tedavi edici hekimliğin boyutlarını açıklamaktadır.

I. Yüzünü Kendin Gör

Bioengineering

Adlî diş hekimliği

J. İyi Bakımlı Ağız

K. Özel Sergi

Köpek balığı dişi

L. Tükürük -Önemli Bir Sıvı-

Sonuç ve Öneriler

Yapılan incelemede Amerikan Ulusal Diş Hekimliği Müzesi'nin çağdaş sağlık müzeciliği kavramına uygun olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Böylece bir yandan özellikle kendi ülkesinde diş hekimliğinin tarih boyunca gelişimi ele alınırken, diş hekimliği alanında halk eğitiminin ana hedefi olan koruyucu tıp kavramı öne geçmiştir. Müzeyi ziyaret eden çocuklar ve erişkinler bu iki hedefe de aynı anda ulaşabilmektedirler.

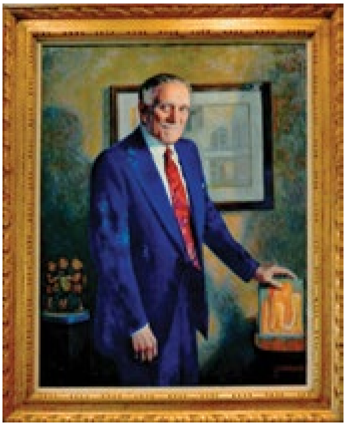
Müzenin bu kuruluş felsefesi Türkiye'de kurulacak bir diş hekimliği tarihi müzesi için de bize gerekli ipuçlarını vermektedir. Burada bizim aynı teknolojik ve bilimsel düzeye ulaşamadığımız karşı görüş olarak öne sürülebilir. Fakat bizim de ülkemizin hiç de yadsınmayacak bir tarihi geçmişi vardır. Ayrıca konu halkın sağlık eğitimine gelince de parametreler zaten her toplum için aynıdır.

Kaynaklar

1. Uzel,İ.: Gezi notları (2013)
2. http//www.dental.umaryland.edu./museum/index/html

Dr. Samuel D. Harris Ulusal Diş Hekimliği Müzesi (31 South Street-Baltimore)

Ulusal Diş Hekimliği Müzesi'ne en büyük katkıyı yaparak adını veren Dr. Samuel D. Harris

Koruyucu diş hekimliğinde öncülük florlama ile ABD'ye aittir.

Koruyucu diş hekimliğinde önemli bir meslek alanı: Dental Hygenist'lik

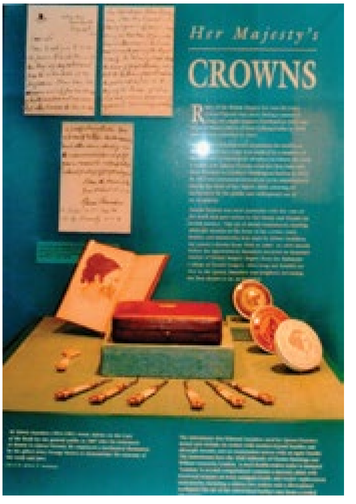
Müze girişinde gülümseme tasarımı ve "**kendi fotoğrafını kendin al**" galerisi

Çocuklar için düzenlenen koruyucu diş hekimliği galerisi

Koruyucu diş hekimliği eğitimi galerisinde diş fırçalama eğitimi verilen çocuklar

Kraliçe Victoria'nın şahsî ağız bakım aletleri ve ilaçları

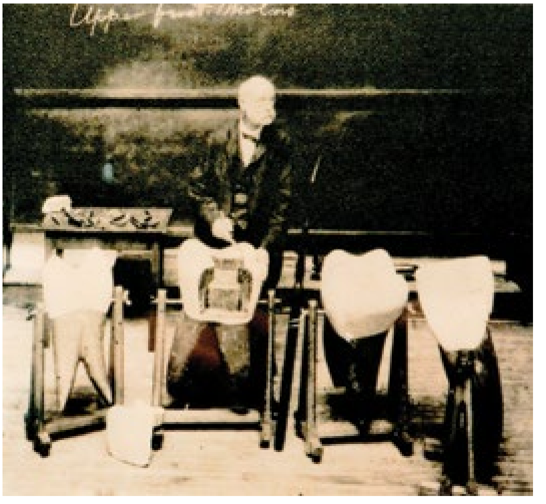
İlk genel anestezi uygulayıcısı Dr. William Morton'un (1819-1868) kullandığı eter inhalasyon tüpünün replikası.

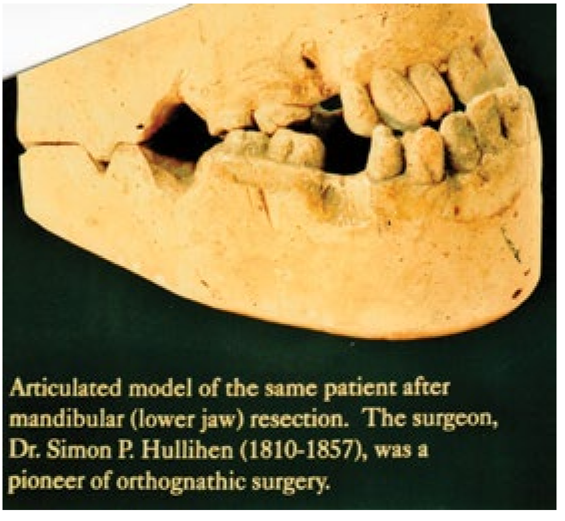
Dünyanın ilk diş hekimliği koleji: Harvard School of Dentistry (1876)
Alt sağda 1839 yılında Baltimore'da ilk özel okulu açan Horace H. Hayden (1769-1844) ve Chapin A. Harris (1806-1860) görülmektedir.

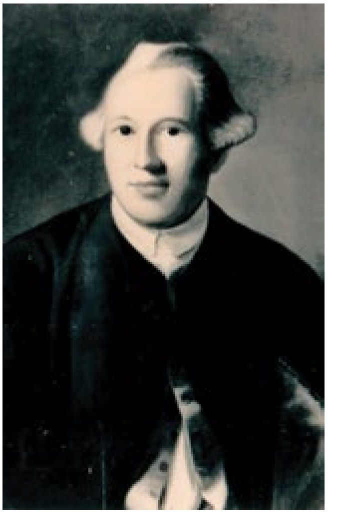
Amerikan Diş Hekimliğinin babası Greene Vardiman Black'in (1836-1915) ofisi

Greene Vardimon Black kendi sınıflandırması olan "Çürük Kavite Prensipleri" dersini verirken

Maksillo-fasiyal cerrahinin öncüsü kabul edilien diş hekimi Dr. Simon Hullihen'in (1817-1857) yaptığı ilk alt çene rezeksiyonu vakasının görünümü

Amerikan İç Savaşında ölen, savaş alanına gömülen ve 68 ay sonra çıkarılan cesedi ağzındaki köprü ile teşhis edilen General Dr. Joseph Warren. Bu teşhis adlî diş hekimliğinin başlangıcı kabul edilir.

Diş protez teknikerliğinin tarihsel gelişim galerisinden bir köşe

Dr. Joseph Warren'in cesedini kendi imal ettiği köprü protezi sayesinde teşhis eden Paul Revere (1735-1812). Fransız kökenli olan Revere aynı zamanda kuyumcu idi. Ulusal kahraman olarak Boston'da heykeli dikilmiştir.

Diş hekimliğindeki son gelişmeler, diş implantları ve biyomühendislik galerilerinde anlatılmıştır.

SAINT-JOSEPH LİSESİ TARİHİ BİTKİ KOLEKSİYONU

Murat Dinçer Çekin[1]

Bitki koleksiyonları canlı koleksiyon ve kurutulmuş koleksiyon olarak ikiye ayrılır. Canlı koleksiyonlar botanik bahçeleridir. Kurutulmuş koleksiyonlara ise herbaryum (herbarium), kuru bahçe (hortus siccus), bitki müzesi veya bitki kütüphanesi denir.

Botanik Bahçeleri

Özel oluşturulmuş bahçelerin tarihi ilk büyük şehirlere kadar gider. 4500-5000 yıl önce Mezopotamya'da, Çin'de, Amerika'da kamuya açık bahçeler kurulmuştur. İlk akademik botanik bahçesi Rönesans devrinde Bologna Üniversitesinde kuruldu. 17. yüzyılda botanik tıptan bağımsız bir disiplin haline gelmeye başladı. 18. yüzyılda Carl von Linné tarafından ortaya konan bitki sistematiği zamanla yerleşti. Sömürgecilik devrinde koloni ülkelerdeki flora araştırmaları tropik bitkilerin önemli yer tuttuğu botanik bahçelerinin kurulmasını hızlandırdı.

Botanik bahçelerinin amacı; bitkileri araştırmak ve üretmek, yeni bitkilerin tutunması ve yayılmasına fırsat vermek, tehdit altındaki bitkileri korumak, biyoçeşitliliği geliştirmek, aralarında bitki ve bilgi alışverişi yapmak, halkın bitkileri tanımasını sağlamak, bitkilerin kültürünü ve doğru kullanımlarını teşvik etmek ve halka rekreasyon alanı oluşturmaktır.

Türkiye'de ilk kurulan botanik bahçesi, şimdi olmayan 1839'da Galata Sarayı Botanik Bahçesidir. 1935'te İstanbul Üniversitesi Botanik Bahçesi, 1959'da Sarıyer Atatürk Arboretumu (canlı ağaç koleksiyonu), 2005'te Türkiye'nin ilk tıbbi bitki bahçesi olan Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi açılmıştır.

1 Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Politikaları Anabilim Dalı
Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi proje yürütücüsü, muratcekin@yahoo.com

Bugün dünyada 1800 kadar botanik bahçesi vardır ve yıllık ziyaretçi sayısı 150 milyon kadardır.

Herbaryum

Linné taksonomisi bitki âlemini Latince temelli olarak grup, şube, sınıf, takım, familya, cins, tür biçiminde sınıflar. Alttür ve varyeteler de katılınca herbir canlı çeşidi 'takson' adını alır. Her tür, ikili adlandırma (cins, tür) yöntemine ve Latince kurallara göre adlanır. (Linné kendi ismini de Latinceleştirerek Carl Linnaeus, Carolus Linnæus, Carolus a Linné şekillerinde yazmıştır.) Bugüne kadar 400 bini aşkın bitki türü tanımlanmıştır ve muhtemelen daha yüzbinlercesi tanımlanacaktır. Canlı bitkilerin herbirini teşhis etmek zor olduğu için bitkilerin kurutulmuş örnekleri birer referans olarak önem taşır. Herbaryum, akademik botanik bahçesinin ayrılmaz parçasıdır.

Herbaryum örneği oluşturmak için bitkiler çiçekli haldeyken toplanır, pres yapılarak kurutulur, kartonlara yapıştırılır, dondurucuda bekletilir, etiketlenir, dolapta muhafaza edilir.

Pres

Bir herbaryum etiketinde bitkinin Latince ismi ve isimlendireni, familyası, toplandığı yer, toplandığı yerin enlem, boylam ve yüksekliği, toplandığı habitatın özelliği, toplandığı tarih, toplayanı ve teşhis edeni, herbaryum numarası bulunur.

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi herbaryumunda Kardelen bitkisi ve etiketi

Herbaryum büyüklükleri

Muséum National d'Histoire Naturelle	10.000.000 örnek
New York Botanical Garden	7.200.000 örnek
Kew Gardens	7.000.000 örnek
Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi	200.000 örnek
İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi	80.000 örnek
İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi	40.000 örnek
İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi	30.000 örnek

Yurtdışına Çıkarılan Koleksiyonlar

İstanbullu botanist Georges Vincent Aznavour'un (1861 - 1920) oluşturduğu 15-20 bin örneklik İstanbul bitkileri (herbaryum) koleksiyonu vefatından sonra yurtdışına çıkarılmıştır. Tamamı Cenevre'de Conservatoire Botanique'de bulunan koleksiyondan 500 kadar örnek İstanbul'da Saint-Benoit Lisesinde, 400 kadar örnek de Avusturya Lisesinde yeralmaktadır. Ayrıca Budapeşte, Göteburg, Lyon, Manchester, Viyana, Durban, Massachusetts'daki herbaryumlarda yeralanlar da vardır. Örneklerin 1600 kadarı Peter Hadland Davis'in editör olduğu Flora of Turkey and the East Aegean Islands (1965 - 1988) kitabında kayıtlıdır.

Georges Vincent Aznavour ve bir herbaryum örneği

Saint-Joseph Lisesi Tabiat Koleksiyonu

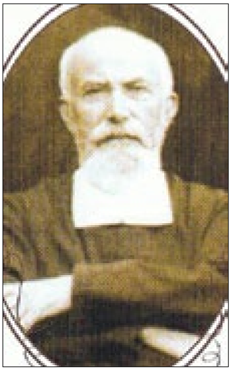
1860 yılında kurulan Fransız Rahipleri Cemiyetinin (Frères des Ecoles Chrétiennes) girişimi ve Sultan Abdülaziz'in fermanıyla 1870'de Moda'da açılan Saint-Joseph Lisesinde zamanla bir tabiat koleksiyonu oluşur ve 20.yüzyılın ilk yıllarında Tabiat Bilgisi Müzesine dönüşür. Koleksiyonda Türkiye'den ve dünyadan toplanan taşlar ve hayvanlarla birlikte İstanbul'dan toplanan bitkilerin kurutulmuş örnekleri birikir.

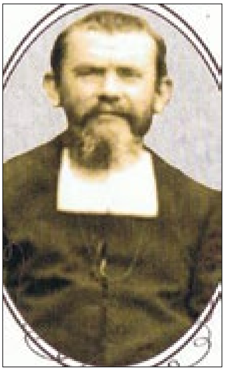

Bir kartpostalda Saint-Joseph Lisesi 1906

Kadıköy Herbaryumu

Üç rahip öğretmen, Jean Marius Reynaud, Pasteur Luis ve Idinaël-Simon 1905'te okullarının bahçesinden başlayarak Boğaz'ın iki yakasından öğrencileriyle birlikte bitki örnekleri toplama işine girişir ve bir herbaryum kurarlar. Edebiyatçı botanist Jean-Pierre Carrières onlara yardım eder.

Pasteur Luis

Idinaël-Simon

Bitki Toplama Yerleri

Asya yakası: Saint-Joseph Lisesi bahçesi, Moda-Kadıköy, Çamlıca, Kuzguncuk, Çengelköy, Kandilli, Beykoz, Polonezköy, Alemdağ, Anadolu Kavağı, Bostancı, Kayışdağı, Yakacık, Aydos, Pendik, İçmeler

Avrupa yakası: Şişli, Büyükdere, Bebek, Tarabya, Kireçburnu, Sarıyer-Hünkar suyu, Bentler, Kilyos, Prens adaları

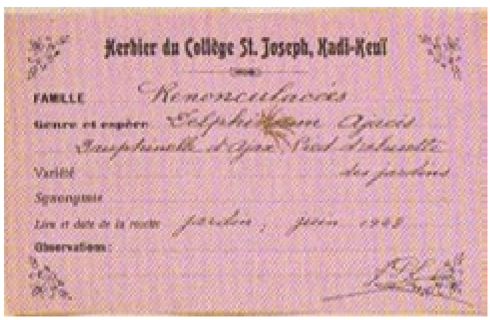

Prens adalarında öğrencilerle

Öğretmenler 1905-23, 1948-52, 1964-65 yıllarında daha yoğun olmak üzere 69 yıl bitki örneği toplarlar.1974'e gelindiğinde 2253 herbaryum örneği olmuştur. Koleksiyon ve müze 1974'ten sonra kaderine terkedilir.

1997'de envanter çalışmaları başlar. Paris Doğa Tarihi Müzesi yetkililerinin ifadesiyle bu "paha biçilmez koleksiyon" tozlarından sıyrılarak yeniden günyüzüne çıkar. İstanbul Teknik Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü öğretim üyesi Mehmet Sakınç tarafından sınıflanan koleksiyonda 1006 tür bulunduğu tespit edilir.

Kadıköy Herbaryumu envanteri Mehmet Sakınç editörlüğünde Türkiye İş Bankası tarafından 2 cilt halinde kitaplaştırılmış, herbaryumun bulunduğu müze Saint-Joseph Lisesi Doğa Bilimleri Merkezi adıyla yeniden düzenlenerek randevulu ziyarete açılmıştır.

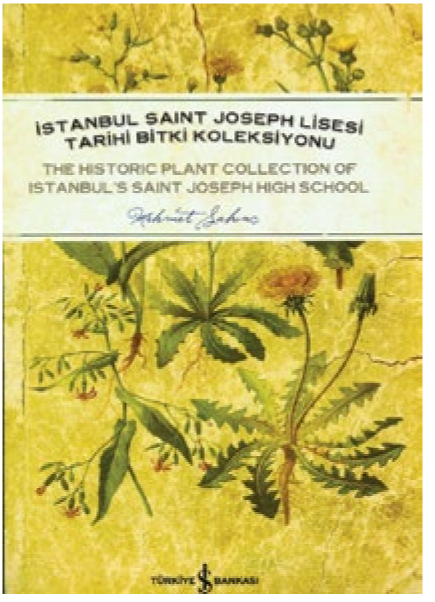

Kadıköy Herbaryumundan bir örnek ve etiketi

Kaynaklar

1. Sakınç, Mehmet (editör). *İstanbul Saint Joseph Lisesi Tarihi Bitki Koleksiyonu (2 cilt).* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
2. Baytop, Asuman. "J. V. Aznavur (1861-1920), İstanbul Bitkileri Koleksiyonu ve Yayınları." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* 2012, cilt 13, sayı 2, s. 31-40.

17. YÜZYILDA YAZILMIŞ DEĞERLİ BİR ŞİFALI BİTKİLER KİTABI

Hüsniye Koro[1]

Osmanlıların Balkanlara gelmesinden önce bu topraklarda tasavvuf ehlinin varlığı hissedilse de, tekke ve zaviyelerin kurulması Osmanlı idaresi ile ortaya çıkmıştır. Balkanlarda ve bugünkü Sırbistan, Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya ve Arnavutluk topraklarında yayılan tarikatların başında Halvetilik gelmektedir. Osmanlı döneminde en çok tekke ve zaviyeye sahip olan, Halveti tarikatıdır.

Kosova'nın Rahovça (Rahovec) kasabasında 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında Şeyh Eyyub'un oğlu Şeyh Süleyman tarafından bir Halveti tekkesi kurulmuştur. Tekkede Şeyh Haydar, Şeyh Yusuf, Şeyh Mesut, Şeyh Mustafa, Şeyh Niyazi, Şeyh Süleyman, Şeyh Recep, Şeyh Yunus ve Şeyh Muhyiddin posta oturmuşlardır.

Bugün de semahane, halvet odaları, kahve ocağı ve diğer bölümler faal haldedir. Tekke yanında bulunan türbede 13 kabir yer almaktadır.[2]

1998'de Şeyh Muhyiddin'in ölümünden sonra torunu olan Şeyh Besim, Üsküp Medresesi'nden mezun olup tekke postuna oturmuştur. Tekkede postnişinlik, evlâdiyet yoluyla gerçekleşmektedir.

Konumuz olan şifalı bitkiler kitabı Rahovça Halveti tekkesinde bulunmaktadır. Bugüne kadar çalışılmamış olan eseri ilk defa gün yüzüne çıkarmış olduk.

1 Dr. sc., Prizren Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Öğretim Görevlisi, Prizren/Kosova, husniyekoru@hotmail.com
Bildirimi hazırlarken görüşlerine müracaat ettiğim babam Prof. Mr. Cemali Koro'ya değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

2 Halveti tekkesiyle ilgili bilgiler Şeyh Muhyiddin'in oğlu Halveti tarikatı hizmetkarı Lütfi beyden alınmıştır.

Eser, 648. sayfasında zikredildiğine göre, R. 1190-1192 (M. 1610) tarihinde yazılmıştır.

Müellifi 17. yüzyılda Rahovça'da yaşayan önemli bir şairdir. Eserin dili Türkçedir. Prizren'de ve Rahovça'da yaşayan Türklerin edebi dili, İstanbul edebi dili ile paralellik göstermektedir. Eserin içinde ilâhiler, gazeller ve edebî konular da bulunmaktadır. Şair olan müellif Türkçeden başka Arnavutça, Arapça, Farsça gibi dilleri bilmektedir. Metinde mutlaka Türkçe terim kullanmak gibi bir kaygı görülmemektedir. Aynı sözcük kimi yerde Arapça, kimi yerde Farsça, kimi yerde Latince karşılığıyla geçebilmektedir.

Müellifin, eserinde kendi adını zikretmemesi sağlam bir inanca sahip olduğunu, hayatını ve zamanını insanlara faydalı olmak için harcadığını ve halka eseri hediye ettiğini göstermektedir.

Müellif eserde tekrar eden "denenmiş", "şifa bulmuş" gibi kelimelerinden de anlaşılacağı gibi uzun yıllar hekimlik görevinde bulunmuş, yaşadığı dönemde tekke hizmeti dışında nadir tabip bulunduğundan dolayı halkı tedavi etmiştir. Tedavi etmekle kalmamış, tabip zor bulunduğu için tabip olmayanların da anlayacağı ve faydalanacağı bir dille bu eseri yazmıştır. Müellifin iyi bir eğitim almış olduğu kanaatindeyim.

Müellif böyle bir eseri yazmaktaki amacını kitabının içinde birçok defa zikretmektedir. Amaç, Kosova'daki halkın sağlığına hizmet ederek Allah'tan rahmet, halktan hayır dua almaktır.

Eser, bugün bile rahatlıkla faydalanabileceğimiz biçimde, o dönemde tedavi amacıyla kullanılmakta olan bitkilerin özelliklerini, etkilerini ve bu bitkilerden ilaç yapımını anlatmaktadır. Örneğin, macun, hap ve çayların yapımı ve kullanılışından bahsedilmektedir.

O dönemde kullanılan bazı kavramlar bugünkünden farklıdır. Mesela dizanteri ishali ile kastedilen hastalık, bugün kullandığımız anlamıyla dizanteri ile sınırlı değildir ve daha geniş bir hastalık grubunu ifade etmektedir.

Nüsha harekesiz ta'lik yazıyla yazılmıştır. Sayfalardaki satır sayıları (8, 10, 15, 21) olarak değişmektedir. Dıştan 14,5 cm x 7,5 cm; içten 12 cm x 6 cm ölçülerindedir ve 680 varaktan oluşmaktadır. Cilt kapağı üzerinde herhangi bir süs bulunmamaktadır.

Eserin transkripsiyonunu o dönem Türkçesinin kullanıldığı şekliyle yaptık. (Dirhem, miskalin üçte ikisi kadar, yani 3,086 gramdır.)

Kitaptan Tedavi Örnekleri:

Yara tedavisi

Bab bir adam kılıç ile yahud bıçak yarası ola evvela mürver ağacının kabugun soyup zeytün yağıyla beraber kaynadup sonra göztaşı ve şabı döküp cümle-i beraber karışdurup melhem ola ve yaralara ura mücerrebdir (sayfa 4).

Nazile ve Göz tedavisi

Bab gelincik çiçeğin kökden çiynese başdan nazile indüre başda nekadar galiyet varise çeke indüre. Eğer kaynadup suyun göze koysalar göz nurun artıra (sayfa 6).

Safra tedavisi

Bab eğer nane döğüp asel ile kaynadup aç karnına içe sara-i pak idüp gidere (sayfa 60).

Kulunç tedavisi

Bab her kim durak otunu (dere otu) döküp suyun içse sancuyu ve kulunç zahmetinden kurtula.Bab her kimin kuluncı olsa tavşan çiğerini kebab idüp aç karnına yese def ola (sayfa 60).

Göz tedavisi

Bab bir adamın yahud bir hayvanın gözlerinde perdesi yahud bir illeti olsa ilacı oldur. Ki baldan olan segen yani arıların tohumuna yetmiş sekran mıkdarı alup (polen) güneşde kurudurup andan muhkem havanda döküp ve dülpentden geçürüp sarma idüp ve göze çeke bi izn-illâh bi def ola tecrübe olunmuştur (sayfa 55).

Şişen Ayak tedavisi

Bab bir kimsenin ayak yahud topuğu şiş olup ağırsa bir dirhem kafur alup ve keskin rakı iyce koyup mahv ola bura ayak şişine süreler şifa ola amma birkaç defa ideler (sayfa 106).

Sünnet tedavisi

Bab incir yaprağını yakup kül ide ve hasır parçasın dahi Yakup kül ide ikisin mahlut ide ve sünnet olan kimsenelere kanın kesmek içün bunu saça. Sayfa 109.

Bab sünnet melhemi budur sakız dirhem ikiyüz koç yağı dirhem ikiyüz kafuri ya balmumi dirhem üçyüz zeytün yağı dirhem otuz (sayfa 109).

Yara tedavisi

Terkib merhem zeytün yağı dirhem akça üç balmumu akça altı ak günlük akça üç böbrek yağı bir mıkdar limon ve evvela zeytün yağı sahan içine katup ateşe koya ba'de balmumu koya ba'de sıcak olunmuş günlük içine koya ba'de 1 limonı sıkup ba'de böbrek yağını başka yerde süzdürüp içine koya ve cümlesinin bir mıkdar kaynadup melhemi ateşten indürüp bir mıkdar karışdırmak ide bir kaba koyup iktiza eyledikçe bıcak yarasına ve kılıç yarasına ve kurşun ve her ne olursa bunu sürüp şifa bula (sayfa 110).

At tedavisi

Bab bir at yahud sa'ir ve hayvanat hariç ot yiyüp şişüp davula dönse etmek ilacı bir oka süd ve yüz dirhem bal karışdurup hayvana yuttura bi izn 'illah şifa bula (sayfa 208).

Bab at tatar kurdu her ne maraz olursa bir oka soğanın suyun alup ve yarım dirhem afyon ve yiğirmi dirhem barut ve bir mıkdar kahve telvesine karışdurup ve ağzından yuturalar.Ba'de üç dirhem kuru barut bir burun deliğine akıda ve dahi 3 dirhem kuru barut öbür burun deliğine akıdup ba'de atı bir parça gezdüre inşallah şifa bula (sayfa 208).

Beygir - Terkip

Evvela bir mıkdar kurum alup ve bir avuç tuzu kararınca sirke cümle-i halt ve tavaya koyup ba'de ateşe koyup şol kadar kaynada kim hal olup paluzeye döne ba'de üstüne koyup beygir yarasına koyup yiğirmi dört saat deve cidavi (atın iki omuzu arası) dahi olursa şifa bula (sayfa 6).

Diğer Terkip Beygir Göbeği geçmek içün evvela bir mıkdar barut alup bir iki limon suyu ile beraber sıcak idüp ta kim mehlem gibi ola ba'de bargir yarasına süreler yiğirmi dört saat dura yara şifa bula (sayfa 6).

Öksürük tedavisi

Bab öksürük def içün bir akça keçi boynuzu alup ve muhkem döğüp ba'de iki akçalık şir(süt) alup bir yerde karışdurup ba'de su katup ve ateşe koyup kaynada ba'de içe şifa bula ve biraz karabiber kona (sayfa 208).

Diş tedavisi

Nazile içün şap dirhem 1 göz taşı 2 dirhem karanfil akçalık bir darılfülfül akçalık bir cümlesini pişürüp ve ba'de sıcak diş etlere süre (8-9) mücerrebdir. (sayfa 492).

Mayasıl tedavisi

Bab mayasıl içün bir kimsenin dizde yahud elde ya ayakda mayasıl olsa çam kozalağın muhkem döküp ve oyup yenem pişmiş yumurta içine koyup 'alelırak içe yumurta içmek ol ise bal ile macun idüp yeye dahi çam yaprağın su ile kaynadup mayasıl yerlere şifa bula (sayfa 29).

Böbrekte Taş tedavisi

Bir kimsenin kavugunda taş olsa hasek (demir diken) ve kavun çekirdeği içi ile kaynadup su ile üç gün üçüreler taşı eritir. Diğer bir kimsene su yolunda taş olsa birkaç gün limon suyun içe bi izn-illâh te alla halas ola (sayfa 259).

Kavun tohumunu çekirdeğin şeker birle döküp ve günde iki dirhem yiye böbrekte (bögrekte) ve kavukda olan taşı gidere (sayfa 259).

Zekerden Kan Gelene

Bab zekerden kan gelene dört buçuk dirhem havuç tohumun üç gün yedüreler ve eğer gitmez ise tekrar ideler (sayfa 259).

İdrar Tutulma tedavisi

Bab bir kimsenin sudugi tutulsa süğüt ağacında kurt hasıl olur ol kurtlardan alup bir mıkdarın su ile ezüp hastaya içüreler bi izn –illâh şifa bula (sayfa 259).

Terkip sıduki dutulan Ademe doluca bakla otu külünü su ile kaynatup içüreler filhal açıla (sayfa 258).

Diğer kabız rüzgarı ve sevda içün macun

Sinameki dirhem on çörek otu dirhem on sakız dirhem iki buçuk günlük dirhem iki buçuk asel dirhem yetmiş beş aslı kıvama getürüp ba'de eczayi

mezburi muhkem sıcak idüp ba'de karışturup bir buçuk dirhem akşam yahut saba yiye (sayfa 256).

İshal tedavisi

Bab- ı ishal içün afyon akça bir mazi (thuya orientalis) akça bir kuru üzüm akça bir cümlesin sıcak idüp ve ma'cun ide nohud mıkdarı hablar idüp ikisin ahşam ikisin sabah yiye şifa bula (sayfa 257).

Terkib-i ishal def' içün kasini dirhem 1afyon dirhem 2 iki kardeşkanı 1 mazı dane1 cümle ayruca sıcak idüp ve bir yere mahlut (karıştırup)biber danesi kadar hablar idüp ahşam birer dane istimal idüp ve sabah iki dane istimal ide (sayfa 252).

Kızıl Yel (Yara) tedavisi

yaralara sürüp sıhat bula ve cerahatın cerb idüp yaralar temiz ola (sayfa 260).

Bab kızıl yel yahud sa'ir yaralar içün evvela bir simit alup tencere içinde doğrayup ve bir mıktar süt koyup ve bir mıktar sarp sirke koyup ol kadar kaynada ki hal olup suyu hamura döne. Ba'de ateşten indürüp bir yumurta sarısı ve bir parça taze yağ koyup ol kadar karışdura ki mehlem gibi ola ba'de.

Terkib-i Temre

Terkib-i temre içün bir parça kalem kükürt ve üç baş sarımsak evvela kükür-dü sıcak ba'de sarımsağı içine koyup hal ide temre yerin urup taki kanına ba'de süre (sayfa 252).

Terkib-i Sıtma

Def içün kınakına (cinchona) dirhem bir alup ve muhkem sıcak idüp ba'de bir pak beze sarup ve bir bardağa koyup su ile doldura beş altı gün ol sudan içe şifa bula (sayfa 252).

Terkib-i Hüma

Terkib-i hümayı def' içün tiryaki dirhem 3 sarımsak dirhem 2 limon 1 aded nişadır dirhem bir parça evvela sarımsağı sıcak idüp ba'de fincan içine ko-yup ve zikr olunan eczaları bir yere cem ve cümlesin mahlut idüp ve ilig ensesinden ta kuyruğa varınca üç parmak yasılığı olup süreler ba'de nişadırı üstüne ekeler. Ovadır dönüp yatalar.Bi-emr'allah şifa bula (sayfa 251).

Kaynaklar

1. Ahmet,Topaloğlu, İlhan, Ayverdi, Türkçe Sözlük, İstanbul, Kubbealtı, 2007.
2. Devellioğlu,Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, Aydın Kitabevi, 1997.
3. Dilçin, Cem, Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara,TDK Yayınları, 1983.
4. Sir James Redhouse Sözlüğü,Türkçe /Osmanlıca –İngilizce, İstanbul, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Tic., 2011.

HATAY TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER MÜZESİ

Hakan Ertin[1]

Bir tatil amacıyla bulunduğum Hatay'da kentin tarihi dokusunu hissedebilmek için dolaşırken tesadüfen gördüğüm küçük ve zor fark edilebilen bir tabela beni dar bir Hatay sokağına yöneltti. Tabelada Hatay Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Müzesi yazmakta idi. Eski bir Hatay evinden restore edilerek açıldığı anlaşılan mekana girdiğimde geniş ve sakin bir avlu ile karşılaştım. Bahçede ilk olarak üzerinde portakallar olan bir ağaç dikkatimi çekti. Avlunun etrafında iki katlı bir konak bulunuyordu.

1 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, husniyekoru@hotmail.com

Binanın girişindeki tabelalardan şu bilgiler yer alıyordu:

Hatay Valiliği
Tıbbi Ve Aromatik Bitkiler Müzesi

Sorumlu Kurum : Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Danışmanlar : Prof. Dr. Yaşar Akça, Doç. Dr. Ahmet İlçim, Dr. Muammer Yıldız
Fotoğraflar : Doç. Dr. Ahmet İlçim

Antakya'nın tarihi dokusunu yansıtan ve tescilli kültür varlığı olan müze binası 19. yüzyılın son yıllarında inşa edilmiştir. Eski bir Antakya evi olup, müştemilat kısmı hariç 2 kattan ve toplam 12 mahalden oluşmaktadır. Geleneksel Antakya evlerinin içe dönük mimarisinin bir örneği olan yapının zemin kat duvarları yığma taş, üst kat taşıyıcı sistemi ise ahşap karkastan oluşmuştur. Ahşap kırma çatısının üzeri alaturka kiremit ile örtülüdür. Toplam 353 m2 kapalı inşaat alanına, 215 m^2'lik geniş bir avluya sahip olan yapı konak olarak yapılmış, bir dönem İmam Hatip, bir dönem düğün salonu olarak kullanılmıştır. Halef Yalçınkaya tarafından satın alınan yapı 2010 yılına kadar konut olarak kullanılmıştır. Hatay valisi Cemalettin Lekesiz (7 Temmuz 2009 - 19 Eylül 2014) döneminde Valilik İl Özel İdaresi kamulaştırma çalışmalarını sonuçlandırarak yapının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon projelerini hazırlatmıştır. 2012 yılı içerisinde restorasyonu tamamlanan yapı "Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Müzesi" olarak ziyarete açılmıştır.

Müze, Hatay ili sınırlarında yetişen bitki türlerinden seçmelerle oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Üniversitesi öğretim üyesi Botanik Uzmanı Doç. Dr. Ahmet İlçim tarafından il sınırları içinde yapılan bir incelemeden sonra tespit edilen bitki türleri, iki aşamalı olarak ziyaretçilere sunulmuştur. Üst katlardaki bitkiler botanik bilgileri ve tıbbi kullanışları ile verilmiştir. Teras kattaki bitkiler ise imkan ölçüsünde sadece isim ve fotoğraf ile sergilenmiştir. Yöreye özgü baharat ve müzede sergilenen bitkilerin kullanıma hazır nihai halleri alt katlarda sıralanmıştır.

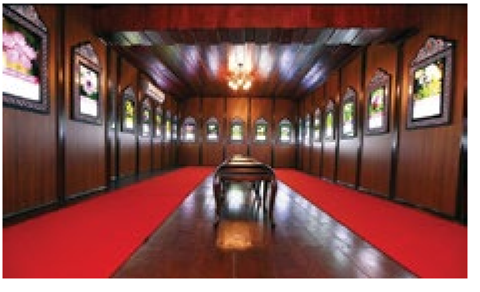
Hatay ilimizde 2.000'den fazla bitki türü tespit edilmiştir. Bunlardan 300 kadarı endemiktir. Türkiye'de bulunan yaklaşık 10.000 bitki türünün 3.300 kadarı endemiktir. Buna göre ülkemizdeki endemik türlerin %10'u Hatay'da yetişmektedir.

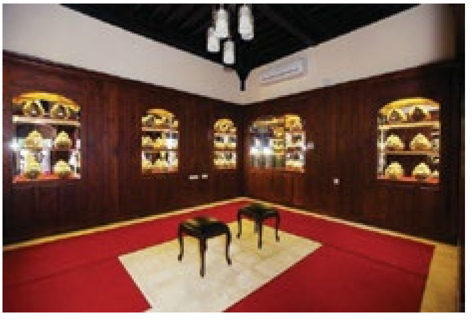
Müze ziyaretim esnasında burada 280 tane tıbbi ve aromatik bitkinin var

olduğunu öğreniyorum. Cam kavanozda ve el örgüsü sepetlerde, tıbbi ve aromatik bitkilerden adaçayı, civanperçemi, tilki üzümü, oğulotu, fesleğen, defne, kantaron, karabaş otu, hartlap, çakşır kökü, meyan kökü, taş nanesi, böğürtlen kökü, erguvan yaprağı, pelin otu, hatmi gülü, ebegümeci ve ölmez çiçeği gibi örnekler sergileniyor.[2] Şişelenmiş bitki yağları önünde ne amaçla kullanıldıklarına dair bilgiler bulunuyor. Yapının ikinci katında bitkilerin büyük ebatta fotoğraflarını, botanik ve terapötik bilgilerini barındıran tablolar yer alıyor.

Hatay'ın bitki çeşitliliği kamu kurumlarının da bu konuda daha fazla çalışmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda Hatay Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü önemli çalışmalar yapmakta, bitki zenginliğini arttırmak ve üretimini sağlamak bakımından projeler üretmektedir. Bunlardan biri olan "Hatay İli Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektöründe İyi Tarım Uygulamaları Projesi" AB tarafından hibe desteğine layık görülmüştür. Bölgede çitfçilerin adaçayı üretmesi için 8000 adet fidan dağıtılmış, bir başka aromatik bitki olan lavanta için de aynı şekilde çalışmalar yapılmaktadır.[3]

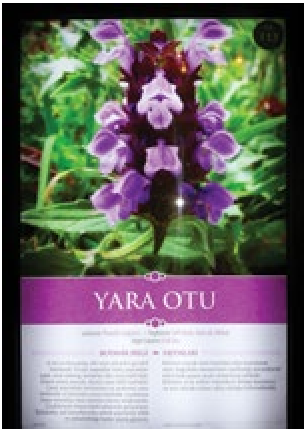
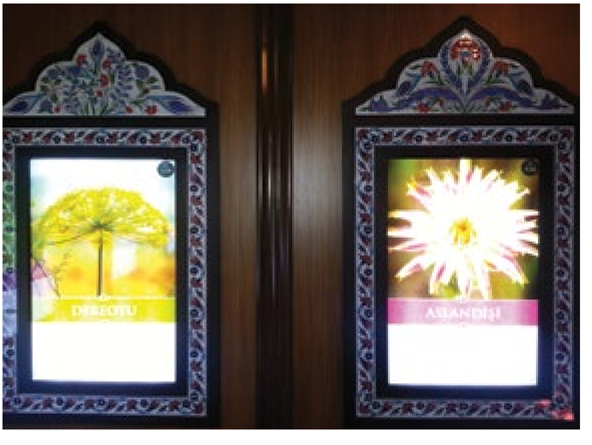
2 http://www.hatay.gov.tr/tibbi-ve-aromatik-bitkiler-muzesi

3 http://www.haberler.com/hatay-in-projelerine-hibe-destegi-8408303-haberi/

YARA OTU

DEREOTU
ASLANDİŞİ

HİNDİSTAN'DA İSLÂM TIBBININ KÜLTÜR VARLIKLARI

Mahmut Gürgan[1]

1,2 milyar nüfusu ile dünyanın en kalabalık ikinci ülkesi olan Hindistan'da modern batı tıbbının yanında bazı geleneksel tıp ekolleri de resmen tanınmakta ve uygulanmaktadır. Ayurveda, Yoga, Natüropati, Yunani Tıp, Siddha ve Homeopati gibi alternatif tedavi yöntemleri devlet kurumları tarafından desteklenmekte ve denetlenmektedir. Bunlardan Yunani Tıp sistemi özellikle Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu Kuzey Eyaletlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Yunani tıp -Hindistan'da kullanıldığı şekli ile "Unani tıp"- aslında geleneksel İslâm tıbbına verilmiş diğer bir isim olup, farklı ülkelerde *Tıbbı Yunani*, *Greko-Arap Tıbbı, İyon Tıbbı, Arap Tıbbı, Geleneksel Tıp, Oriental Medicine* vb. gibi değişik isimlerle de anılmaktadır.

"Yunani/Unani" sözcüğü Arapça "Yunan" kökünden türemiş olup bu tıp sistemin Antik Yunanistan'da yaşamış olan Hipokrat'a kadar uzanan geçmişine işaret etmektedir. Yunani tıp, Hipokrat'ın temellerini attığı "Humoral Patoloji Teorisi"ni esas alır. Bu teoriye göre tüm hastalıklar ve ilaçların tedavideki etkileri, bu teorinin dayanağını oluşturan dört humorun (kan, balgam, safra ve sevda) aralarındaki dengesinin bozulması ile açıklanır (1). Antik Yunan ve Helen medeniyetinin tıp bilgileri Roma döneminde, Galen gibi ünlü hekimlerce de geliştirilerek sonraki nesillere aktarılmıştır. Ancak Bizans döneminde, yönetime giderek tutucu anlayışların egemen olmasıyla baskıya uğrayan önemli tıp otoriteleri çareyi Antakya, Edessa (Urfa) gibi daha doğudaki kültürel merkezlere sığınmakta bulmuşlardır. M.S. 489 yılında, Bizans İmparatoru Zeno'nun, ünlü Nesturi teolojik ve bilimsel merkezi Edessa Akademisi'ni kapatmasıyla buradaki bilginler önce Nusaybin Akademisi'ne, daha sonra da Sasani (bugünkü İran) egemenliği altındaki *Gundişapur* şehrine gelmişlerdir. Zamanla Nesturilerin yanı sıra Neoplatonistlerin ve diğer

1 Yrd. Doç. Dr., Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, mgurgan@yahoo.com

bilginlerin de katılmasıyla *Gundişapur* şehri kısa zamanda dünyanın her tarafından öğrencileri ve öğretmenleri kendine çeken bir tıp merkezi durumuna gelmiştir.

İran'ın Arap ordularınca fethinden sonra Hindistan'ın, İran'ın, Suriye'nin ve Yunanistan'ın bilgi ve kültür birikiminin bulunduğu *Gundişapur*'daki tıp okulunda mevcut olan eski Yunanca, Latince, Aramice ve Nesturîce eserler, Suriyeli ve İranlı bilginler tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Büyük çoğunluğu Hristiyan olan tercümanlar Abbasi Halifesi el-Me'mun gibi Müslüman hükümdarlar tarafından saygı görmüş ve paraca desteklenmiştir. M.S. 9. yüzyılda Hüneyn İbn İshak, Galen'in çok sayıda eserini Arapçaya çevirmiştir (2). Ayrıca *Gundişapur*'daki İslâm öncesi Pers döneminin tıp kitapları ve Antik Hint tıbbının ünlü *Suşruta Samhita*, Çaraka Samhita gibi eserleri de Arapçaya aktarılmıştır. Yunan, Helen, Roma tıp geleneğini benimsemesi nedeniyle o dönemde İslâm dünyasında rağbet gören bu yeni tıp anlayışına *Tıbbı Yunan* adı verilmiştir.

M.S. 9. ve 13. yüzyıllar arası, İslâm tıp bilginlerinin tıbba özgün katkılar yaptıkları bir dönemdir. Bu bilginler anatomi, bakteriyoloji, mikrobiyoloji, oftalmoloji, patoloji, farmakoloji, fizyoloji, psikoloji ve cerrahi bilimler gibi tıbbın çeşitli alanlarında kendi katkılarını içeren eserler vererek teori ve pratiği bir araya getiren geniş bir tıp literatürü oluşturmuşlardır. İslâm tıbbında *Ahlât-ı erbaa* denilen Humoral Patoloji teorisi İbn-i Sina'nın *Qānūn fī ṭ-Ṭibb* adlı eserinde duygusal, zihinsel durumlar ve tavır yanında rüyalar da ele alınarak geliştirilmiştir. Galen ve Hipokrat'ın eserlerini de içeren Yunani tıp bilgileri bu literatür sayesinde sonraki yüzyıllarda yeniden Batı'ya aktarılabilmiş ve bu surette günümüz Batı tıbbının temellerini oluşturmuştur (3). Geçmişindeki birikiminden dolayı daha sonraki dönemlerde Yunani tıp olarak adlandırılan İslâm tıbbı zamanla Mısır, Suriye, Irak, İran, Hindistan, Çin gibi Orta doğu ve Uzak Doğu ülkelerinin tıp sistemlerini de özümseyerek daha da zenginleşmiştir (4).

İslâmi (Yunani) tıp ekolünde tanı koyarken aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulur (5):

- Anamnez: hasta; fiziksel öyküsü, ruhsal durumu, yeme alışkanlıkları ve diğer kriterlere göre incelenir.
- Hastanın vücudundaki dikkat çekici anormal değişiklikler, ağrılı noktaları açısından incelenir.

- Nabızdan teşhis: Ayurveda, antik Yunan tıbbı ve Geleneksel Çin tıbbında olduğu gibi, nabız birden fazla vücut bölgesinde araştırılır.
  - Hızlı veya yavaş nabız.
  - Geniş veya daha ince nabız.
  - Düzenli veya düzensiz nabız.
- İdrar ve dışkı incelemesi: Vücut sıvıları ve sindirim sistemi hakkında bilgi vermek çok önemliydi. İdrar örneği açık bir cam şişe içinde renk, koku ve kıvamı (Qârûra) açısından; dışkı örneği de renk, kıvam, koku olduğunda, sindirilmemiş parçacıklar açısından incelenmiştir.

Uygulanan başlıca tedavi şekilleri şunlardır:

- Dahili uygulamalar: Gıda rejiminin düzenlenmesi, ilaçla tedavi
- Harici uygulamaları: Hamam tedavisi, egzersiz, kupa tedavisi (bardak çekme), masaj, cerrahi

İslâmi (Yunani) tıp Hindistan›da ilk olarak M.S. 12-13. yüzyıllarda Delhi Sultanlığı (1206-1527) ve Kuzey Hindistan'da kurulan Müslüman egemenliği sırasında yayılmış ve daha sonra Babür İmparatorluğu döneminde gelişmiştir. Sultan Alaeddin Halaci birçok seçkin İslâm hekimini getirterek ve Ayurveda tabiplerinin de desteğini sağlayarak İslâm tıbbının uygulamalarını yaygınlaştırmıştır. Bu dönemde bilinen ilk hekimlerden biri *Hâkim Ziya Mohd Mesud Zangi Rasheed*'dir. O dönemden bu yana Hindistan'da faaliyet gösteren bazı önemli Yunani tıp bilim adamları şunlardır (6):

Akbar Mohd. Ekber Arzani (ö. M.S. 1721):

Qarabadin Qadri ve Tibbe Ekber adlı kitabında kendi yaşam boyu edindiği klinik deneyimlerini toplamıştır.

Hakîm M. Şerif Han (1725-1807):

Babür döneminde Delhi'de yaşamış ünlü hekim olup, *Ilaj ul Amraz* adlı kitabı ile ünlü olmuştur.

Hakîm Ajmal Han (1864-1927):

Ünlü bir bilim adamı, hekim, politikacı ve *Karol Bagh Delhi Unani ve Ayurveda Koleji*'nin kurucusudur. Asarol (*Rauwolfia serpentina*) bitkisini analiz ederek bazı etkili antihipertansif drogları dünyaya tanıtmıştır.

Hakîm Kabeeruddin (Nisan 1894-9 Ocak 1976):

Ünlü bir Yunani tıp bilgini olup, Arapça ve Farsça yazılmış 88 Yunani tıp kitabını Urducaya tercüme etmiştir. Onun bu büyük başarısı sayesinde, Hindistan'da Yunani tıp eğitim verilmesi mümkün olabilmiştir.

Hindistan'da ilk İslâmi (Yunani) tıp eğitim kurumu 1872 yılında kurulan Lahore Doğu Koleji'dir. Günümüzde aralarında *Jamia Hamdard* ve *Aligarh Muslim University* gibi ünlü üniversitelerin fakültelerinin de bulunduğu 34 adet İslâmi (Yunani) tıp okulu (*medical college*) eğitim vermektedir (7). Müfredatlarında İbni Sina, İbni Rüşd gibi İslâm bilginlerinin eserlerinin de okutulduğu bu yüksekokullarda lisans eğitimini tamamlayan öğrenciler "Hakîm" unvanı ile mezun olmakta ve hekimlik yapabilmektedirler.

3,2 milyon km^2 yüzölçümü ile Hinduism, İslâm, Hıristiyanlık, Jainizm, Sihizm ve diğer sayısız dini geleneğe ev sahipliği yapan ve 22 farklı dilin konuşulduğu Hindistan, 138 milyonla dünyanın ikinci büyük Müslüman topluluğuna sahiptir. Delhi Sultanlığı ve Babür İmparatorluğu döneminde İslâm dininin yaygınlaşması nedeniyle daha çok kuzey bölgelerinde yoğunlaşan Müslüman nüfus çoğunlukla Urdu dilini konuşmaktadır. Geleneksel Yunani tıp uygulamaları da bu bölgelerde daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Hindistan'da geleneksel ve tamamlayıcı tıp dallarına özel bir önem verilmektedir. Hindistan Sağlık ve Aile Refahı Bakanlığı'nda bu konuyla özel olarak ilgilenmek üzere ilk kez 1995 yılının Mart ayında "Hint Tıp Sistemleri ve Homeopati Bölümü "(*Department of Indian Systems of Medicine and Homoeopathy - ISM&H*) adıyla bir bölüm oluşturmuştur. Bu bölüm 2003 yılının Kasım ayında Ayurveda, Yoga, Natüropati, İslâmi (Yunani), Siddha ve Homeopati gibi alternatif tıp sistemlerine yoğunlaşacak şekilde genel müdürlük düzeyinde yeniden düzenlenmiş ve "Ayurveda, Yoga ve Natüropati, Unani, Siddha ve Homeopati Bölümü" (*The Department of Ayurveda, Yoga and Naturopathy, Unani, Siddha and Homoeopathy AYUSH*) adını almıştır. Bölüm AYUSH eğitim standartlarını iyileştirmek, ilaçların kalite kontrolü ve standardizasyonu, tıbbi bitki materyalinin kullanışlılığını artırmak, araştırma ve geliştirme (ARGE) ve bu sistemlerin yurt içinde ve uluslararası alanda etkinliğine ilişkin farkındalık yaratma gibi konularda faaliyet göstermektedir. AYUSH Bölümü 2001 yılında, *Ayush Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Konseyi* (CSIR) ile işbirliği içinde, geleneksel tıp bilgilerinde patent hırsızlığını ve korsanlığı önlemek için, bir "Geleneksel Bilgi Dijital Kütüphanesi

(TKDL)" oluşturularak, Ayurveda, İslâmi (Yunani), Siddha ve Yoga gibi Hint sistemlerinde kullanılan geleneksel tıp bilgi birikimini kodlamıştır. Bu çalışma kapsamında önemli bir tedbir olarak yaklaşık 805.000 Ayurvedik; 98.700 Yunani ve 9.970 Sidha ilaç formülü patent başvurusu formatında beş dilde (İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca ve Japonca) transkribe edilmiştir (8).

Hindistan'da İslâmi (Yunani) tıp eğitiminin yanında, İslâmi (Yunani) tıp konusunda bilimsel çalışmalar ve toplantılar da yapılmaktadır. Bu toplantılardan birisi 24-25 Mart 2011 tarihleri arasında *Aligarh Müslüman Üniversitesi Unani Tıp Fakültesi* tarafından gerçekleştirilmiştir. "*International Conclave on Unani Medicine*" adı ile düzenlenen "Küreselleşmenin Gücü ve Stratejiler" konulu bu kongrede İslâmi (Yunani) tıp uygulamalarında standardizasyon, kalite kontrol ve güvenlik sorunları, fikri mülkiyet hakları, Yunani formüllerin daha iyi bir dozajlanması için farmakolojik teknikler gibi konular tartışılarak görüşülmüştür (9).

Kongrenin düzenleyicisi olan Aligarh Müslüman Üniversitesi (AMU), *Sir Syed Ahmed Han* tarafından, *Muhammedan Anglo-Oriental College* adı ile 1875 yılında kurulmuştur. 1920 yılında Hindistan Parlamentosunda kabul edilen bir kanun ile "merkezi üniversite" statüsünü elde eden kuruluş Hint Müslümanlarının, karşı karşıya kaldığı sosyal, eğitimsel ve kültürel geri kalmışlık gibi sorunlarda etkin bir yol gösterici güç haline gelmiştir. İngiliz yönetimi döneminde kurulan ilk kuruluşlardan biri olmasına karşın Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde öncü bir rol oynamıştır. Geçmişte Hindistan'da "Doğunun Oxford'u" sıfatını kazanan iki üniversiteden biri olan okul, *Uttar Pradesh* bölgesindeki *Aligarh* şehrinde, 468 hektarlık alana yayılan bir kampüsü ile bugün de modern Hindistan'ın büyük üniversiteleri arasında yer almaktadır. 88 bölümü, 5 enstitüsü ve 13 araştırma merkezi, 1.600 öğretim üyesi, 28.000 öğrenci ve 6.000 çalışanı ve 70 öğrenci yurdu ile faaliyet gösteren üniversite her yıl yükseköğrenim için gelen yüzlerce yabancı öğrenciyi ağırlamaktadır (10).

Aligarh'ta bulunan diğer önemli bir kurum da, İbn-i Sina Ortaçağ Tıbbı ve Bilimleri Akademisi'dir (*Ibn Sina Academy of Medieval Medicine and Sciences* - IAMMS). Akademi *Hakîm Zillur Rahman* tarafından 2000 yılında kurulmuş, 2004 yılında Hindistan Hükümeti Sağlık ve Aile Refahı Bakanlığınca akredite edilmiş ve 2008 yılında 'mükemmeliyet merkezi' (*centre of*

excellence) payesini elde etmiştir. Akademi üyeliği herkese, özellikle de tıp tarihi ve bilim tarihi konulu akademik faaliyetlerle ilgili olanlar için açıktır. Akademinin başlıca bölümleri şunlardır:

1. *Hakîm Zillur Rahman* Kütüphanesi
2. *Hakîm Karam Hussain* Tıp ve Bilimler Tarihi Müzesi
3. *Hakîm Fazlur Rahman*'ın Sanat, Kültür ve Oryantalizm Tarihi Müzesi
4. *Shifa ul Mülk'ün Anısını Yaşatma Komitesi*'nin Yayın Bölümü
5. AIDS Komitesi
6. *İbn-i Sina Şifa Khana*
7. Hint Tıp Sistemlerinin Akılcı Kullanımı ve Güvenliği Merkezi
8. *Ghalib* Çalışma Merkezi (11).

Kendinden önceki bilgi mirasını devralarak yüzyıllar boyunca dönemine göre en gelişmiş uygulamaları hayata geçiren ve Batıda modern tıbbın doğuşuna öncülük eden İslâm Tıbbı Batıda yerini modern tıbba bırakmışsa da, Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi Asya ülkelerinde *Unani* tıp adıyla yaşamaya ve resmen tanınmaya devam etmektedir. Bu kısa yazı kapsamında incelediğimiz Hindistan örneğinde, İslâmi (Yunani) tıp sisteminin, ülkedeki 21 eyalette 48.000 kadar kayıtlı İslâmi (Yunani) hekimi, toplam yatak sayısı 4.671 olan 262 İslâmi (Yunani) Tıp Hastanesi, 1.019 İslâmi (Yunani) Tıp Dispanseri, yükseköğrenim kurumları ile halen geçerli bir tıp uygulaması olduğu anlaşılmaktadır (12). Bunun yanında Hindistan'da ayrıca, resmi kuruluşların da teşvik ve desteğiyle İslâmi (Yunani) tıp uygulamaları çağdaş araştırma yöntemleri ile incelenmekte ve yapılan yeni buluşlarla dünya tıp literatürüne katkılarda bulunulmaktadır.

Kaynaklar

1. Van Alphen, Jan; Aris, Anthony. *Oriental Medicine: An İllustrated Guide To The Asian Arts Of Healing* Serindia Publications: Londra, 1995, s. 39.
2. Öztürk, Levent. İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler. İz Yayıncılık: İstanbul; 2006, s. 212.
3. Oldmeadow, Harry. Light from the East: Eastern Wisdom for the Modern West. World Wisdom Inc. Indiana ABD, 2007. s. 20.
4. *Medicine and Life Sciences in India* History of Science, Philosophy and Culture in Indian Civilization, Vol. IV Part 2, Ed. Subbarayappa BV, Centre for Studies in Civilizations, Project of History of Indian Science, Philosophy and Culture; New Delhi, 2001, ss. 298-325.

5. *Medicine and Life Sciences in India* History of Science, Philosophy and Culture in Indian Civilization, Vol. IV Part 2, Ed. Subbarayappa BV, Centre for Studies in Civilizations, Project of History of Indian Science, Philosophy and Culture; New Delhi, 2001, ss. 298-325.
6. Liebeskind, Claudia. *Arguing Science: Unani Tibb, Hakims and Biomedicine in India, 1900-1950* içinde: *Plural medicine, tradition and modernity, 1800-2000* ed. Ernst, Waltraud, London, UK; New York, USA, Routledge; 2002, s. 58.
7. http://career.webindia123.com/career/institutes/listInst.asp?group=68
8. (8) http://indianmedicine.nic.in/
9. *International Conclave on Unani Medicine 24-25 Mart AMU, Aligarh, Hindistan* Bildiri Özetleri Kitabı, 2011, s. 22.
10. Maheshwari, Anil. Aligarh Muslim University: Perfect past and precarious present. UBS Publishers' Distributors: Bangalore, Hindistan, 2001.
11. http://www.ibnsinaacademy.org/
12. http://www.ccrum.net/about/present-status/health-care/

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK BİLİMSEL YAYINCILIĞINDA ÖVÜNÇLERİMİZDEN BİRİ: *ANADOLU KLİNİĞİ* (1933 – 1954), *ANADOLU KLİNİĞİ TIP BİLİMLERİ DERGİSİ* (OCAK 2016 –)

Hakan Ertin[1], İbrahim Yıldırım[2], M. Kemal Temel[3]

İlk Türkçe tıp dergisi İstanbul'da 1849'da yayınlanan *Vakayi-i Tıbbiye*'dir (1). İstanbul dışında çıkan ilk tıp dergisi ise 1908'de İzmir'de yayınlanan *Hıfzu's-sıhha*'dır. Bunu Ocak 1909'da 4. Ordu Sağlık Personeli tarafından Trabzon'da çıkarılan ve bugün de devam etmekte olan *Hekim* dergisi izlemiştir (2).

Anadolu Kliniği dergisi 1933 yılında Konya'da yayınlanmaya başlamıştır. Yazı işleri müdürü Dr. Ahmet İhsan, sahibi ise Op. Dr. Asil Mukbil'dir. Derginin kurucu heyeti ise Dr. Ahmet İhsan, Dr. Asil Mukbil, Dr. Şerif Korkut'tan oluşmuştur. Bu çekirdek kadro derginin son sayısına kadar değişmemiştir.

Anadolu Kliniği'nin Yayın Amacı

Derginin amacı, ilk sayıda yer alan "Arkadaşlarımızla İlk Musahabe" başyazısında anlatılmaktadır. Birçok dergiden farklı olarak başyazı *Anadolu Kliniği*'nde sadece ilk sayıda görülmekte, daha sonraki sayılarda yer almamaktadır. Ayrıca yabancı dilde ve Türkçe yazılarda özet bulunmamaktadır. Bunlar bugünkü alışıldık dergicilik stilinden farklılık gösteren durumlardır. 1933 yılının genel tablosunu tarif eden şu satırları bugünün hekimlerine sunmak isteriz:

"Her gün parlayıp sönen binlerce mesai arasında hekimlik, gittikçe daha do-

1 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, hakanertin@gmail.com

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Plastik ve Rekonstrüktif Cerrahi Anabilim Dalı (Em.), iy1442@gmail.com

3 İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, mkemaltemel@gmail.com

lambaçlı bir vüsat alıyor… Yeniden yeniye ortaya atılan tıbbî neşriyatın sadece adedini öğrenmenin bile başlı başına zorlu bir mesele olduğu bir günde yaşıyoruz. Buna mukabil de senelerimiz birer an süratiyle uçup gidiyor ve bütün bunların hekime daimî bir yorgunluk hissi verdiği muhakkak…"

Anadolu Kliniği'nin çıkarılmasındaki amaç ise şu satırlarda anlatılmaktadır:

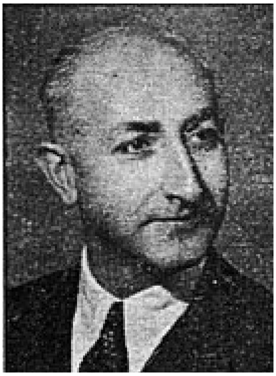
"Yaşadığımız iktisadî buhran senelerinde, mütevazı firmasını koruyabilmek için hayatın meslektaşa yüklediği çetin mübarezeler de ayrıca zamanı daraltıyor. Bu şeraitte, bir yandan mevcut neşriyat içinde lüzumlu kısmı fanteziden ayıklayarak sıraya koymak, diğer cihetten bugünün canlı mevzuları üzerinde salâhiyettar istişareler temin ederek kısa zamanda bunları tekrarlayabilmek artık bir ihtiyaç halini almıştır. Bu ihtiyacı biz evvelâ kendi nefsimizde hissettik. Ve Anadolu toprağının muhtelif parçalarında, aynı vekâletin muhtelif müesseselerinde hakim bulunan prensip etrafında fikir, emek ve heyecan birliği yapmış üç eski arkadaş 'Anadolu Kliniği'ni tesise karar verdik" (3).

Kurucu Hekimlerin Hayatı

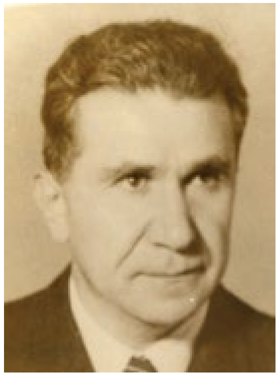
Dr. Ahmet İhsan (Aksan): O dönemde Konya Devlet Hastanesi'nde intaniyeci ve dahiliye mütehassısı olduğu bilinmektedir. Hayatına dair ayrıntılara şimdilik ulaşılamamıştır (4).

Dr. Asil Mukbil (Atakam): 1905'te doğmuştur. İstanbul Tıp Fakültesi'ni 1925'te sivil öğrenci olarak bitirip Gülhane Hastanesi Tatbikat Mektebi'nde askerlik ve stajını tamamlamıştır. İyi derecede Fransızca, Almanca ve İngilizce bilmekteydi. 1926 sonunda Bozkır (Konya) hükumet tabipliğine atanmış, geniş bir çevre için hekimlik hizmeti vermiştir. 1929'da Ankara Numune Hastanesi'nde genel cerrahi asistanı olmuş, 1931'de genel cerrahi ihtisasını tamamlamıştır. 1932'de Konya Memleket Hastanesi operatörlüğüne atanmış, 1939 Ağustos sonuna kadar bu görevde kalmıştır. 1936'da bilgi ve görgü artırmak üzere Paris'e gönderilmiştir. Sonrasında Konya'ya dönen Dr. Mukbil, İzmir Memleket Hastanesi operatörlüğüne tayin olmuş, savaş yıllarını burada geçirmiştir. 1947'de İstanbul'a, Beyoğlu Belediye Hastanesi'ne atanmıştır. Savaş yıllarında İzmir Valiliği'nden takdir almış, İngiliz Kralı tarafından da O.B.E Nişanı ile taltif edilmiştir. 1953–1955 yıllarında İstanbul Tabip Odası Başkanlığı, 1955–1961 döneminde Türk Tabipler Birliği başkanlığı yapmıştır. 1963'te Yüksek Sağlık Şurası üyesi olmuştur. Çok sayıda tıbbi yayını mevcuttur (5).

Dr. Şerif Korkut: 1895'te Burdur'da doğmuştur. 1918'de Askeri Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Gülhane Hastanesi'nde stajını tamamlamış, Elazığ Askeri hastanesinde görev yaptıktan sonra el-Cezire cephesine ve sonra İstiklal Savaşı'na katılmıştır. Sırasıyla Şişli Çocuk Hastanesi, Cerrahpaşa Hastanesi, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi İkinci Cerrahi Kliniği ve Çaycuma Hastanesi'nde çalışmıştır. 1929–1931 yıllarında bilgi ve görgü artırmak üzere Tubingen Üniversitesi'nde bulunmuştur. Yurda döndükten sonra Kayseri ve Zonguldak Hastaneleri ile Ankara Numune Hastanesi'nde görev almıştır.

Dr. Asil Mukbil

Dr. Şerif Korkut

1946–1950 döneminde Burdur milletvekilliği yapmıştır (6).

"Mecmuayı Dâimî Yardım ve Himaye Altında Bulunduran Heyet"

Anadolu Kliniği'nin ilk sayısında "mecmuayı dâimî yardım ve himâye altında bulunduran Hey'et-i Nâşire" olarak takdim edilen listede şu isimler vardır:

İstanbul'dan Prof. Abdulkadir Lutfi, Prof. İhsan Hilmi, Prof. Kazım Nuri, Prof. Kemal Cenap, Prof. Kemal Hüseyin, Prof. Kenan Tevfik, Prof. Mehmet Kamil, Prof. Neşet Ömer, Prof. Niyazi İsmet, Prof. Server Kamil, Prof. Süreyya Ali, Prof. Tevfik Sağlam, Prof. Vefik Vassaf.
Ankara'dan Dr. Mustafa Hilmi, Dr. Ömer Vasfi, Dr. Salahi Vehbi, Dr. Şükrü Yusuf.
İzmir'den Dr. Hasan Yusuf, Dr. Hüseyin Hulki, Dr. Yakup Hüseyin, Dr. Zühtü Kamil.

Hey'et-i Nâşire kadrosu zaman içinde değişiklikler göstermiştir. Heyete ikinci yıl 1. sayıdan itibaren iki yabancı bilim adamı katılmıştır: Frankfurt ve Münster Tıp Fakültelerinden Prof. Dr. F. Volhard ve Prof. Dr. Viktor Schilling. Üçüncü yıl 2. sayıdan itibaren dergide Almanca yazılar da yayınlanma-

ya başlamıştır.

Derginin Dili, Yayınlanan Yazılar ve Dergiye Katkıda Bulunanlar

Derginin diline baktığımızda ise, genel olarak kullanılan tıbbi terminoloji ile ilgili bir tereddüt hali görülmektedir. Tıp dilinin nasıl kullanacağına dair günümüzde dahi devam eden tartışmalarda görülen kararsızlık, seksen yıl önce bu dergide de mevcuttur. Kimi kez kelimeler orijinal dillerindeki imlalarıyla kullanılmıştır. Örneğin, "tüberküloz" genel olarak *tuberculosis* olarak yazılmış, "sistem" kelimesi dahi *system* olarak yazılabilmiştir.

Dergiye çok çeşitli şehirlerden yazı gönderilmiştir. Öyle ki Anadolu'nun hemen her yerinden hekimlerin *Anadolu Kliniği*'ne yazı yollamış olduğu söylenebilir. Örneğin Mardin, Kozan, Erzurum, Muş, Yozgat, Kütahya gibi kentler-

Anadolu Kliniği

KLİNİK DERSLERİ

ANADOLU KLİNİĞİ

den, hem askeri hem de sivil hekimler tarafından çeşitli yazılar gönderilmiştir.

Dergide dikkat çeken bir başka husus ise, tercüme edilmiş makalelerin varlığıdır. R. Clement'in *Presse médicale*'de yayınlanmış makalesinin Dr. Lemi Ergin tarafından gerçekleştirilmiş olan "Apandisitten Mütevellit Had Peritonit Vak'ası" başlıklı tercümesi, Londra Royal Northern Hospital'dan Op. Dr. Hamilton Bailey'nin "Anestezi Altında Yaklaşan Ölüm" başlıklı mütercem makalesi, Prof. E. Frank'ın Ferhan Berker tarafından çevrilen üç yazısı bunlara örnektir.

Yurt dışında yaşayan Türk hekimlerin gönderdiği makaleler de dikkate değerdir. Londra Royal Northern Hospital'dan Dr. Enver Cavuşoğlu, Co-

lumbia Üniversitesi'nden Dr. Safa Karatay, Los Angeles'taki Mount Sinai Hospital'dan Dr. Lutfi Vural, New York Medical College'tan Mehmet F. Göklen, Münih'ten Suat Efe, İsviçre Davos'taki Sanatorium Schatzalp'tan Dr. Fuat Saygın, Berlin'den Dr. Adnan Atam, ABD'deki Montefiore Hospital'dan Dr. Orhan Bumin ve özellikle Berlin'deki Robert Koch Enstitüsü'nden Dr. Niyazi Erzin gönderdiği birçok makale ile dergiye ciddi katkılarda bulunmuşlardır.

Yayın Hayatı

Dergi ilk sayıdan 4. yıl 2. sayıya kadar Konya'da yayınlanmıştır. Yıl 4 sayı 3'ten yıl 6 sayı 1'e kadar derginin künyesinde "Ankara, Konya ve Zonguldak'ta neşrolunur" ibaresi yer almıştır. Yıl 6 sayı 2'den yıl 7 sayı 2'ye kadar "Ankara ve Konya'da," yıl 7 sayı 3'ten yıl 10 sayı 4'e kadar "Ankara ve İzmir'de neşrolunur" ibaresiyle çıkmıştır. Yıl 11 sayı 1'den sonra ise dergi künyesinde sadece "3 ayda bir neşrolunur" ibaresi görülmektedir.

Üç ayda bir yayınlanan derginin ilk sayısı Konya Babalık Matbaası'nda basılmıştır. Dergi daha sonra sırasıyla; İstanbul Kader Basımevi, 11. yıl 1. sayıdan itibaren İstanbul Mazlum Kitabevi ve 16. yıl 1. sayıdan kapanışına kadar da İstanbul Cumhuriyet Matbaası'nda basılmıştır.

İlk yıllarında 60 kuruştan satılan ve abonelik ücreti ise 200 kuruş olan *Anadolu Kliniği*, 9. yıl 2. sayıdan itibaren 65 kuruşa satılmaya başlamıştır. Fiyat 11. yıl 1. sayı itibarıyla 70 kuruş olmuş, 16. yıl 1. sayıda 100 kuruşa çıkmıştır.

1954'e dek yayınlanan dergi 1942 ve 1949 yıllarında olmak üzere iki kere yayın hayatına ara vermiştir. 1942'de verilen ara İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik etkisine, 1949 yılındaki ara da yine elverişsiz ekonomik şartlara bağlanabilir.

Son Sayıda Yer Alan Yayın Kurulu Üyeleri

Derginin 1954'te yayınlanan son sayısında yayın kurulunun şu isimlerden oluştuğu görülmektedir: Rasim Adasal, Vefik Akan, İhsan Hilmi Alantar, Emir Atakam, Nüzhet Atav, Kemal Atay, Ömer Vasfi Aybar, Hasan Başkam, Mehmet Kamil Berk, Kemal Cenap Berksoy (1876–1949), K. Bingold, Vefik Bulat, Hulki Cura, Yakup Çelebi, Arif İsmet Çetingil, Salah Durusoy (–1954), A. Eckstein (1891–1950), Ekrem Şerif Egeli, Ahmet Şükrü Emet, Zühtü Ergin, Niyazi Erzin, Feridun Ş. Evrensel, E. Frank, Fahrettin Kerim Gökay, Niyazi ismet Gözcü, Muzaffer Esat Güçhan, Kazım İsmail Gürkan, Kazım İçgören, Neşet Ömer İrdelp (1882–1948), Necmettin Hakkı İzmir-

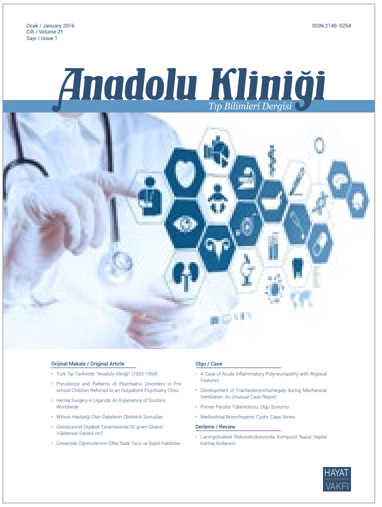
li, Nusret Karasu, Halit Ziya Konuralp, Müfide Küley, Alfred Marchionini, Eduard Melchior, Kamile Mutlu, Abdulkadir Noyan, Mim Kemal Öke, Zeki Pamir, Kemal Plevnelioğlu (–1954), Tevfik Sağlam, Hüseyin Salor, Şükrü Sarıbaş, Victor Schilling, Kamil Sokulu, Sedat Tavat, Feyzi Taner (1900–1951), Nimet Taşkıran, İrfan Titiz, Burhanettin Tugay, Sezai Tümay, R. von den Velden (–1941), F. Volhard (1873–1950), Muzaffer Şevki Yener, H. Ziemann.

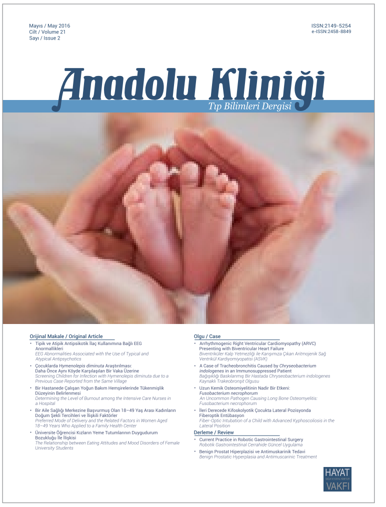
2016 ve Sonrası

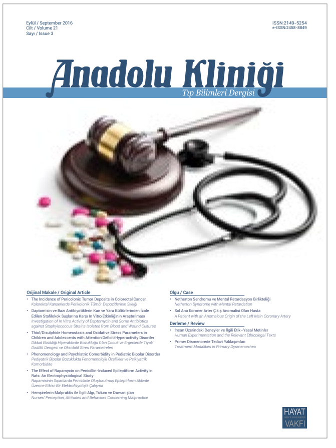
Cumhuriyetin erken yıllarında ülkenin değişik yerlerinde büyük bir gayretle yeniliklere imza atan hekimlerimiz, *Anadolu Kliniği Dergisi* gibi girişimlerle sonraki nesiller ve bizler için de ilham kaynağı oldular.

İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Hakan Ertin'in, 60 yıl kadar önce şartların zorlamasıyla yayın hayatına son vermiş olan Anadolu Kliniği Dergisini canlandırma isteği ve gayretleri sonuç verdi. Beşikçizade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi sponsoru olan ve Journal of Health and Culture'ı yayın hayatına kazandıran Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı, yönetim kurulu başkanı Dr. Ahmet Özdemir şahsında projeyi destekledi. Dergi *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi* adıyla Ocak 2016'da yeniden yayın hayatına başladı ve büyük bir teveccühle karşılandı. Derginin tekrar faaliyete geçmesi nedeniyle, 1933'te doğduğu Konya'da bir tanıtım toplantısı düzenlendi.

Yeni dönemde derginin başeditörü İstanbul Medeniyet Üniversitesinden

Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi tanıtım toplantısı afişi

Taplantının yapıldığı tarihte Başbakan olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun eşi Uzm. Dr. Sare Davutoğlu, Doç. Dr. Hakan Ertin'e *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*'ne olan katkıları için plaket verirken.

Handan Ankaralı; editörleri İstanbul Üniversitesinden Hakan Ertin, İstanbul Medeniyet Üniversitesinden Seyit Ankaralı ve Mahmut Gümüş, İnönü Üniversitesinden Nusret Akpolat; Türkçe ve İngilizce dil editörü İstanbul Üniversitesinden Mustafa Kemal Temel'dir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce, yayın periyodu dört aydır. Ocak 2016 tarihli "diriliş" sayısı, 1954'teki son sayının devamı mahiyetinde 21. cilt 1. sayı –2016;21(1)– olarak çıkmıştır. Bugüne kadar dört sayısı yayınlanan derginin her sayısında 1933–1954 döneminde yayınlanmış yazılardan seçilen ilginç bir örnek Arşivden bölümünde yayımlanmaktadır. Yeni sayılarla birlikte eski sayıların tamamı internet sayfasında Arşiv bölümüne yüklenmektedir. Halihazırda Türkiye Atıf Dizini, Türk Medline ve Google Akademik dizinlerinde yer alan dergi yakın zamanda uluslararası atıf indekslerine girmeyi hedeflemektedir.

Yayın kalitesini hep ön plana alan, tıp fakültesi öğrencilerini ve genç klinisyen adaylarını da kaliteli yayın yapmak konusunda teşvik eden dergi, hakemlerden raporlarını hazırlarken katkı ve öneride cömert olmalarını, özellikle genç yazarları teşvik etmelerini, tecrübeleriyle onlara yol göstermelerini; yazarlardan ise aldıkları bilimsel ve biçimsel her eleştirinin kendilerini geliştirme amaçlı olduğunu, hakem eleştirilerinin yayın sonrası okurlarca da dile getirilebileceğini ama o durumda tashihin ancak yeni bir yayın ile mümkün olacağını unutmamalarını istirham etmektedir (7).

İlk Türkçe tıp dergilerinden biri olan *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*'nin yakında köklü geçmişine yaraşacak daha iyi yerlere gelmesini dilerken, dergiyi ekipman, finansman ve teknik personel açısından destekleyen başta Başkan Dr. Ahmet Özdemir olmak üzere Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı'na, özverileri dolaysıyla yayın ekibimize, dergimize sundukları nitelikli çalışmaları için Anadolu'nun ışığı bilim insanlarımıza ve değerli ilgileri için bütün okurlara teşekkürü borç biliyoruz.

Kaynaklar

1. Başağaoğlu İ. Sağlık Davaları isimli süreli yayının analitik incelenmesi. Sendrom 1996;8:45.
2. Dinç G. Sağlık bilimleri alanında süreli yayıncılığın gelişimi ve bu alanda Arap harfleri ile Türkçe yayınlanan süreli yayınlar üzerine bir değerlendirme. Hekim 2007;Mart:16.
3. Ahmet İhsan, Asil Mukbil, Şerif Korkut. Arkadaşlarımızla ilk musahabe. Anadolu Kliniği 1933;1(1):1-2.
4. Osman M. Sıhhat Almanakı. İstanbul: Kader Matbaası; 1933. s.569.
5. Atakam AM. 1926–1966: Hekimlikte Kırk Yıl. İstanbul: Yenilik Basımevi; 1966. s.50–4.
6. Korkut MŞ. Hayattan Çizgiler: Tanıdıklarım. Birinci A. (haz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat;

PERGAMON (BERGAMA) SİKKELERİNDE ASKLEPIOS KÜLTÜ

M. İskender Targaç[1]

Pergamon kenti din tarihindeki dinsel düşünce ve tapınımlarla ilgili uygulamalar, kent devleti çatısı altındaki vatandaşların varlığını koruma içgüdüsü doğrultusunda kaderci bir anlayış ve düşünce tarzı ile birlikte gelişen dinsel sistem kapsamında, sağlık konusunda da kutsal güçlere sığınma gereksinimini öne çıkarmıştır.

Gelişen kentsel yapılanma içindeki yaşamsal modeldeki farklılıklar sonucu, kentin dinsel yaşamında yabancı tanrıların ve hatta sağlık örnekli yeni bir takım tapınımların benimsenmesi suretiyle kent yavaş yavaş kendi panteonunu oluşturmuştur. Pergamon kentindeki antikçağ kutsal yerlerinin fazlalığı ve dağınık konumları bu bölgede birçok tanrı ve o tanrıya ait özel kurallar ve törenleri bulunan belli bir dinsel tapınımın yani kültün varlığını kanıtlamaktadır. Bu bağlamda ana unsurlardan biri Sağlık Tanrısı Asklepios ve Asklepios Kültü'dür.

Burada önce antik Yunan dinsel tarihi ve mitolojisinde çok önemli bir kahraman ve Sağlık Tanrısı olan Asklepios ve Kültü'ne ait bir kısım detayları, takiben Pergamon Asklepionlarının yalnız arkeolojik ve epigrafik verilere değil, aynı zamanda da nümizmatik bulgulara dayanan fonksiyonel bağlamdaki somut bilgileri, en sonda da Asklepios, Hygieia, Asklepion ve Asklepion Kültü'nün önde gelen sembolü yılan betimlemeli sikkeleri ele alacağız.

1 Nümizmat, araştırmacı yazar, https://independent.academia.edu/iskendertargac, isktar@gmail.com

Genel

Doğumuna ilişkin farklı efsaneler olmasına rağmen en yaygın olanı uyarınca, Asklepios; Yunan Mitolojisi'nde şifa, bilgi ve kehanet Tanrısı Apollon ile Teselyalı Lapithes'lerin Kralı Phlegyas'ın kızı ve aynı zamanda su perisi (nympha) olan Koronis'in oğlu olarak bilinmektedir. Yunan mitolojisinde Hekim (itros) sıfatını taşıyan babası Apollon, Roma'da da Apollo Medicus adını almış olup, onun bu rolü daha sonraları oğlu Asklepios'a geçmiştir.

Asklepios (Latince Aesculapius), ünlü tarihçi Homeros'un *İlyada* adlı ölümsüz yapıtında; Akha ordusunun yetenekli hekimleri Makhaon ve Podalirios'un babası olan Thessalialı bir kahraman ve becerikli bir hekim olarak tanımlanarak, önce kahramanlıkla onurlandırıldığı sonra da tanrı kabul edildiği belirtilmiş, böylece tıp ve sağlık tanrısı olarak tarihe geçmiştir.

İlgili mitolojik söylenceye göre, Asklepios'a hamile iken işlediği önemli ihanet suçu nedeni ile Artemis tarafından yakılmakla cezalandırılan Koronis ölmek üzereyken, Apollon çocuğunu Koronis'in karnından alarak yetiştirmesi için at adam Kheiron'a verir. Bu olay hekim-tanrının, son anda kurtarıcı olarak yetişmesinin de simgesidir.

Resim 1: Epidaurus. Tiyatro Müzesi'nde sergilenen Asklepios heykeli

Sağlığın kaynağı doğada olduğuna göre; doğanın sırrına ermiş olan Kentaur (at adam) Kheiron, Asklepios'u usta bir hekim olarak yetiştirir, ona hekimliğin ve cerrahlığın tüm bilgilerini öğretir.

Arkhias, Pindasos (Madra Dağı) sırtlarında avlanırken attan düşüp ayağını kırınca, Epidauros'a giderek orada tedavi olduktan sonra iyileşmiş, bunun üzerine de; vatandaşlarına hizmet olsun diye minnetinin bir ifadesi olarak Asklepios kültünü Pergamon'a getirmiş ve böylelikle kült merkezi Asklepion kurulmuştur.

Asklepios'a ve Asklepios Kültüne Işık Tutan Arkeolojik Veriler

Pergamon'da Hellenistik dönem Asklepios kültüne ışık tutan epigrafik kaynakların ilki, 1884 yılında altar ile tiyatro binası arasındaki duvarda ele geçen yazıttır.

Orijinali Pergamon'da bulunan bu yazıt, hem Asklepios kültünün tanıtımı hakkında, hem de Pergamon'da kullanılmakta olan Theophoros isimleri akkında tarihî bilgiler vermektedir. Yazıt kırık ve eksik olmasına rağmen, Pergamon'a Asklepios kültünü getiren Arkhias'ı göstermesi açısından çok önemlidir. Söz konusu yazıtın sunduğu ilave bilgi de, özellikle M.Ö. II. yüzyılda Pergamon'da kullanılmakta olan Theophoros adlarının M.Ö. III. yüzyılın sonlarından itibaren kültün kurucusu olan kişinin ailesine verilmiş olmasıdır. Tanrı isimlerinden türetilerek kullanılan bu isimlere verilebilecek en güzel örnek; Asklepios kültünü Pergamon'a getiren Arkhias'ın aile fertlerine Asklepiades isminin verilmesidir.

Tanımlamalarına ilişkin bir kısım terimleri Ek – D'de verilen Asklepios kültünün varlığına tanıklık konusunda bulunabilmiş bir diğer belge, Kral III. Attalos zamanına tarihlenen bir yazıttır. Bu yazıtta, III. Attalos'un Bithynia Kralı II. Nikomedes Epiphanes'e karşı kazandığı zaferle, kahramanlığının bir simgesi olarak; zırhlı bir heykelinin dikileceği ve Sağlık Tanrısı ile birlikte bulunması için de Asklepios Soter Tapınağı'na konulacağı belirtilmektedir.

Bu kararda; yurttaşlarına yaptığı lütufkâr bağışlarla birlikte, cesareti ve zaferleri nedeni ile Kral III. Attalos övülmekte, onun altın bir çelenk, Tanrı Asklepios'a yapılacak kurbanlara eklenecek büyük bir heykele ilaveten Zeus Sunağı yanına konulmak üzere altın bir atlı heykelle, sunağın da her gün tütsü sunusuyla onurlandırılması öngörülmektedir.

Bu yazıtta, ayrıca III. Attalos'un kazandığı bu zafer sonucu Pergamon'a döndüğü gün olan ayın sekizinci günü onuruna her yıl yapılacak olan yıldönümlerinde, Kral için bir tören alayı düzenlenmesi ve Asklepios ve Kral için şenlikler yapılması da belirtilmektedir.

Pergamon'daki Asklepios kültü hakkında bizlere bilgi veren farklı bir yazıt da, iki ayrı parçası farklı zamanlarda ve ayrı yerlerde bulunan kırık mermer bir steldir. Bu yazıt bizlere; Asklepios kültünün ilk rahibi olan Arkhias hakkında bilgiler vermesi ve ünlü retorik Aelius Aristides'in de yansıttığı gibi, Asklepion'da Sağlık Tanrısı Asklepios'un, Hygieia ve Telesphoros ile birlikte onurlandırıldığını ve üçünün de adlarına tapınak inşa edildiğini belirtmesi açılarından önemlidir.

Kentteki Asklepios kültüne açıklık kazandıran diğer bir yazıt da, 1883 yılında Athena Tapınağı'nda yapılan kazılar sırasında bulunan ve Asklepios kültü rahiplerinin yaşam boyu görev yaptıklarına tanıklık eden kırık bir mermer steldir.

Kültünü, belirttiğim gibi Hellenistik dönem Pergamon yazıtlarından tespit edebildiğimiz Tanrı Asklepios, bu son yazıtta açıkça Soter (koruyucu) epithetiyle tanımlanmış olup, bulunabilen parçasında bu yazıtın Asklepios Soter'in kült görevlisi Arkhias adına yapılan bir onur yazıtı olduğu belirtilmektedir.[2]

Benzer şekilde, yansıda gördüğünüz; tanrı Asklepios'a teşekkür ifade eden ve Asklepion'da uygulanan mide tedavisine[3] ilişkin bilgiler de veren bu ve benzeri yazıtların bizlere verdiği diğer bilgiler de, babadan oğula geçen ve yaşam boyu görevlerini sürdüren Asklepios kültü rahiplerinin rahiplik görevinin Asklepios'tan adını alan Asklepiades soyunun ayrıcalığı altında olması ve Asklepiad[4] olarak adlandırılan bu rahiplerin, hem din adamı ve hem de hekim olmalarıydı.

Pergamon'da Asklepios kültünün varlığı ve bu kült hakkında elde edilen bilgiler; örneklediğim gibi arkeolojik ve epigrafik kanıtlarla olduğu kadar, açıklayacağım nümizmatik verilerle de gün yüzüne çıkmış olup, bu verilere çalışmamın son bölümünde değineceğim.

Asklepion

Dünya tıp tarihinde, bilimsel tıp döneminden önce, "Asklepios'un Yeri" anlamındaki Asklepion adını alan ve içlerinde tapınakları, sunakları, sağıltım binaları, Resim 2'de genel hatlarıyla Pergamon örneği yansıtılan sağlık mabetleri, yaklaşık 8 asır süreyle önemlerini ve popülerliklerini sürdürmüşlerdir.

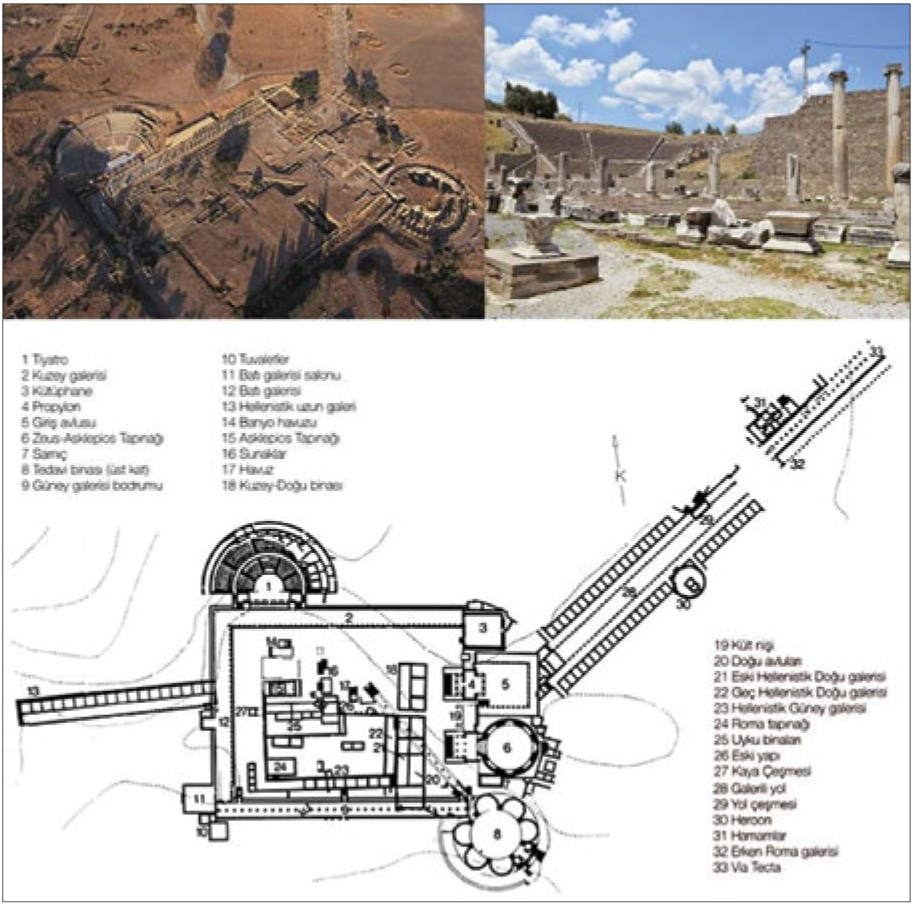
Bilindiği üzere, Asklepios'a tapınma antik dönem Akdeniz coğrafyasında geniş çapta gerçekleştirilmiş olup, Kültün başarısı ve yaygınlığı kişinin tanrı ile karşılaşmasının, yani genellikle kült tapınağında uykuya dalmak suretiyle rahatlamaya çalışan kişinin rahatsızlıklarından veya hastalıklarından iyileşmesi şeklindeki çok pratik olan sonuçlarına dayanmıştır.

Kültlere yönelik tanıtımın önemli bir bölümü ise, kutsal alanlarında tedavi için şükran günü Asklepios'a adadığı adağı sunan kişinin değer verdiği, şifa

2 Ins.v.Perg. 246 ve 267.

3 Müller 1987, s. 115.

4 Bkz. Ins.v.Perg. 340; Hansen 1972, s. 410.

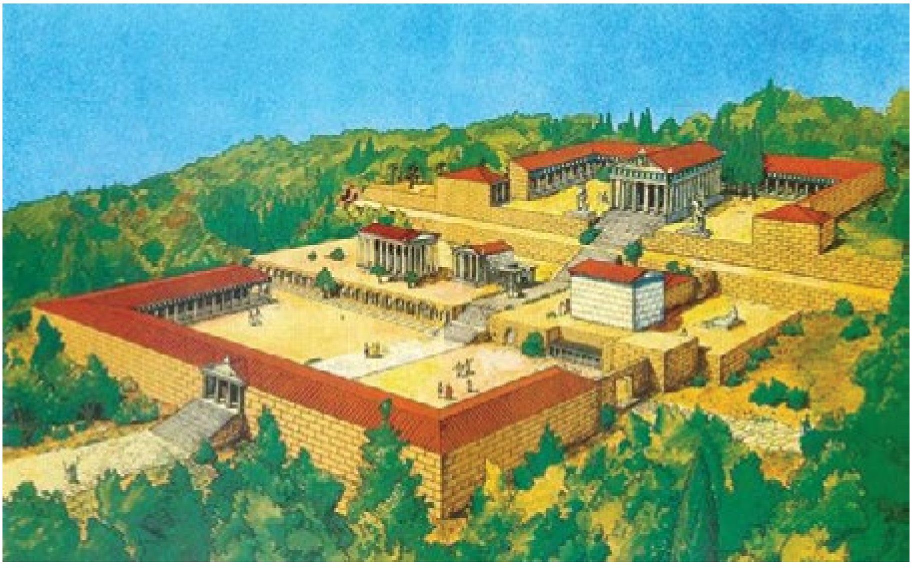

Resim 2: Pergamon Asklepionu

ile ilişkili kıyafetlerden veya basit bir ahşap plakadan (Pinax), başarılı sanatçıların Asklepios resimlerine veya kaidesine[5] Asklepios'a özgü ilahilerin yazılı bulunduğu mermer heykellere kadar her şey olabilecek şekildeki adak sunumları biçiminde gerçekleştirilmiştir.

Bu bölümde, her ne kadar kültün Pergamon'a girişi M.Ö. V. yüzyıla tarihlenmekte ise de, sağlık tanrısı Asklepios'tan adını alan ve kurulduğu Epidauros'tan sonra M.Ö. 4. asırda Pergamon'da da var olduğu saptanan Asklepion ya da halk dilinde Ayvazali denilen Bergama Sağlık Yurdu hakkında özet bilgi yansıtılacak olup, konunun arkeolojik değil, mekânsal ve işlevsel yönlerine yer verilmesi tercih edilmiştir.

5 Bkz. Edelstein 1948, II s. 188–90. Yardım ricacılarınca sunulan şükran günü adakları konusunda keza bkz. Versnel 1981, s. 78–9'da F. T. Van Straten, *Gifts for the Gods*.

Resim 3: Asklepion'un rekonstrüksiyon betimlemesi[6]

Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) zamanında son şeklini alan bu kutsal alan, uygulanan tedavi yöntemleri ve Galenos[7] gibi hekimleriyle özellikle Roma döneminde ününün zirvesine ulaşmış, aynı zamanda da Antik çağın ünlü doktorlarının yetiştirildiği bir okul olma özelliğini de korumuştur.

Bu kutsal alanda bir tıp kütüphanesi bulunması konusundaki çeşitli görüşler arasında; Asklepion'da Flavia Melitene tarafından Hadrian'a adanmış ve içinde tıp konusunda ihtisaslaşmış bir kütüphanenin kurulmuş olduğu konusunda yeterli kanıt olduğu görüşü öne çıkmaktadır[8].

Roma Çağında Asklepios kültü kutsal alanının Pergamon şehri ile bağlantısı yaklaşık 1 km. uzunluğunda olan ve Via Tecta denilen üzeri tonozla örtülü yol ile sağlanmakta olup, bu yol Roma tiyatrosunun güney kanadında açılan ve halk arasında "Viran Kapı" olarak adlandırılan büyük kemerli kapıdan başlamaktaydı.

Hastalar burada rahip hekimlerce (Asklepiades) muayene edilir; ölümcül

6 Kaya 2014, Antik Çağın En Önemli Sağlık Merkezi: Asklepion, https://gezgintech.com/asklepion-bergama-gezilecek-yerler.html.

7 Aelius Galenus or Claudius Galenus (Eylül 129 – c. 200/c. 216). Galen veya sık görüldüğü şekliyle Bergamalı Galen olarak anılan Yunanlı filozof, cerrah ve doktor.

8 Petsalis-Diomidis 2010; 217. Callmer 1944: 175-6 Pergamon Asklepion'unda ihtisaslaşmış bir tıp kütüphanesi bulunduğu konusunda hemfikirken; Petsalis-Diomidis 2010: 218 "uzmanlaşmış bir tıp kütüphanesi bulunduğu görüşü kronolojik olarak hatalı olabilir" diyerek konuya şüphecilikle yaklaşmakta, Deubner 1938: 84-5 ise, "genel" bir kamu kütüphanesi bulunduğu görüşünü tercih etmektedir.

hastalar ile hamileler içeriye kabul edilmezdi. Rivayete göre, bu giriş kapısı üzerinde *"Bütün Tanrıların Kutsiyeti için Asklepeion'a Ölüm Girmesi Yasaktır"* yazısı yer almaktaydı. Kutsal yol (Via Tecta), kutsal alanın giriş kapısına (propylon) kadar devam etmekte ve hastaları olumsuz hava koşullarından korumaktaydı. Yolun son bölümü Roma İmparatoru Hadrianus zamanında sütunlu yol şeklinde düzenlenmişti. Sütunlu yolun her iki tarafında hastaların şifa bulmasına yardımcı olacak şekilde her türlü adak ve eşya satış yerleri olup, güney bölümünde ise saygın bir kişi ya da bir kahramana ait olması muhtemel ve İmparator Augustus zamanına (M.Ö. 27 - 14) tarihlenen bir anıt mezar yer almaktadır. Propylon avlusunda son bulan kutsal yolun ve avlunun üç yanı Korint tarzında sütunlu galerilerle çevrili olup, avlunun batısında II. yüzyılda yaşamış bir tarihçi olan Konsül Claudius Charax tarafından yaptırılan yine Korint tarzında 4 sütunun taşıdığı bir propylon bulunuyordu.

Batı galerisi, kuzey galerisi gibi İon düzenindedir. Asklepeion kutsal alanı, Kral II. Eumenes[9] zamanında (M.Ö. II. yy.) batıya doğru genişletilmiştir. Kutsal alanın en erken evresinde, üç su kaynağının etrafında havuz ve çeşme yapılarının yer aldığı ve daha sonra günümüze ulaşamamış olan Asklepios Soter[10], kızı Hygieia[11], Asklepios'un babası Apollon adına tapınaklar inşa edildiği bilinmektedir.

Kuzey galerisinin kuzey batı ucunda kayaların oyulması sureti ile yapılmış, yarım daire formunda yaklaşık 10.000 seyirci kapasiteli bir tiyatro yer alır. Bu tiyatronun sahne binası (scenae frons) üç katlı olup, Anadolu'da yapılan ilk üç katlı sahne binasıdır.

Bu mekânsal bilgilerden sonra, Asklepion'un işlevselliği bağlamında; Asklepion'da uygulanan çeşitli tedavi şekilleri hakkındaki bilgileri, mevcut ve örneğini önceden belirtmiş olduğum yazıtlara ilaveten, hatip Aelius Aristides'un 6 ciltlik *Hieroi Logoi*[12] (Kutsal Anlatılar) adlı eserinden öğrenmekteyiz. Aristides bu yapıtında, gerçekleştirilen tedavi yöntemlerini; *"Oradaki hastalar Asklepion yöresinin su ve havasının güzelliği kadar, tanrının*

9 II. Eumenes, ö. M.Ö. 159. Pergamon krallarından Attalos Hanedanı'nın dördüncü üyesi olarak M.Ö. 197– M.Ö. 159 yılları arasında hüküm sürdü.

10 Kurtarıcı Asklepios.

11 Hygieia, tıp tanrısı Asklepios'un kızı olup, Yunan ve Roma mitolojisinde Hygieia veya Hygeia olarak tanımlanmaktadır. Sağlık ve temizlik tanrıçası olan Hygieia, babasının iyileştirme temalı mitolojik görevini koruma temalı olarak gerçekleştirmektedir. Hijyen kelimesinin etimolojik kökeni de, içerdiği anlam bakımından aynı zamanda tanrıçanın ismi ile özdeştir.

12 Petsalis-Diomidis 2010, s. 123.

varlığının kendisi tarafından açıklanmasını, kurtarıcı tanrının sesinden huzur içinde duyarlar" diyerek tek cümleyle özetlemiştir.

Yine bu eserdeki açıklamalara göre, uygulanan tedavi yöntemleri arasında; kan alma (hacamat), diyet kürleri, bağırsakların boşaltılması (lavman) gibi yöntemlerin yanında, en yaygın yöntem olarak ruhî hastalıklarda hastaların uyku odalarında uyutularak (incubation) rüyalarının rahip hekimlerce yorumlanması (telkin tedavisi), bedensel hastalıklarda ise, sıcak, soğuk ve çamur banyoları (arınma), şifalı otlarla tedavi, bitkisel yağ ya da merhemlerle yapılan masajlar, güneşlenme terapileri ile spor ve müzik yer almakta, gerekli görüldüğü takdirde cerrahi müdahaleler de yapılmaktaydı.

Alexia Petsalis-Diomidis Pergamon'daki işlemleri yetkin bir şekilde şu şekilde tanımlamıştır:

"Hacılar, kutsal alanın ritüelini gerçekleştirdikleri her seferinde [Pergamene Lex Sacra'nın öngördüğü ritüelin bir bölümü] ... dinî bölge anatomisini işlevselleştirdiler. Kurban merasimlerine katılım ve Asklepieion›da sağlık için uyuma (inkübasyon) yollarıyla, kutsal alandaki insanî-ilahî spektrumda varlıklarını sürdüren toplumun bir parçası olmuşlardı. Onlar, resimlerini izleyerek ve kurbanlar sunarak ilahlarla etkileşime girdiler ve bazıları gördükleri rüyalarda[13] Asklepios'un varlığını ve vahyini deneyimledi.

Burada sağlığına kavuşanlar da, bu bölümün başında değinildiği gibi ayrılırken Asklepios Tapınağı'nı ziyaret ederek maddî olanakları doğrultusunda yardım yaparlar, ayrıca iyileşen organlarının küçük birer modelini buraya bırakırlardı. Günümüzde Asklepion kutsal alanlarında yapılan birçok kazı çalışmasında; kulak, ayak, göz ve vücudun farklı yerlerine ait pişmiş topraktan yapılmış bu modellerin pek çok örneği Bergama Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Pergamon Asklepionu konusunda belirtmek istediğim son husus ise; Bergama'nın kuzeydoğusunda, Bergama-İvrindi karayolunun yaklaşık 23. kilometresi üzerinde, Paşa Ilıcası olarak anılan yerde, Bergama'nın ikinci bir Asklepionu'nun varlığının saptanmış olmasıdır. Ancak, Aristides'in *Hieroi Logoi*[14] adlı eserinde de belirtilen Allianoi'deki bu Asklepion'a; Yortan Barajı gölet alanı içinde kalması nedeniyle gerek tarihimize sahip çıkmak isteyen sağduyulu kamu kesiminin bu konudaki üzüntülerini yansıtmak istememem

13 Petsalis-Diomidis 2010, s. 231.

14 Aristides 1996, Vol. III, s. 1.

ve gerekse konunun genişliği nedenleri ile bu hususu başka bir çalışma kapsamında ele almayı planladığım için değinmiyorum.

Çalışmamın bu bölümüne başlamadan önce, 1877'de Akropol'de başlatılan kazılardan tam yarım asır sonra, 1927'de Pergamon Asklepionu'nu müştereken bulan kazı başkanı Teodor Wiegant'la, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz Ogan'ı[15] ve ömrünü bu çalışmalara adayarak, Latin kökenli olmasına rağmen, evrenselleşmiş olan "s**öz** uçar, yazı kalır[16]" atasözü uyarınca, Pergamon ören yeri ve Asklepion konularında değerli eserler veren Bergama Müze Müdürü Osman Bayatlı ile bu konuya hizmet etmiş ve katkı sağlamış olanları saygı ve şükranla anıyor, ebediyete intikal etmiş olanlara da Allah'tan rahmet diliyorum. Bu bağlamda, Aziz Ogan'ın Asklepion'un ilk bulunuşunu birinci ağızdan anlatan ve bu çalışmaları görüşleri ile taçlandıran İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Profesörü Süheyl Ünver'in önsöz yazılarını[17] tarihsel önemleri nedeni ile aynen Ek - B ve C'ye aldım.

Pergamon'da Asklepios kültünün varlığı, detaylarına inmeden yansıtabildiğim epigrafik ve arkeolojik bulgulara ek olarak, nümizmatik verilere de dayanarak kesinleşmiş, gün ışığına çıkan bilgiler de, gelişen kazı evrelerindeki yeni buluntularla zenginleşmektedir.

Asklepion Kültü ile İlintili Sikkeler[18]

Asklepion Kültü ile Pergamon Asklepionu'nun tarihin çeşitli dönemlerde sikkelere nasıl yansıdığına baktığımızda, genelde dört tür sikke görmekteyiz. Bunlardan birinci türde; sağlık tanrısı Asklepios'un, ikinci türde Asklepios'un kızı sağlık ve temizlik tanrıçası Hygieia'nın betimlemeleri, üçüncü türde Asklepion'un mimari yansımaları, dördüncü türde ise Asklepios kültüne sembol haline gelmiş yılan figürlü sikkeler bulunmaktadır.

Kültün M.Ö. V. yüzyılın ortalarında kente girdiğinin bilinmesine karşın, Asklepios ve Asklepios kültü bağlantılı yansımaların 3. türe giren mimari bağlamdaki sikkeler üzerinde daha geç dönemlerde darp edilen Roma şehir sikkelerinde[19] yer aldığını ve en erken döneme tarihlenebilen sikkelerin birinci ve dördüncü türden sikkeler olarak M.Ö. 200 – 133 döneminde darp edildiğini

15 Bkz. Bayatlı 1991b, s. 7, 8, Aziz Ogan'ın Bergama Asklepion'u başlıklı önsözü.

16 Latince, "Verba volant, scripta manent".

17 Bkz. Bayatlı 1991b, önsöz.

18 Resimleri ve genel özellikleri Ek D'deki tabloda verilmiştir.

19 Head 1911, s. 536; Seaby 1966, s. 125.

görüyoruz. Sikkelerdeki Asklepios kültünün heykelleri ise daha da geç, kral II. Eumenes[20] döneminde (M.Ö. 197 – 159) görülmeye başlanmış ve kral sikkelerinde oturarak, otonom şehir sikkelerinde ise ayakta durarak resmedilmiştir.[21]

Nümizmatik bağlamda; şehir sikkelerinde ayakta durur halde gösterilen Asklepios heykelinin, Phyromakhos[22] tarafından yapılan ve Asklepion mabedindeki heykel olduğu, kral sikkelerinde oturarak betimlenen Asklepios heykelinin ise ondan kopyalanmış olabileceği uzman nümizmatlarca değerlendirilmektedir.[23]

Asklepios Betimlemeli Sikkeler

Birinci türdeki Asklepios betimlemeli sikkelerin ilkinin (Tablo I, sikke no: 1) ön yüzünde Asklepios'un en iyi betimlenmiş portrelerinden biri görülmektedir. Sikkenin arka yüzünde ise, Asklepios'un tıp bilimine sembol olan yılanlı asası ile "Asklepios Sotiros" ifadesi yer almakta ve bu ifade, kendisine verilen ve yazıtlar bölümünde değindiğim "Soter" - "kurtarıcı" epitetini nümizmatik bağlamda da kanıtlamaktadır.

İkinci sikkenin (Tablo I, sikke no: 2) ön yüzünde yine Asklepios'un portresi, arka yüzünde ise Grek sikkelerinde en sık görülen hayvan figürü olan ve Zeus'un asasını taşımakla görevlendirdiği ve kendi kültünün bir simgesi haline getirdiği kartal betimlenmiş. Belki de kartal sembolizmasının Zeus'la bu bağlantısı nedeniyle; Pergamon sikkelerinde görülen Asklepios betimlemesi, uzman olmayan nümizmatlarça sık olarak Zeus'la karıştırılmaktadır. En erken Pergamon sikkeleri olan bu iki sikke, Attalos Hanedanı yönetimindeki Pergamon Krallığı'nın (M.Ö. 281 – 133) başkenti olan Pergamon'da darp edilmiştir.

Arka yüzünde Asklepios'u yılanlı asası ile gösteren üçüncü sikkede (Tablo I, sikke no: 3), artık Roma İmparatorluğu'na bağlı Pergamon Birliği (Conventus)[24] söz konusu. Dönem 134 yılı dolayları. Bu sikke de, takip eden sikkelerde belirteceğim gibi, Pergamon'un gelişimine en fazla katkı sağlayan Roma İmparatoru Hadrianus'a ait.

20 II. Eumenes (ö. M.Ö. 159), Pergamon Krallarından Attalos Hanedanı'nın dördüncü üyesi olup, Kral I. Attalos ile Kraliçe Apollonis'in oğludur.

21 Bayatlı 1953, s. 48 vd.

22 Atina'da doğup, M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış İonyalı heykeltıraş ve ressam.

23 Bayatlı 1953, s. 33.

24 Antik Roma döneminde, toprakların idaresi için kullanılan yönetim düzeni.

Bu tipe vereceğim son örnek (Tablo I, sikke no: 4), 180 – 182 arasına tarihli, İmparator Commodus'un nadir bir sikkesi. Sikke kalıbını hazırlayan sanatçı, sikkenin arka yüzünde yılanlı asasını tutan Asklepios'u meşale taşıyan iki Centaur arasında betimleyerek, konuşmamın başında Asklepios'un doğumu ve eğitimi ile ilgili yansıttığım Mitolojik öyküye sadık kalmış.

Hygieia Betimlemeli Sikkeler

II. Tip, Hygieia betimlemeli sikkelerin M.Ö. 113 – 27 dönemine tarihlenen ilk örneğinin (Tablo I, sikke no: 5) ön yüzünde Hygieia'nın portresi, arka yüzünde ise Asklepios kültünün sembolü olan yılan çöreklenmiş formda görülmektedir.

Bu tipin ikinci örneği (Tablo I, sikke no: 6), 109 – 110 dönemine tarihlenen Trajan'ın bronz bir sikkesi. Arka yüzünde, ayakta duran Hygieia bir taraftan yılanını beslerken, diğer taraftan da yılanlı asasını tutan babasına bakıyor.

Bu konudaki üçüncü örnekte (Tablo I, sikke no: 7), Hygieia yine yılanını besliyor, ancak bu kez sikke Hadrian'a ait. Bir önceki sikkenin darp edildiği tarihten yalnızca sekiz yıl geçmiş. Ama Roma yeni bir İmparator görmüş. Başta, daha önce farklı bir sikkesi açıklanan Hadrian var. Yıl 118.

Hygieia betimlemeli sikkelerden sonuncu incelenecek olan (Tablo I, sikke no: 8), son derece nadir ve Commodus'un Sezarlık döneminde, 166-177 döneminde darp edilmiş. Sikkenin arka yüzünde, solda yılan ve çelenk tutan Hygieia, sağda yılanlı asasını tutan Asklepios; aralarında da küçük Telesphorus[25] var. Ancak sikkenin bu derece nadir olmasının asıl nedeni, ön yüzündeki büstün sağ alt kenarındaki ters "C" inisiyali. Bu harf, sikke kalıbının Pergamon'un en usta hakkakı tarafından son derece sanatkârca yapıldığını gösteriyor.

Asklepion Betimlemeli Sikkeler

Üçüncü tip Asklepion betimlemeli sikkelerin ilki (Tablo I, sikke no: 9) yine Commodus'un Sezarlık dönemine ait ve 175 yılında darp edilmiş. Arka yüzdeki 6 sütunlu Asklepion mabedinin girişinde, yılanlı asasını tutan Asklepios'un heykeli var.

Her ne kadar Pergamon sikkelerinden Asklepios ve Hygieia betimlemeli olanların tamamı nadir kabul edilmekteyse de, bu noktada dünya genelindeki en önemli sikke müzayedelerindeki çok nadir ve hatta bir kısmı ilk kez görülen sikkelere değineceğim.

25 Telespherus, Yunan mitolojisinde Asklepios'un oğlu ve Hygieiea'nın cüce kardeşi.

Bu tipin 2. sikkesinin (Tablo I, sikke no: 10) ön yüzü, günümüzde de popüler olan aile fotoğrafını yansıtıyor. Burada, Septimius Severus, karısı ve daha sonra Roma'ya imparator olacak Geta ve Caracalla'nın annesi Julia Domna ile birlikte. Madalyon formundaki sikkenin arka yüzünde, Pergamon Mabedi ile mabet girişinin sağ ve sol platformlarında iki boğa var. Üst sütunlu platformlarda da Asklepios ile Hygieia oldukları değerlendirilebilecek iki insan figürü yer alıyor.

Arka yüzünde 3 Korint tipi 4 sütunlu tapınağın betimlendiği sikke (Tablo I, sikke no: 11), Caracalla tarafından 198 – 217 yıllarında darp ettirilmiş. Çalışmamın ilk bölümünde Pergamon'daki yerleşimi yansıtırken, bu kutsal yerleşim alanında, Asklepios Soter (Kurtarıcı Asklepios), kızı Hygieia ve Asklepios'un babası şifa dağıtan Apollon[26] adına 3 adet tapınak inşa ettirildiğini, ancak bu tapınakların günümüze ulaşamamış olduğunu belirtmiştim. Dolayısıyla bu sikkenin, büyük olasılıkla bahse konu 3 tapınağı betimlediğini yorumlamak pek de yanlış olmaz. Nitekim ortadaki Asklepios Mabedi'nin içinde, yılan ve asa tutan oturmuş Asklepios heykeli de bu yorumumu doğrular mahiyette.

Bu tipin son örneği, yine Caracalla'nın madalyon formundaki son derece nadir sikkesinin (Tablo I, sikke no: 12) arka yüzünde; Caracalla içinde Asklepios heykelinin durduğu Asklepion Mabedi'nin önünde ayakta dururken, mabet kapısı ile Caracalla'nın arasında bir genç, boğa kurban ediyor. Bu sikkenin en önemli özelliği; Caracalla'nın 214 – 215 yıllarında gerçekleştirdiği Pers seferi esnasında, ailesine ve yakınlarına karşı gösterdiği zalim ve acımasız davranışlar ve gördüğü kâbuslar halinde dışa vuran psikolojik rahatsızlıklarının tedavisini amaçlayarak geldiği Asklepios Mabedi'nde, onun sağlığı için adanan adak boğasının kurban edilme sahnesini yansıtması.

Böylelikle bu madalyon, Caracalla'nın Pergamon ve özellikle Asklepion Mabedi ziyareti nedeni ile darp ettirdiği bir seri madalyonun en anlamlılarından biri olma özelliğini taşıyor.

Bilindiği gibi Asklepios Kültü horoz ve köpek gibi, yılanı da kült sembolü olarak kabul etmiştir.[27] Çünkü mitolojik efsaneye göre ve bilimsel kanıtlar uyarınca, Asklepios her zaman elinde yılanlı asası, gümüş tası, horozu ve köpeğiyle dolaşırmış. Ancak Pergamon sikkelerinde diğer kült sembollerine nazaran daha fazla görülen yılan, çok uzun yaşaması nedeni ile insan ömrünün uzatmak bağlamında sembol sayılmış, aynı zamanda da yılan zehrinden ilaç yapımında tabii hammadde olarak yararlanılması nedeni ile de

26 Akurgal 1973, s. 109 - 110; Bonnefoy 1981, s. 78 – 80; Alt.v.Perg. XI.1; Bayatlı 1991b, s. 59.
27 Cirlot 1995, s. 285 – 290.

şifa kaynağı olarak görülmüştür. Bu sembolden yola çıkarak, Asklepios'un hekimlere; "hekimlerin yılan gibi dilsiz olup, kimsenin sırrını başkasına söylememelerini ve görevlerini sabır ve sessizlik içinde yerine getirmelerini" öğütlemesinin nedenini anlamamız daha da kolaylaşıyor.

Asklepios da, kendisi için belirleyici bir sembol haline gelmiş, yanından ayırmadığı üzerine yılan dolanmış asayı hekimlerin hastalarına giderkenki yolculuklarında yorgunluklarını gidermeye yardımcı olacak en önemli unsur kabul etmiş. Ancak bu noktada karşımıza modern tıbbın logosunun Asklepios'un asasına mı, yoksa Hermes'in[28] Kadüse'sine (Caduceus)[29] mi uygun olarak saptanacağı gibi, kökü asırlar öncesine dayanan bir çelişkili uygulama ortaya çıkıyor. Bilindiği gibi Türk Tabipler Birliği'nin çift yılanlı Kadüse formundaki logosu, Türk Tıp Tarihinin kilit ismi Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Çankırı Darüşşifasında gördüğü çifte yılan sembolünü Türk hekimliğinin sembolü olarak önermesi üzerine 1937 yılında kabul edilmiş.

Ancak, 1811 yılında Paris'te, Roma'daki Pio Clemens Müzesi'ndeki orijinalinden kopyalanarak yapılan, yansıdaki; Hermes'in bir tüccarla birlikte, Asklepios ve çıplak betimlenmiş üç kızı, Meditrine, Hygeia **ve** Panacea'yla tartışmasını gösteren gravürde[30] de daha o devirlerde konuya eleştirel yaklaşıldığı gibi, dünya genelinde seçim yapan kuruluşlarca, Hermes kökenli logonun, dayandığı tanrının da bilinen mitolojik verilerine dayanarak daha ziyade ticarî temalı, Asklepios kökenli logonun da bilimsel temalı olarak seçildiği gözlemlenmektedir.

Örneğin, yansıda dünyada konusunda lider konumunda olan, ortada Dünya Sağlık Organizasyonu WHO ile Güney Afrika Tıp Birliği'nin, onun sağında İngiltere, Fransa ve Almanya'nın, solunda ise, Çin, Hindistan, ABD ve Kanada'nın ulusal sağlık örgüt logolarının tamamının Asklepien formda olduğunu vurgulayarak, logonun orijinal kaynağı konusundaki son yorumu takdirlerinize bırakıyorum.

28 Yunan mitolojisinde Zeus'un oğlu, çevik haberci Hermes, tüm atletlerin koruyucusu olduğu gibi akıllı ve kurnaz olduğu için hırsızların, kumarbazların ve tüccarların da koruyucusu kabul edilir. Roma mitolojisinde Merkür olarak bilinir.

29 Caduceus, Yunan mitolojisinde tanrı Hermes'in altından asası. Hermes'e Apollon tarafından verilmiştir. Uzlaştırma ve ateş çıkarabilme gücüne sahip bir asadır. Bu yüzden, birbirine sarılı iki yılan şeklindedir.

30 Roma'daki Pio Clemens Müzesi'ndeki orijinalinden Aubin Louis Millin tarafından 1811'de kopyalanan ve Paris'te Mitoloji Galerisi'nde bulunan gravür.

Asklepios kültü için yılanın önemini bu şekilde vurguladıktan sonra, sunumumun nümizmatik bağlamda son grubunu oluşturan yılan figürlü sikke örneklerine değineceğim. Bu türün birinci örneği (Tablo I, sikke no: 13), Pergamon'a Athena Kültü'nü getirerek onu yarı otonom bir kent devleti haline getiren Attalos Hanedanı'ndan Kral Philatairos tarafından M.Ö. 282 – 263 döneminde darp ettirilmiş. Sikkenin arka yüzündeki çöreklenmiş yılan, Pergamon'un bu erken döneminde dahi Asklepios Kültü'nün varlığını ve ona verilen önemi simgeliyor.

Takip eden sikke (Tablo I, sikke no: 14), Pergamon Krallığı'nın M.Ö. 166 - 67 döneminde darp edilmiş gümüş bir kistoforik tetradrahmisi. Ön yüzünde, sarmaşık ve asma yaprağı çelenk içinde, yarı açık sır sepetinden (cista mistica) çıkan yılan; arka yüzünde ise sadak içinde oka sarılmış iki yılanın sağında, yılanın sarıldığı Dionisos'un[31] kozalak süslü değneği betimlenmiş. Görüleceği üzere bu ve bundan sonra belirteceğim bu tetradrahmiler, Kültün yılan sembolünün ne kadar popüler olduğunu kanıtlıyor. Bu türün üçüncü örneği (Tablo I, sikke no: 15), yine benzer bir tetradrahmi, ancak bu sikke gerek sikkeyi darp ettiren yönetici ve gerekse onun için kullanılan lejant açısından büyük tarihî önem taşıyor. Dolayısıyla da o denli nadir.

Sikkeyi darp ettiren Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio[32], bu sikkeyi ordusunu Pharsalus Savaşı[33] için Asya'dan Yunanistan'a sevk ettiği yıldan bir sene önce, M.Ö. 49 yılında bastırmış. Sikkenin arka yüzündeki, Roma lejyonlarının gücünün sembolü olan lejyon sancak gönderine dolanmış yılanlarla birlikte "IMPER" ifadesi, bir Konsül ve komutanın, kendisini İmparator kadar güçlü gördüğünün simgesi.

Bu tür kapsamındaki son örnek (Tablo I, sikke no: 16), 144 – 158 yılları arasına tarihlendiği gibi Marcus Aurelius'un Sezarlık döneminde darp ettirilmiş. Sikkenin arka yüzündeki çöreklenmiş yılan ise farklı bir formda, bu kez insan yüzlü Gylikon[34] olarak betimlenmiş.

31 Roma Mitolojisinde Baküs olarak da bilinen Çallı şarap tanrısı. Şarabın sadece sarhoş ediciliğini değil, sosyal ve faydalı etkilerini de temsil eder.

32 Quintus Caecilius Metellus Pius (c. M.Ö. 100/98 – M.Ö. 46) Romalı devlet adamı. M.Ö. 97 yılında Quaestor, M.Ö. 92 yılında Tribün, M.Ö. 89 yılında Praetor ve son olarak da M.Ö. 80 yılında Konsül olarak görev yaptı.

33 Pharsalus Savaşı M.Ö. 48 yılında Sezar ile Pompey arasında Farsala'da (bugünkü Yunanistan) olmuş, Pompeius savaşı kaybederek Mısır'a kaçmıştır.

34 Glykon kültü; 2. yüzyıl ortalarında Aleksandros isimli bir hekim tarafından memleketi Abonouteikhos'ta (İnebolu) kurulmuştur. Aleksandros insan başlı bir yılan tasarlamış ve onu Pythagoras'ın ruh göçü öğretisinden esinlenerek Yeni Asklepios olarak ilan etmiştir. Böylece mesleği sayesinde edindiği he-

Çalışmamın sonunda kuruluşundan bugüne dek, Pergamon Asklepionu'nun bilim dünyasına kazandırılmasında emeği geçen herkese tekrar içten teşekkür ediyorum. Dilerim ebediyete intikal edenlerin ruhları ortak bir aora oluşturarak bizlerin ve gelecek nesillerin Pergamon Asklepionu'ndan dünyamıza yayılan sağlıklı bilgelik ışıklarından yararlanabilmesine yardımcı olur, herkesi kötülüklerden korur ve kaderlerinde "iyilik" kaynağı olur.

EKLER

A – Dr. A. Süheyl ÜNVER'in "Bergama Asklepios Mabedi" başlıklı önsözü
B – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz OGAN'ın "Bergama Asklepionu" başlıklı önsözü
C – Asklepios'un Kült Tanımlamaları
D – Aklepios, Hygieia, Aklepion ve Aklepios Kült Sembolü Olan Yılan Betimlemeli Sikkeler

Ek – A

Resim 4: Dr. A. Süheyl Ünver

Bergama Asklepios Mabedi

Dünya tıp tarihinde, ilmî tababet devresinden önce, Yunanlıların tababet ilahı Asklepios adına açılan sıhhat mabetlerinin 8 asır kadar ikbal devirleri vardır. Biz bunların birkaçına Ege Adalarında ve Yunanistan'da rastlıyo-

kimlik bilgilerini teoloji ve felsefi birikimiyle harmanlayıp, Asklepios ve Apollon gibi sağlık ağırlıklı tanrıların kültlerine ait birçok pratiği de Glykon kültüne uyarlamayı başarmıştır.

ruz. Bunların arasında en meşhurları Trikka, Rodos, Epidauros, Bergama ve İstanköy'de idi. 1935'de Atina'da toplanan İkinci Milletlerarası Patoloji Kompare Kongresi vesilesiyle de Mora'da Nauplia'ya yakın Epidauros sıhhat mabediyle, 1940 senesinde Bergama'dakini gezdim.

Bu mabetlerin tababet tarihinde önemi pek büyüktür. Zamanlarında çok rağbet görmüşler ve müracaat eden hastalar, ruhî ve maddî tedavilerle iyi edilmişlerdir. Birbirleriyle rekabet ve birbirine tefevvuk eden bu hastaneler Hipokrates ilmi tababet devresinden sonra ehemmiyetini kaybetmiştir.

Asklepion sıhhat yurtlarında büyük bir mabet vardır ki orada Asklepios'un heykeli durur. Onun muhteşem heykeli önünde hastalığından kurtulmak için, kendisini telkin için tazarrularda bulunur.

Asklepios'un kızı Hygieia Hıfzısıhha ilahesidir. Oğlu Telesphoros rekahat ilahıdır. Bunlarla beraber heykelleri ve oğlu adına yerler vardır. Bergama'daki sıhhat yurdunda bir mabedi bulunur. Asklepios'u çok eski bir hekim saymak icap eder. Yaşadığı zamandan asırlar geçince zamanın tesiriyle ilahlaştırılmıştır. Bu mabetlerin hekimleri aynı zamanda rahiptirler. Dinî ve ruhî tesire inanarak telkin tedavilerinde muvaffak olmuşlardır.

Bu mabetlerin yeri iyi seçilmiştir. Bir kere şimal rüzgârından masundur. Tatlı bir meyil üzerinde bina olunmuşlardır. Mabedin bulunduğu yerde geniş ve etrafı kolonlarla kapalı bir avlu vardır. Buralarda hep tedavihaneler görülür. Kalınan yerler hariçtedir. Otel gibi mükellef binalar yapılmıştır. Gelen hastaların tedavi zamanlarından hariçte eğlenmelerine ehemmiyet verilmiş, açık tiyatrolar, hipodromlar yapılmıştır. Civardaki korularda dolaşılır. Yine civardaki şifalı sular için hamamlar yapılmıştır.

Epidauros açık tiyatro rahat oturmak şartıyla kırk bin kişi alır dediler. Biz kongreye gelenler ve o saatte orada bulunan Avrupalı ve Amerikalı seyyahlarla iki bin kişiye yakındık. Amfinin bir köşesinde kaybolduk. Demek mevsiminde buraya bu kadar insan geliyordu ki ihtiyaca göre böyle muazzam bir yer yapıldı.

Bergama'daki tiyatro bu kadar büyük değildir. Planında görüleceği üzere yanındadır. Yine binlerce insan alır. Buradaki tiyatronun büyük olmaması tedaviye gelenlerin az olduğunu göstermez. Zira Bergama şehrinin ayrıca tiyatroları vardır.

Bugün bu mabetlerin toprak üstü binalarından eser kalmamıştır. Cilalı di-

reklerinin bir istikamette yerlere kırılarak düşmesi şiddetli bir hareket geçirdiklerini gösterir. Toprak altından kazı ile bazı dehlizler, koridorlar, odalar çıkarılmıştır. Bunlar, Asklepion'da telkin tesirlerini artırmak için esrarengiz tedaviler yapıldığı rivayetinin doğru olduğunu gösterir.

Mabette adak edilen ve Hıristiyan dininden çok zaman evvel mevcut olan Asklepios heykelleri de dikkate değer. Asklepios çok defa ihtiyar, tecrübeli ve itimat telkin eden bir şekilde bir asaya dayanmıştır. Bunun manası tababetin az bir zamanda tahsil edilmeyip ihtiyarlayıp da bir asaya dayanmak ıztırarında kalacağı zamana değin öğrenmeğe ve tecrübeli olmağa muhtaç olmasıdır.

Asasına sarılı yılana gelince; bu tennin denmekle maruftur. Çünkü bu yılanın gözü kuvvetli ve sihir kuvveti fazladır. Bu cihetle tabibin her şeye dikkat etmesi ve tesir yapması lâzımdır. Sonra yılan ihtiyarlayınca derisini değiştirir. Tabib-i hazik de tedavilerle ve kendisine dikkatle o kadar kuvvetli bulunmalı ki, daima ihtiyarlıktan uzaklaşa(bilmelidir)[35]. Yılan uzun ömürlüdür. Hazik tabibin tedbirler ve sıhhatini korumakla uzun zaman yaşamasının kabil olacağının alametidir.

Asklepion'larda kudret hamamları denen yerlerde sıcak ye soğuk su banyoları yaptırmak, madensuları içmek, hastalardan lüzumunda kan almak, kay ettirmek, müshil vermek, deniz kenarında bulunanlara deniz banyosu yaptırmak, şifalı otlar ve birçok ilaçla tedaviler; sonra telkin iç sıkıntısını gidermek, teselli vermek, vehimlerini gidermek gibi ruhî tedaviler çok yapılmıştır. Bu tedavilerden istifade edenler teşekkür makamında mabetlere tedavi safhalarını bildiren plaklar koymuşlardır. Bunların okunanlarından Asklepios mabedi tedavilerinin esasları anlaşılmıştır.

Bu mabetler, mevkileri ve resimlerinde görüleceği itibarıyla binaları ve mevsimlerinde tedavi tarzları cihetiyle büyük şöhret temin etmişlerdir. Halkın bu müesseselere rağbeti pek fazla olmuştur. Binaları ve yerleri ayrıca tetkike değer. İşte bütün bu noktaları daha etraflıca belirtecek olan üstadımız Bergama Müzesi'nin âlim ve fazıl müdürü Osman Bayatlı›yı, yayınlayacağı bu eserinden dolayı tebrik ederim.

Dr. A. Süheyl ÜNVER
İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Profesörü

35 Parantez içindeki ifade, orijinal metinde yazım hatası olarak unutulduğu düşünülerek yazar tarafından eklenmiştir.

Ek – B

Bergama Asklepion'u

Keşif ve meydana çıkarılmasıyla Arkeoloji âleminde derin tepkiler yaratan, Bergama Asklepionu'nun bulunuşu bir yazımızda belirttiğimiz gibi biraz da tesadüf eseri olmuştur.

1927 yılında Prof. Dr. Teodor Wiegand Başkanlığı altında Akropol'de o tarihlere kadar "Kraliçenin bahçesi" diye anılan ve kazı sonucunda teçhizat ye zahire depoları sahası olduğu anlaşılan bu mahalde meşgul olunduğu sırada mevsimin güzel bir gününde, aziz dostum Wiegand'la Ayvazali bahçesine kadar bir gezinti yapmıştık. Ekim ayının sıcak bir günü idi. Biraz dinlenmek için burada yüksekçe bir yerde bulunan cesim bir zeytin ağacının gölgesinde mola vermiştik.

Önümüzdeki etrafı hafif tepelerle çevrilmiş dar bir sahanın bir tarafında tütün tarlaları, diğer kısmında da sebze bahçesi vardı. Oturduğumuz yerden tabiatın bu mevkie bahşettiği güzellikleri seyrediyorken, Bergama'nın günlük arkeolojik çalışmaları hakkında fikir teatisinde bulunuyor; bir ara da Birinci Genel Savaş'ta Suriye ve havalisine yaptığımız tetkik seyahatlerinden ve Şam hatıralarımdan bahsediyorduk.

Dr. Wiegand, Suriye ve Garbî Arabistan Umum Kumandanlığı Asar-ı Atika Müşaviri[36] idi. Beni de Cemal Paşa muavin yapmıştı. O Binbaşı, ben de Teğmen.

O sırada küçük taşlarla örtülmüş bir duvar kalıntılarının yanından ve çalılıklar arasından bir-iki koyunun çıktığını ve arkasından da bunları bir sürünün takip ettiğini gördüm. Sayıları elli-altmışı aşan koyunların pek geniş olmayan çalılık arasında barınmalarına imkân göremedim. Hakikaten bu merak uyandırıcı bir hadise idi. Wiegand'in dikkat nazarını çekmekle beraber bahçıvandan sordum. "Oralarda bir takım mağaralar vardır, hayvanlar orada barınırlar, şimdi de yayılmağa çıkıyorlar" cevabını aldım.

Virankapı'dan buraya kadar etrafı direkli -tıpkı Efes'te arka ana caddesi gibi- yol geldiğine göre bu mağaraların buradaki mevcudiyetinin bir mana taşıdığına şüphe yoktu. Hemen orada bu mağaraların yanında küçük mikyasta bir araştırma ve sondaj yapmağa karar verdik ve bahçe sahibine de ekiliş zararı olarak 40 lira ödedik.

36 Yazarın notu: Eski Eserler Danışmanı.

Asklepion kazısına bu suretle başlanmış oldu. Ertesi yıl bir-iki dönüm derken 14 dönüm tarla daha istimlâk edildi. Bugünkü kazı sahası ancak 12 yıl içinde açılabildi. Bu suretle 1877'de Akropol'de başlayan kazılardan tam yarım asır sonra Asklepion bulunmuş oluyordu.

Asklepion kazıları çok verimli olmuştur. İki yuvarlak mabet, bir tiyatro, bir kütüphane ve İmparatorlar salonu, direkaltı mahallerini havi ortası geniş meydanlığı olan avlular, koridorlar, propileler, mukaddes su ve çeşmeler ve bu meyanda birçok kitabe ve adak eşyaları meydana çıkarılmıştır. Bergama Asklepion›unun taşıdığı hususiyetlerden biri de bilhassa sağlam kalmış ayakta duran mimari.

Bu güzel eserler kısmen restore edilmiş, yerlere devrilmiş olan cesim mermer sütunlar kaldırılarak kaidelerine konmuş, bu meyanda tiyatro bugün bile içinde klasik temsiller verilecek bir hale getirilmiş bulunmaktadır.

Velhasıl, Asklepion'u bütün hususiyetleriyle bize tanıtmakta olan bu değerli eseri meydana getiren ye gerek restore işlerinde büyük emeği geçmiş olan Bergama Müzesi'nin Sayın Müdürü Osman Bayatlı'yı tebrik etmek benim için sevimli bir vazifedir.

I - XII - 1953

Aziz OGAN
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü

Ek – C

Asklepios'un Kült Tanımlamaları

Asklepios'un çok çeşitli kült tanımlamaları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Tıp Tanrısı olarak onun unvan ve fonksiyonlarını, diğerleri de kültün kurucuları, yerleri ve dinî mitleri ile kült idollerini tanımlamakta olup önemli olanları aşağıda belirtilmiştir.

A – Ansiklopedilerde Belirtilen Asklepios Unvanları

Archegetes (Arkhêgetês). Asklepios'un Phocis'teki Tithorea'da tapınıldığı soyadlarından biri. (Paus. x. 32. § 8.)

Aulonius (Aulônios), Asklepios'un Messenia'daki bir vadide bulunan tapı-

naklarından türetilmiş soyadlarından biri. (Paus. iv. 36. § 5.)

Causius (Kaousios), Asklepios'un tapınıldığı Arcadia'daki Caus'dan türetilmiş soyadlarından biri. (Steph. Byz. s. v. Kaous; comp. Paus. viii. 25. § 1.)

Demaenetus (Dêmainetos), Asklepios'un Alpheius'daki tapınaklarından birinin isminden türetilmiş soyadlarından biri. (Paus. vi. 21. § 4.)

Paean (Paian, Paiêôn veya Paiôn), Homer'e göre; Ares ve Hades yaralandıklarında onları iyileştirme örneklerinde olduğu gibi, Olimpos Tanrılarının doktorlarının fonksiyonlarını tanımlayan "iyileşme" kavramında kullanılmaktadır. (Il. v. 401, 899.) Homer ve Hesiod'un dönemlerinden sonra, "Paian" kelimesi, iyileştirme/şifa verme gücü olan Tanrı Asklepios'un soyadlarından biri haline gelmiştir. (Eustath. ad Hom. p. 1494; Virg. Aen. vii. 769.)

Philolaus (Philolaos), "insanların dostu" anlamında Asklepios'un soyadlarından biri olup, Laconia'da bu adla bir tapınağı vardır. (Paus. iii. 22. § 7).

B – Farklı Kaynaklardan Alınan Terminoloji Örnekleri

Yunanca İsmi	Harf Çevirisi	Latince	Tercümesi
Ιατρος	Iatros	Iatrus	Şifacı, Doktor
Ηπιος	Êpios	Epius	Yatıştırıcı
Κοτυλεως	Kotyleôs	Cotyleus	Kalça eklemi
Φιλολαος	Philolaos	Philolaus	İnsanların sevgilisi
Αρχαγετας	Arkhagetas	Archagetas	Kurucu
Κυρος	Kyros	Cyrus	En üst yetkili
Παιδος	Paidos	Paedus	Erkek çocuk
Αγνιτας	Agnitas	Agnitas	Kiraz ağacı
Ασκληπιειον	Asklêpieion	Aslcepieium	Asklepios Mabedi
Ληβεναιον	Lêbenaion	Lebenaeum	Lebene Tapınağı
Επιδαυρια	Epidauria	Epidauria	Epidauros Festivali

EK - D

Asklepios, Hygieia, Asklepion ve Asklepios Kült Sembolü Olan Yılan Betimlemeli Sikkeler

A – Asklepios Betimlemeli Sikkeler

Sikke # 1

- MYSIA, Pergamon
- M.Ö. 200 - 133
- Æ 14 mm. (4.64 gm.)
- Ön yüz: Asklepios'un defne çelenkli başı, sağa
- Arka yüz: Asklepios bastonuna dolanmış yılan, ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ
- Ref.: SNG Fr.5 1828; SNG Cop.4 370
- Copyright © CNG 2002

Sikke # 2

- MYSIA, Pergamon
- M.Ö. 200 - 133
- Æ 20 mm. (8.22 gm.)
- Ön yüz: Noktalı bordür içinde Asklepios'un başı, sağa
- Arka yüz: Yıldırım üzerinde kartal, sağ ve solda parçalı yazılımla ΠΕΡΓΑ-ΜΗΝΩΝ
- Ref.: SNG Cop.4 379
- Copyright © CNG 2002

Sikke # 3

- MYSIA, Pergamon
- Pergamum Conventus
- Ca. 134
- Hadrian
- Æ 30 mm. (25.70 gm.)
- Ön yüz: ΑΥΤ ΝΕΡ ΤΡΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟC, Hadrian'ın defne çelenkli başı, sağa
- Arka yüz: Asklepios ayakta, önden, sağ elini yılanlı bastonuna dayamış dinleniyor. ΕΠΙ CΤΡ Ι ΠΩΛΛΙΩΝΟC ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ
- Ref.: http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1736/1/image/originale

Sikke # 4

- MYSIA, Pergamon
- Pergamum Conventus
- c. 180 - 182
- Commodus (Augustus)
- Æ 45 mm. (43.65 gm.)
- Ön yüz: Commodus'un defne çelenkli başı, sağa, ΑVΤΟ ΚΑΙ Μ ΑVΡΗ ΚΟΜΟΔΟC
- Arka yüz: Meşale tutan iki Centaur'un arasında, yılanlı asa tutan Asklepios, ayakta, önden, ΕΠΙ ΤΡΑ Μ(?) ΑΓΛVΚΩΝ[ΙΑΝ]ΟV ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ Β ΝΕοΚοΡΩΝ
- Ref.: Weisser 2005 1170; Wroth 1982, NC 1882, s. 43, pl. II. 10 (arka).
- http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/3111/4/

Sikke # 5

- MYSIA, Pergamon
- M.Ö. 133 - 27
- Æ 16 mm. (4.60 gm.)
- Ön yüz: , Hygieia'nın yılanlarla çevrili defne çelenkli başı, sağa; altında ASKLHPIADOU
- Arka yüz: Omphalos etrafında çöreklenmiş yılan, ASKLHPIOU KAI UGIHAS
- Ref.: SNG Fr.5 1938-1940; BMC Mysia 163.
- http://www.wildwinds.com/coins/greece/mysia/pergamon/SNGParis_1938.jpg

Sikke # 6

- MYSIA, Pergamon
- Pergamum Conventus
- 109 - 110
- Trajan
- Æ 25 mm. (9.07 gm.)
- Ön yüz: Trajan'ın defne çelenkli başı, sağa
- ΑΥ ΝΕΡ ΤΡΑΙΑΝΟϹ ϹΕΒ ΓΕΡ ΔΑΚΙΚΟϹ
- Arka yüz: Hygieia ayakta, sağa; yılan besliyor; ayakta yılanlı asasını tutan Asklepios'a bakıyor. ΕΠ ΑΝΘ ΑΥ ΙΟΥ ΚΟΥΑΔΡΑΤΟΥ
- Ref.: Stumpf 556 corr.

Sikke # 7

- MYSIA, Pergamon
- Pergamum Conventus
- Ca. 118
- Hadrian (Augustus)
- Magistrate: Cl. Cephaliôn
- Æ 17 mm. (3.43 gm.)
- Ön yüz: Hadrian'ın defne çelenkli büstü, sağa, ΑΥΤΟ ΚΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟ
- Arka yüz: Solda Hygieia ayakta, sağa, yılan besliyor, ΠΕΡΓΑ ΕΠΙ CΤΡΑ ΚΛ ΚΕΦΑΛΙΩΝΟC, ΤΟ Β (sol alanda)
- Ref.: BMC Mysia 269.

Sikke # 8

- MYSIA, Pergamon
- 166 - 177
- Commodus (Caesar)
- Magistrate: Claudius Nikomedes
- Æ 33 mm. (20.72 gm.)
- Ön yüz: Commodus'un büstü, sağa. M AVP KAI CAP KOMODO/C
- Arka yüz: Solda yılan ve çelenk tutan Hygieia ayakta, sağa; sağda yılanlı asasını tutan Asklepios; aralarında küçük Telesphorus. EPI CTPA K NIKO MHDOUC B NEOKORWN PERGAMHNWN,
- Ref.: Bilinen kataloglarda yok. CNG Triton VII (1/2004), lot 749.

Sikke # 9

- MYSIA, Pergamon
- Pergamum Conventus
- Ca. 175
- Commodus (Caesar)
- Æ 34 mm. (20.25 gm.)
- Magistrate: Claudius Nikomedes (Strategos)
- Ön yüz: Commodus'un başı, sağa;
- M AVPH KOMOΔOC KAICAP
- Arka yüz: 6 sütunlu tapınak içinde, yılanlı asa tutan ayakta Asklepios heykeli, önden, ƐΠΙ CTP K NIKOMHΔOVC ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΝΕΟΚΟΡΩΝ Β
- Ref.: Weisser 2005 1040, BMC Mysia 295.

Sikke # 10

- MYSIA, Pergamon
- 193 - 211
- Septimius Severus and Julia Domna
- Magistrate: Klaudianos Terpandros
- Æ Madalyon, 53 mm.
- Ön yüz: Septimius Severus'un defne çelenkli büstü, sağa; Julia Domna'nın büstü, sola, AYT KAI L CEP CEOYHROC PER IOY DOMNA CEBACTH

- Arka yüz: Bergama Mabedi, girişin sağ ve sol platformlarında iki boğa, üst sütunlu platformarda iki insan figürü (Asklepios? ve Hygieia?),
- EPI CTRA KLAYDIANOY TERPANDROY PERGAMHNWN B NEOKORWN
- Ref.: BMC 314-315; Schultz AM 496; (Berlin Müzesi'ne teşekkürlerimle).

Sikke # 11

- MYSIA, Pergamon
- 198 - 217
- Caracalla
- Æ 39 mm. (44.89 gm.)
- Magistrate: M. Carel. Attalos
- Ön yüz: Caracalla'nın defne çelenkli büstü, sağa; AYT KPAT K MAPKOC AYP ANTΩNEINOC
- Arka yüz: 3 Korint tipi 4 sütunlu tapınak. Ortadaki Asklepios Mabedi'nin içinde, yılan ve asa tutan oturmuş Asklepios heykeli, ΕΠΙ CTP M KAIPEΛ ATTAΛOY ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ ΠΡΟΤΩΝ Γ ΝΕΩΚΟΡΩΝ
- Ref.: BMC 327; SNG Fr.5, 2229; Burrell Neokoroi tip 23; SNG Cop.4 500; SNGvA.1 1411.

Sikke # 12

- MYSIA
- Pergamon
- 198 - 217

- Caracalla
- Madalyon, (42 mm.) (46.14 gm.)
- Ön yüz: Caracalla'nın büstü, sağa, göğsünde gorgon, AVTKRATK MARKOC AVP ANTWNEINOC
- Arka yüz: Caracalla, içinde Asklepios heykelinin durduğu Asklepion Mabedi'nin önünde, mabet kapısı ile Caracalla'nın arasında bir genç boğa kurban ediyor. EPI CTR M KAI REL ATTALOYY PERGAMHNWN PRWTWN G NEWKORWN
- Ref.: SNGFr.5 2230; Fritze 1910 Pergamon pl. VIII, 8; BMC Mysia 324.

Sikke # 13

- MYSIA, Pergamon
- M.Ö. 282 - 263
- Philatairos
- Æ 15 mm. (4.31 gm.)
- **Ön yüz**: Athena'nın miğferli başı, sağa.
- Arka yüz: Çöreklenmiş yılan, FILETAROU, solda monogram.
- Ref.: SNG Cop.4 343 ff; SG 7228.

Sikke # 14

- MYSIA, Pergamon
- M.Ö. 166 - 67
- AR Cistophoric Tetradrachm

- 25 mm. (12.62 gm.)
- Ön yüz: Sarmaşık ve asma yaprağı çelenk içinde, yarı açık mistik sepetten (cista mistica) çıkan yılan,
- Arka yüz: Sadak içinde oka sarılmış iki yılan, solda ΠΕΡΓ monogramı, üstte BO magistrat inisiyali, sağ boşlukta yılanın sarıldığı thyrsos. (Dionisos'un kozalak süslü değneği)
- Ref.: Kleiner 1975 Pergamum 10; Pinder 94; SNG Fr.5 1718; SNGvA.1 7467.

Sikke # 15

- MYSIA, Pergamon
- M.Ö. 49
- Q. Caecilius Metellus Pius Scipio
- AR Cistophoric Tetradrachm, 25 mm. (11.43 gm.)
- Ön yüz: Sarmaşık ve asma yaprağı çelenk içinde, yarı açık mistik sepetten (cista mistica) çıkan yılan.
- Arka yüz: Lejyoner sancak direğine sarılmış iki yılan, solda monogram, Q. METELLVS PIVS SCIPIO IMPER
- Ref.: BMC Mysia s. 126, 127-128.

Sikke # 16

- MYSIA, Pergamon
- Pergamum Conventus
- c. 144 - 158

- Marcus Aurelius (Caesar)
- Æ 19 mm. (4.01 gm.)
- Ön yüz: Marcus Aurelius'un başı, sağa, AVPH oVHPoC KAICAP
- Arka yüz: Çöreklenmiş insan yüzlü yılan (Gylikon), ЄΠΙ CTP KOVAPTOV TO B ΠЄΡΓ
- Ref.: Weisser 2005 790, BMC 283, SNG Cop.4 485.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

AA	Archaologischer Anzeiger.
ABSA-BSA	Annual of the British School at Athens.
AE	L'Année épigraphique.
AFO	Archiv für Orientforschung.
Agizza 2001	Rosa Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji: Masallar ve Söylenceler*, (çev. Z. Zühre İlkgelen), İstanbul, 2001.
AJA	American Journal of Archaeology, The Journal of the Archaeological Institute of America, New York.
Akurgal 1973	Ekrem Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul, 1973.
Akurgal 1995	Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1995.
Alt.v.Perg.	Altertümer von Pergamon.
Alt.v.Perg.I	*Stadt und Landschaft*, A. Conze, O. Barlet, A. Philippson, C. Schuchhardt und Fr. Graber, 1912–1913; 4 Die 133 *Qasserversorgung von Pergamon*, G. Garbrecht.
Alt.v.Perg.II	*Das Heiligtm der Atena Polias Nikephoros*, R. Bohn, 1885.
Alt.v.Perg.III.1	*Der grose Altar, Der obere Markt*, J. Schrammen, 1896; 2. *Die Friese des grosen Altars*, H. Winnefeld, 1910.
Alt.v.Perg.IV	*Die Theater-Terrase*, R. Bohn, 1896.
Alt.v.Perg.VI	*Das Gymnasion, Der Tempelbezirk der Hera Basileia*, P. Schazmann, 1923.
Alt.v.Perg.VIII	*Die Inschriften von Pergamon*, M. Frankel, Teil 1. und 2., 1890 und 1895; 3. *Die Inschriften des Asklepieions*, Chr. Habicht, 1969.
Alt.v.Perg.XI	*Das Asklepieion* 1. *Der südliche Temenosbezirk in hellenistischer und frührömischer Zeit*, O. Ziegenaus und G. De Luca, 1968; 2. *Der nördliche Temenesbezirk und angrenzende Anlagen in hellenistischer und frührömischer Zeit*, O. Ziegenaus und G. De Luca, 1875; 3. *Die Kultbauter aus römischer Zeit an der Ostseite des Heiligenbezirks*, O. Ziegenaus und G. De Luca, 1981.
Alt.v.Perg.XIII	*Das Demeter-Heiligtum*, C.H. Bohtz, 1981.
Anat. St.	Anatolian Studies (The British Institute of Archaeology), Ankara.
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt.
Appianos	Appianos, *Appian's Roman History*, with an English trans. by H. White, I.-IV, Cambridge, 1913.
Aristides 1996	Publius Aelius Aristides: *Hieroi Logoi*, yayıncı Winter Carl, 1996.

AST Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.

A.Ü.DTCF Dergisi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara.

Bayatlı 1951 Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Sanat Eserleri ve Abideler*,İzmir, 1951.

Bayatlı 1953 Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Sikkeler*, İzmir, 1953.

Bayatlı 1959 Osman Bayatlı, *Bergama'da Prehistorik Kültür*, TAD, IX–2, (1959).

Bayatlı 1991a Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Akropol*, İzmir, 1991.

Bayatlı 1991b Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Asklepion*, İstanbul, 1991.

Bayatlı 1996a Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde İlkçağ ve Bakırçay* Havzası – Arkaik - Klasik Kültür, İzmir, 1996.

Bayatlı 1996b Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Krallık Devri*, İzmir, 1996.

BMC A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, London.

Boehringer 1959 E. Boehringer, *Pergamon*, Neu Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient, Berlin, 1959.

Bohn 1881 R. Bohn, *Tempel der Athena Polias Pergamon*, Berlin, 1881.

Bonnefoy 1981 Yves Bonnefoy, *Dictionary of Mythology and the Religions of Traditional Societies: Dictionnaire des Mythologie and des Religions des Societes Tradionnelles*, 1981.

Bosch 1942 E. Clemens Bosch, *Bergama Kral Hanedanının Şeceresi* (çev. Afif Erzen), Türkiyat Mecmuası, VIII, (1942).

Bosch 1951 E. Clemens Bosch, *Eski Sikkeler Rehberi* (I. Bölüm), İstanbul, 1951.

Bull. ép. *Bulletin épigraphique* in REG; von 1938 bis 1984 von J. und L. Robert (zitiert ohne Namensnennung), ab 1987 von verschiedenen Autoren, die jeweils genannt sind.

CAH The Cambridge Ancient History, London.

Calder…et al. 1929-93 W. M. Calder…et al., MAMA, I.-X, London, 1929–1993.

Callmer 1944 C. Callmer, *Antike Bibliotheken*, in Opuscula Archaeologica III (1944), s. 148-151, ve Abb. 1 ve 2 s. 149-150.

CIG Corpus Inscriptionum Graecorum.

CIL Corpus Inscriptionum Latinarum.

Cirlot 1995 J. E. Cirlot, *Dictionary of Symbols*, Published by Barnes & Noble (1995).

CNG Classical Numismatic Group Inc.

Conze…et al 1902 A. Conze, A. Philippson, W. Dörpfeld, H. V. Prott, W. Kolbe, H. Thiersch., *Die Arbeiten zu Pergamon, 1900-1901*, AM XXVIII (1902).

Conze & Schazmann 1911 A. Conze, P. Schazmann, Mamurt-Kaleh: *Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon*, Berlin, 1911.

Conze & Schuchardt 1899 A. Conze, C. Schuchardt, *Die Arbeiten zu Pergamon, 1886–1898*, AM XXIV, 1899.

Deubner 1938 Ludwig Deubner, *e Incubatione Capita Quattuor Scripsit* Ludovicus Deubner: *Accedit Laudatio in Miracula Sancti Hieromartyris Therapontis E Codice Messanensi Denuo* Edita (Latin), 1938.

Dörpfeld… et al. 1904 W. Dörpfeld, B. Schrüder, H. Schrader, W. Kolbe, W. Altmann,

Die Arbeiten zu Pergamon 1902-1903, AM XXIX (1904).

Dörpfeld… et al. 1907 W. Dörpfeld, H. Hepding, W. Kolbe, *Die Arbeiten zu Pergamon 1906–1907*, AM XXXII (1907).

Dörpfeld… et al. 1908 W. Dörpfeld, P. Jacobsthal, P. Schazmann, *Die Arbeiten zu Pergamon, 1906–1907*, AM XXXIII (1908).

Dörpfeld & Hepding 1910 W. Dörpfeld, H. Hepding, *Die Arbeiten zu Pergamon 1908–1909,* AM XXXIV (1910).

Dörpfeld… et al. 1912 W. Dörpfeld, A. Ippel, P. Schazmann, G. Darier, S. Loeschcke, A. Conze, *Die Arbeiten zu Pergamon, 1910–1911*, AM XXXVII (1912).

Dziatzko 1896 K. Dziatzko, *Die Bibliotheksanlage von Pergamon*, in Beitrage zur Kenntnisse des Schrift, Buch, und Bibliothekswesens, (Leipzig: Spirgatis 1896) 3, 10, s. 38-47.

EA Epigraphica Anatolica.

Edelstein 1948 E. J. Edelstein ve L. Edelstein, *Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies*, Baltimore, MD, 1982 [1948].

Eriş 1990 Eyüp Eriş, *Bergama Uygarlık Tarihi*, İzmir, 1990.

Farnell 1896b Lewis Richard Farnell, *The Cults of The Greek States II* (1896).

Farnell 1907a Lewis Richard Farnell, *The Cults of The Greek States III* (1907).

Farnell 1907b Lewis Richard Farnell, *The Cults of The Greek States IV* (1907).

Farnell 1909 Lewis Richard Farnell, *The Cults of The Greek States V* (1909).

Fischwick 1987 D. Fischwick, *Imperial Cult in the Latin West III*, Leiden-New York, 1987.

Freis Helmut Freis, *Historische Inschriften zur römischen Kaiserzeit von Augustus bis Konstantin*. Übers. u. hrsg. v. Darmstadt 1984. (Texte zur Forschung, Bd. 49.)

Fritze 1910 H. Von Fritze, *Die Münzen von Pergamon*, Berlin, 1910.

Goodall 1993 J.A. Goodall, *Star and Crescent: A Medieval Coin Type and Its Antecedentes*, Class. Num. Rev., XVIII, (1993).

Graves 1960 R. Graves, *The Greek Myths I* (1960).

Guthrie 1951 W.K.C. Guthrie, *The Greeks and Their Gods*, Boston, 1951.

Guthrie 1975 W.K.C. Guthrie, *The Religion and the Mythology of the Greeks*, CAH, II/2 (1975).

Grimal 1997 Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1997.

Hansen 1972 E. V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, Cornell, 1972. HN Historia Numorum.

Head 1911 B.V. Head, *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, London, 1911.

Herodotos Herodotos, *Herodot Tarihi* (çev. M. Ökmen – A. Erhat), İstanbul, 1991.

Hom. Iliad. Homeros, *Ilyada* (çev. A. Erhat – A. Kadir), İstanbul, 1984.

IGR *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes* / avctoritate et impensis Academiae inscriptionvm et litterarvm hvmaniorvm collectae et editae. Victor Henry, 1850-1907, Georges Lafaye, b. 1854, J. Toutain, 1865-1961, René Cagnat, 1852-1937. Cilt II basılmadı. T. I. *cvravit R. Cagnat avxiliant*

ibvs J. Toxtain et P. Jovgvet; t. III, *cvravit R. Cagnat avxiliante G. Lafaye. Indices composuerunt G. Lafaye et V. Henry*; t. IV, edidit G. Lafaye.

Ins.v.Perg. *Die Inschriften von Pergamon*, I-II, ed. by M. Frankel, Berlin, 1890–1895.

Irby 2016 Georgia L. Irby (ed.), *To Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome*, 2 volumes, 2016.

Ist. Forsch. İstanbuler Forschungen (Deutsches Archaologisches Institut), İstanbul.

JDAI Jahrbuch des Deutschen Archaologischen Instituts.

JHS Journal of Hellenic Studies, London.

JOAI Jahreschefte des Oesterreichischen Archaologischen Institutes in Wien.

JRS Journal of Roman Studies, Society for the Promotion of Roman Studies, London.

Kahler 1948 Fries Kahler, *Die Grose Fries von Pergamon*, Berlin, 1948.

Kaya 2014 Kemal Kaya, *Antik Çağın En Önemli Sağlık Merkezi: Asklepion*, https://gezgintech.com/asklepion-bergama-gezilecek-yerler.html.

Kerenyi 1958 C. Kerenyi, *The Gods of The Greeks*, Edinburgh, 1958.

Klaffenbach 1953 G. Klaffenbach, *Die Astynomeninschrift von Pergamon*, Berlin, 1953.

Kleiner 1975 Fred S. Kleiner, greek and Roman Coins in the Athenian Agora, 1975.

Kosmetatou 1995 Elizabeth Kosmetatou, *The Legand of the Hero Pergamus*, Ancient Society, XXVI (1995).

Magie 1939 David Magie, *Roma and City Stades of Western Asia Minor from 200 to 133 BC*, Anatolian Studies, presented to William Hepburn Buckler, Manchester, 1939.

Magie 2001 David Magie, *Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un Vasiyeti* (çev. Nezih Başgelen – Ömer Çapar), İstanbul, 2001.

Malay 1990 Hasan Malay, *Batı Anadolu'da Yerel Tanrılar ve Tapım Merkezleri*, Belleten, X (1990), s. 389–395.

Malay 1992 Hasan Malay, *Hellenistik Dönem'de Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, İzmir, 1992.

Müller 1987 H. Müller, *Der hellenistische Archiereus*, Chiron 17 (1987).

Nock 1930 Arthur Darby Nock, *Synnaos Theos*, Harvard University Press, 1930.

Oberhelman 2013 Steven M. Oberhelman (ed.), *Dreams, Healing, and Medicine in Greece, from Antiquity to the Present*, 2013.

OGIS *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*, ed. W. Dittenberger, I-II, Leipzig, 1903–1905.

Ohlemutz 1968 E. Ohlemutz, *Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon*, Darmstadt, 1968.

Oliver 1953 James H. Oliver, *The Date of the Pergamene Astynomic Law*, Hesperia, XXIV (1955), s. 88–92.

Paus. Pausinias, 1984a, 1984b, *Pausanias: Guide to Greece*, 2 vols. Çev.: Peter Levi, (Penguin). Vol. 1 *Central Greece,* vol. 2 *Southern Greece.*

Peek 1978 W. Peek, *Griechische Weihgedischte Aus Halikarnassos Knidos, Kyzikos und Pergamun*, Studien Zur Religion und Kultur Kleinasiens, (Festschrift für F.K. Dörner, ed. S. Şahin – E. Schwertheim – J. Wagner), Leiden, 1978.

Pekman 1970a Adnan Pekman, *Eski Çağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistesleri*, İstanbul, 1970.

Pekman 1970b Adnan Pekman, *Yazılı Kaynaklara Göre Pergamon (Bergama)* Şehrinin Kurucusu ve Kuruluşu Hakkında, İstanbul, 1970.

Petsalis-Diomidis 2010 A. Petsalis-Diomidis, *Truly Beyond Wonders: Aelius Aristides and the Cult of Asklepios*, Oxford, 2010.

Picard 1922 Ch. Picard, *Un oracle d'Apollon Clarios a Pergame*, BCH, XLVI (1922), s.190–197.

Pindar Pindar, *Pythian Ode*, Lyric Poem, 100 lines. (Tercüme: Conway)

Pirson 2007 Felix PIRSON, *Pergamon – 2007 Yılı Çalışmaları Ön Raporu*, İstanbul 2007.

Plinius Plinius, *Naturkunde*, 27 Bücher, Lat. Und Deut. Unter mitwirkung-namhafter Fachgelehrter hrsg. R. Konig und G. Winkler, I-XXXVII, München, 1973–1996.

RA Revue Archaelogique.

Radt 1989 Wolfgang Radt, *Pergamon: Archaologisch Führer*, İstanbul, 1989.

Radt 2002 Wolfgang Radt, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, İstanbul, 2002.

Ramsay 1890 W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890.

RC Royal Correspondance in the Hellenistic Period: *A Study in Greek Epigraphy*, New Haven.

REG Revue des Etudes Grecques.

Rheidt 1996 K. Rheidt, *Pergamenische Ordnungen Der Zeustempel und seine Bedeutung für die Architektur der Attaliden,* Diskussionen zur Archalogischen Bauforschung, Berlin, 1996.

Robert 1930 L. Robert, *Sur les Nikephoria de Pergame*, BCH, LIV (1930), s. 332–351.

Robin–Boyask 2008Robin Mitchell-Boyask, *Plague and the Athenian Imagination: Drama, History, and the Cult of Asclepius*. Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2008. s. xiv, 209.

Rostovtzeff 1923 M. Rostovtzeff, *Economie Politique des Rois de Pergame*, Anatolian Studies Presented to W.H. Ramsay, London, 1923.

Schafer 1976 J. Schafer, *Pergamon*, The Princeton Encyclopedia of Classical Sites, ed. Richard Stillwell…et al., Princeton, 1976, s. 688-692.

Schalles 1985 H.J. Schalles, *Untersuchungen zur Kulturpolitik der Pergamenischen Herrscher im dritten Jahrhundert vor Christus*, Ist. Forsch., XXXVI (1985).

Seaby 1996 H.A. Seaby, *Greek Coins and Their Values*, London, 1996.

SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Amsterdam.

SIG *Sylloge Nummorum Graecorum*, ed. by W. Dittenberger, I-IV, Leipzig, 1883–1915.

Simon 1975 E. Simon, *Pergamon und Hesiod*, Berlin, 1975.

SIG *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Leipzig.

SNG Cop.4 *Sylloge Nummorum Graecorum,* SNG Copenhagen: The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum Vol. 4 – Bosporus to Lesbos, reprint of original edition 4 parts. Part Bosporus - Bithynia 16 plates; Part Mysia 14 plates, Part Troas 11 plates.

SNG Fr.5 *Sylloge Nummorum Graecorum, France*, (SNG BnF, SNG Paris, SNG BN), Cabinet des Medailles, vol. 5 Mysia, (Paris, 2001).

SNGvA.1 SNG von Aulock (SNGvA), *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung Hans Von Aulock.* (Berlin, 1957-1967). Vol. 1: Pontus, Paphlagonia, Bithynia, Mysia, Troas, Aiolis, Lesbos, Ionia. (Berlin, 1957).

Strabon Strabon, *Geographica*, ed. E.H. Warmington, Strabon Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası* (Geographika: XII-XIII-XIV) (çev. Adnan Pekman), İstanbul, 1999.

Şahin 2001 Nuran Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, İstanbul, 2001.

TAD Türkiye Arkeoloji Dergisi, Ankara.

TAM Tituli Asiae Minoris, Vindobonae, 1901.

Üreten 1999 Hüseyin Üreten, *Hellenistik Dönem'de Pergamon Krallığı ve Roma Devleti İle İlişkileri*, Ankara, 1999, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Versnel 1981 H. S. Versnel (ed.), *Faith, Hope and Worship: Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, 1981.

Weisser 2005 Bernhard Weisser, *Pergamum as Paradigm,* in Christopher Howgego, Volker Heuchert, Andrew Burnett, *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, 2005, s. 135-141.

Wilhelm 1914 Wilhelm Dörpfeld, *Olympia in römischer Zeit*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1914.

Wroth 1892 W. Wroth, *Greek Coins of Mysia*, BMC: *A Catalogue of Greek Coins in British Museum*, London, 1892.

Wünsch 1905 R. Wünsch, *Antikos Zaubergerat aus Pergamon*, Berlin, 1905.

Zschietzshmann 1896 Zschietzshmann, *Attalos*, RE, II/2 (1896), s. 2157–2179.

Zschietzshmann 1937 Zschietzshmann, *Pergamon*, RE, XIX/I (1937), s. 691.

OSMANLI SARAY GELENEĞİNDE ŞERBET VE ŞERBET KAPLARI

Serkan Gedük[1]

Türklerdeki yemek kültürü göçebe toplumun özelliklerini taşımasının yanı sıra farklı kültürleri de içinde barındırmaktadır. Orta Asya'ya dayanan göçebe yaşam, Selçuklulardan Osmanlı dönemine kadar kendine has yemek ve içecek çeşitliğini oluşturmuştur.

"Hayatın gereklerinden olan beslenme fonksiyonu sarayda, toplu bir evde, standart bir ailede olduğu gibi kendi içeresinde basit belli kurallar ve temelde ana uygulamalar şeklinde kendini göstermekteydi. Tek fark saray mutfağının çok kişiye ve tabii hanedan üyelerine hizmet verdiği için çeşit1iliğe ve kaliteye yönelik bir abartıya sahip olmasıydı."[2] Osmanlı yemek kültüründeki zenginlik içecek kültüründe de kendini göstermiştir. "Süt, ayran, boza, salep, hoşaf, komposto ve şerbet gibi besin maddeleri en çok bilinen içecek gruplarıdır. Şerbetler; serinletici, susuzluğu giderici, yemek yerken de içildiği gibi çeşitli hastalıklarda ve geçiş dönemlerinde de yaygın olarak içilen bir içki grubudur."[3]

Osmanlı sarayının tatlı ve içecek ihtiyacı Helvahane bölümünden karşılanıp, gün boyu servis edilen içecekler burada hazırlanarak saray halkına dağıtılmaktaydı. Bu içeklerin başında şerbet gelmekteydi. Osmanlı mutfak kültüründe önemli bir yere sahip olan 'şerbet' her mevsim tüketilen bir içecekti. Şerbet her zaman taze yapılmadığından, uzun süre saklanabilen hazır karışımlar halinde bulundurulurdu. Sarayda şerbet yapımı kadar sunumuna da önem verilirdi. Özellikle Çin porseleni şerbetliklerde muhafaza edilen bu içecek, porselen ve tombak kaplarda ikram edilirdi.

---

1 Küratör (Sanat Tarihçisi ve Restoratör), Çin ve Japon Porselenleri Bölüm Sorumlusu, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, serkangeduk@hotmail.com

2 İlknur Haydaroğlu, Osmanlı Saray Mutfağından Notlar, 3.

3 Y. Özdoğan, N. Işık, Geleneksel Türk Mutfağında Şerbet, 1061.

Şerbetin Tanımı

Şerbet, batı dillerine (İtalyanca: sorbetto, Sırpça: sorbet , Arnavutça: šërbét Fransızca sorbet, İngilizce sorbet-sherbet, Almanca Scherbett) Türkçe'den geçmiş olsa da, Türkçe'ye Arapça *"içmek"* (şürb) kelimesinden geçmiştir. Şerbet, şarap ve şurup, aynı kelime kökünden gelmektedir.

Şerbet: Meyve öz suyuna şeker karıştırılarak veya bala belli miktarda su katılarak yapılan içecektir. Meyve suyuna şeker katılarak hazırlandığı gibi, şekerle kaynatılmış meyvelerin suyundan da yapılır ve içine tarçın, karanfil v.d. hoş kokulu baharatlar da konulurdu. Bir başka tanımı ise; *şekerin suda çözülmesiyle ortaya çıkan mayanın koyusuna şurup, sulusuna da şerbet denilirdi. Bunlar ya sade ya da karışık olurdu. Sulu olarak hazırlananı şekerli sudan farklı değildir. Buna şeker şurubu veya şeker şerbeti de denir. Diğer bir tanımla çeşitli bitki, çiçek, meyve, kök, kabuk veya tohumlarının şeker ilavesiyle ortaya çıkan karışık şurupların sulandırılmış şekline şerbet denilirdi.*[4]

Şerbet yapımında kullanılan meyvelerin başında vişne, ahududu, çilek, demirhindi, harnup, kayısı, kuru üzüm, nar, portakal ve turunç gelir (Resim 1). Bu meyvelerin değişik yöntemlerle elde edilen özsuyu ince tülbentlerden süzüldükten sonra istenen tatlılık derecesine göre belirli bir oranda şekerli suyla karıştırılır. Kıvamlı olması için içine yumurta akı konulduğu da bilinmektedir.

Topkapı Sarayı Helvahane/Şerbethane Bölümü ve Şerbetçi Teşkilatı

Sarayın en görkemli yapılarından birisi Saray Mutfaklarıdır. Mutfaklar II. avlunun Marmara cephesi boyunca uzanan, 175 metre uzunluğunda 30 metre enindeki 5.250 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Mutfakların sonunda Helvahane ve bir mescit bulunmaktadır (Resim 2). Bu mescide, Helvahane veya Şekerciler Mescidi de denir. Helvahane bölümü, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde iki bölümlü, dört kubbeli bir mekân olarak Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. *Helvahane'ye eskiden Şerbethane denmiştir.*[5] *"16. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan ve idarî olarak Matbah-ı Âmire'ye bağlı olan Helvahane'de, saray halkının tatlı-ekşi yiyecek ve içecekleri imal ediliyordu."*[6] *Helvahane mamulleri, mutfaklarda pişen yemekler dışında, adeta her yiyecek ve içeceği kapsamıştır; reçeller, helvalar, marme-*

4 Eren Akçiçek, Dünden Bugüne Şerbetçiliğimiz,745-746.

5 Nezihe Araz ,"Tatlı Tatlı Yiyelim Tatlı Tatlı Konuşalım", Eskimeyen Tatlar, 54.

6 Arif Bilgin, Osmanlı Saray Mutfağı,61.

Resim 1. Geleneksel Osmanlı şerbetleri. (Konyalı Lokantası Fotoğraf Arşivi)

latlar (murabbâ, rubb), şerbet ve şuruplar, hoşaflar, pelteler, turşular ve çeşitli şekerlemeler bu meyanda üretilmişidir.[7]

Saray mutfaklarında şerbet, reçel, şurup, macun ve tatlıları yapanların bağlı oldukları ocağa, 'Helvahane Ocağı, Helvahanede çalışanlara ise 'Helvacıyân-ı Hâssa' denilmekteydi. Başarılı ve yetenekli olanlar hizmet ettikleri bölüğün başına geçebiliyor, hatta helvacıbaşı bile olabiliyorlardı. Helvacıbaşı, sırasıyla Mutfak Emini ve Enderun'da bulunan kilercibaşına bağlı idi. "*Helvacılar, helvacıbaşı ve bir kalfanın nezaretinde çalışmaktaydı. Burada şerbet, hoşaf ve turşu yüksek miktarda üretildiğinden, helvacılardan bu hizmetleri görenler aynı gruplar oluşturmuşlardı. Şerbetçiler şerbetçibaşı, hoşafçılar hoşafçıbaşı idaresinde çalışmaktaydı.*"[8] "*Sarayda sırf şerbet ve reçel v.d. yapmak için "Gülhane" bulunduğunu, Padişahın "şerbetçi" diye anılan zabitinin olduğu bu alandaki en nadide malları almak üzere her yıl Mısır'a gittiği kaynaklarda geçmektedir.*"[9]

"*Eremya Çelebi*[10], *sarayın I. avlusunda fırınların yanında ıspanakçı ve*

7 Arif Bilgin, Osmanlı Saray Mutfağı,61.

8 Arif Bilgin, Osmanlı Saray Mutfağı, 62.

9 Burhan Oğuz, Türkiye Halkının Kültür Kökenleri,758.

10 Eremya Çelebi: Osmanlı döneminde (1637-1695) yaşamış şair, seyyah, diplomat ve tarihçidir.

şerbetçi ocaklarının bulunduğunu belirtmektedir. Sarayda şerbet ihtiyacı Helvahane'de karşılandığından, şerbetçi ocağının da sakahane olması muhtemeldir. Söz konusu binaların bulunduğu yerden mutfak kompleksine geçişi sağlayan bir kapının olması da iddiayı destekleyen bir başka unsurdur. Diğer taraftan saray içinde sarayın kısa süreli kar ve buz ihtiyacını gören kuruluşların var olup olmadıkları bilinmemektedir. Eremya Çelebi I. avluda buzcubaşı ocağının bulunduğundan da söz etmekte, fakat buranın özelliklerine değinmemektedir."[11]

Resim 2. Topkapı Sarayı Müzesi Helvahane/Şerbethane bölümünden bir görüntü

III. Murad'ın (1574-95) oğlu Şehzade Mehmed'in sünneti dolayısıyla 1582 yılında İstanbul'da büyük bir şenlik düzenlenmiştir. Bu şenliklerin önemli bir öğesi de esnaf geçididir. Esnaf grubu içinde, *elekçiler esnafının ardından şerbetçi* esnafı yer almıştır.[12] Resim 3'te Şerbetçi esnafı seyyar araba üzerine yerleştirdikleri dükkânlarıyla At Meydanı'nda hünerlerini padişaha sergilerken gösterilmiştir.

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde şerbetçi esnafından bahseder. Özellikle *"17. yüzyılda İstanbul'daki şerbetçi esnafının 500 kişi olduğunu, 300 tane de dükkânlarının olduğunu belirtir. Ayrıca Evliya'nın "şerbetçiyân-ı piyade", arşiv belgelerinin de "Ayakta şerbet satıcı taifesi" olarak tanımladığı esnaf*

11 Arif Bilgin, Osmanlı Saray Mutfağı,76.

12 Metin And, XVI. Yüzyılda Loncalar ve Gedikler, 6-7.

Resim 3. Şerbetçi esnafının At Meydanı'ndan seyyar arabayla geçişi. Surname-i Hümayun, TSM H1344, y. 238a'dan ayrıntı.

grubudur. Bunlar, adından da anlaşıldığı gibi, sokakta, sırtlarındaki ibriklerde şerbet satan sokak şerbetçileridir. Evliya, bunların sayısının cüllâbçılarla birlikte 300 kişi olduğunu bildirir. Bunlara seyyahın ıssı ve baharlı şerbetçi esnafı olarak isimlendirdiği ikinci 300 kişilik grubu da eklersek sokak şerbetçilerinin sayısı 600'e ulaşmaktadır."[13]

Osmanlı sosyal hayatında şerbet halk için de önemli bir içecekti. Özellikle devlet, halk için üretilen şerbetlerin standartlarını belirlemek için bir takım önlemler almıştır. Şerbetçi esnafının halka hileli ve pahalı şerbet satışını önlemek için kanunname çıkartılmıştır. Bu kanunnameye göre; "*şerbetçiler gözlenecek, üzümün okkası bir akçeye olacak, şerbetin iki okkası bir akçe olacak. Misk ve gül kokulu, ekşi ve fazla sulu olmayacak. Şerbetlerde kar ve buz olacak, tas ve kâseler temiz olacak*"[14] denilmiştir.

Şerbet Türleri ve Şerbet Yapımında Kullanılan Malzemeler

Şeker, şerbet yapımında kullanılan önemli bir tatlandırıcıdır. "*Helvâhanede şerbet yapımında kullanılan şeker Saray'da bolca tüketilmiştir. Özellikle Saray'da tüketilmekle kalmamış, başağalar tarafından birbirine ikram edilen*" pahalı bir gıda olmuştur.[15] Şekerin yanı sıra bal da şerbet yapımında bolca kullanılmıştır. "*Bal, sıradan insanlar için yapılan sade şerbetler için çok miktarda kullanılmış, büyük toprak kaplar içinde Eflak, Transilvania ve Moldova'dan getirilmiştir.*"[16]

13 Arif Bilgin, "Osmanlılarda Şerbet Kültürü ve Tatlıhane-i Âmire'de Üretilen Şerbetler", 50.

14 Mehmet Mazak, Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul,104.

15 Robert Withers, Büyük Efendinin Sarayı, 99.

16 Robert Withers, Büyük Efendinin Sarayı, 100.

18. yüzyılda yaşamış M. d'Ohsson ise *"hali vakti yerinde olanlar şerbet denen tatlı bir içeceği tercih eder. Şerbetin orta halliler için basit, zenginler için teferruatlı çeşitleri vardır. Orta halliler sadece bal veya şeker kullanırdı. Zenginler ise limon yahut portakal suyu, ağaç kavunu, menekşe, gül, safran, ıhlamur suyu vs. kullanırdı* "diyerek şerbetin Osmanlı sosyal hayatındaki çeşitliliğini göstermiştir.

Saray'da çok çeşitli meyvelerden şerbet yapılmış olmasına karşın, İstanbul dışından da özel olarak şerbet getirilmiştir. İstanbul dışından getirilen şerbetler genellikle *"menekşe (benevşe), gül maa gül şeker, gül ile limon, kırmızı gül, nilüfer, karabaş, dut, hünnap, ayva, ayva yaprağı, vişne, temirhindi, nergis (zerrin-kadeh), usul dihari ve şahtere şerbetleri ile çeşitli bitkilerin karışımlarından elde edilen ecza şerbetidir.* Özellikle, *Mısır'ın hummâs, Şam'ın dibâs, Bursa'nın na, Yanbolu'nun anberbaris (kadın tuzluğu, berberis vulgaris) şerbetleriyle, Edirne'den gelen kırmızı gül ve gül ile limon şerbetleri meşhurdur. Bir çeşit şerbet olarak da sayılabilecek limon suyu, sarayda yapıldığı gibi, dönemin en önemli turunçgiller üretim merkezi olan İstanköy adası ile sakız adası ve Alanya'dan da tedarik edilmekteydi."*[17]

Evliya Çelebi *"şerbetlere misk, amber, gülsuyu ve menekşe katıldığını, bazen birbirine uygun meyvelerin de karıştırılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir."*[18] d'Ohsson ise *"şerbetlerin lezzetini artırmak için misk, amber, sarısabır gibi çeşitli kokulu maddeler kullanılırdı. Şerbet gün içinde ve yazın çok içilir, özellikle yemek sonlarında ve hele hamur işlerinden sonra daha fazla kullanılır"* şeklinde ifade etmiştir.[19] *"Şerbet sadece içecek olarak tüketilmemiş, sarayda yapılan aşure ve diğer tatlıların"*[20] yapımında da kullanılmıştır.

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda verdiği içeceklerin arasında çok çeşitli şerbet isimlerine rastlanır: *"Arnavut şerbeti, Kasım şerbeti, baharlı şerbet, Atina balı şerbeti, cüllab şerbeti, tarçın hacı şerbeti, imam şerbeti, karanfilli gül şerbeti, karanfilli üzüm şerbeti, tiryaki şerbeti, menekşe şerbeti."*[21]. *"Kökenav (köknar) şerbeti, nar şerbeti, ûşile (avşile) şerbeti, revâs şerbeti, müselles şer'iyesi, kayısı cüllâbı, baldıran şerbeti meşhur ve memduh" içeceklerdir."*[22]

---

17 Bkz.(1), Akçiçek, 747.

18 Tuğrul Şavkay, Osmanlı Mutfağı, 292.

19 Burhan Oğuz, Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, 758.

20 Ziya Kazıcı, Osmanlı'da Toplum Yapısı, 391-393.

21 http://sanlitarihim.blogcu.com/mutfagin-gunluk-yasamimizdaki-yeri-dunu-bugunu/5273875.

22 Nazif Öztürk, Osmanlı Dönemi Yemek ve İkram Kültürü, 27.

Topkapı Sarayı Müzesi Taş Kitabeler Koleksiyonu'na kayıtlı, mermer kitabede, Helvahane Ocağı'na Mihri Vefa Kalfa'nın[23] H. 1232 (M. 1816/1817) tarihinde yaptırmış olduğu 2.000 kuruşluk vakfın şartlarını bildiren bir kitabede (envanter no: 32/208) şerbetten de bahsedilmiştir (Resim 4).

"…8. sarf oluna. Şerbetlik kırmızı şeker on vakıyye altmış guruş şerbetlik beyaz şeker on vakıyye altmış guruş ve gülbeşeker

9. bir vakıyye altı guruş ve külâh içün ecnâs-ı şeker on iki vakıyye altmış guruş ve gülsuyu bir vakıyye

10. iki guruş ve öd ağacı on beş dirhem on beş guruş ve bir vakıyye kahve on guruş ..."[24]

"8, 9 ve 10. satırlarında kahve ile birlikte şerbetlik kırmızı şeker ile şerbetlik beyaz şekerden ve gülbeşeker ile külâh için ecnâs-ı şeker ismi verilen şekerden bahsedilmektedir. 9. satırda da gülsuyu isminin geçtiğini görmekteyiz.[25] Bu kitabede şerbetlik kırmızı ve beyaz şeker, öd ağacı, kahve, gülsuyu, gülbeşekerin adının geçtiği şerbetlik fiyatları belirlenmiş olup, bu bağışın vefat eden Dûdnâb Hatun adına Helvahane ocağına yapıldığından bahsedilmektedir." Ayrıca bu dönemde şerbet için kırmızı ve beyaz şekerin kullanıldığı da kitabeden anlaşılmaktadır.

Resim 4. Mermer Kitabe, Osmanlı 1816/1817 tarihli Taş Kitabeler Bölümü, Topkapı Sarayı Müzesi, Envanter no: 32/208.

"18. yüzyıldan itibaren yaz ayları boyunca padişah ve saray halkı için, Uludağ'dan getirtilen dondurulmuş kar, 18. yüzyıl sonlarında yazın bütün İstanbul'un ihtiyacını karşılayacak kadar bol miktarda temin edilebilmekte ve sayıları pek çok olan şerbetçi dükkânları vasıtasıyla şehrin her sokağında buzlu şerbet satılmaktaydı."[26]

23 Mihr-i Vefa Kalfa: Sultan II. Mahmud'un (1785-öl.1839) cariye ve kalfasıdır.

24 H. Canan Cimilli, Topkapı Harem-i Hümâyûnu Harem-Padişahın Evi, 132-133.

25 Kitabe sülüs hatla on altı satır olarak yazılmıştır.

26 Y. Özdoğan, N. Işık, Geleneksel Türk Mutfağında Şerbet,1064.

Withers'e göre; "*Haremde yazın serinlemek için karla karıştırılmış şerbet içilir, karlar Saray için büyük miktarda alınır ve saklanırdı. Çünkü kar, armağanlar ve törenlerde çokça kullanılırdı. Alınan karlar dağlara ve yeraltındaki kuyulara yerleştirilirdi. Karın getirilmesi ve depolanması için yapılan harcamalar Saray'a yılda yirmi bin akçeye mâl olmuştur.*"[27]

Saray Geleneğinde Şerbet

Osmanlı saray mutfağında şerbet, ziyafet sofralarının vazgeçilmez içeceği olmuş sohbetlerde, doğum kutlamalarında, misafir ağırlamalarında, nişan ve sünnet gibi törenlerde ikram edilmiştir. Özellikle yemeklerde su ve hoşafın yanında şerbetlerde bolca tüketilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren şerbet sofralarda yer almıştır.

"*Şerbet kültürü Osmanlı döneminde zirveye ulaşmış, bu kültürü üst düzeyde temsil eden Osmanlı sarayları olmuştur. Gündelik tüketim dışında özel günlerde de çokça tercih edilen bir içecek olan şerbet; serinletici ve ferahlatıcı bir içecek olarak bütün saraylar tarafından tüketilirdi. Bu bağlamda elçilere verilen ziyafetlerde her ne kadar elçiler şerbet yerine alkolü içecek tercih etiklerini seyahat notlarına düşseler de şerbet, sofraların önemli bir unsuru*"[28] *olmuştur.*

"A. Süheyl Ünver İstanbul Risaleleri adlı kitabında, Fatih dönemi yemekleriyle ilgili yazısında "*XV. yüzyıl saray mutfağında tatlıların yanı sıra nardenk şurubu, şalgam turşusu ve şerbetlerin*" olduğunu vurgulamıştır.[29] Padişahların en sevdiği içeklerin başında şerbet ve hoşaf gelir, özellikle padişah için hazırlanan sofraya iki tane tahta kaşık konulurdu. "*Bunlardan bir tanesi çorba içmek için, diğeri ise susuzluğunu gidermek üzere hoşaf içmek için kullanırdı. Padişah yemeği yedikten sonra ağaların birisi tarafından bir porselen tabak içine oturtulmuş, üstü kapalı derin bir porselen kâse içinde şerbet getirilirdi.*" [30]

Sarayın Enderun avlusunda bulunan Kilerli Koğuşu'nda padişah için özel hazırlanmış mutfak eşyalarının bulunduğu yerde, şerbet ve çeşitli şuruplardan oluşan içecekler bulunmaktaydı. "*Kilerli Koğuşu'nun en mühim vazifesi padişah sofrasını hazırlamaktı. Padişahın yemeğini pişirmek, sofra kurmak, servis yapmak, sofrayı toplamak, bulaşıkları yıkamak onların vazi-*

27 Robert Withers, Büyük Efendinin Sarayı, 97.

28 Arif Bilgin, "Osmanlılarda Şerbet Kültürü ve Tatlıhane-i Âmire'de Üretilen Şerbetler", 49.

29 A.Süheyl Ünver, İstanbul Risaleleri 3, 116.

30 Robert Withers, Büyük Efendinin Sarayı, 95.

fesi idi. Şerbetler, şuruplar, macunlar hazırlarlardı. Bunun dışında Harem'in kiler ihtiyacını (her türlü yiyecek ve içecek ihtiyacı) karşılar ve muhafaza ederlerdi".[31] Sultan IV. Mehmed döneminde (1648-1687) yaptırılan "*Mustafa Paşa Köşkü'nün sağ tarafında Şerbet Odası bulunmaktadır*.[32]

Padişahların kılıç alayları sırasında da şerbet önemli bir içecek olmuştur. Kılıç alayı sırasında, padişahların "*Eyüp'e kadar gidiş veya dönüşlerinde Eski Odalar (Şehzadeler Camii karşısında) önünden geçerken altmış birinci cemaatin odabaşısı tarafından verilen şerbeti içip, şerbet kâsesini altınla doldururdu. Bunu müteakip odabaşının üç kurban kesmesi kanundu.*"[33]

Bütün divan toplantıları, sabah namazından hemen sonra olduğu için Ayasofya'da namaz kılan davetliler, kapıdan içeri girerler, yerleştikleri zaman Divan-ı Hümayun'da mevsimine göre şerbet veya sıcak bir içecek kendilerine buyur edilirdi.[34] "Divanda verilen öğle yemeklerinin ardından *da "Paşalar ve önemli kişilere büyük porselen kaplar içinde içecek getirilir -ki bu şerbetti- diğer misafirler ise ya içmezler ya da kendilerine yakından getirilen suyu içerlerdi*."[35]

Resim 5. 1720 şenliğinde Sultan III. Ahmed otağının önünde yemek yerken çevresindeki hizmetkârların elinde tombak ve porselen kâse içinde şerbet görülmektedir. Vehbi'den Levni, TSM A3593 21b

"Padişahın mahfel-i hümayuna (hünkâr mahfeli), geldiği cemaate özel bir işaretle bildirilince camidekiler hep birden ayağa kalkar ve yine işaret üzerine otururlardı. Mevlid'in okunup bitmesinden sonra, padişahça vükelâya, kürsü şeyhlerine, mevlid okuyanlara, müezzinlere ve diğer icap edenlere hil'atlar giydirilir, şeker ve şerbetler dağıtılırdı.[36]

31 İlber Ortaylı, Osmanlı Sarayında Hayat, 105.
32 İlber Ortaylı, Osmanlı Sarayında Hayat, 137.
33 Zeynep Tarım Ertuğ, Osmanlı Devletinde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek, 139.
34 İlber Ortaylı, Osmanlı Sarayında Hayat, 39.
35 Robert Withers, Büyük Efendinin Sarayı, 38.
36 Ali Seydi Bey, Teşrifat ve Teşkilatımız, 151-152.

Padişahın çocuğu doğduğu zaman *"hatt-ı hümayunla derhal Paşakapısı'na bildirilir ve doğumun ertesi günü sadrazam, şeyhülislâm, vezirler, kazaskerler, nakibüleşraf, yeniçeri ağası, şıkk-ı evvel defterdarı, reisülküttap tebrik için Saray'a giderler ve padişah tarafından kendilerine kürk ve hil'at giydirilirdi. Doğumun üçüncü günü sadrazama şerbet gönderilmek usuldendi"*. [37] Aynı âdet hanım sultanların nikâh töreninde de olmaktaydı. Damadın vekili olarak seçilen iki ağanın *"şehadetleriyle, şeyhülislâm tarafından mehr-i muaccel belirlenerek akit ve nikâh tamamlanırdı. Ayasofya şeyhi dua eder ve gelen davetlilere çeşitli hil'atlar ve yüklükler hediye edilir, şerbet ve tatlı ikramından sonra sadrazamın kalkmasıyla merasim tamamlanırdı."*[38]

Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600) , şenlikler sırasındaki ziyafetlerden bahsederken: *"Her gün beş yüz aşçı, bütün malzemeleri bakkallar tarafından getirilen binlerce kap yemek hazırlarlar. Bu arada, helvacılar helvalarıyla; ekmekçiler çeşit çeşit ekmekleriyle, şerbetçiler ve şekerciler içecekleriyle saraya gelirler. Bu yiyeceklerle çok büyük bir sofra hazırlanır. Birbirinden güzel yiyeceklerle hazırlanan sofra padişahı kıskandıracak güzelliktedir. Padişah yemeğe başlanmasını emreder. Halk yağmalarcasına sofraya hücum eder. Herkes yer, içer ve doyar."*[39] şeklinde ziyafetleri anlatmıştır.

Sarayda şerbetin yapımı kadar şerbetin kim tarafından sunulacağı da önemliydi. Özellikle *"IV. Mehmet tarafından Edirne'de yaptırılan 1675 tarihindeki sünnet düğününün ön hazırlıkları için İstanbul'dan Merzifonlu Hüseyin Ağa getirilerek aşçıbaşı yapılmış ve yanına 150 saray aşçısı ile 300 taşra aşçısı verilmişti. Ayrıca kahve, şerbet ve buhur dağıtmak için Eski Saray'dan 50 ve Zülfiyan'dan 50 olmak üzere 100 baltacı seçilmişti."* [40] 1582 şenliğinde III. Murad'ın oğlu III. Mehmed için düzenlenen sünnet düğününde, *"Şenliğin düzeninin sağlanması için bazı önemli kişilere görevler verilmişti: Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa düğüncübaşı, Anadolu Beylerbeyi Cafer Ağa şerbetçibaşı olarak seçilmiştir."*[41] Anadolu beylerbeyinin şerbetçibaşı olarak seçilmesi şerbetin düğünlerde önemli bir içecek olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Sarayı'na davet edilen yabancı devlet büyükleri Sultan Abdülmecid'den (1839-61) sonra batılı tarzda ağırlanmıştır. Özellikle *Yıl-*

37 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, 171.

38 D. Ali Kılıç, Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri, 884.

39 Gelibolulu Mustafa ÂLİ, Cami'u'l-Buhur Der Mecalis-i Sur, 54.

40 Ebru Baykal, Osmanlılarda Törenler, 92.

41 Metin And, Kırk Gün Kırk Gece, 22.

dız Sarayı'nda Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm ve ailesi için verilen yemekler dikkat çekicidir. Bu yemeklerden biri Küçük Mabeyn Köşkü'nde yapılmış olanıdır. Burada yenilen yemeklerin ardından el yıkamak için ibrik, leğen ve peşkir getirilmiş, ardından gülsuyu ikram edildikten sonra buhur yakılmıştır. Ardından özel merasimle şerbet, kahve ve gerekirse çubuk ikram edilmiştir. Bu Osmanlı geleneği yavaş yavaş saraya mensup yüksek seviyeli memurlara, paşalara, zenginlere kadar yayılmıştır."[42]

Harem'de hastalanan kadınlara ilaç olarak şerbet verildiğini 17. yüzyılda yaşamış Robert Withers'in notlarından öğrenebiliyoruz. Withers: *"Hekim hastayı muayene ettikten sonra hangi ilacın uygun olacağını düşündüğünü söyler ki bunlar çoğunlukla (Türklerin genel bilgi ve âdetlerine göre) rahatlatıcı ve serinletici (ferahlatıcı) şerbetlerdir."*[43] diyerek Harem'de ilaç olarak şerbetin önemli bir içecek olduğunu vurgulamıştır.

Şerbet, ilaç üretimi yapan darüşşifalarda da önemli bir içecekti. *Saray dışında darüşşifalarda yapılan ilaçlar için her darüşşifada şerbet üretiminden iyi anlayan (dolayısıyla Osmanlı tıbbını da kısmen bilen) bir şerbetçi bulundurmaktaydı. Osmanlı halkı, ilaç olarak üretilenler dışında değişik türlerde şerbet tedarik etme/içme imkânına sahipti. Öncelikle her evin mutfağında bir şekilde şerbet üretiminin yapıldığı düşünülmelidir."* [44]

Şerbet, Osmanlı döneminde şifa ve serinletici etkisinin yanında kimi zaman kötü haberlerin de sembolü olmuştur. Özellikle "*Divan-ı Hümayun'da hüküm giyen siyasî idamlıklar bostancıların kollarında Balıkhane Kasrı'na gönderilir, haklarındaki hüküm kesinleşene kadar üç gün burada bekletilirdi. Üçüncü günün sonunda mahkûmun idam kararı Divan'da tasdik edilmişse, zindanın demir kapısı hıçkırarak açılır, görevi, mahkûma şerbet sunmak için zebella gibi bir bostancı kapıda belirirdi. Bostancının kapıda belirmesiyle mahkûmun gözü, bostancının tepsi üstünde taşıdığı bardağa dikilirdi. Her şeyi o bardağın içindeki şerbetin rengi belirlerdi: Eğer şerbetin rengi beyaz ise mahkûm affedildiğini anlar, derin bir nefes alır, kuyuda soğutulmuş şerbeti afiyetle yudumlar, sürgüne gönderilirdi. Fakat getirilen şerbet kıpkırmızı kızılcık şerbeti ise bu "ölüm şerbeti" demekti… O an bostancı susar, mahkûm susar, sadece bardağın rengi konuşurdu. "Ölüm şerbeti" getiren bostancı, mahkûma karşı*

42 Sebahattin Türkoğlu, Hünkâr Beğendi 700 Yıllık Mutfak Kültürü, 53.

43 Robert Withers, Büyük Efendinin Sarayı, 89.

44 Arif Bilgin, "Osmanlılarda Şerbet Kültürü ve Tatlıhane-i Âmire'de Üretilen Şerbetler", 49.

saygıda asla kusur etmez, hatta biraz aşırıya bile kaçardı. Bu hayata karşı duyulan saygının bir yansımasıydı. "Ecel şerbeti"ni zar zor içen mahkûm, yine bostancı eşliğinde infaz için Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümayun'la Babüsselâm arasında kalan Cellat Çeşmesi'nin önünde idam edilirdi."[45]

Şerbetlikler ve Şerbet Kapları

Osmanlı döneminde kullanılan sofra araç gereçlerinin bir kısmını, hangi yiyecek ve içecek için kullanıldıklarını, Saray arşivindeki belgelerden öğrenebiliyoruz. 1620 tarihli Es'âr defterinde şerbet araç ve gereçleri olarak*; şerbet kavanozu, ayaklı şerbet tası, nakşı bahar tabağı, şerbet çanağı, şerbet eleği, billur müzehhep, nakışlı kapak sultani şerbet kâsesi*"[46], şerbet fincanı, şerbet şişesi gibi araçların isimleri geçmektedir.

Resim 6. Seladon Kâse,Topkapı Sarayı Müzesi, Çin Porseleni Koleksiyonu, 15/2707.

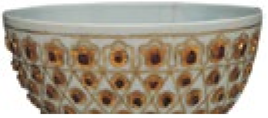
Sarayda hanedan ve üst düzey görevliler tarafından en çok tercih edilen kaplar, Çin porselenleri olmuştur. "*Çin porselenlerinin kullanılması ile ilgili tarihî kaynaklar bilgiler verir. Covel, Edirne'de vezirin onuruna verdiği yemeği anlatırken servisin pahalı kaplarla yapıldığını, mertebani ve fağfur kaplar ile şerbet ve kahve fincanları kullanıldığını yazar."*[47] Osmanlı belgelerinde mertebani olarak geçen ve Çin'de üretilen seladon kaplar, içine konulan zehri belli ettiği inancıyla mutfaklarda tercih edilerek kullanılmıştır (Resim 6). Çin porseleni koleksiyonunda çok sayıda seladon ve mavi beyaz porselen kâseler bulunmaktadır (Resim 7). Bunlar şerbet ve hoşaf için kullanılmış olmalıdır. Şerbet için kullanılan eserlerin küçük bir bölümü mücevher süslemelidir. "*16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren porselenler üzerine kıymetli taşlar yerleştirilmesi başlı başına bir sanat dalı olmuştur. Porselen üzerindeki süsleme işi 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın ortalarına kadar yapılmıştır."*[48] *"Arşiv kayıtlarına göre, genellikle Harem'de üst düzey hanedan*

45 Yavuz Bahadıroğlu, Osmanlıda Şehzade Katli, 27-28.

46 M. Saip Sürücüoğlu, Türk Mutfağında Şerbetlerin Yeri ve Önemi, 32.

47 Ayşe Erdoğdu, Hünkâr Beğendi 700 Yıllık Mutfak Kültürü, 61.

48 A. Erdoğdu, S. Gedük, Çin Porselenleri Üzerindeki Osmanlı Süslemeleri, 273.

Resim 7. Murassa Kâse, Çin Porseleni, 16. yüzyıl, Mücevher Süsleme Osmanlı dönemi, 16. yüzyılın ikinci yarısı.
Altın Yaldız Süslemeli (Kinrande), Çin Porseleni 16. yüzyıl.
Kâse, Mavi-Beyaz Kâse, Çin Porseleni, 17. yüzyıl.
Topkapı Sarayı Müzesi, Çin Porseleni Koleksiyonu, 15/2762-15/2707-15/2950

mensuplarının kullandığı anlaşılan bu kaplar,[49] Saray'da Çin porselenlerinin değerini ve önemini göstermesi açısından önemlidir. Divan-ı Hümayun'dan çıkan H. 1204 sayılı bir hükümle ilgili vesikada mücevherli (murassa) Çin porselenleri kullanımıyla ilgili bilgiler yer almaktadır (Resim 8). M. Baudier konuyla ilgili olarak: "*Altın ve gümüş kaplarda, Padişah yemek esnasında envai meyve suyu, unum suyu ve şekerle yapılmış bir içki (şerbet) içer. O bu içkiyi murassa ayaklı bir zarf içine konulmuş porselenden veya Hindistan cevizi kabuğundan küçük bir kâseden tahta kaşıkla içer.*"[50] diyerek padişaha sunulan şerbetlerin servisinde mücevherli Çin porselenlerinin de kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Saray koleksiyonunda yer alan bazı Çin porseleni kaplara (özellikle kavanoz, vazo ve şişe formlu eserler) metal musluk, ayak ve kapak takılarak şerbetliğe dönüştürülmüştür. Şerbetliğe dönüştürülmüş 15/1378 envanter numaralı mavi beyaz porselen küp ayrı bir öneme sahiptir. Diğer örneklerden farklı olarak kapağında asma bir kilit bulunmaktadır. Padişaha sunulan şerbet kaplarının bir kısmının güvenlik nedeniyle ağız kenarlarının mühürlendiği kaynaklarda geçmektedir. Özellikle

Resim 8. Çin Porseleni şerbetlik, 15. yüzyıl. Metal ekleme 18. yüzyıl Osmanlı, Topkapı Sarayı Müzesi Çin Porseleni Koleksiyonu, 15/1378.

49 Ayşe Erdoğdu, Harem Sergisi, 356.
50 Ayşe Erdoğdu, Hünkâr Beğendi 700 Yıllık Mutfak Kültürü, 62.

"Sultan II. Abdülhamid'in bilinen evhamları dolayısıyla yemekleri tablalara konduktan sonra bir örtüyle kapatılır, örtünün uçları birbirine bağlanarak mühürlenirdi. Bunun gibi ekmek sepeti, su ve şerbet sürahilerinin ağızları da mühürlenirdi. Sürekli Kâğıthane suyu içtiğinden bu memba yakınına kimse yaklaştırılmazdı."[51] Şerbetin meyveli bir içecek olması nedeniyle içine konulan zehri belli etmeyeceği düşüncesi şerbetliklerin kapaklı ve mühürlü olması fikrini oluşturmuş olmalıdır. Şerbetliklerin dip kısımlarında bulunan musluk sayesinde kapak açılmadan şerbet bardağa doldurularak kontrolü ve pratik bir şekilde servisi yapılabilmektedir.

Resim 9. Tombak şerbetlik, Osmanlı 19. yüzyıl, Topkapı Sarayı Müzesi Bakır Koleksiyonu, 25/3788.

Resim 10. Tombak kâse, Osmanlı 19. yüzyıl, Topkapı Sarayı Müzesi Bakır Koleksiyonu, 25/3795. Tombak şerbet kupası, 19. yüzyıl, Topkapı Sarayı Müzesi Bakır Koleksiyonu, 25/3816.

51 Sebahattin Türkoğlu, Hünkâr Beğendi 700 Yıllık Mutfak Kültürü, 60.

Porselen kaplardan sonra ikinci önemli grup 17-19. yüzyıllar arasına tarihlenen bakır ve tombak[52] mutfak eşyalardır (Resim 9). Bakır kaplarla hemen hemen aynı formlarda yapılan tombak eserler genellikle kapaklı sahanlar, şerbet güğümleri, ibrik ve leğenlerden oluşur. Porselen kapların üzerine tombak kapakların örtüldüğü minyatürlerden bilindiği gibi, koleksiyondaki kapak sayısından da anlaşılmaktadır. 1716 yılında İstanbul'a gelen İngiliz elçisinin eşi Lady Montagu, Sultan Mustafa'nın gözdesi Hafize Sultan'ın onuruna verdiği ziyafeti: *"Şerbet Çin porseleni kaplar içinde getirildi. Ancak kapaklarıyla fincan tabakları som altındandı. Yemekten sonra istemeyerek kullandığı peçetelere benzeyen el silme bezleriyle altın bir leğen içerisinde su getirildi ve altın tabaklı porselen fincanlarla kahve servisi yapıldı"*[53] diye anlatmaktadır.

Resim 11. Kristal şerbetlik, Topkapı Sarayı Müzesi, Avrupa 19. yüzyıl. Gümüş ve Billur Koleksiyonu, 16/1200.

Osmanlı döneminde şerbet için özel hazırlanmış ve şerbet güğümü olarak bilinen, yuvarlak gövdeli ve çift kulplu az sayıda eser bulunmaktadır (Resim 10). Şerbet güğümlerinin üzerleri balıksırtı, baklava ve çiçek desenli bezemeli olup dip kısımlarında şerbet muslukları vardır. Bakırdan üretilmiş şerbet güğümleri, kâse ve bardak gibi eserlerin iç yüzleri kırmızı bir çeşit reçineli mumla kaplanmıştır. "*Bunun en önemli nedeni kabın içine konan sıvının bakır oksidasyonundan etkilenmemesidir*."[54] Tombak eserlerin iç yüzeylerinin kalaylanmasının zor olması nedeniyle bu gibi koruyucu önlemler alınmış olmalıdır (Resim 11). Topkapı Sarayı Koleksiyonunda şerbet güğümlerinin dışında kullanılan bir çift güğümden daha bahsedebilir. Bu güğümlerin muslukları yoktur. *"Gövdenin ve kapağın üzeri iri şakayık ve yaprak desenleriyle bezemelidir. Güğümlerden birinin sapının*

52 Tombak: Bakır üzerine cıva ve altın amalgamı yöntemi kullanılarak yapılan süsleme tekniğidir.

53 Marianna Yerasimos, 500 Yıllık Osmanlı Mutfağı, 205.

54 Gülcan Kongaz, Tombaklar, 18.

üzerinde "Tiryal Hanım 1252" (1863 M.) tarihi bulunmaktadır. Tiryal Hanım, II. Mahmud'un üçüncü ikbalidir. 1886 tarihinde II. Abdülhamid devrinde ölmüştür."[55]

Tombak kapların yanı sıra gümüş ve altın kaplamalı kaplardan da sultan ve hanedan mensuplarının yemek yedikleri bilinir. *"Ancak şer'i kanunlara göre altın ve gümüş kaplarla yemek yeme yasaklandığından, sultanların sarı Çin porselenleri kullandıkları anlaşılmaktadır."*[56]

Saray koleksiyonunda 19. yüzyıla tarihlenen, Avrupa üretimi, kristal ve opalin camdan yapılmış şerbetlikler, şerbet bardakları ve karlıklar da bulunmaktadır.

Resim 12. Gümüş şerbetlik, Topkapı Sarayı Müzesi, Avrupa 19. yüzyıl. Gümüş ve Billur Koleksiyonu, 16/2145.

Sonuç

Osmanlı içecekleri arasında önemli bir yere sahip olan şerbetler, şenliklerde, doğum kutlamalarında, misafir ağırlamalarında, törenlerde ve gündelik hayatta sıklıkla tüketilmiştir. Şerbet ferahlatıcı bir içecek olmasının yanında Osmanlı sosyal hayatında simgesel bir değer de taşımaktadır. Bu dönemde her zümreye göre şerbet yapılmıştır. Hali vakti yerinde olanlar misk, amber ve meyve parçaları karıştırılmış şerbetler içerken, hali vakti yerinde olmayanlar sade şerbet içmişlerdir. Bu nedenle şerbet geleneksel bir içecek olmuştur.

Özellikle padişah için taze meyve parçaları, misk ve amber karışımlarıyla hazırlanarak sunulan şerbetler, sunumda kullanılan kapların sanatsal özellikleri ile meyveli bir içecek olmaktan çıkmış, imparatorluğun gücünü ve zenginliğini gösteren, simgesel bir anlama bürünmüştür.

Osmanlının her döneminde sevilerek tüketilen bir içecek olan şerbet 19.

55 Gülcan Kongaz, Tombaklar, 18.

56 Ayşe Erdoğdu, Hünkâr Beğendi 700 Yıllık Mutfak Kültürü, 61.

yüzyıla gelindiğinde, Sultan II. Abdülhamid döneminde, İstanbul'da meşrubat fabrikasının (gazozhane) açılması, 1930-1960 yılları arasında gazoz üretimine geçilmesi ve meşrubat sanayiinin gelişmesiyle yavaş yavaş unutulmuştur. Günümüzde lezzeti, şifa gücü, sunumunun zarafeti ile şerbet geleneğinin hatırlanması ve gelecek nesiller için yaşatılması bir kültür mirası olacaktır.

Kaynaklar

1. Akçiçek, E., (2002), "Dünden Bugüne Şerbetçiliğimiz", Yemek Kitabı (Yay. Haz. M. Sabri Koz), Çalış Ofset, İstanbul, 745-764.
2. And, M., (1959), Kırk Gün Kırk Gece, Taç Yayınları, İstanbul.
3. And,M., (1970), "XVI. Yüzyılda Loncalar ve Gedikler", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, C-1, S- 6:7.
4. Araz, N., (1999), "Tatlı Tatlı Yiyelim Tatlı Tatlı Konuşalım", Eskimeyen Tatlar, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Semahat Arsel), İstanbul, 32-54.
5. Bahadıroğlu, Y., (2014), Osmanlıda Şehzade Katli, Nesil Yayınları, İstanbul, 27-28.
6. Baykal E., (2008), Osmanlılarda Törenler, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
7. Bilgin, A., (2004), Osmanlı Saray Mutfağı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
8. Bilgin,A., (2012), "Osmanlılarda Şerbet Kültürü ve Tatlıhane-i Âmire'de Üretilen Şerbetler", Yemek Ve Kültür Dergisi, S: 29:49.
9. Cimilli H. C., (2012), "Topkapı Harem-i Hümâyûnu Harem-Padişahın Evi", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Topkapı Sarayı Müzesi, Sergi Kataloğu, İstanbul, 132-133.
10. Erdoğdu, A., Gedük, S., (2014), "Çin Porselenleri Üzerindeki Osmanlı Süslemeleri", Iı. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi, Bosna-Hersek, Selçuk Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya, Nisan: 273-281.
11. Erdoğdu, A. (2000), "Osmanlı Mutfağında Kullanılan Sofra Gereçleri", Hünkâr Beğendi: 700 Yıllık Mutfak Kültürü, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
12. Kazıcı, Z., (2003), Osmanlı'da Toplum Yapısı, İstanbul, Bilge Yayınları.
13. Kılıç, D. Ali, (2002), "Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri", Türkler, C. IX, Ankara, 884.
14. Kongaz , G., (1985), Tombaklar, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Hizmetleri, İstanbul.
15. Mazak, M., (2013), Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
16. Mustafa Ali, G., (1996), Cami'u'l-Buhur Der Mecalis-i Sur, 54 (Âli, Gelibolulu Mustafa,
17. Cami'u'l-Buhur der Mecalis-i Sur, (ed. Ali Öztekin), Ankara: TTK. Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar.
18. Oğuz, B., (2002), Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, 1. Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul.

19. Öztürk, N., (1999), "Osmanlı Dönemi Yemek ve İkram Kültürü", Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar (Yay. Haz. Kamil TOYGAR), Ankara.
20. Türkoğlu, S., (2000), "Osmanlı Mutfağında Kullanılan Sofra Gereçleri", Hünkâr Beğendi: 700 Yıllık Mutfak Kültürü, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
21. Sürücüoğlu, M. S., (1997), "Türk Mutfağında Şerbetlerin Yeri ve Önemi", Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, 4(11), 26-33.
22. Şavkay, T., (2000), Osmanlı Mutfağı, Şekerbank ve Radikal Yayınları, İstanbul Tanıtma Vakfı Yayınları, Yayın no: 23, Ankara, 27-32.
23. Tarım Ertuğ, Z., (1999), "Osmanlı Devletinde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", Osmanlı, C. IX, Ankara, 139.
24. Uzunçarşılı, İ. H., (1988), Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara, 111-112.
25. Ünver, A. S., (1995), İstanbul Risaleleri 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
26. Yerasimos, M., (2002), 500 Yıllık Osmanlı Mutfağı, Boyut Yayın Gurubu, İstanbul.
27. Özdoğan Y., Işık, N., (2008), "Geleneksel Türk Mutfağında Şerbet", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), III. cilt, Ankara.
28. http://sanlitarihim.blogcu.com/mutfagin-gunluk-yasamimizdaki-yeri-dunu-bugunu/5273875 13.04.2015)

HALÛK PERK MÜZESİ ANTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE BİBERON KOLEKSİYONU

Halûk Perk[1], Burcu Özdemir[2]

Doğumla birlikte, annelerin birinci vazifesi şüphesiz bebeklerini beslemek olmuştur. Bu durum Antik Çağdan günümüze kadar önemini aynı şekilde korumuş ve devam ettirmiştir. İlk olarak Antik Dönemde bebek beslenme şekilleri ve araç-gereçleri ortaya çıkmış ve zamanın teknolojisine ayak uydurarak değişim ve gelişim göstermiştir. Bebek beslenmesinde kullanılan araç-gereçlerin başında ilk akla gelen şüphesiz biberonlardır.

İsminin kökeni Fransızcadan gelen biberon, 1868 yılında E. Beaugrand'ın *Sağlık Bilimleri Ansiklopedik Sözlüğü*'ne verdiği tanımda; "çocukları emzirmek için yapay meme şeklinde özel ucu olan, 150/200 gr. sıvı alabilen şişenin adıdır." denir. Emzikli şişeler olarak da tanımlanan biberonlar, anne sütünün olmadığı, yetmediği; sütannenin de bulunamadığı durumlarda, bebeğin hayvan sütüyle beslenmesiyle birlikte tarih sahnesine çıkmıştır. Eski çağlarda boynuz kullanılarak yapılan biberonlar yumuşak bir bez ya da nesne ile sarılıp uç kısmından bebeğin beslenmesi sağlanırdı; fakat hijyen açısından sağlıklı olmayan bu besleme biçimi hastalıklara, enfeksiyonlara sebep olmuş ve ölümlerle sonuçlanan durumlar meydana getirmiştir. Antik Dönemde kazı çalışmalarında elde edilen buluntulara bakılarak biberon adıyla terminolojiye giren minyatür kaplar, dar kaideli, bodur, şişkin gövdeli, kulplu, uzun meme şeklinde ucu delik akıtacaklı ve üst kısmında sıvının boşaltıldığı geniş ağızlı olarak tanımlanmaktadır. Halûk Perk koleksiyonunda bu tanıma uygun 18 adet pişmiş toprak biberon mevcuttur. Hepsinin farklı rengi ve deseni olmakla birlikte, form olarak hafif farklılıklar göze çarpmaktadır. Boyut olarak minyatür olmaları bu kapların bebek beslemek için kul-

1 Koleksiyoner, Halûk Perk Müzesi, hp@halukperk.com

2 Uzm. Arkeolog, burcuozdemir68@gmail.com

lanıldığının güçlü kanıtı olarak düşünülebilir; çünkü orta yaş insanlarının ihtiyacını karşılayacak boyutta kaplar değildirler.

Biberonların tarihî gelişimini Halûk Perk koleksiyonunda neredeyse kesintisiz bir kronoloji ile görebiliyoruz. Bir kronoloji yapmaya çalışırken, literatür araştırması içinde koleksiyonun arşivine de göz attığımızda Dr. Besim Ömer Paşa'nın kaleme aldığı *Çocuk Büyütmek: Eskiden Beri Kullanılan Kundak, Beşik ve Emzik Şişelerine Dair Resimli Kitapçık* karşımıza çıktı. Kitabın hikâyesine baktığımızda; resimli bir çocuk büyütme tarihi kitabını hazırlama fikrinin 1889 yılında Paris'te açılan uluslararası sergi ile başladığını eserin mukaddimesinden öğreniyoruz. Besim Ömer, yine kitabının önsözünde, o sırada kolağası ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Fenn-i Vilâde Muallimi olduğunu bildiriyor. El yazmasında eserin tarihi belirtilmemekle birlikte, Uluslararası Paris Sergisi'nin tarihi (1889), Besim Ömer'in Mekteb-i Tıbbiye'de doğum hocalığına tayini (1891) ve aynı konuyu işlediği 1312/1894 tarihli *Sıhhatnümâ-i Nevzatdan (Kundak-Beşik-Emzik)* isimli matbu kitabı göz önünde bulundurulduğunda, eserin 1889-1894 tarihleri arasında kaleme alındığı söylenebilir.

II. Abdülhamid Tuğralı Dış Kapak

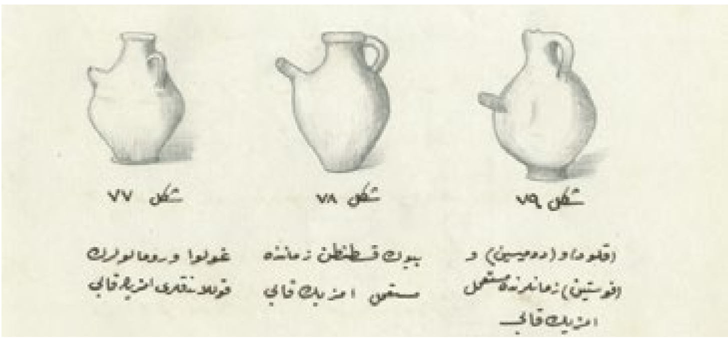

İç Kapak

Çocuk Büyütmek: Eskiden Beri Kullanılan Kundak, Beşik ve Emzik Şişelerine Dair Resimli Kitapçık

Bahsi geçen el yazmasında Besim Ömer Paşa, 1887 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından doğum ve çocuk bakımı alanında uzmanlaşmak üzere Paris'e gönderildiğinde, 1889 yılında Paris sergisinin hıfzıssıhha bölümünde teşhir edilen tarihî ve yöresel kundak, beşik ve emzik örnekleriyle yakından ilgilenmiş, bunları incelemiş ve muhtemelen notlar almıştır. Paris'te sergilenen

ve eski çağlardan itibaren tarih boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinde kullanılmış olan ve aynı zamanda o tarihlerde ilkel kavimlerin kullandığı kundak, beşik ve emzikleri *Çocuk Büyütmek: Eskiden Beri Kullanılan Kundak, Beşik ve Emzik Şişelerine Dair Resimli Kitapçık* adını verdiği eserinde tarif etmiş ve karakalem çizimlerini vermiştir. Besim Ömer ileride yayınladığı anne-doğum-çocuk konulu kitaplarında da bu eserlerdeki çizimlerden ve bilgilerden aktarımlar yapmıştır. El yazmasında, karakalem çizimlerini kimin yaptığından söz edilmiyor. Bu durumda çizimlerin Besim Ömer tarafından yapılmış olması muhtemeldir. El yazmasında Romalıların kullandıkları emzik kabı olarak çizdiği biberonların form olarak bire bir aynıları koleksiyonda yer almaktadır.

Besim Ömer'in karakaleme aldığı Romalıların kullandığı emzik kapları

Halûk Perk koleksiyonunda yer alan Roma Dönemi pişmiş toprak emzikli kaplar

Besim Ömer, bahsi geçen kitabında emzikli kapların tanımından ve tarihçesinden de bahsetmiştir. Emziğin Romalılarda da bilindiği ve hatta Claudius, Faustin, Valerian ve Büyük Kostantin dönemlerinde emzirmenin çok yaygın olduğu bilinmektedir. Müzelerde görülen Romalılar zamanından kalma eski emziklerin bir kısmı topraktan, bir takımı ise üzerlerine güzel ve ince nakşedilmiş sırçadan yapılmıştır. Bazıları meme şeklinde iken bazıları da küçük kaplara benzemektedir. Bunların her birinde biri süt koymak, diğeri akıtmak için iki delik vardır. Süt akıtılacak yerin hacim ve şekli emmeğe elverişli bir tarzda yapılmıştır. Çocuk doğrudan doğruya ve sütün çokça akışına engel bir cismin aracılığı olmaksızın bundan emerdi.

Romalıların emzik kabı

14. yüzyılda kullanılan emzik kabı

Çok eski emzik kabı. Bu emzik ince olan ucundan delinmiş ve buraya bir meme başı konulmuş bir inek boynuzudur.

14. yüzyılda kullanılan emzik kabı

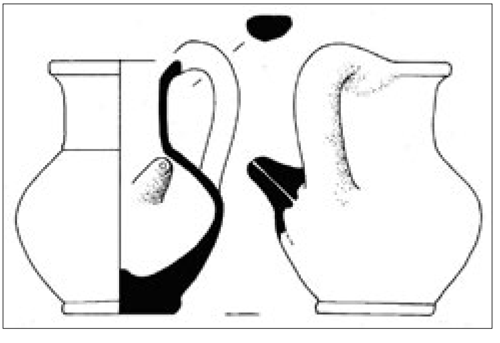
Çok eski emzik kabı

1788 yılından kalma emzik kabı

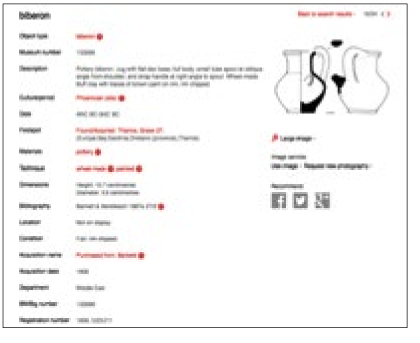
Besim Ömer'in kitabında karakaleme aldığı biberon örnekleri

Sunuş yazısı Prof. Dr. Nil Sarı tarafından kaleme alınan bahsi geçen el yazması, transkripsiyonu ve sadeleştirmesiyle birlikte yayına hazırlanmaktadır. Dr. Besim Ömer'in çocuk büyütme tarihini ele aldığı *Çocuk Büyütmek: Eskiden Beri Kullanılan Kundak, Beşik ve Emzik Şişelerine Dair Resimli Kitapçık* isimli el yazması eseri Türk tıp tarihinde bir ilktir.

Roma Dönemine tarihlediğimiz pişmiş toprak emzikli kaplar arkeoloji literatüründe biberon olarak tanımlanmaktadır. Halûk Perk koleksiyonunda Roma Dönemi biberonlarının sayısı 18'dir. Boyutları yaklaşık olarak hepsinin aynıdır. Boyları 13-17 cm., genişlikleri 5-8 cm. arasında değişmektedir. Hepsi pişmiş topraktan yapılmış olup koyu deve tüyü renk üzerine kırmızı astarlıdır. Ayrıca üzerine farklı renkte boyalarla bezeme yapılmıştır. Genel olarak formlarına bakıldığında; kaideli, kaide üzerinde yükselen şişkin karınları ince bir boyunla bitmektedir. Ağız kenarları düz ya da dışa çekik olup, ağız kenarından gözdeye bağlanan yatak tutamakları vardır. Ağız kısmından dökülen sıvı, biberonun gövde kısmına yapılan ucu delikli memecik sayesinde akıtılmaktadır. Daha sonra yapılan yatay formlu biberonlarda sıvının boşaltıldığı boşluğun süzgeçli yapıldığı görülmektedir. Literatürde bahsi geçen minyatür testiciklerin, biberon olarak tanımlandığına örnek olarak British Museum online kataloğundaki bir örnek gösterilebilir.

Pişmiş toprak biberon (British Museum)

Pişmiş toprak biberonun envanteri (British Museum)

Antik çağda emzik formları genellikle dikey formlu, boyun kısmından gövdeye bağlanan yatay şerit kulplu ve kaidelidir. Öte yandan yatay formlu biberonları da yine bu dönemde görmekteyiz.

Seramikten yapılmış biberon (British Museum, F595)

Ian Jenkins, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi,* Çev. Hasan Malay, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, s. 9.

Yatay formlu biberonlara baktığımızda, biberonun gövdesinde oval, süzgeçli sıvının boşaltıldığı bir delik görülmektedir. Sıvının boşaltıldığı delikte süzgecin olması, sütün akıtılırken yabancı ve bebeğe zarar veren maddelerden arınmasını sağlamaktır. Öte yandan süt ile birlikte yabancı maddeler de bebeğin vücuduna girdiğinde hastalık riski oluşacaktır. Gövde kısmından bu deliğe bağlanan yatay bir kulp kısmı ve uç kısmında da emzik ucu bulunmaktadır.

Besim Ömer Paşa'nın el yazmasına göre emzik ilk olarak Fransa'da biliniyordu. Doktor Besim Ömer, üç farklı markanın emzikli şişelerini çizimleriyle ön plana çıkarmıştır.

Doktor Besim Ömer, biberon formlarını anlatırken aslında şekillerini ve bebeklerin sağlığının nasıl korunabilirliğini de anlatmış ve formlarına göre ne şekilde daha yararlı bir beslenme gerçekleştirebileceğini ve neden bir biberona ihtiyaç duyulduğunu çalışmalarında açıklamıştır.

Prof. Dr. Nil Sarı "Osmanlı'da Anne Sütü" adlı makalesinde ise emzikli şişenin tanımına ve bu şişelerin hijyeninin sağlanması hususuna değinmiştir. Anneden ya da çocuktan kaynaklanan bir takım sebeplerle anne, sütünü yeterince ya da hiç emziremez. Çocuğun hayvan sütü ile beslenmesine karar

Mathieu'nun imal ettiği emzik şişesi

Charrière'in emzik şişesi

1860'ların sonlarına doğru imal ettiği Robert'in emzik şişesi

Robert marka biberonların 1910 yılı satış kataloğu

verilirse emzikli şişelere ihtiyaç duyulur. Her ne kadar anne sütünün değeri ve ihtiyaç durumunda çocuğun bir sütanne tarafından emzirilmesi savunulsa da sanayi ürünü emzikler ve biberonlar pazara girmiştir. Çocuklarının sütanneye emzirtemeyen anneler için bu araç-gereçler kaçınılmaz olmuştur. Kaşık, kadeh veya bardakla bebeğin beslenmesindeki güçlükler göz önünde tutulduğunda, "emzikli şişeler" pek elverişliydi.

Besim Ömer Paşa, hangi durumlarda emzikli şişelere ihtiyaç olduğunu anlatır: "Bazen kadının sütü olur da çocuğuna yetişmez. Fakat çocuğunu kendi sütüyle büyütmek ister. O halde anası çocuğa hem meme hem de emzik ile hayvan sütü verir. Anne sütüyle beraber hayvan sütü de vermek usulüne "karışık emzirme", "hem meme verme hem emzirme" denilmektedir. Bugün "pek ziyade hünerli lastikten meme başları" yapılmıştır." Doktor Besim Ömer, "Emziremeyenler" adı altında verdiği bilgilerle Batı'da üretilen ve ülkeye ithal edilen emzikleri, biberonları (emzikli şişeleri) tanıtır ve bunların temizliğini anlatır; piyasaya çıkan meme başı çeşitlerini tarif ederek tanıtır.

20. yüzyıl başından itibaren hızla gelişen emzik ve biberon sanayi Osmanlı hanımlarınca da benimsenerek kullanılmaya başlamıştır. Süt vermekte zorlanan anneler için büyük bir kolaylık sağlanmıştır.

Emzik ve **şiş**eyle beslemede dikkat edilecek hususlara da değinen Prof. Dr. Sarı: "Pasteur mikropların hastalığa sebep olabildiğini kanıtlamış ve böylece kendi ismiyle anılan pastörizasyon yöntemiyle sütün, emziklerin ve şişelerin kaynatılarak mikroptan arındırılması yöntemi tüm dünyaya yayılmıştı. Süt konulacak kapların ve emziklerin "pek ziyade temiz" olmalarına, her kullanılışta kaynar sudan geçirilmelerine dikkat edilmesi için ebeler ve anneler uyarılarak eğitilmiştir." der.[3] Ayrıca Pasteur, sütü mikropsuz bir hale getirmek için sokslet cihazını kullanırız. Memleketimizde "süt takımı" diye maruf olan bu cihazı uzun uzadıya tarif edecek değilim. Çünkü artık herkes biliyor. Bunun şişelerini çocuğun beher emişte aldığı sütün miktarına göre doldurup ağızlarına lastik tapalarını yerleştiririz. İşbu şişelerin fevkalâde temiz olmalarına, içlerinin fırçalarının temizlenerek süt pıhtıları kalmamasına dikkat edilmesi lüzumu tavsiye zaiddir. Cihazın tenceresine su koyup ateşe koruz, su kaynar. Şişeleri ızgaralarıyla kaynar suya daldırır ve tencerenin ağzını kaparız (daldırırken biraz buğuya tutmalı ki şişeler birdenbire sıcaktan çatlamasın)..." demiştir.

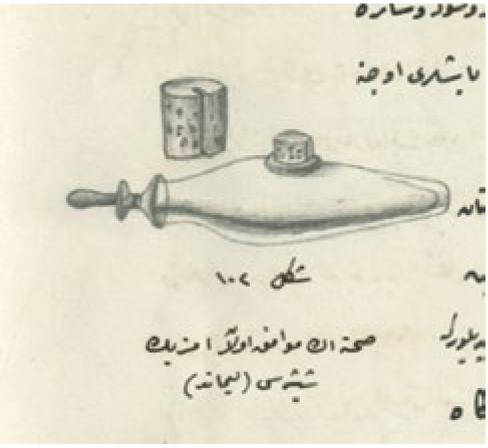
3 Nil Sarı, "Osmanlı'da Anne Sütü", *Süt Akrabalığı ve Süt Bankası*, Ed. İlhan İlkılıç - Abdullah Uçar, İSAR Yayınları, İstanbul 2016, s. 23-55.

Sokslet (Soxhlet) takımı ve aleti; Nil Sarı, 2016, s. 45.

Besim Ömer ise *Çocuk Büyütmek* adlı el yazmasında biberon sterilizasyonundan şöyle bahseder:

"*Süt, cam ve kauçuk borularla emzik şişesi memesinde biriktiğinden burada bir takım canlı organizmalar meydana gelip çoğalır. Biriken bu kitle kolayca hissedilen kötü bir koku yayar. Ayrıca bu organizmalar çocuğun hazım borularına da yayılarak tehlikeli bozukluklara yol açar. Bu durumda limande adı verilen zeytin rengindeki bir şişenin ağzına takılmış kauçuk bir memeyle yan tarafında süt koymaya yarar genişçe deliği bulunan bir takım yassı şişeler kullanılır.*" ifadeleri yer almaktadır. Bu şişe ve mantar ile memesi, saf veya içine sodyum karbonat konmuş kaynar suda kolayca yıkanır. Emzirme zamanları arasında geçen sürede ise emzik şişeleri bütün parçalarıyla birlikte temiz su içinde bırakılır."

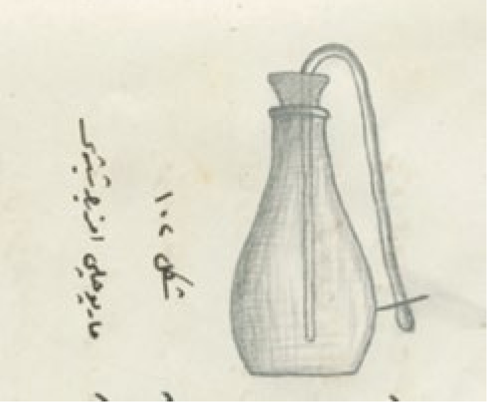

Sağlığa en uygun olan emzik şişesi (limande)

Halûk Perk koleksiyonunda yer alan 20. yüzyıl limande emzikli şişeler

Ayrıca, marpuçlu yani kolayca içmeyi sağlayan hortum biçiminde uzun ve bükülgen boru yardımıyla da emzik şişeleri üretildiği bilinmektedir. Besim Ömer Paşa bahsi geçen marpuçlu emzik şişelerinin de çizimini yapmıştır.

Marpuçlu emzik şişesi; (B. Ömer, *Çocuk Büyütmek*) 20.yüzyıl marpuçlu cam emzik şişesi

16. yüzyılda yatay formlu cam biberonların kullanıldığı bilinmektedir. Bu yüzyıl itibarıyla çocuğun ağzına sütü akıtacak olan yerin sonuna, meme başını andıran ve çocuğun emmesini kolaylaştıran bir uç ilâve edilmiştir. Halûk Perk koleksiyonunda yer alan ve Avrupa'da üretilen bahsi geçen biberon örnekleri 20. yüzyıl tarihlidir. Muz biçimli şişeler olarak da literatürde geçmektedir.

Şişkin karınlı Avrupa'da üretilen cam biberon örnekleri (20. yüzyıl)

1950'lerde yaygın kullanılan biberon tipi, dar boyunlu ısıya dayanıklı dik modelleridir. Amerikan pazarlarında her ne kadar 1920'lerin erken dönemlerinden itibaren bulunsa da, İngiliz pazarı geniş boyunlu modelleri 1960'lara kadar görmemiştir. Geniş boyunlu modeller, geniş bir renk yelpazesine sahip, oldukça çeşitlidir.

Dar boyunlu ısıya dayanıklı dik biberon örnekler 20-21. yüzyıl

20. yüzyıl itibarıyla cam biberon sanayii yerini teknolojinin gelişmesiyle plastik biberonlara bırakmıştır. Plastik biberonların sterilizasyonu, cam biberonlara nazaran ne denli sağlıklıdır bilinmez, fakat günümüz teknolojisi artık sterilizasyonu da geliştirmiş ve toplum tarafından güvenilen bir nesne haline gelmiştir. Bebeklerin beslenme konusu oldukça hassasiyet isteyen bir durum olduğu eskiçağlardan bu yana önemini hiç kaybetmemiş ve değişime uğrasa da öncelikle hijyen ve sağlık hep korunmak istenmiştir.

KAYNAKLAR

1. Besim Ömer, *"Çocuk Büyütmek: Eskiden Beri Kullanılan Kundak, Beşik ve Emzik Şişelerine Dair Resimli Kitapçık"*. Halûk Perk koleksiyonu.
2. Ian Jenkins, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, Çev: Hasan Malay, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.
3. Nil Sarı, "Osmanlı'da Anne Sütü", Süt Akrabalığı ve Süt Bankası, Ed. İlhan İlkılıç - Abdullah Uçar, İSAR Yayınları, İstanbul 2016, ss. 23-55.
4. http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1363864&partId=1&searchText=biberon&page=1

HİLÂL-İ AHDAR'DAN YEŞİLAY'A BAĞIMLILIKLARLA MÜCADELE SERGİSİ

Murat D. Çekin[1], Halûk Perk,[2] Burcu Özdemir[3]

Yeşilay'ın Kısa Tarihçesi

5 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da Matbuat Cemiyetinde biraraya gelen Şeyhülislâm Hâydarîzâde İbrahim Efendi, Hüseyin Kâzım, Eşref Edip, Hamdullah Suphi Tanrıöver, İbrahim Alaaddin Gövsa, Tevfik Rüştü Aras, Hakkı Tarık Us, İhsan Şükrü Aksel, Mazhar Osman, Süheyl Ünver, Fahrettin Kerim Gökay ve Mustafa Şekip Tunç, Hilâl-i Ahdar Cemiyetini kurdular.

Cemiyetin kuruluşunu Mazhar Osman şöyle anlatır: "Hilâl-i Ahdar Kurtuluş Savaşı ile beraber doğmuştur. O zaman sema bulutlu idi. Türk milleti kelimenin tam manası ile kan ağlıyordu. İşte o günlerde vatanın yarınını düşünenler içki tehlikesiyle manevî varlığımızın karartılmaması için Hilâl-i Ahdar'ı kurdular."

Men-i Müskirat Kanunu ve Tepkiler

Hilâl-i Ahdar'ın kuruluşundan günler sonra İstanbul'un işgal edilmesi çalışmaların başlamadan kesintiye uğramasına sebep oldu. Büyük Millet Meclisinin açılışını takip eden günlerde, 28 Nisan 1920 tarihinde sunulan kanun teklifi ile içkinin yasaklanması gündeme geldi. 14 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen Men-i Müskirat Kanununa göre her çeşit içki üretimi ve ticareti yasaklandı.

1 Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Politikaları Anabilim Dalı Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi proje yürütücüsü, muratcekin@yahoo.com

2 Koleksiyoner, Halûk Perk Müzesi, hp@halukperk.com

3 Uzm. Arkeolog, burcuozdemir68@gmail.com

Hilâl-i Ahdar Cemiyetinin 15 Ekim 1920'de düzenlenen ilk kongresinde genel başkanlığa Mazhar Osman seçildi ve 27 maddeden oluşan bir nizamname hazırlandı.

Bu nizamnameye göre;

Cemiyete erkek ve kadın, müslim ve gayri müslim herkes âzâ olabilir. Âzâ olabilmek için içki düşmanlığı esastır. İçkiye karşı mücadelede bulunma kendisinin mutadı iken, terk etmeye karar veren her zat cemiyete dahil olabilir.

Hilâl-i Ahdar Cemiyeti âzâsı hiçbir vesile ile her nevi ve cinsten olursa olsun içki içmemeyi şeref addeder.

Men-i Müskirat Kanunu 9 Nisan 1924'te çeşitli değişikliklerle esnetilmiştir.

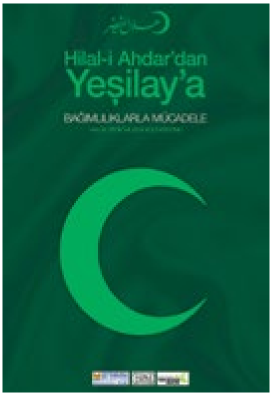
Hilâl-i Ahdar Cemiyetinin 1924 yılındaki kongresi bu değişikliklere tepki niteliğindedir. Mazhar Osman kongredeki konuşmasında şunları söyler: "Mateessüf bu halkın mebusları halkın arzusuna tamamen muhalif bir kararı ittifaka yakın bir ekseriyetle verdi. .. Bu elîm mecbûriyet zahirde bütçe açığını kapamaktan ileri geliyordu. Fakat hakikatte içki memnuiyetinin bir taassup mahsulü telakki edilmesinden, birkaç bedmestin meclisin ve hükümetin temâyûlat-ı ruhîyesinden istifade ederek daha ileriye atılmasındandı. .. İçkiden insanı iğrendirmek için İstanbul'un bugünkü hâlinden daha ibretbahş bir numûne olamaz. .. Bu memlekete içki mateessüf münevver eliyle girmiştir."

Fahrettin Kerim Gökay ise "Kanunun ilga edildiği şu yedi ay içerisinde birçok ailelerin harimi ismetine tecavüz edilmiş, pekçok çocuklar yetim, kadınlar dul kalmış, valideler ciğerparelerinden ayrılmıştır" der.

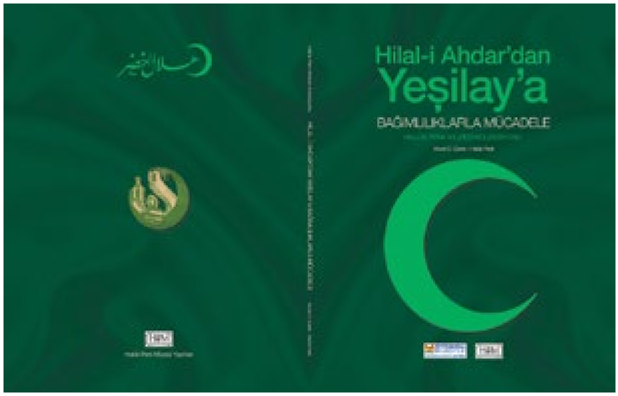
Kongre Hilâl-i Ahdar'ın manifestosu özelliğindeki Yeşil Kitab'a da kaynaklık etti. Cemiyetin ilk yayını olan kitapta, Men-i Müskirat Kanunu'nun uygulanması hakkında Hilâl-i Ahdar'ın Büyük Millet Meclisinde takdim ettiği lâyiha da yeralır.

Hilâl-i Ahdar Cemiyeti, 1929'daki kongresinde ismini Yeşil Hilâl Cemiyeti olarak değiştirdi.

10 Kasım 1930 tarihinde Yeşil Hilâl Cemiyeti bünyesinde Türkiye İçki Aleyhdarı Gençler Cemiyeti kuruldu ve 1933'te yayınlanan nizamname ile hukuki statü kazandı. Yeşil Hilâl Cemiyeti reisi Gençler Cemiyetinin fahri reisi oldu. Gençler Cemiyeti "İçki Düşmanı Gazete" çıkardı. Yeşil Hilâl Cemiyeti 1934 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile kamu yararına bir kurum olarak tescil edildi. Cemiyet 22 Ocak 1936'daki 17. kongresinde ismini Yeşilay Cemiyeti olarak değiştirdi.

Hilal-i Ahdar'dan Yeşilay'a Bağımlılıklarla Mücadele sergisi afişi

Sergi kataloğunun ön ve arka kapağı

Yeşilay Logoları

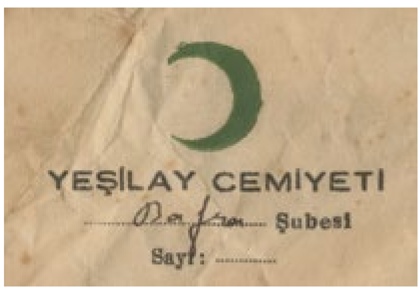

Hilâl-i Ahdar

Yeşilay Cemiyeti 1937-1960

Yeşilay Kurumu 1942-1956

Yeşilay 1956-1959

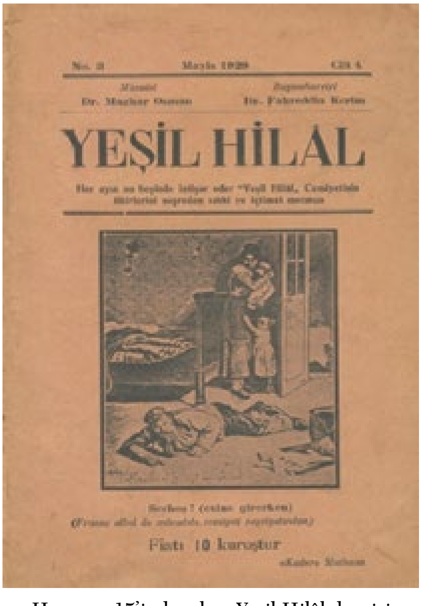

Türkiye Yeşilay Cemiyeti 1960-1974

Yeşilay Dergileri

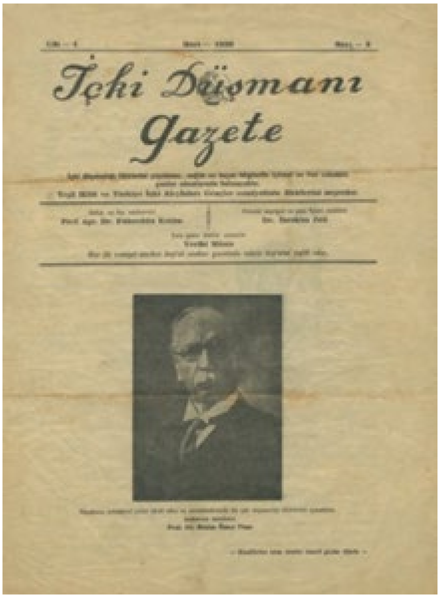

هلال اخضر

Hilâl-i Ahdar Gazetesi 1927 / 3.yıl 3.sayı

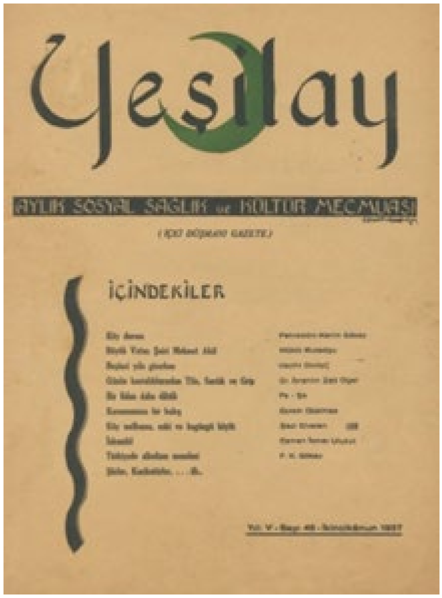

YEŞİL HİLAL

Fiatı 10 kuruştur

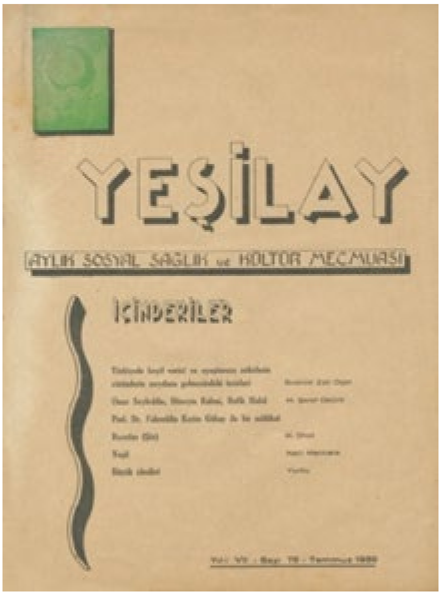
Her ayın 15'inde çıkan Yeşil Hilâl dergisi
1929 mayıs / 3. sayı
Sahibi: Mazhar Osman
Başyazar: Fahreddin Kerim

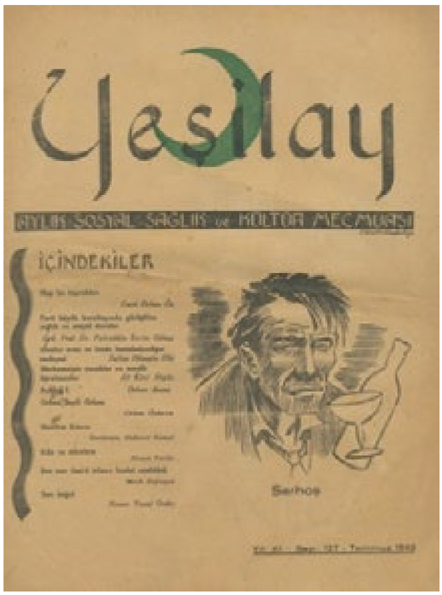
İçki Düşmanı Gazete 1933 mart / 1. cilt 3. sayı
İlk sayfada Dr. Besim Ömer Akalın'ın fotoğrafı var.
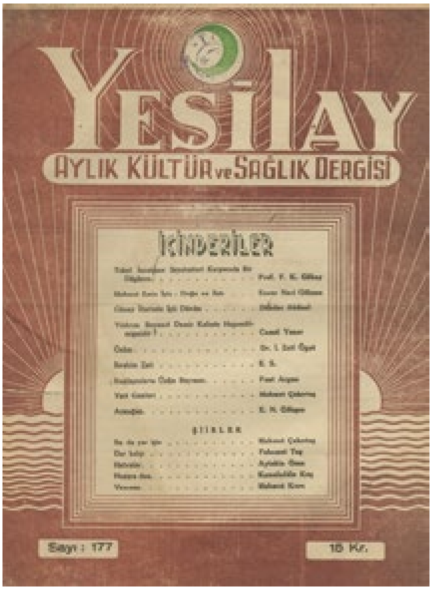

Yeşilay Aylık Sosyal Sağlık ve Kültür Mecmuası
1937 ikincikânun (ocak) / 5. yıl 49. sayı

Yeşilay Aylık Sosyal Sağlık ve Kültür Mecmuası
1939 temmuz / 7. yıl 79. sayı

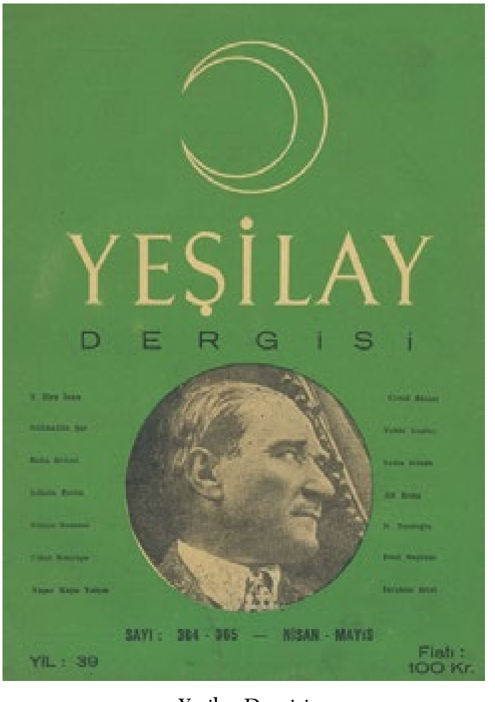
Yeşilay Aylık Sosyal Sağlık ve Kültür Mecmuası
1943 nisan / 11. yıl 127. sayı.

Yeşilay Aylık Kültür ve Sağlık Dergisi
1947 eylül / 177. sayı

Yeşilay
1959 ocak / 313. sayı

Yeşilay Dergisi
1965 nisan-mayıs / 39. yıl 364. sayı

AHMET YAMAÇ KOLEKSİYONU SÜHEYL ÜNVER YAYINLARI SERGİSİNDEN BİZE YANSIYANLAR

Nil Sarı[1]

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in yayınlarını, sayıca fazlalığı sebebiyle, biraraya getirmek uzun bir mesai ve çaba gerektirir. Sayın Ahmet Yamaç, Süheyl Hoca'nın binden fazla yayınını toplamıştır ve toplamaya devam etmektedir. Ayrıca, Süheyl Ünver ile ilgili yayınları da toplamaktadır.

2. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumunda sergilenen Süheyl Ünver yayınları Hocamızın geniş ilgi alanını yansıtır. Süheyl Ünver'in 1930'lu yıllarda kaleme aldığı dâhili tıp, özellikle de diyabet konulu çalışmaları, tarih, sanat ve kültür alanlarına yönelmesiyle sona ermiş. Tıp tarihi çalışmalarında Hoca, İslam tıbbında Türklerin yeri, ünlü Türk hekimleri, Selçuklu tıbbı, halk tıbbı ve cüzzam, veba, çiçek, delilik, göz hastalıkları, mesir, nevruz, Türk yemekleri ve kahve, hamamlar, ılıca ve kaplıcalar, kaynak suları gibi konular üstünde durmuş. Tıp dışında özellikle astronomi tarihini çalışmış.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde yapılan minyatür, tezhip, kalem işi, hat, cilt, mahya örneklerini, bu sanatların ustalarını -nakkaşları, hattatları- tanıtmış. Çağdaş Türk ressamlarıyla ilgili yayınları da bulunan Süheyl Hoca, gül, lale, nergis gibi çiçekler üstüne sanat makaleleri kaleme almış. Osmanlı padişahlarından Yıldırım Bayezid, Fatih Sultan Mehmed, II. Murad, II. Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman ile ilgili yayınlar yapmış.

Hocalarını daima sevgi ve saygı ile yâd eden Süheyl Hoca, özellikle tıp hocaları Akil Muhtar ve Marcel Labbé ile resim hocası Ali Rıza'ya dair yazılar kaleme almış. Bilim, kültür ve sanat dünyasından kayıp giden, Dr. Rıfat Osman, Osman Nuri Ergin gibi değerli şahsiyetlerin arkasından makaleler yazmış, onların hayatını ve eserlerini tanıtmış.

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, hnilsari@gmail.com

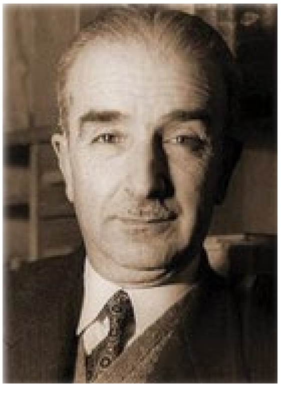
Süheyl Ünver'i diğer tıp ve sanat tarihi yazarlarından ayıran en önemli iki vasfını da bu koleksiyondaki yayınlardan izleyebiliyoruz. Biri, "ahlak" konusudur. Hoca'nın birçok yazısı, örnek ahlak, insan terbiyesi, adap üzerinedir. İçtimai hayata pek değer verir. Kendi tarihimizin şahsiyetlerinden, mesela Nasreddin Hoca, Lokman Hekim, Mevlana, Yunus Emre ve Farabi gibi şairlerden güzel örnekler sunar. Şeyhülislamlardan, velilerden söz eder. Geleneklerimizi günümüze aktarır. Felsefeden ve filozoflardan nakiller yapar. Kendi deyimiyle, "hakîmane sözler", aforizmalar, güzel sözler, atasözleri, güzel yazılar Süheyl Hoca'nın makale konularıdır. Yeşilay ve Kızılay gibi içtimai cemiyetler çalışma alanlarıdır.

Süheyl Hoca'nın kendine özgü diğer çalışma alanı ise, kaybolan kültür varlıklarımızın tanıtılması ve günümüze gelebilenlerin kayıt altına alınmasıdır. Bilinmeyen pekçok mimari eseri; sarayları, camileri, kütüphaneleri, köşkleri, yalıları, sebilleri, şadırvanları, çeşmeleri, mezar taşlarını ilk önce Hocamızın yayınlarından öğreniyoruz. Hocamız, Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlıların baş şehirleriyle özellikle ilgilenmiş; Konya, Sivas, Edirne, Bursa ve İstanbul ile ilgili pekçok araştırma ve yayın yapmıştır. İstanbul'un Üsküdar ve Eyüp gibi tarihi semtlerini ayrı ayrı ele almıştır. Tarihi şehirlerin kültür bakış açısıyla ele alınıp tanıtılması bir Süheyl Ünver meziyetidir. Gezip gördüğü her yerde not tutan, resim yapan Süheyl Ünver'in Avrupa ve Amerika izlenimleri de makalelerine konu olmuştur.

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'i özlemle anarken, onun eserlerini toplayıp geleceğe intikaline katkıda bulunan sayın Ahmet Yamaç'a teşekkür ederiz.

SÜHEYL ÜNVER'E RESSAM DOSTLARINDAN BAKİ KALAN ESERLER

Nil Sarı[1], Elif Sağdıç[2]

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver (1898-1986)

1983 yılında Süheyl Hoca (1898-1986) Cerrahpaşa'daki Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsüne haftada bir gün gelebiliyordu. O yılın temmuz ayında anabilim dalı başkanı tayin edilmiştim. Hocanın ressam dostlarından hatıra kalan sanat eserlerini toplayıp bir araya getirmeye ve kendisine eserlerle ilgili sorular yöneltip bilgi edinmeye çalıştım. Bulabildiğim tabloları, tıp tarihiyle ilgili olmayanlar dâhil, ortaya çıkararak kürsünün duvarlarında ve 1985 yılından itibaren de kurduğum tıp tarihi müzesinde sergiledim.

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver sanatçı kişiliği ve yeteneğiyle yeşerttiği tezhip ve minyatür sanatının yanı sıra suluboya resimleriyle de ün yapmıştır. Sanata olan sevgisi ve ilgisi çevresinde dost bir ressam ve hattat grubunun oluşmasına yol açmıştı. Sanatçı çevresi bu bildiride yer alan ressamlarla sınırlı değildi.

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, hnilsari@gmail.com

2 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kültürel Mirasların Korunması ve Yönetimi Programı Doktora Öğrencisi, elifsagdic7@gmail.com

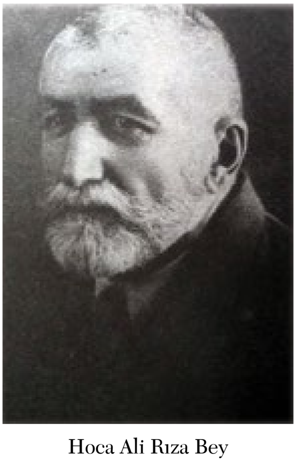
Burada sadece Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi koleksiyonunda bulunan eserler ve sanatçıları konu edilmektedir.

Göztepe'de Cevat Çulpan, Rauf Tuncay, Bedi Şehsuvaroğlu, Süheyl Ünver, Uğur Derman, Abdülkadir Noyan, Osman Ergin, Ahmet Yakupoğlu, Ali Sami Boyar, Macid Ayral.

Hoca Ali Rıza Bey (**1858-1930**)

Asker ressam Hoca Ali Rıza Bey pek çok okulda resim öğretmenliği yaptığından '*Hoca*' lakabıyla tanınırdı. Doğadan çalışan ilk Türk ressamlarındandı. Manzara ressamlığı ile ün yapmakla birlikte figür ve natürmort da çalışmıştı. Ali Rıza Bey, kendinden önceki ressamların fotoğraf etkisi uyandıran yaklaşımlarından uzaklaşmıştı. Çalışmasında ayrıntıya önem verir, canlı fırça darbeleri vururdu. Suluboya, guaş, pastel, desen ve yağlıboya tekniği ile icra ettiği binlerce eseri bulunmaktadır. Kaybolan birçok tarihi evi ve sokağı onun eserleriyle tanıyoruz.[3]

Hoca Ali Rıza Bey

Ali Rıza Bey'in talebesi olan Süheyl Ünver, "*Dünyada çok şeye doydum, Rıza Bey'e asla.*"

3 Süheyl Ünver, "Ressam Ali Rıza Bey'de bugün yaşayan hakikatlerden bir muhtıra. "*Ankara Sanat Üsküdarlı Hoca Ali Rıza Özel Sayısı,* 1966, s. 4-5. Aysel Çötelioğlu, *İstanbul'un Yüz Ressamı*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür AŞ Yayını, İstanbul'un Yüzleri Serisi 1. İstanbul 2009, s. 108.

cümlesiyle hocasına olan derin sevgisini ve özlemini ifade eder.[4] Koleksiyonda Ali Rıza Bey'in "Gün Batımı" konulu karakalem bir eseri bulunuyor.[5]

Ali Rıza Bey'in, 1337 tarihli "Gün Batımı" tablosu. Karakalem manzara; 19,5 x 10,5.

Dr. Rıfat Osman (1874-1933)

Dr. Süheyl Ünver ve Dr. Rıfat Osman

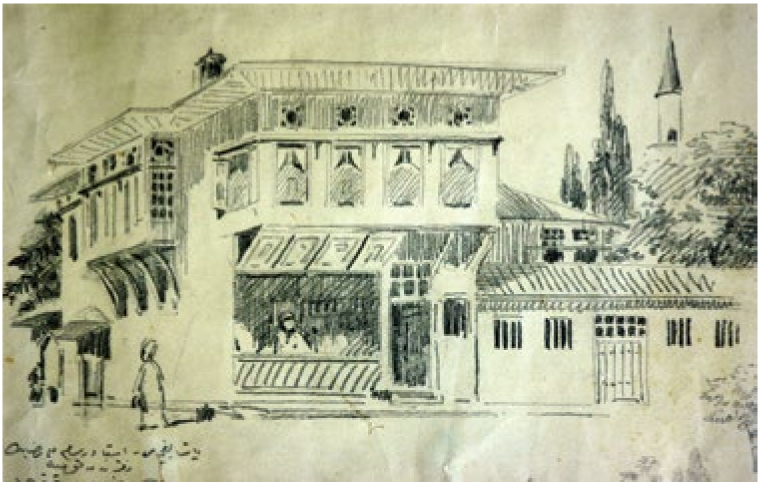
4 Ahmed Güner Sayar, *A. Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986*. İstanbul 1994, s. 475.

5 Süheyl Ünver, hocası Üsküdarlı Ali Rıza Bey'in kendinde bulunan eserlerini ayrı bir koleksiyon olarak Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Bu koleksiyonda Ali Rıza Bey'in eskizleri, resimleri ve bazı belgeler bulunmaktadır.

Türkiye'nin ilk radyologlarından olan Dr. Rıfat Osman, aynı zamanda tarih yazıları, resimleri, fotoğrafları ve mimari çalışmalarıyla tanınır. Röntgen uzmanı olarak 1903 yılında atandığı Edirne'nin tarihini ve kültürünü araştırmış ve çalışmıştır. Edirne'de çeşitli yapıların projesini çizen Dr. Rıfat Osman, Edirne'deki ilk müzenin (Arkeoloji Müzesi) kurucuları arasındadır.[6]

Dr. Rıfat Osman Kuleli Tıbbiye İdadisi'ndeki öğrenimi sırasında ressam Süleyman Seyyid Bey'in öğrencisi olmuştu. Süheyl Hoca, Dr. Rıfat Osman'ı ressam Ali Rıza Bey'in yanında tanımıştı. Her ikisi de Türk sanatına, tarihine ve kültürüne meraklıydı. "*Dr. Rıfat Osman Bey adeta benim boş bilgi kabımı doldurmaya gayret etmiştir*." diyen Dr. Süheyl Ünver, onun sonsuz sevgi ve güvenini kazanmış olacaktı ki, öldüğünde kilitli odasının açılmasını ona vasiyet etmişti. Süheyl Hoca'nın, "Rıfat Osman Bey vefat etti zannediyorsunuz değil mi? O vefat etmedi. Ben vefat ettim. O benim içime girdi" sözlerinden birbirleriyle ne kadar bütünleştiklerini anlıyoruz.[7]

Dr. Rıfat Osman'ın bir reprodüksiyonu koleksiyonda bulunuyor.

Hoca Ali Rıza'nın defterinden Dr. Rıfat Osman'ın bir reprodüksiyonu. Karakalem manzara (56 x 35).

6 Cevdet Çulpan, *Tosyavizâde Dr. Rıfat Osman 1874-1933 hayatı ve eserleri*. İÜ Tıp Tarihi Ens. Yay. No: 57, İstanbul 1959. Nilüfer Gökçe, "Dr. Rıfat Osman Bey ve Edirne hastanelerine Röntgen dairelerinin kurulması." *I. Edirne* Tıp Tarihi Günleri Bildirileri, Trakya Üniv. Yay. No: 42, Edirne 2001, s. 340-353.

7 Süheyl Ünver, "Bir tıp âlimi Doktor Rıfat Osman Bey öldü." *Vakit* 1.6.1933. Süheyl Ünver, Doktor Rıfat Osman Bey. *Milli Mecmua*, 1933, (142-143), s. 314; *Tıp Dünyası,* 1933 (2), s. 2101-2102; Süheyl Ünver, Radyolog Doktor Rıfat Osman (1874-1933). *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı Mecmuası*, 1933, (9), s. 61-62. A. Süheyl Ünver, *Dr. Rıfat Osman'a Göre Edirne Evleri ve Konakları*, İstanbul 1976; Ahmed Güner Sayar, *a.g.e.*, s. 155-160.

Ali Sami Boyar (1880-1967)

Ali Sami Boyar

1908 tarihinde Sanayi-i Nefise'yi birincilikle bitiren Ali Sami Boyar, İstanbul›un cami ve çeşmelerini konu alan tablolarıyla ün yaptı. Ressamlığının yanı sıra müzeci olan Ali Sami Boyar; Bahriye, Evkaf ve Ayasofya Müzelerinin müdürlüklerinde bulundu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk pul ve paralarının üzerindeki resimlerin de sahibidir.[8]

Ali Sami Boyar, hem ressam, hem de müzeci olarak Süheyl Hoca'nın dünyası içinde yer aldı. Sanatçı için hazırlanan monografiye Philadelphia'dan yolladığı yazısında onu, "*empresyonist garp tekniğinde asîl ve modern eserler veren*", "*incelik ve ruh güzelliği sembolü*" gibi ifadelerle tanımlamıştı.[9]

Büyük boy suluboya resimleriyle tarihe geçen Ali Sami Boyar'ın "Oyuncakçı" ve "Lâleli Camii Kapısı" konulu iki suluboya tablosu koleksiyonda yer alıyor.

Ali Sami Boyar, "Oyuncakçı". Suluboya.

8 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Ressam Ali Sami Boyar A Well Known Turkish Painter*, İsmail Akgün Matbaası, 1959; Aysel Çötelioğlu, *a.g.e.*, s. 123.

9 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*; A. Süheyl Ünver, "Ali Sami Bey İçin", s. 37-38.

Lâleli Camii Kapısı. Ali Sami Boyar, Suluboya. (27.5 x 39). 17 Şubat 1960 tarihinde Prof. Dr. Süheyl Ünver'e doğum günü hediyesi.

Feyhaman Duran (1886-1970)

Feyhaman Duran

Sanatçının atölyesinde, önde solda Güzin Duran, ortada Dr. Akil Muhtar, Feyhaman Duran; arkada Dr. Süheyl Ünver ve bir öğrencisi.

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, atölyede Feyhaman Duran'a poz verirken.

Feyhaman Duran atölyesinde Prof. Dr. Süheyl Ünver portresi önünde (1944).

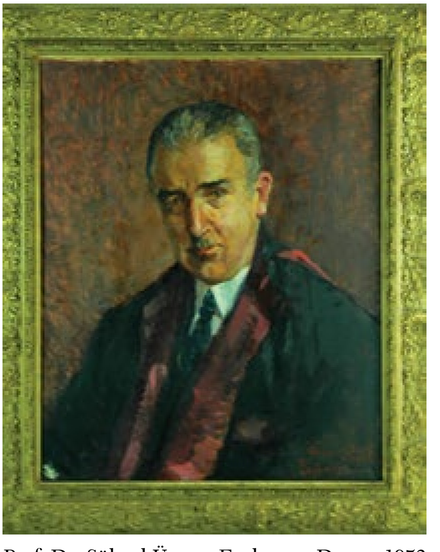
Galatasaray-ı Hümâyûn Mektebi'nde okurken, ressam Şevket Dağ, Tevfik Fikret ve Viçen Arslanyan Efendi'nin öğrencisi olan Feyhaman Duran, tarama kalem ve çini mürekkebiyle, daha sonra da yağlıboya resimleriyle okulda dikkat çekmişti. Özellikle hat dersinde başarılı olan Feyhaman Duran mezun olduğu Galatasaray-ı Hümâyûn Mektebi'ne atandı ve hocası hattat Tahsin Bey'in yerine bu dersi verdi. 1911 ile 1913 yıllarında Paris'te sanat eğitimi alan Feyhaman Duran, Academie Julian'da Jean Paul Laurens Atölyesi'ne kaydolmuş ve burada "izlenimcilik" akımından etkilenmişti.[10]

Mısır prensi Abbas Halim Paşa'nın, öğrenci olarak Paris'e gönderdiği Feyhaman Duran, prensle ilgili bir anısını şöyle nakletmiştir: *"Galatasaray Lisesi'nde resim öğretmeniydim. Bir gün tanıdığım bir hanımefendiye resmini yapmayı teklif ettim. Bana: 'ben yaşlıyım ne olacak resmimi yapıp da? Onun yerine şu küçük kız çocuğunun resmini yap!' diyerek çantasından küçük bir kız çocuğunun resmini çıkarıp verdi. Bu resmi bir portre haline getirdim. Çocuğu tanımıyordum. Sonradan bunun zamanın ünlü kişilerinden*

10 Gül İrepoğlu, *Feyhaman*, İstanbul 1986; Aysel Çötelioğlu, *a.g.e.*, s. 130; Serdar Güven, *Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesinde 1914 Kuşağı, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği ve d Grubu Ressamları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Kıymet Giray, Ankara 2010, s. 81-83.

Prens Abbas Halim Paşa'nın dördüncü kızları olduğunu öğrendim. Paşa, bu resim üzerine öteki beş kızının ve bazı tanıdıklarının daha resmini yaptırdı, takdirlerini kazandım. Böylece kendileri tarafından ve bütün masraflarım karşılanarak Paris'e öğrenime gönderildim. Bu vesileyle hayatımda mutlu bir dönüm noktası olmuştur."[11] Koleksiyonda yer alan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa soyundan gelen Prenses Ziba (Esad Fuad Tugay'ın eşi) ve Prenses Behice'nin pastel portreleri de bu ilişkinin ürünü olmalıdır.[12] Süheyl Hoca, bu iki nefis tablonun çöpe atılmış olduğunu ve kendisinin bunları çöpten aldığını söylemişti.[13]

Ünlü kişilerin portrelerini yapan Feyhaman Duran, Türk portre sanatının ilk ve en önemli temsilcisi sayılır. Atatürk ve İnönü portrelerinin yanı sıra dönemin önde gelen bazı hekimlerinin de portrelerini yapmıştır.[14] Feyhaman Duran, Süheyl Ünver'in yakın ressam dostlarındandı. Belki de bu nedenle Süheyl Ünver'in kendisi dâhil, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Prof. Dr. Naci Bengisu, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan ve Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un yağlıboya tabloları koleksiyonda yer alıyor. Koleksiyonda bulunan, biri imzalı, ikisi imzasız üç erkek portresi daha mevcuttur. "Anadoluhisarı'nda Yıldırım Bayezid Namazgâhı" konulu yağlıboya manzara da koleksiyonda yer alıyor.[15]

Prof. Dr. Süheyl Ünver. Feyhaman Duran, 1952 tarihli, yağlıboya portre (49 x 59).

11 Saim Kutsav, "Feyhaman Duran", *Ankara Sanat*, 1966, sayı 5, s.13.

12 Esad Fuad Tugay ve Prenses Ziba için bk. Şadan Karadeniz, *Belleten*, sayı 148, Ekim 1973. Prenses Behice'nin eşi Mısır Prensi Ömer Tosun Paşa için bk. Safiye Ünüvar, *Saray Hatıraları*, Timaş, İstanbul 2009. Süheyl Hoca, Muallim Cevdet vasıtasıyla Mısır Büyükelçisi Esad Fuad Tugay Bey (1884-1973) ile tanışmıştı. Bk, Ahmed Güner Sayar, *a.g.e.*, s, 163.

13 Süheyl Ünver bir süre Esat Fuat Bey'in aile doktorluğunu yapmıştı. (Bk. Ahmed Güner Sayar, *a.g.e.*, s. 475, 2 numaralı dipnot.)

14 Gamze Başaran, *1914 Kuşağı Türk Ressamlarının Empresyonist Eğilimleri*, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Devabil Kara, İstanbul 2014, s. 56-59.

15 Feyhaman Duran'ın manzara resmine bakışı için bk. Nurettin Kazankaya, *Hüseyin Avni Lifij ve Feyhaman Duran'ın Resim Anlayışında Peysaj*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi.

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi (1774-1883). Feyhaman Duran, 1955 tarihli, imzalı, yağlıboya portre (55x49).

Prenses Ziba (1865-1966)[16]

Prenses Ziba (1865-1966). Feyhaman Duran, pastel portre (41x59).

Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı Resim Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

16 Prenses Ziba (1865-1966): Müşir Hasan Paşa ve Prenses Hatice'nin kızları, Mısır Büyükelçisi Esat Fuat Tugay'ın eşi olup Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa soyundandır.

Prenses Behice (1872-1945)[17]. Feyhaman Duran, 1332 tarihli, imzalı pastel portre (42x59).

Tanımlanamadı. Feyhaman Duran, 1929 tarihli, imzalı yağlıboya portre (62x50).

17 Prenses Behice: Müşir Hasan Paşa ve Prenses Hatice'nin kızlarıdır. Mısır Prensi Ömer Tosun Paşa'nın eşi olup Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa soyundandır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Bütçe Encümeni Mazbatası, s. 3).

Göz doktoru Prof. Dr. Naci Bengisu (1901-1978)

Prof. Dr. Naci Bengisu. Feyhaman Duran, 1956 tarihli yağlıboya portre (53x45).

Prof. Dr. Akil Muhtar Özden tavşan deneyi yaparken. Feyhaman Duran, 1916 tarihli yağlıboya (79,5 x 92).

Tedavi Kliniği ve Farmako-dinami hocası Prof. Dr. Akil Muhtar Özden (1877-1949).

Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan. Feyhaman Duran, 1954 tarihli yağlıboya portre (51x63).

Cerrah, İÜ Rektörü Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan (1904-1972).

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk. Feyhaman Duran, imzalı yağlıboya portre (53x47).

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk (1902-1974) Ankara Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı kurucu başkanı.

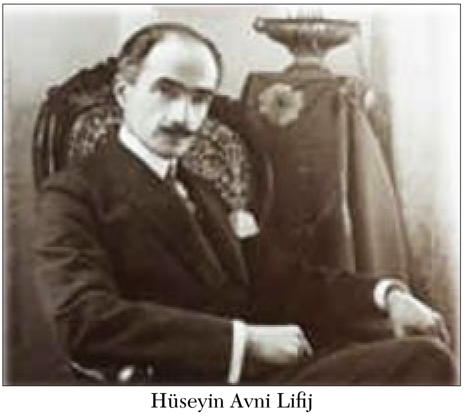

Günümüzde Yıldırım Bayezid Namazgâhı

Anadoluhisarı'nda Yıldırım Bayezid Namazgâhı. Feyhaman Duran, 1910 tarihli, yağlıboya manzara.

Hüseyin Avni Lifij (1886-1927)

Hüseyin Avni Lifij

Resimlerini gösterdiği Osman Hamdi'nin beğenisini kazanarak Sanayi-i Nefise Mektebi'ne devam eden Avni Lifij, 1909 yılında Halife Abdülmecid Efendi'nin desteği ile Paris'e gönderildi. Beaux Arts'da akademik öğrenim gören Avni Lifij Cormot ve Guillemet'in öğrencisi oldu. 1912 yılında yurda döndükten sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretmenlik yaptı.[18]

Özellikle oto portreleri ve figürleri önemlidir. Figürlü çalışmaları içinde alegorik, mitolojik ve fantastik çalışmaları dikkat çeker. Deniz manzarası, ölü doğa (natürmort) temalı eserleri nadirdir.[19] "İlk Meclis" konulu yağlıboya tablosu koleksiyonda bulunuyor.[20]

18 Aysel Çötelioğlu, *a.g.e.*, s. 133.

19 Serdar Güven, *a.g.e.*, s. 90-92. Gamze Başaran, *a.g.e.*, s. 66-68.

20 Nimet Keser, *Tek Parti Döneminde Türk Resim Sanatının İdeolojik Üretimi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, Danışmanlar: Ayşe Kıran-Ayşe

İlk Meclis fotoğrafı

İlk Meclis. Avni Lifij, yağlıboya (24 x 21).

Çakır İlhan, Ankara 2016, s. 131-132.

Köy manzarası. Avni Lifij, yağlıboya manzara, (23 x 19).

Ahmet Yakupoğlu - Çalışel (1920-2016)

Ahmet Yakupoğlu Çalışel

Ahmet Yakupoğlu ve Süheyl Ünver. Yıl 1944.

Küçük yaştan itibaren resim sanatına ilgi duyan Ahmet Yakuboğlu, Derviş Paşa İlkokulu'nun salonlarında resimlerinden birkaçını sergilemişti. İlk ve orta tahsili sırasında Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi'ne devam eder, resimli kitapları ve resim sanatı üzerine yazılı kitapları okurdu. İyi bir ressam olmayı düşleyen Ahmet Yakupoğlu 1941 yılında Kütahya'ya gelen Süheyl Ünver ile tanıştı.

Süheyl Ünver'in teşvikiyle Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi ve Feyhaman Duran Atölyesi'nden mezun oldu. Bu arada, Süheyl Ünver'den tezhip ve minyatür dersleri aldı. Süheyl Hoca'nın ailesinden sayılan Ahmet Yakuboğlu, İstanbul'a

geldiğinde Hoca'nın evinde kalırdı. Süheyl Ünver, Yakuboğlu'na yazdığı mektuplarda, "Aziz Ahmed'im", "Benim fahrî oğlum", "Kütahyalı kâmil insan", "Ressam canımız" gibi sevgi dolu hitabetlerde bulunurdu.[21]

Yakuboğlu, aynı zamanda büyük bir neyzen olan ressam Halil Dikmen'den de ney üflemeyi öğrendi. Özellikle harman yerlerini, eski Türk evlerini ve sokaklarını resmetti.[22] Büyük ihtimalle Hoca'nın da arzusuyla tıp tarihimizi konu alan bazı yağlıboya resimler yaptı. Bunlardan, Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan'ın portresi, Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası'nın kuşbakışı görünümü ve abidevi taç kapısı ile duvarının onarımdan önceki vaziyeti ve İbn Sina'yı temsil eden bir portre koleksiyonda yer alıyor. Ahmet Yakuboğlu'nun koleksiyonda bulunan diğer yağlıboya tabloları da vardır. Bunlardan üçü Osman Nuri Ergin'in portresi; Şebsefa Hatun Camii ve Üsküdar'da Şemsi Paşa Camii manzaralarıdır. Tablolardan diğer üçü tarihi minyatürlerden ve tablolardan esinlenerek çalışılmıştır. Çehar Makale'den İbn Sina'yı hasta tedavi ederken tasvir eden minyatür[23], Sultan III. Selim'in portresi[24] ve Nakkaş Nigâri'nin minyatüründen Kanuni Sultan Süleyman'ın portresi[25] koleksiyonda yer almaktadır.

Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan. Ahmet Yakupoğlu, 15. 05. 1958 tarihli yağlıboya portre (34 x 48).

Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan (1886-1977) Gülhane Dahiliye Kliniği hocası.

21 Ahmed Güner Sayar, *a.g.e.*, s. 285-292.

22 Sercan Kehribar, *Ahmet Yakupoğlu Belgeseli (Hayatı, Sanat Anlayışı ve Eserleri)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Levent Mercin, Kütahya 2010.

23 Nizamî-i Aruzi, *Çehar Makale*, 1431, Türk-İslam Eserleri Müzesi, no: 1954.

24 Topkapı Sarayı koleksiyonundaki padişah portrelerinden esinlenilmiştir. Bk. Tülay Duran, *Padişah Portreleri Portraits of Ottoman Empire's Sultans*, TTT Vakfı Yay., 1999.

25 Nakkaş Nigâri, Kanuni ve İki Hasodalısı, 1560-5, TSM. H. 2134, 8a.

Osman Nuri Ergin.[26] Ahmet Yakupoğlu, yağlıboya portre (53 x 41).

Osman Nuri Ergin

26 O. Nuri Ergin, Süheyl Hoca'nın yakın dostlarındandı. Bk. Ahmed Güner Sayar, *a.g.e.*, s. 161-162, 166-170.

Unkapanı güzergâhında Şebsefa Hatun Camii'nin günümüz görüntüsü.

Şebsefa Hatun Camii. Ahmet Yakupoğlu, yağlıboya manzara.

Üsküdar'da Şemsi Paşa Camii'nin günümüz görüntüsü

Üsküdar'da Şemsi Paşa Camii. Ahmet Yakupoğlu, yağlıboya manzara.

İbn Sina'yı aşk hastalığını tedavi ederken tasvir eden minyatürü, yağlıboya çalışan Ahmet Yakupoğlu.

Çehar Makale'de, İbn Sina aşk hastalığını tedavi ederken tasvir eden minyatür.

Sultan III. Selim. Ahmet Yakupoğlu, 1955 tarihli yağlıboya.

Nakkaş Nigâri'nin Kanuni Sultan Süleyman ile iki hasodalısını betimleyen minyatürü.

Nakkaş Nigari'nin minyatüründen esinlenerek Kanuni Sultan Süleyman'ın portresini yağlıboya çalışan Ahmet Yakupoğlu.

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası'nın günümüzde kuşbakışı görünümü.

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası'nın kuşbakışı görünümü. Ahmet Yakupoğlu, 1956 tarihli yağlıboya manzara.

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası'nın abidevi taç kapısının ve duvarının onarım öncesindeki görünümü. Ahmet Yakupoğlu, yağlıboya manzara.

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası'nın abidevi taç kapısının onarım sonrası fotoğrafı.

İbn Sina'yı temsil eden portre. Ahmet Yakupoğlu, yağlıboya tablo (74 x 50).

Dr. Hikmet Hamdi (1872-1931)

Dr. Hikmet Hamdi'nin kendi yağlıboya portresi.

Dr. Ahmet Hikmet Hamdi sanatkâr bir ailede dünyaya geldi. Arkadaşı Hoca Ali Rıza'dan resim dersleri aldı. Hayatının son dönemlerinde talik üstadı Hulusi Efendi'den talik yazısı öğrenerek icazet aldı. Dr. Hikmet Hamdi iyi bir doktor, iyi bir ressam ve hattat idi.[27]

1915 yılında kurulmasına karar verilen "Sıhhiye Müzesi'nin başına getirilen Dr. Hikmet Hamdi, sağlık müzelerini araştırmak için o yıl Berlin'e gönderildi. Yurda döndüğünde Sultanahmet'teki Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi binasının bir odasında müzenin teşhir tanzimini tasarladı; halk sağlığı konularında eğitici yağlıboya tablolar yaptı. 1918 tarihinde Sağlık Müzesi'ni kurdu.[28]

"Fenerbahçe'den İstanbul'a bir nazar" konulu, Dr. Hikmet imzalı ve 1920 tarihli suluboya manzara resmi koleksiyonda yer alıyor.

27 Süheyl Ünver, "Ressam Dr. Hikmet Hamdi (1872-1931)", *Poliklinik* (20), 237-243, 1935; Mutlu Erbay, "Dr. Hikmet Hamdi ve Ziya Hüzni Tablolarının Türk Sanatındaki Yeri", *1.Uluslararası 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi 2008 Kongresi Bildiri Kitabı*, Ed. A.D. Erdemir ark., c. 1, 2008, s. 594-602.

28 Fahreddin Kerim, "Tıbbî Şuun Hikmet Hamdi Merhum", *Tıp Dünyası*, c. IV, no: 4, 1931, s. 1369-1371.

Fenerbahçe'den İstanbul'a bir nazar. Dr. Hikmet, 1920 tarihli suluboya manzara.

Habib Gerez (D. 1926)

Ressam, şair ve yazar olan Habib Gerez'in asıl adı Yusef Gerez'dir. Resim çalışmalarına Profesör Nurullah Berk ile başladı. 1961-96 yılları arasında Türkiye Yahudileri Hahambaşısı David Asseo'nun özel kalem müdürlüğünü yaptı. O zamanlar çoğunlukla Yahudi İspanyolcası (Ladino) konuşan Türk Yahudilerin Türkçe konuşup yazmalarını teşvik etti. Elliye yakın kitabı (13'ü şiir kitabı) vardır.[29]

Habib Gerez

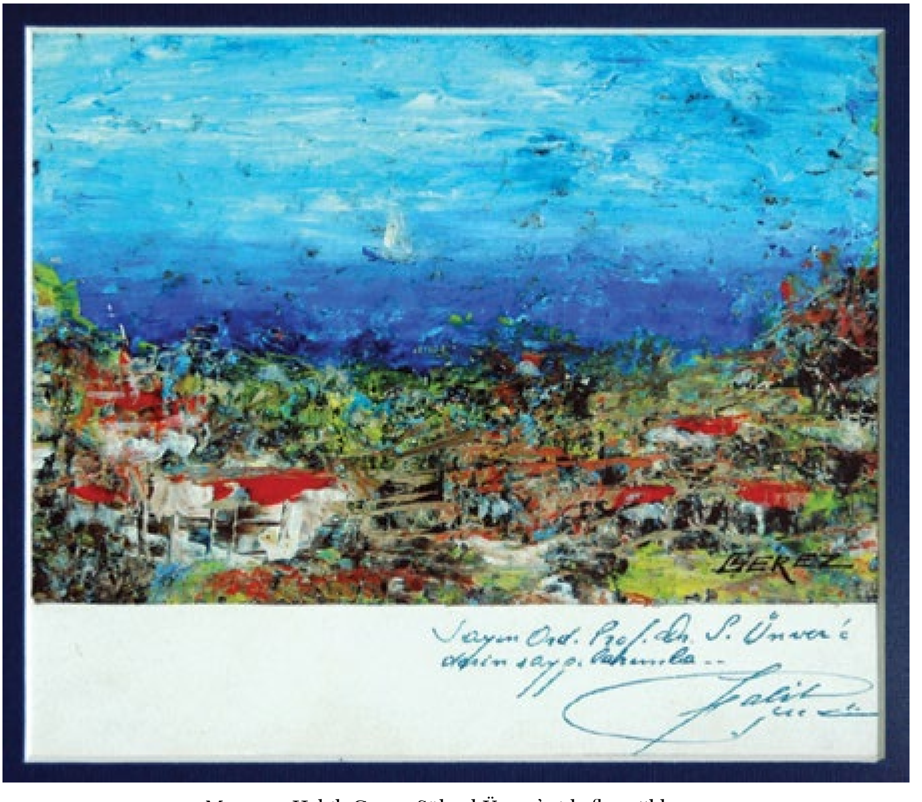
33'ü yurt dışında olmak üzere 142 kişisel sergi açtı. Eserleri Fransa'da Arsonval Müzesi ile Troyes Güzel Sanatlar Müzesi'nde, Belçika'da Herstal Müzesi'nde, ABD'de Judah Magnes Müzesi'nde, İsrail'de Jewish Art ile Ben

29 Oğuz Kemal Özkan, "65 Yıllık Sanat Hayatı ile Habib Gerez…" (Reportaj) , 7 Eylül 2015. Bk. http://www.kitaptansanattan.com/roportaj/65-yillik-sanat-hayati-ile-habib-gerez-3/

Ari Müzelerinde, Türkiye›de Selçuk Yaşar Müzesi, Edirne Modern Sanatlar Müzesi ve 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nde sergilenmektedir.[30]

Katıldığı yarışmalardan resim ve şiir dallarında 63 ödül aldı. Avrupa Akademisi'nin Avrupa Büyük Ödülü, sanatta 50 yıla yakın etkinlikleri nedeniyle kendisine verildi. Habib Gerez'in evi ve stüdyosu 2014 yılından itibaren 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nin bir şubesine dönüştürüldü.[31]

Koleksiyonda, Habib Gerez'in Süheyl Ünver'e ithaf ettiği yağlıboya bir manzara resmi bulunuyor.

Manzara. Habib Gerez, Süheyl Ünver'e ithaflı, yağlıboya.

30 Nuray Uysal - Uygar Gültekin, " Ressam ve Şair Habib Gerez 60. Sanat Yılına da Galata'da Girmeye Hazırlanıyor" (Reportaj), 29 Ocak 2017. Bk. http://www.ajanstabloid.com/ressam-ve-sair-habib-gerez-60-sanat-yilina-da-galata-da-girmeye-hazirlaniyor

31 HABİB GEREZ SANAT EVİ 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi. Bk. http://www.muze500.com/index.php?option=com_content&view=article&id=8&Itemid=131&lang=tr

Şehit Ressam Hasan Rıza (1857-1912)

Şehit Ressam Hasan Rıza

Asker ressamlar kuşağının önemli isimlerindendir. Hasan Rıza 1877 Rus Harbi'nde Askerî Lise'nin son sınıfındayken gönüllü olarak okulunu yarıda bırakarak orduya katılmış; 1881 yılında Bahriye'den mezun olmuştu. İtalya'da Roma, Floransa, Napoli atölyelerinde on yıl ve Mısır'da iki yıl çalışarak sanat görüşünü geliştirdi. Numune-i Terakki Mektebi'ni kurdu ve burada senelerce müdürlük yaptı. Yağlıboya, karakalem, pastel ve tarama tekniklerinde birçok resim yaptı. Anatomiye hâkim olması nedeniyle portre sanatında, İtalya'dan aldığı eğitim neticesinde de kalabalık insan topluluklarının yer aldığı büyük kompozisyonlarda başarılıydı. Balkan Savaşı sırasında 13 Mart 1912 yılında Edirne'ye yapılan şiddetli bombardımandan eserlerini kurtarmak amacı ile gittiği atölyesinde Bulgar askerleri tarafından şehit edildi.[32]

Eserlerinin büyük kısmı Balkan Harbi ve şehit edilmesi sırasında tahrip edilerek yağmalanmış olmasına rağmen bazı resimleri halen çeşitli müzelerde (Harbiye Askeri Müzesi, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Beşiktaş Deniz Müzesi), Edirne Belediye Başkanlığı'nda ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır.

Şehit Ressam Hasan Rıza'nın kendi fırçası ile aynanın karşısında yaptığı kendi portresi ve Mimar Koca Sinan'ın karakalem portresi koleksiyonda bulunuyor.

32 Süheyl Ünver, *Ressam Şehit Haşan Rıza, Hayatı ve Resimleri*, İstanbul 1971; *Antik Dekor* c. 12, 1992, s. 189-190.

Şehit Ressam Hasan Rıza'nın ayna karşısında yaptığı kendi portresi. Yağlıboya (36 x 27).

Mimar Koca Sinan'ın karakalem portresi. Resmin sağ alt köşesinde, Hasan Rıza'nın imzası ve 1328 tarihi bulunuyor. Eserin alt kısmında açılan etikette, "Üstad-ı azam Mimar Koca Sinan Hicrî 895-996" kaydı düşülmüş. Eserin boyutu 38.5 x 49.

Süheyl Ünver'den İntikal Eden Diğer Tablolar

Süheyl Hoca'dan intikal eden tablolardan bir kısmı hakkında yeterince bilgi edinilemedi. İmzasız veya sanatçısı hakkında bilgi edinemediğimiz ya da portrenin kime ait olduğunu tayin edemediğimiz veya şüphede olduğumuz yağlıboya tabloları tek başlık altında veriyoruz.

Tamamlanmamış ve tanımlanamayan yağlıboya portre. Ressam Feyhaman Duran'a ait olabilir.

Tamamlanmamış ve tanımlanamayan yağlıboya portre. Ressam Feyhaman Duran'a ait olabilir.

Şerif Muhiddin Haydar (Targan, 1892-1967) portresi.[33] Yağlıboya tabloda "Şerif Muhiddin Haydar Çamlıca 1922" yazılıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'de bulunan el yazısı ile "Vasiyetlerim (Targan'ın el yazısı)" başlıklı notta, ""Sayın Feyhaman Duran'ın yaptığı portrem" ifadesi vardır.

33 Çamlıca'da doğan Şerif Muhiddin son Mekke emiri Ali Haydar Paşa'nın oğludur. Darülfünun Hukuk ve Edebiyat fakültelerinden mezundur. Ünlü bir ud ve viyolonsel virtüözi ve ud bestecisi olup, Türk müziğinde önemli bir yere sahiptir. Müzisyenliğinin yanı sıra portre ve peyzaj ressamlığı yönü de vardır. Eşi Safiye Ayla, kitap, nota, evrak ve tablolarını Süleymaniye Kütüphanesine bağışlamıştır. Nuri Özcan, "Targan, Şerif Mehmet Muhittin *TDA*, c. 40, s. 19; Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi, Ed. Âlim Kahraman, Yay. Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2012, s. 360; http://1000turk.blogspot.com.tr/2014/11/targan-serif-muhittin.html

Süheyl Ünver'in yakın dostlarından büyük Türk şairi Yahya Kemal'in (1884- 1958) yağlıboya portresi. Ressamı bilinmiyor.

İbn Sina tasviri. Nurettin Çetiner imzalı, yağlıboya. Eldeki kitabın üstünde "İşârât" yazılı. İbn Sina›nın "El-İşârâtü ve›t-Tenbîhâtü fi›l-Mantıkı ve›l-Hikme" isimli eseri kastedilmiş olmalı.[34]

34 İbn Sina'nın başlığı, kıyafeti ve arkada görülen eczanenin tasarımı *Kitâbü'l-Haşâyiş*'te tasvir edilen 13. yüzyıl eczane ve hekim minyatüründen esinlenilmiş.

Bebek'ten Rumelihisarı'nın görünüşü. Mustafa Hilmi imzalı, 1336 tarihli, suluboya manzara.

Sonbaharda bir köy evi. M. Halit ? imzalı, yağlıboya manzara.

Sonsöz

Süheyl Hoca hayatı boyunca Türk resim, minyatür, tezhip ve hat sanatını tanıtmak ve yaşatmak için çabaladı. Sanatımızı tanımayan dünya milletlerine kızgındı. Usta sanatçıların Hoca'nın yakın çevresinde bulunması boşuna değildi. Süheyl Hoca'mızın şu sözleri, sanatçılarımızla milli şuurumuzu nasıl birleştirdiğinin en açık ifadesidir:

"Cihan Türklerde sanat kabiliyeti yoktur diye hüküm çıkartıyor. Milletimize ve sanat âlemimize yazık ve günah değil mi?

Biz bu mevzuları yalan ve yanlış hükümlerle mücadele için ele almış bulunuyoruz. Türk gençliği şunu bilsin ki bizi ve mazimizi bizden iyi kimse bilemez."[35]

35 Ahmed Güner Sayar, *a.g.e.*, s. 585-6.

HUDUT VE SAHİLLER SAĞLIK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ BİNASINDA SERGİLENEN TIP TARİHİ MATERYALİ

Mahmut Tokaç[1]

II. Mahmud'un emriyle karantina için ilk defa bir meclis (Meclis-i Tahaffuz) toplanarak 1838 yılında göreve başlamıştır. Bu mecliste Meclis-i Tahaffuz-ı Ûlâ (Yüksek Karantina Meclisi) ve Meclis-i Tahaffuz-ı Sânî (Yüksek Karantina Bürosu) olmak üzere iki meclis görev yapmaktaydı.

1839 yılında Meclis-i Tahaffuz-ı Ûlâ, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye adını almıştır. İdare Merkezini halen aynı amaçla kullanılan Galata'da Kurşunlu Mahzen Köşkü diye bilinen bugünkü yerine taşımıştır.

Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye 1914 yılında kapitülasyonlarla beraber kaldırılmış, yerine bağımsız Türk doktor ve bilim adamlarının yönetiminde Hudut Sıhhiye Müdüriyeti kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı yenilgimizle sona erip İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edilince 1918 yılında bu kez çoğunluğu yabancılardan oluşan Beynelmüttefikîn Sıhhiye Kontrol İdaresi kurulmuştur.

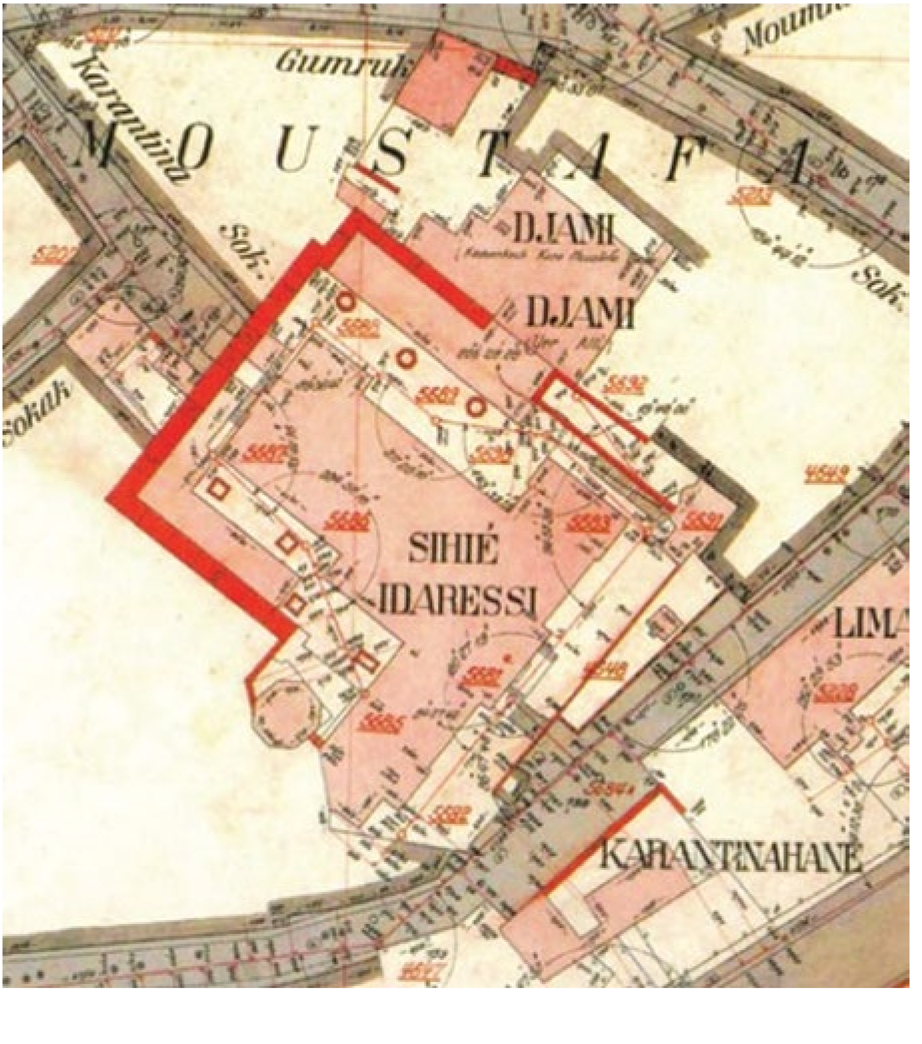
1923 yılında İstanbul geri alındıktan sonra Beynelmüttefikîn Sıhhiye Kontrol İdaresi dağıtılmış ve Lozan Antlaşması'ndan sonra yerine "İstanbul Limanı ve Boğazları Sıhhiye Müdüriyeti" kurulmuştur. 1924 yılında bu müdüriyetin adı "Hudut ve Sevâhil Sıhhiyesi Müdüriyet-i Umumiyesi" olarak değiştirilmiştir. Halen Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü adıyla hizmetine devam etmektedir.

Yeraltı Camii

Kapılarının kurşun dökülerek kapatılmış olmasından dolayı Kurşunlu Mahzen adıyla da bilinen ve depo veya ambar olarak kullanılan Cenevizlilerden kalma hisarın bodrum kısmı, 1725 yılında Sadrazam Mustafa Bahir Paşa tarafından camiye çevrilmiştir.

1 Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medipol Ünivesitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, tokacmahmut@yahoo.com

Gumruk
Karantina
M O U S T A F A
Sok.
D.JAMI
D.JAMI
Sokak
SIHIE
IDARESSI
LIM
KARANTINAHANE
Sok.

Yeraltı Camii adıyla anılan bu camiinin içerisinde, Emeviler zamanında İstanbul'un fethi için gelip şehit olan (bir rivayete göre ise esir edilen ve burada zindan hayatına mahkûm olan) Ashab-ı Kiram'dan Amr bin As, Vehb bin Hüseyra, Süfyan bin Uyeyne'ye isnat edilen makamlar yer almaktadır.

Kurşunlu Mahzen Köşkü

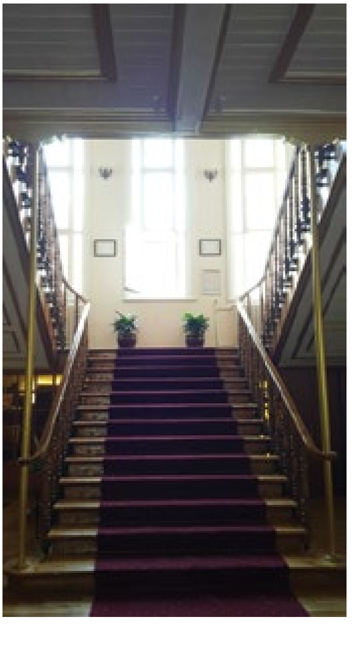
Daha sonra camiye çevrilen Kurşunlu Mahzen'in üstünde bulunması dolayısıyla Kurşunlu Mahzen Köşkü ya da sadece Kurşunlu Köşkü denilen bina eski Ceneviz Kalesi'nin temelleri üzerine inşa edilmiştir.

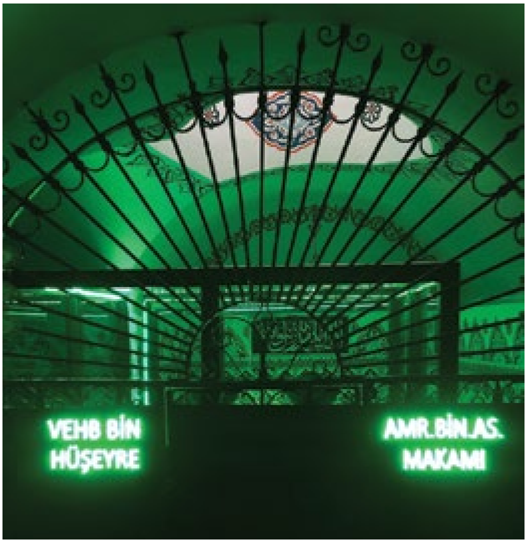

Hadîka'da köşkün Rebiülâhir 1128 /1716'da Sadrazam Şehit Ali Paşa (ö. 1716) tarafından yaptırıldığı, 1235 /1819 başında yangın geçirdiği, akabinde Sadrazam Derviş Mehmet Paşa'nın (ö. 1837) köşkü onarttığı kaydedilmiştir.

Yeraltı Camii'nin üstünde bir köşk bulunduğu ilk olarak 1776'da çizilen bir haritadan anlaşılmaktadır.

1821-1822 tarihinde Gümrük Emini Binası yapılmıştır. 1853 yılından sonra köşke pasaport ve karantina binaları eklenmiştir.

1985 yılında restore edilen köşk, halen Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü olarak kullanılmakta ve içinde bu binada kullanılan eski eserlerin sergilendiği küçük bir müze barındırmaktadır.

Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü Binasında Sergilenen Tıp Tarihi Materyali

Tıbbî Eserler: Usul-i Teşhis-i Marazî, Emrâz-ı Ayniye, Tıp Kanunu Dersleri, Hudut ve Sahiller Kitabı

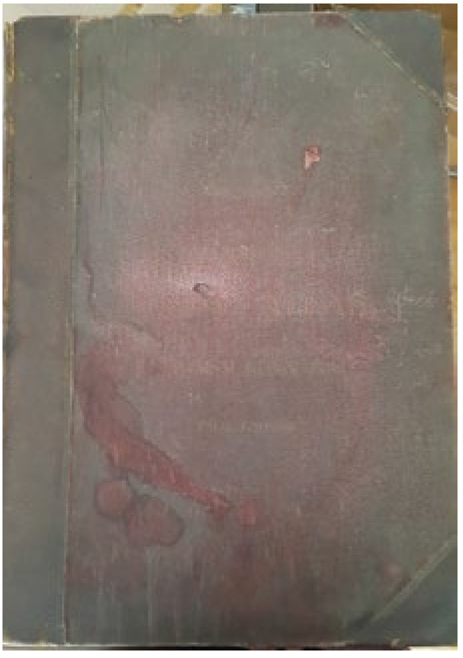

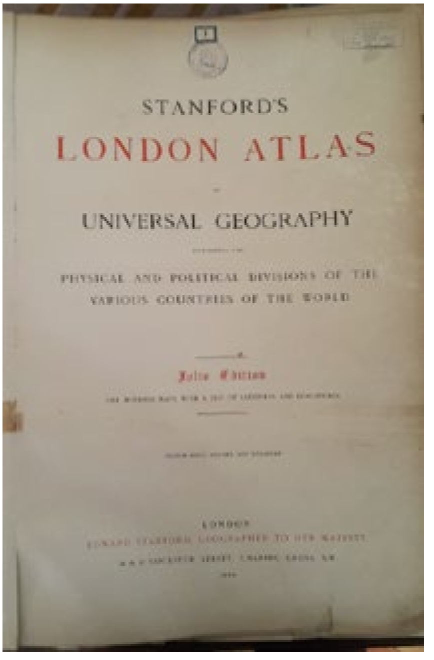
Diğer eserler: Atlas, İngilizce lügat, hassas terazi, barometre, soba, saatler, siren, daktilo, hesap makinesi, megafon

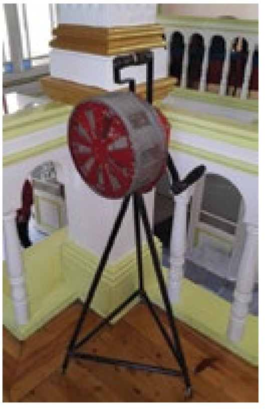

STANFORD'S
LONDON ATLAS
UNIVERSAL GEOGRAPHY
PHYSICAL AND POLITICAL DIVISIONS OF THE
VARIOUS COUNTRIES OF THE WORLD
LONDON

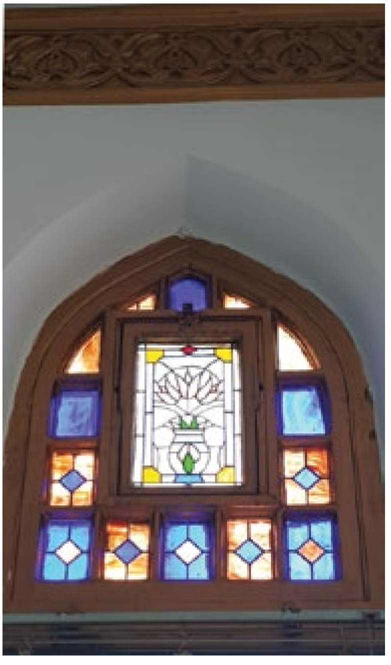
Ek binadakiler: Telsiz, kasa, ilginç kalorifer peteği

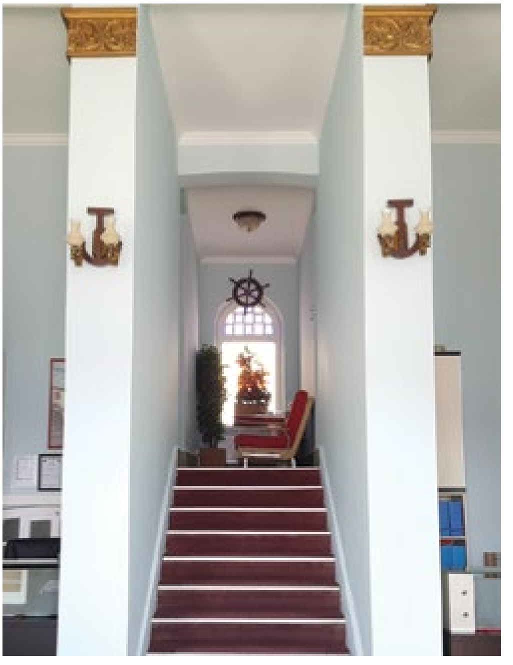

Kaynaklar

1. Ayşe Denknalbant, "Köşk", *DİA*, cilt 26, s. 280.
2. Semavi Eyice, "Galata", *DİA*, c. 13, s. 308.
3. http://istanbulbolge.gtb.gov.tr/mudurlugumuz/tarihce/tarihce
4. http://www.hssgm.gov.tr/Tarihce
5. http://www.medeniyetimiz.com/index.php/component/content/article?id=5480:stanbulun-kaplar-1

İLK TÜRK HEMŞİRESİ SAFİYE HÜSEYİN (ELBİ) VE HEMŞİRELİK TARİHİ FOTOĞRAFLARI KOLEKSİYONU

Necmettin Özçelik[1]

Safiye Hüseyin, İngiltere'de deniz ataşeliği görevinde bulunan Ahmet Paşa'nın kızıydı. Babasının vazifesi sebebiyle öğrenimini Avrupa'da yapmıştı. İngilizce ve Almanca bilirdi.

Trablusgarp (1911) ve Balkan Savaşları (1912-1913) yıllarında çok sayıdaki Osmanlı askeri bakımsızlıktan ve gerekli tedavi göremediğinden dolayı ölmüştür. Söz konusu kayıpları azaltmak için çalışmalara başlanmıştır. 1907 yılında Londra'da toplanan Kızılhaç Kongresine Osmanlı delegesi olarak katılan Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa (1862-1940) burada ünlü hemşire Florance Nightingale ile tanışmış ve hemşirelik hakkında kendisinden bilgiler almıştır. Daha sonra, 1911 yılında ABD'de bir sağlık kongresine katılan Besim Ömer Paşa, Dr. Nihat Reşat (Belger) orada hemşireliğin doktorluktan ayrı bir meslek olarak yapıldığını görmüşlerdir. Hattâ bu yeni sayılan meslek birçok kollara da ayrılmıştır.

ABD'den yurda dönen doktorlardan özellikle Dr. Besim Ömer Paşa, Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'ne bilgi vererek bu konuda hemen gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir. Hemşireliğin önemini gayet iyi anlatmıştır. Bunun üzerine cemiyet bu konuda çalışma ve hazırlıklar yapılması için belli bir ödenek ayırmış ve Kadırga Hastanesi'nde ve Bursa'da 6 ay süreli hastabakıcılık kursları düzenlemiştir. Kursa katılım serbesttir. Gönüllü olanlardan kabiliyetlerine göre seçilen hanımlar bu kurslara devam etmişlerdir. İstanbul'un zengin ve kültürlü ailelerindeki kadınlar bu kurslara katılmışlardır. Bu yüzden 1912 yılı Türk hemşireciliğinin başlangıcı sayılır.

1 Anadolu Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı Sosyal Sorumluluk Projeleri Direktörü, necmettin.ozcelik@anadolugrubu.com.tr

Ayrıca 1913-1914 yıllarında üniversitede açılan kurslara kadınların yanında çok sayıda öğrenci de iştirak etmiştir. Katılanların arasında Safiye Hüseyin, Kerime Salahor, Münire İsmail de vardır. Balkan Savaşı'nda bozguna uğrayan ordu Çatalca'da son direnme cephesi oluşturmuştur. Burada ve Trakya'nın çeşitli yerlerinde yapılan çarpışmalardan dolayı çok sayıda yaralı trenlerle Sirkeci'ye taşınmıştır. Ayrıca kolera da salgın haline gelmiştir. İstanbul'daki hastane ve hastane olarak oluşturulan merkezler, gerek yaralı askerlerin bakımında gerekse koleraya yakalanan sivil halkın ve muhacirlerin tedavilerinde ellerinden geleni yaparak, büyük fedakârlıklar göstererek görevlerini yerine getirmişlerdir.

Safiye Hüseyin

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Özellikle İstanbul'un düşmemesi için bunlardan Çanakkale cephesi çok önemlidir. Çok kanlı muharebeler yüzünden cephelerden geriye taşınan askerler Biga, Edremit, Tekirdağ gibi yakın yerleşim merkezlerindeki hastanelere gönderilmişlerdir. Cephedeki çadır hastanelerinde ve sargı yerlerinde kendilerine tıbbi yönden gerekli müdahaleler yapılmıştır. Ancak yaralı sayısı o kadar çoktur ki, hükümet bazı vapurları düzenleyerek revir haline getirmiştir. Bu vapurlarla yaralı askerlerin İstanbul'a getirilmesi düşünülmüştür. Ancak bu tehlikeli bir görevdir. Çünkü daha çıkarmanın ilk günlerinde İtilaf Donanmasına ait denizaltılar Çanakkale Boğazı'nı geçip Marmara'ya geçmişlerdir. Burada cepheye yapılan sevkiyatı engellemeye

çalışmışlardır. Hatta B.11 denizaltısı Haliç'e kadar sokulmuş ve birkaç Osmanlı gemisiye saldırıda bulunmuştur.

Hükümet bir çağrı yaparak Çanakkale'ye gönderilecek olan Reşit Paşa vapurunda görev alacak hemşireler aramıştır. Bu çağrıya olumlu cevap veren Safiye Hüseyin hemşire olarak hizmette bulunma istediğini ilgililere söylemiştir. Kaynaklarda Kerime Salahor ve Münire İsmail'in de gönüllü olarak katıldığı belirtilmektedir. Safiye Hüseyin, yabancı dil bildiği ve daha önce bu konudaki tecrübesi göz önünde bulundurularak kabul edilmiştir. Bir süre sonra da Reşit Paşa vapurunun başhemşiresi tayin edilmiştir.

Reşit Paşa vapuru, Marmara'ya açılmıştır. Denizaltıların saldıracağı endişesi içinde yolculuk yapılmıştır. Gelibolu'yu geçmiştir. Bugün Akbaş Şehitliği'nin bulunduğu koya demirlemiştir. Bu koy o zaman Kilye limanı olarak da biliniyordu ve çok önemli bir ikmal yeriydi. Her türlü malzeme ve mühimmat burada karaya çıkarılarak cephelere dağıtılıyordu.

Reşit Paşa vapuru yaralıları alıp İstanbul'a doğru yola çıkacak iken İngiliz keşif uçakları tarafından taciz edilmiştir. Ayrıca işaret fişekleriyle savaş gemilerine vapurun bulunduğu yer konusunda yardımcı olunmuştur. Az sonra vapur bombardımana tutulmuştur. Ancak isabet almamıştır. Söz konusu olay İstanbul'da duyulmuş ve "Reşit Paşa vapuru batırıldı" diye söylentiler çıkarılmıştır. Pek çok kişi, yakınlarına ve yaralılarına yanıp yakılmıştır. Daha sonra gerçek anlaşılınca herkes rahat bir nefes almıştır.

Safiye Hüseyin kendisiyle yapılan bir röportajda[2], bombardıman sırasında birçok gencin gözlerini kapadığını ifade ederek şöyle der: "Herkes son anlarında hep "anne" diye sayıkladı. İster İngiliz, ister Fransız, isterse Alman ve Türk olsun, hepsi anne diyerek can verdiler." Bu arada bir İngiliz gencinden bahseder. Bu İngiliz genci gözlerini kaybetmiştir ve aldığı yaralar sebebiyle de çok yaşamayacağı bellidir. Safiye Hüseyin onu hep teselli etmiş, dayanması gerektiğini, nişanlısına kavuşacağını söylemiştir. "Yalnızca bu İngiliz eri, nişanlısının adını sayıklayarak can verdi" der.

Bu arada, yaralanan Bekir Çavuş vapura getirilir. Birkaç gün önce Bekir Çavuş'un bir ayağı kesilmiştir. Alman hemşirelerden biri telaşla Safiye Hüseyin'in yanına gelir ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:

2 Aziz Kalyan, *Çanakkale İçinde Vurdular Beni,* Tercüman 1001 Temel Eser, s 126-132. Safiye Hüseyin ile röportajı yapan Hikmet Feridun Es'tir.

“Hani ayağını kestiğimiz ağır yaralı yok mu?”
“Bekir Çavuş mu?”
“Evet”.
“Ne oldu peki?”
“Kendisine bir hal oldu hemşire. Tek bacağı ile ayağa kalktı. Odanın içinde dolaşmak istiyor”.

Bundan sonrasını Safiye Hüseyin’den dinleyelim:

“Hemen koştum. Bekir Çavuş yaralarından kanlar aka aka ayağa kalkmıştı. Yanına koştum. Bileğinden tuttum. Müthiş bir ateşi vardı. Aman Bekir Çavuş dedim, ne yapıyorsun? Bu hal ile ayağa kalkılır mı?”

Bekir Çavuş ise kendini kaybetmiş bir halde idi:

“Elbette dedi, ne diyorsun? Emir geldi, emri yerine getirmek lâzım. Tabii kalkacağım”.

Sabaha karşı Bekir Çavuş kollarımızın arasında dünyaya gözlerini büsbütün kapadı. Bu adamcağız son dakikasına kadar kumandanın emrini, kendine verilen vatan vazifesini yapmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Son dakikasında bile ne annesini ne de sevdiğini düşünüyordu. Kansız bembeyaz dudaklarından çıkan son cümle:

“Emri yapamadım” oldu. Fakat ben ona kani idim ki, Bekir Çavuş vazifesini en güzel şekilde yapmıştı.

Safiye Hüseyin sadece hastane vapurlarında görev yapmamış, Maydos ve Anafartalar’daki ordu karargâhlarında da çalışmıştır.

Vatanını savunan nice Türk yiğitleri gibi, Türk kadınlarını temsilen Safiye Hüseyin Çanakkale’de üstüne düşen görevi eksiksiz bir şekilde, fedakârca yerine getirmiştir.

Safiye Hüseyin daha sonra adeta kendini hemşirelik mesleğine adamış, yurtiçi ve yurtdışında çeşitli konferanslar vermiştir. 1964 Temmuz ayında 83 yaşında, kaldığı bir yurtta hemşirelerin kollarında vefat etmiştir.

Ruhu şâd olsun.

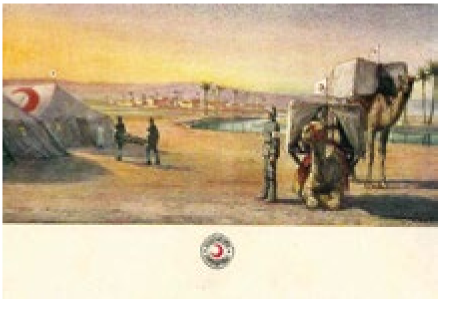

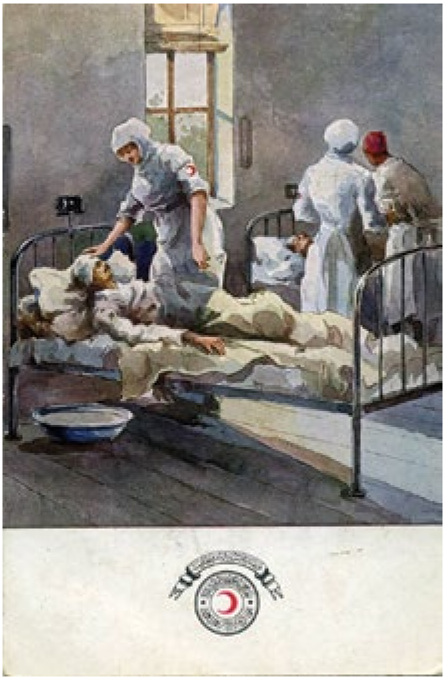

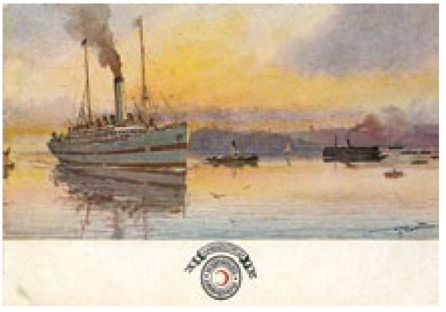

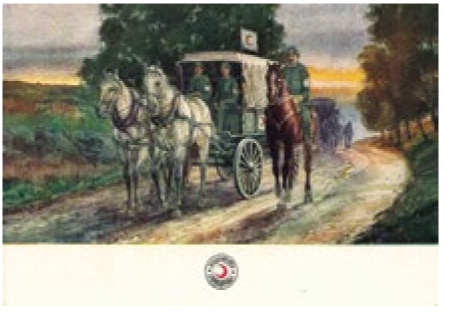

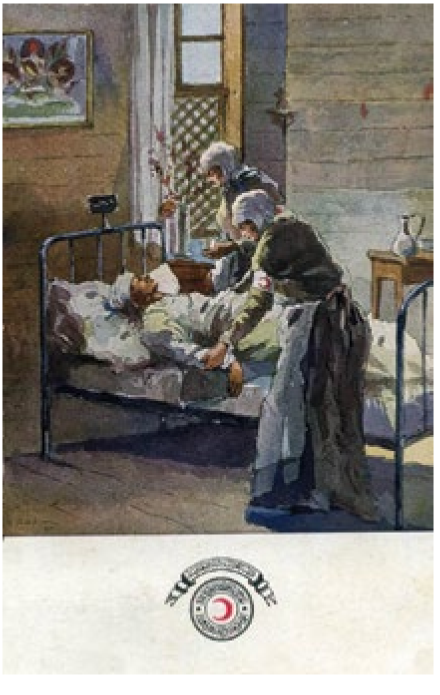

هلال احمرك اللنجی ییل دونومی خاطره سی
[١٩٢٧ – ١٨٧٧]

Merhume
SAFİYE HÜSEYİN ELBİ
Hanımefendi

Merhume
MÜNİRE İSMAİL
Hanımefendi

Dames turques du Croissant-Rouge, à l'hôpital Gulhané.

ADIYAMAN
DEVLET HASTANESİ

DEVLET HASTANESİ

ikbal
1.
NOTER

CERRAHPAŞA TIP FAKÜLTESİ TIP TARİHİ MÜZESİ'NDE AÇILAN SERGİLER

Fatma Sağlıcak Tolan[1]

2004 ile 2012 yılları arasında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi'nde 89 sergi açılmış olup bunlardan 46'sı yağlıboya resim, 20'si geleneksel sanatlar, 5'i suluboya resim, 8'i fotoğraf, 2'si karikatür, 3'ü tıbbi çizim, 2'si heykel, 1'i gemi maketi, 1'i karakalem ve 1'i de kumaş ve nakış sergisidir.

Tıp Tarihi Müzesi'nde sergi açan sanatçılar arasında en başta kendinin ya da bir yakınının rahatsızlığı nedeni ile hastaneye geldiğinde müzeye de uğrayan ve tesadüfen müze faaliyetlerinden haberdar olanlar gelmektedir. Fakültede görevli öğretim üyeleri, tıp öğrencileri, doktorlar, hemşireler ve diğer çalışanlar ile ressam yakınları da Müzede sergi açmışlardır. Ayrıca iki omurilik felçlisi, hastanede uzun süre yatan lösemili çocukların ve engelli çocukların sergiledikleri sanat çalışmaları sosyal sorumluluk açısından dikkat çekici sergiler arasında yer almaktadır. Bireysel ve karma sergiler olduğu gibi daha çok kişiye imkân tanıma amacıyla ya da özel günler için aynı tarihte iki sanatçının birlikte sergi açtığı da olmuştur.

Bir yıl öncesinden tasarlanan sergilerin her biri üç hafta sürecek şekilde planlanır. Zemin katta bulunan idari birimin ve müzenin girişinde yer alan salon ve duvarları sergileme alanı olarak kullanılır. Eser sayısının fazla olduğu durumlarda salona açılan teşhir odalarından biri ya da ikisi sergileme mekânına dâhil edilir.

İlk üç yıl boyunca sergi davetiyelerinin tasarımı ve basımı müze yönetimi aracılığı ile İ.Ü. matbaasında yapılmıştır. Sonraki yıllarda davetiyeler sergi sahibi tarafından bastırılmıştır. Sergilenen eserlerin güvenliğinin sağlanması, belirlenen gün ve saatlerde ziyaretçilere açık tutulması, davetiyelerin

1 İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi Müdürü, fatmastolan@gmail.com

hem İstanbul Üniversitesi hem de Cerrahpaşa Tıp Fakültesi bünyesinde gerekli kişi ve birimlere dağıtımının sağlanması ve yayınlanması da müze yönetimi aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Müzeye tayin edilen daimi bir güvenlik görevlisi vardı. Sergilerin açılış günlerinde istek üzerine iki güvenlik görevlisi daha bulundurulurdu. Böylece, sergi açılışlarında Müzenin bütün katları misafirlerin gezmesi için açık tutulurdu. Açılışlar öğle yemeğinden hemen sonra yapılırdı. Açılış konuşmalarının arkasından sergi açılır ve ikram olurdu. Açılışlara Fakülte dekanı ve dekan yardımcıları, idareciler, sanata ilgi duyan hocalar, öğrenciler, çalışanlar, hasta yakınları hemen hemen her zaman katılırdı. Açılışlarda Müze kurucusu ve başkanı Prof. Dr. Nil Sarı, Dekan ve sergi sahibi olan sanatçı birer konuşma yaparlardı. Kokteylden sonra sergi gezilir, eserler değerlendirilir ve isteyenler müzeyi gezerek ziyarete devam ederdi.

Geçici ve kalıcı sergileri gezmeye gelenler Müzenin faaliyetlerinden memnuniyetlerini dile getirirlerdi. Yönetim de Müzenin Fakülte için en güzel bir vitrin olduğunu belirtmekteydiler. Müze, öğrencilerin ve yabancı misafirlerin Fakülte içerisinde ilk gezdirildiği mekân olma özelliğini taşıyordu.

Sergilerin açık olduğu senelerde gelen ziyaretçilerin memnuniyetlerini ifade eden olumlu geri bildirimler alınmıştır. Hastanede tedavi görürken Müzedeki sergileri gezen ve sanatçı kimliği olanlarda resim yapma ve sergi açma isteği doğmuştur.

Müzede sergi açan sanatçılar içerisinde oldukça dokunaklı hikâyeleri olanlar vardır. Bir sanatçımız, daha önce mobilya oymacılığı yaparken ağaçtan düşüp omurilik felçlisi olmuş. Hayatını sürdürmek için resim dersleri alıp azimli bir şekilde resim yapmış. Zaman ilerledikçe yaptığı tabloları satarak geçimini sağlamış, hatta ödüllü sanatçılardan biri olmuştur. Diğer bir sanatçımız; doğuştan omurilik felçlisi gencecik bir kız. Hep gezmek istediği yerlerin resimlerini resmetmiş ve sergisi herkese ilham kaynağı olmuştu. Bir başka sanatçı ise İstanbul Üniversitesi sosyal tesislerinde görevli bir garson; ortaokul yıllarından beri sürekli resim yapmış ve tanınmış ressamlardan dersler alıp boş zamanlarını resim yaparak değerlendirmiş. Sanatçının bir bireysel, bir de karma sergisi vardır. Yine bir gelin ve görümcenin çalışmalarını ortak bir sergide birleştirmesi renk katmıştır. İranlı iki ayrı sanatçının tezhip ve hat sergisi de çok dikkat çekmiştir.

Müzede sergi açan birden fazla sanatçıya ise ciddi hastalık teşhisleri konul-

muştu; tedavilerini sürdürürken müzede sergi açabilme imkânı bulmuşlardı. Onların sergileri “yeniden doğuş” sergileri olarak nitelendi. Sergi listesine giren iki sanatçının ömrü ise sergilerinin açılış tarihlerine yetişememesi bizlere acı verdi.

Sergileri gezenlerin Müzenin anı defterine izlenimlerini aktardıkları yazılara göz attığımızda; hastanede konulan teşhis ve yapılan tetkikler sonucu çok sıkıldıklarını, çıkışta fark ettikleri müzeye girdiklerinde ise müzik eşliğinde, sergi ortamında içlerine ferahlık dolduğunu ve üzerlerindeki bütün olumsuzlukların müspet duygulara dönüştüğünü, kendilerini daha umutlu hissettiklerini belirtmişlerdir. Tıp öğrencileri ise özellikle Fakülte hocalarının sergilerinden çok etkilendiklerini, hekimliğin dışında ilgi alanlarına da zaman ayırmaları gerektiği kanısına vardıklarını yazmışlar.

Müzemizin sergi ortamında tıbbın sanatla birleştiği, hasta-hekim, hoca-öğrenci ve aynı kurumda çalışanların buluştuğu ortak mekân olmuştur.

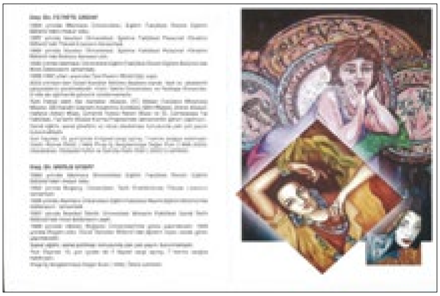
Dekan Prof. Dr. Özgün Enver, Prof. Dr. Nil Sarı, Prof. Dr. Kemal Aktaş, Ressam Nilgün Çiğdem Fidan, Fatma Sağlıcak Tolan ve Gülgün Çiğdem (2009)

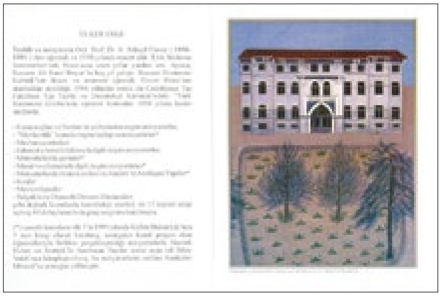
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk Onkolojisi hastaları (2010)

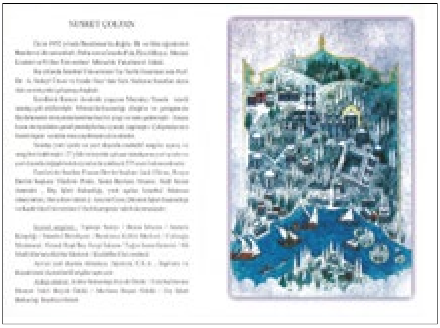
Minyatür Sanatçısı Gaye Özen, Prof. Dr. Nil Sarı, Fatma Sağlıcak Tolan, Jale Yavuz ve atölye öğrencileri (2011)

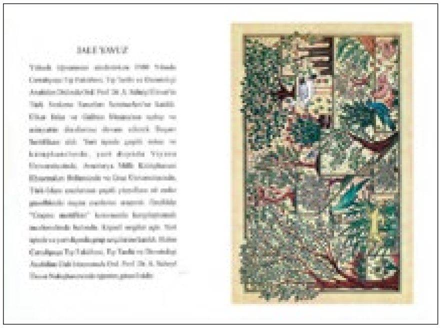
"Düşlerde Kadın" Resim Sergisi - Fethiye Erbay ve Mutlu Erbay (13 Ekim - 21 Ekim 2004)

"Selçuklu'dan Osmanlı'ya Hastaneler" Minyatür Sergisi - Ülker Erke (25 Ekim - 5 Kasım 2004)

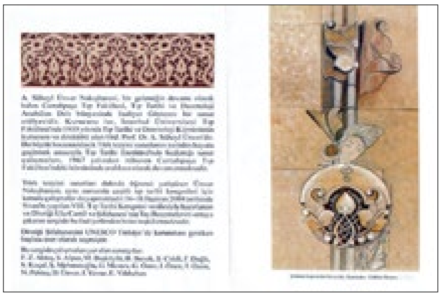
"İstanbul Minyatürleri" Minyatür Sergisi - Nusret Çolpan (18 Kasım - 3 Aralık 2004)

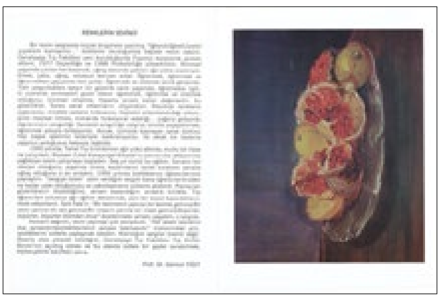
"Klasik Türk Süsleme Sanatından Örnekler" - Jale Yavuz (6 Aralık - 24 Aralık 2004)

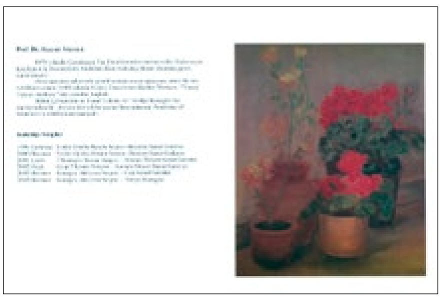
"16. Yüzyıl Türk Sanatında Çiçek" - Gülbün Mesara (27 Aralık 2004 - 21 Ocak 2005)

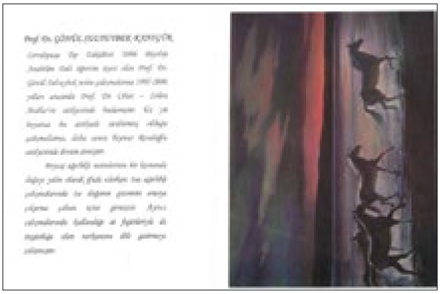
"Divriği Şifahanesi Taş Bezemeleri" - Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Nakışhanesi (8 Şubat - 18 Şubat 2005)

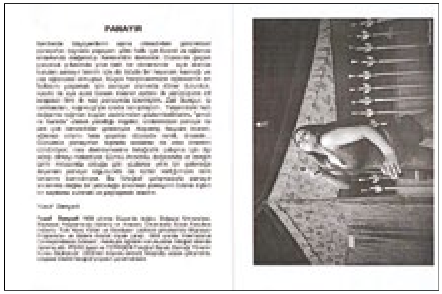
"Renklerin Sevinci" Resim Sergisi - Prof. Dr. Günnur Yiğit (21 Şubat - 4 Mart 2005)

"Yıllar Sonra" Resim Sergisi - Prof. Dr. Rezzan Ataman (7 Mart - 18 Mart 2005)

“Doğa ve Özgürlük” Resim Sergisi - Gönül Sultuybek Kanıgür (21 Mart - 1 Nisan 2005)

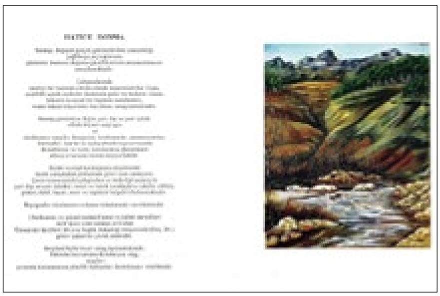
“Panayır” Siyah Beyaz Fotoğraf Sergisi - Yusuf Darıyerli (16 Mayıs - 27 Mayıs 2005)

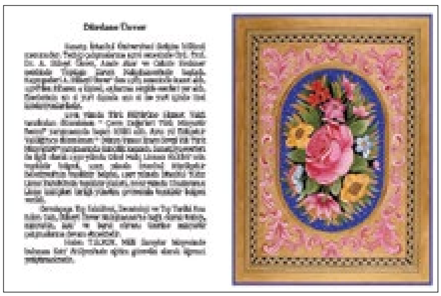
“Sanat, Tıp, Yaratıcılık” Tıbbi Çizim Sergisi - Dr. Levent Efe (6 Haziran - 17 Haziran 2005)

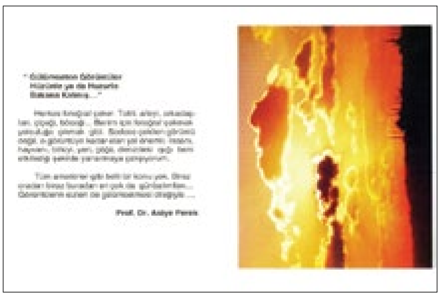
“Yüzlerdeki İfadeler” - Fethiye Erbay Öncülüğünde Karma Resim Sergisi (4 Ekim - 20 Ekim 2005)

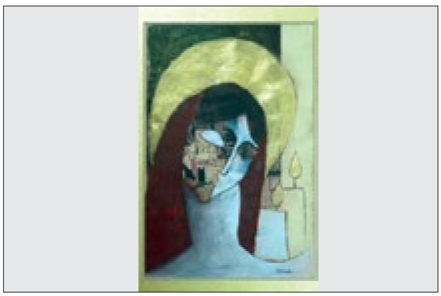
“Doğa ve Çevre” Resim Sergisi - Hatice Donma (24 Ekim - 10 Kasım 2005)

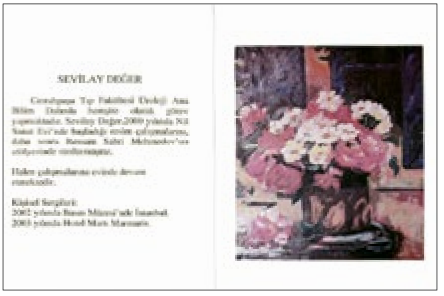
“Katı Süsleme Sanatı “Sergisi - Dürdane Ünver (14 Kasım - 1 Aralık 2005)

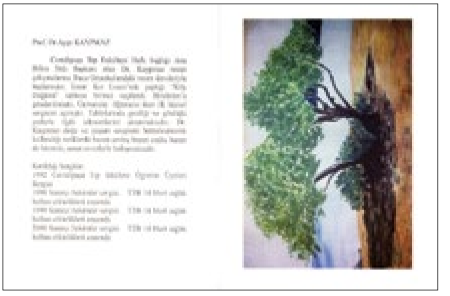
“Gündoğdu” Fotoğraf Sergisi - Prof. Dr. Asiye Perek (5 Aralık - 22 Aralık 2005)

“Çölde Yağmur” - Sema Undeğer Resim Sergisi (26 Aralık 2005 - 13 Ocak 2006)

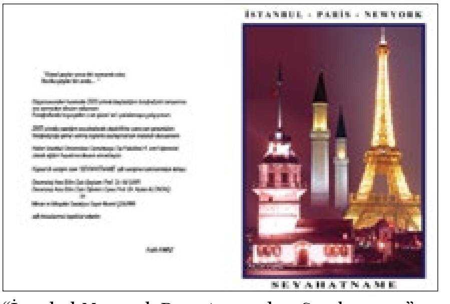
"Doğaya Davet" Yağlıboya Resim Sergisi - Hemşire Sevilay Değer (6 Şubat - 23 Şubat 2006)

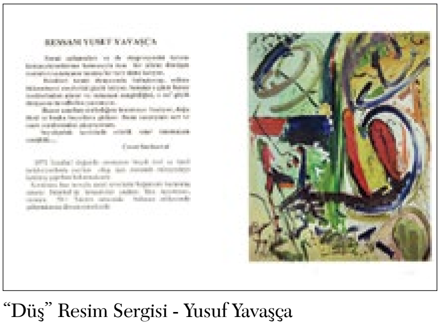
"Yaşamın Renkleri" Resim Sergisi - Prof. Dr. Ayşe Kaymaz (27 Şubat - 16 Mart 2006)

"Yaşamın Renkleri" Ebru Sergisi - Prof. Dr. Gülyüz Atkovar (20 Mart - 6 Nisan 2006)

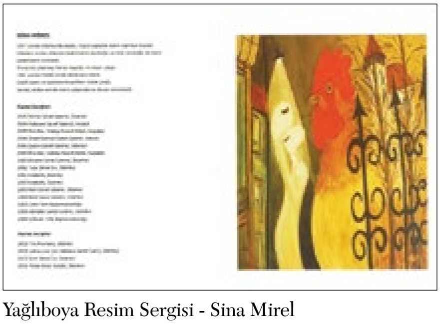
"İstanbul-Newyork-Paris-Amsterdam Seyahatname" Fotoğraf Sergisi - Fatih Fariz (10 Nisan - 27 Nisan 2006)

"Düş" Resim Sergisi - Yusuf Yavaşça (1 Mayıs - 18 Mayıs 2006)

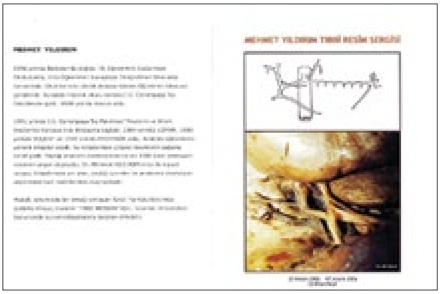
"Çeşitlemeler" Yağlıboya Resim Sergisi - Şule Özbek (12 Haziran - 29 Haziran 2006)

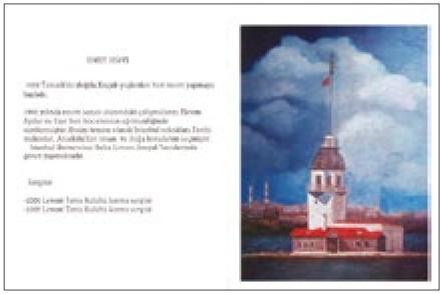
Yağlıboya Resim Sergisi - Sina Mirel (2 Ekim - 19 Ekim 2006)

Yağlıboya Resim Sergisi - Hüsniye Yeşiltepe (31 Ekim - 16 Kasım 2006)

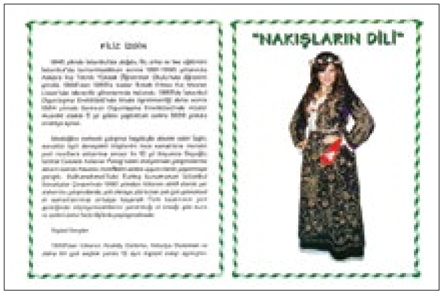
Anatomi Üzerine Fotoğraf ve Grafik Çizimlerin Sergisi - Prof. Dr. Mehmet Yıldırım (20 Kasım - 7 Aralık 2006)

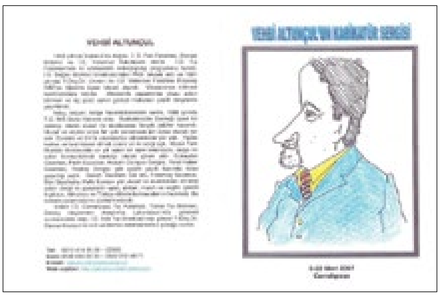
Yağlıboya Resim Sergisi - İsmet Selvi (Aralık - 28 Aralık 2006)

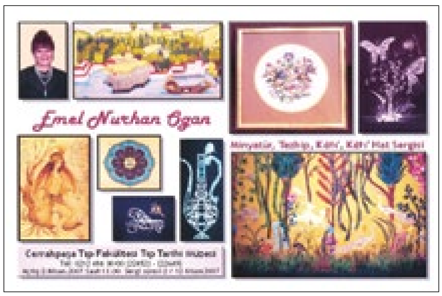
"Koleksiyon Sergisi" - Çetin Yapıcı (8 Ocak - 25 Ocak 2007)

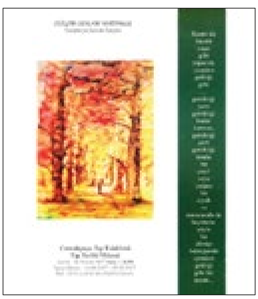
"Türk El Nakışları" Sergisi - Filiz İzgin (29 Ocak - 15 Şubat 2007)

Karikatür Çizimleri - Yrd. Doç. Dr. Vehbi Altunçul (5 Mart - 22 Mart 2007)

Minyatür, Tezhip, Katı Sergisi - Emel Nurhan Ogan (26 Mart - 12 Nisan 2007)

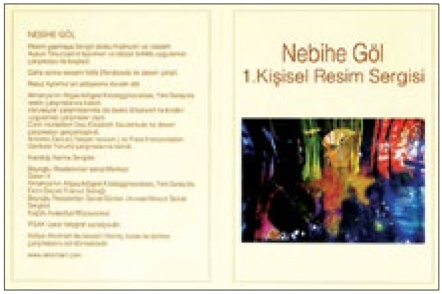
Karikatür Çizimleri - Yrd. Doç. Dr. Suluboya Resim Sergisi - Gülçin Ceylan (16 Nisan - 3 Mayıs 2007)

Heykel, Yağlı ve Suluboya Sergisi - Tülay Tama, Nermin Aybar ve Mahbube Akar (7 Mayıs - 24 Mayıs 2007)

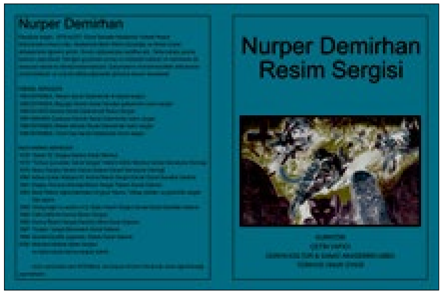
Yağlıboya Resim Sergisi - Suna Doğruyol
(28 Mayıs - 7 Haziran 2007)

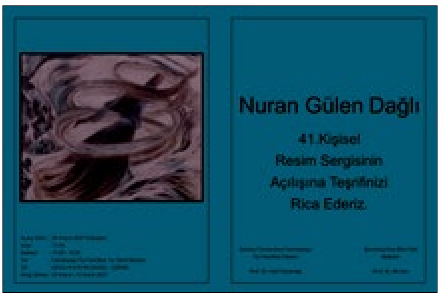
Resim ve Fotoğraf Sergisi - Nebiye Göl
(15 Haziran - 6 Haziran 2007)

Koleksiyon Resim Sergisi - Çetin Yapıcı
(8 Ekim - 1 Kasım 2007)

Kişisel Resim Sergisi - Nurper Demirhan
(5 Kasım - 22 Kasım 2007)

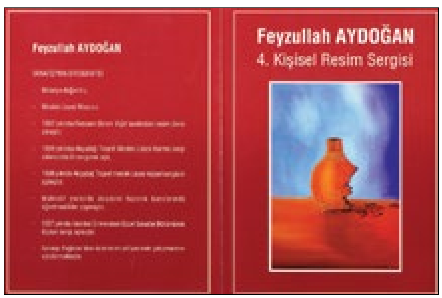
Kişisel Resim Sergisi - Nuran Gülen Dağlı
(26 Kasım - 13 Aralık 2007)

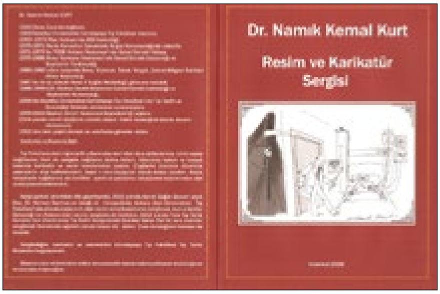
Yılbaşı Özel Resim Sergisi - Çetin Yapıcı
(17 Aralık 2007 - 3 Ocak 2008)

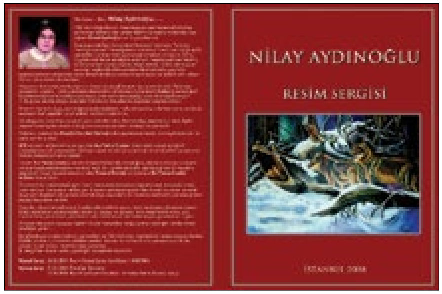
Kişisel Resim Sergisi - Elif Çoruk
(7 Ocak -14 Şubat 2008)

Kişisel Resim Sergisi - Feyzullah Aydoğan
(18 Şubat - 6 Mart 2008)

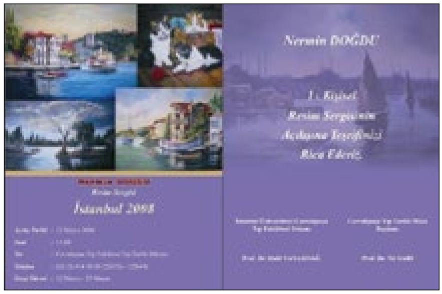
Karikatür Sergisi - Dr. Namık Kemal Kurt
(10 Mart - 27 Mart 2008)

Kişisel Resim Sergisi - Nilay Aydınoğlu
(31 Mart - 17 Nisan 2008)

Kişisel Resim Sergisi - Prof. Dr. Sema Bolkent
(21 Nisan - 8 Mayıs 2008)

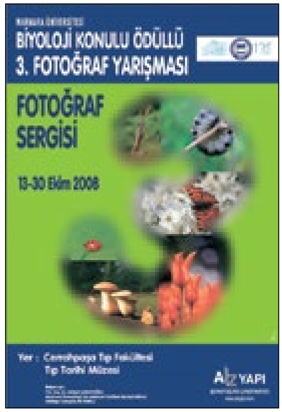
Yağlıboya Resim Sergisi - Nermin Doğdu
(12 Mayıs - 23 Mayıs 2008)

Cerrahpaşa Karma Tıbbi Resim Sergisi -Ahmet Sınav, Levent Efe, Mehmet Yıldırım, Ahmet Sadi Çağdır ve Ahmet Necati Şanlı (27 Mayıs- 13 Haziran 2008)

Zeytinburnu Halk Eğitim Merkezi Öğrencileri Karma Resim Sergisi - (17 Haziran - 20 Haziran 2008)

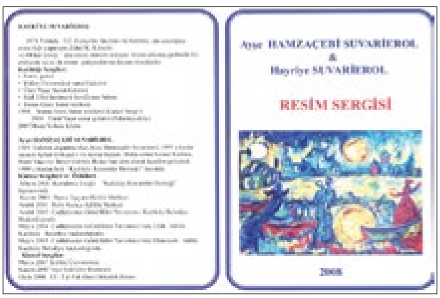
Fotoğraf Sergisi - Prof. Dr. Melek Öztürk (13 Ekim 2008 - 30 Ekim 2008)

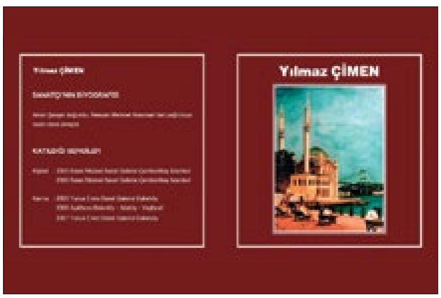
Tıp Öğrencileri Fotoğraf Sergisi - Yasin Ceylan (3 Kasım 2008 - 20 Kasım 2008)

"Davet" Koleksiyon Resim Sergisi - Çetin Yapıcı (24 Kasım - 11 Aralık 2008)

Resim Sergisi - Ayşe Suvarierol - Hayriye Suvarierol (15 Aralık - 30 Aralık 2008)

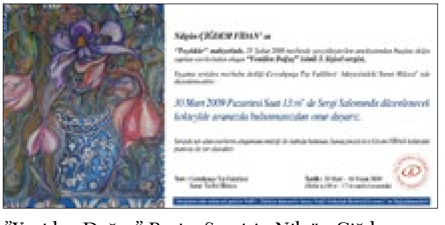
Yağlıboya Resim Sergisi - Yılmaz Çimen (8 Ocak - 22 Ocak 2009)

Heykel Sergisi - Tülay Meriç Karavit
(30 Ocak - 20 Şubat 2009)

Yağlıboya Resim Sergisi - Nermin Doğdu
(9 Mart - 26 Mart 2009)

”Yeniden Doğuş” Resim Sergisi - Nilgün Çiğdem Fidan (30 Mart - 16 Nisan 2009)

Resim Sergisi - Osman Barlas
(20 Nisan - 7 Mayıs 2009)

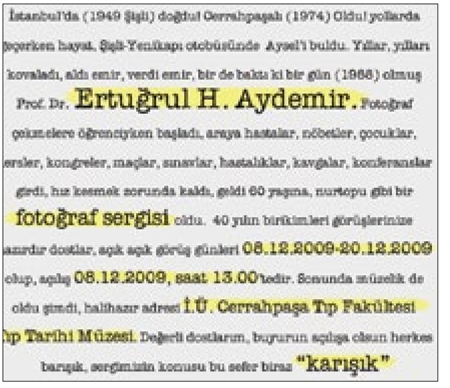
“Renklerin Dansı” Ebru Sergisi - Nurşen Yener
(11 Mayıs 2009 - 28 Mayıs 2009)

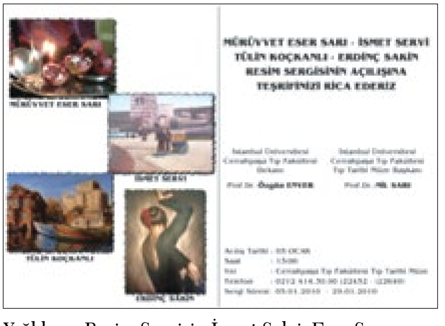
“Engelli Çocukların Sanatsal Çalışmaları” - Eyüp İlköğretim ve İş Okulu Öğrenci Sergisi
(1 Haziran - 18 Haziran 2009)

"İstanbul" Temalı Resim Sergisi - Prof. R. Turan Gürgen (26 Ekim - 26 Kasım 2009)

Fotoğraf Sergisi - Prof. Dr. Ertuğrul Aydemir (8 Aralık - 30 Aralık 2009)

Yağlıboya Resim Sergisi - İsmet Selvi, Eser Sarı (5 Ocak - 29 Ocak 2010)

Yağlıboya Resim Sergisi - Metin Oğurlu (2 Şubat- 26 Şubat 2010)

CTF Çocuk Onkolojisi Hasta Çocukların Faaliyet Sergisi (2 Mart - 12 Mart 2010)

Resim Sergisi - Nilgün Çiğdem Fidan (16 Mart - 2 Nisan 2010)

Yağlıboya Resim Sergisi - Nermin Doğdu
(6 Nisan - 30 Nisan 2010)

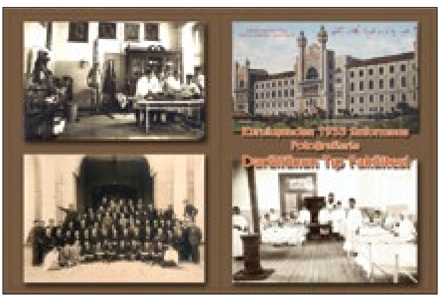
"Üç Bakış" Karma Fotoğraf Sergisi - Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Öğrencileri Yasin Ceylan, Baturalp Güner ve Göksal Turhal - (11 Mayıs - 11 Haziran 2010)

Hat ve Tezhip Sanatı Sergisi - Mahnaz Sanchooli
(15 Haziran - 30 Haziran 2010)

Yağlıboya Resim Sergisi - Prof. Dr. Sergülen Dervişoğlu (4 Ekim - 27 Ekim 2010)

"Darülfünun Tıp Fakültesi 1909-1933" Fotoğraf Sergisi - Prof. Dr. Nil Sarı, Emrah Kurt ve Burhan Akgül (22 Ekim - 5 Kasım 2010)

"Doğadan Esintiler" Yağlıboya Resim Sergisi - Tülin Koçkanlı ve Handan Ketsel
(1 Kasım - 29 Kasım 2010)

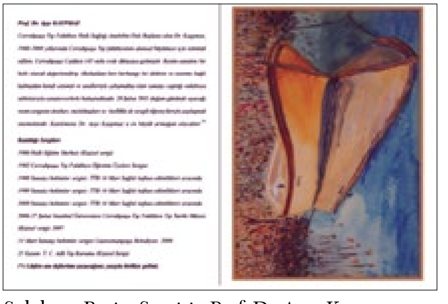
"Kelebeğin Kanatlarında" Yağlıboya Resim Sergisi - Yasemin Özen Gök (30 Kasım - 23 Aralık 2010)

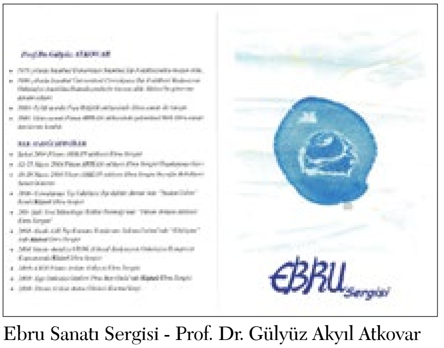
"Yaşantımız Tıp ve Hastane Kartpostalları" Afiş Sergisi - Prof. Dr. Cenk Büyükünal (27 Aralık 2010 - 20 Ocak 2011)

Yağlıboya Resim Sergisi - Dr. Gülçin Benbir (24 Ocak - 17 Şubat 2011)

Suluboya Resim Sergisi - Prof. Dr. Ayşe Kaypmaz (28 Şubat - 31 Mart 2011)

Ebru Sanatı Sergisi - Prof. Dr. Gülyüz Akyıl Atkovar (4 Nisan - 29 Nisan 2011)

"Şifalı Tıbbi Bitkiler" Minyatür Sergisi - Gaye Özen (2 Mayıs - 26 Mayıs 2011)

“Osmanlı Sanatı ve Üroloji Sergisi” - Şehzade Sünnetleri Minyatürleri Sergisi - Prof. Dr. Nil Sarı’nın Proje Yönetmenliğinde ve Jale Yavuz’un Başkanlığında Çalışmalarını Sürdüren İstanbul Üniversitesi Sürekli Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi Türk Süsleme Sanatları Atölyesi Öğrencileri (31 Mayıs - 16 Haziran 2011)

Balkan Kongresi Tezhip ve Minyatür Sergisi - İstanbul Üniversitesi Sürekli Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi Türk Süsleme Sanatları Atölyesi Öğrencileri (11 Ekim -27 Ekim 2011)

Karma Sergisi - Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Üroloji Anabilim Dalı Mensupları Prof. Dr. Ahmet Erözenci, Prof. Dr. Bülent Alıcı, Prof. Dr. Hamdi Özkara, Prof. Dr. Süleyman Ataus, Prof. Dr. Zübeyr Talat, Prof. Dr. Oktay Demirkesen, Dr. Tünkut Doğanca, Hemşire Hülya Yasan (15 Kasım - 24 Kasım 2011)

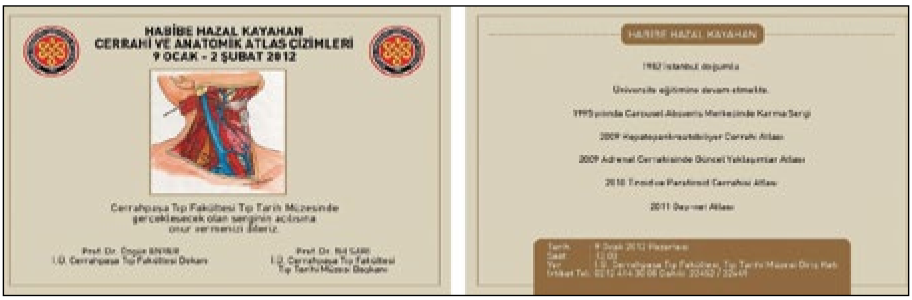
“Geleneksel Anadolu Evleri 2” Resim Sergisi - Aysun Aksoy (28 Kasım - 22 Aralık 2011)

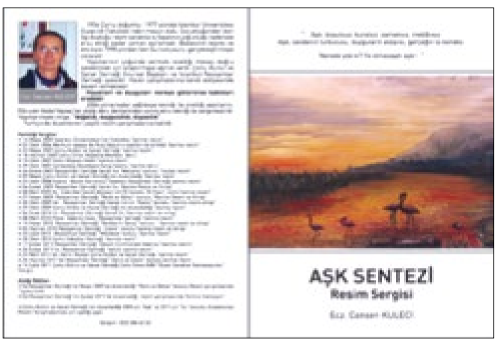
Ebru Sergisi - Prof. Dr. Gülyüz Atkovar, Hilal Civelek ve Bedriye Murathanoğlu (5 Mart - 22 Mart 2012)

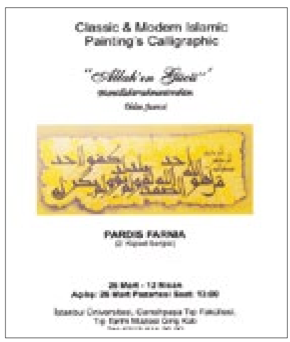
Bakırköylü Sanatçılar Derneği Karma Sergisi - Bakırköy Basad (26 Aralık 2011 - 5 Ocak 2012)

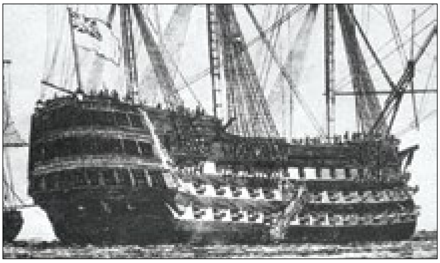
Cerrahi ve Anatomik Atlas Çizimleri - Habibe Hazal Kayahan (9 Ocak - 2 Şubat 2012)

"Aşk" Konulu Karışık Teknikle Ebru ve Resim Sergisi - Cansen Kuleci (6 Şubat - 1 Mart 2012)

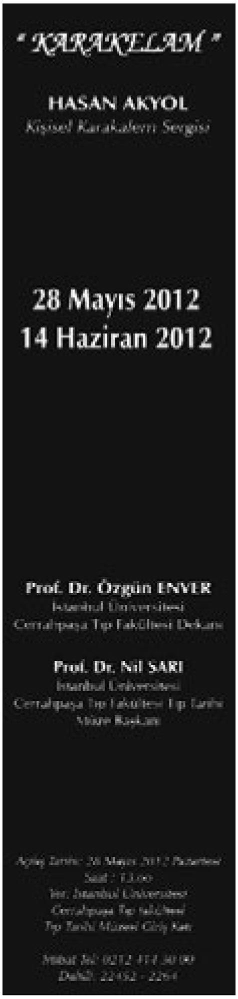
Hat Sergisi - İranlı Sanatçı Pardis Farniya (26 Mart - 12 Nisan 2012)

Gemi Maketleri Sergisi - Tuğrul Özbekler
(30 Nisan - 24 Mayıs 2012)

Hat, Minyatür ve Yağlıboya Resim Sergisi - Afra Art Sanat Galerisi (8 Ekim - 31 Ekim 2012)

"Kara Kelam" Sürrealist Akımda Resim Sergisi - Hasan Akyol (28 Mayıs -14 Haziran 2012)

"Atatürk'ü Cerrahpaşa'da Anmak" Resim Sergisi - Rezzan Yıldız (12 Kasım - 23 Kasım 2012)